FRIHETSTIDENS RIDDARHUS

NÅGRA BIDRAG TILL DESS KARAKTERISTIK

AKADEMISK AFHANDLING

AF

HUGO VALENTIN

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523708_0009

FRIHETSTIDENS RIDDARHUS

NÅGRA BIDRAG TILL
DESS KARAKTERISTIK

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA
FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AF FILOSOFIE DOKTORSGRAD

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES AF

HUGO VALENTIN
FILOSOFIE LICENTIAT AF STOCKHOLMS NATION

Å LÄROSALEN N:R IV
LÖRDAGEN DEN 11 DECEMBER 1915, KL. 10 F. M.

R. UNIV. BIBLIOTHEEK LEIDEN

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

ISAAC MARCUS'
BOKTRYCKERI-
AKTIEBOLAG
STOCKHOLM
1915

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Förord XI

Källor och litteratur XII

Rättelser och tillägg XXIII

FÖRSTA KAPITLET.

Om riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati. 1—96

I. Inledning 1

Adelsaristokrati och adelsdemokrati före riddarhusets grundande s. 1. 1626 års riddarhusordning s. 2. Spänningen mellan hög- och lågadeln och orsakerna till den förras växande numerär före år 1680 s. 3. Den andra klassens sjunkande makt och dettas betydelse med hänsyn till riddarhusaristokratien s. 5. Hög- och lågadelns teoretiska utgångspunkter före reduktionen s. 6. Under det karolinska enväldet nedbrytes riddarhusaristokratiens makt och upphöjas en mängd ungadliga ätter i högre adlig värdighet s. 9.

II. 1719 års författning och motsatserna inom adeln 9

Reaktionen mot enväldets "nya påfund" s. 9. Klassindelningens bristfällighet s. 11. Voteringsbestämmelserna i 1626 års riddarhusordning och deras tillämpning s. 12. Riddarhusaristokratiens försök att rädda klassindelningen och orsakerna till deras misslyckande s. 15. Konventionen af den 24 jan. 1719 och dess betydelse s. 16. De obesutnas makt beträffande bevillningsfrågor s. 19.

III. Riddarhusdemokratien och den betitlade högadeln.... 21

Striden om grefvarnas och friherrarnas placering i riddarhuset vid 1723 års riksdag s. 21. 1723 års konvention och dess tillämpning under frihetstiden s. 25. De naturaliserade grefvarnas och baronernas särställning s. 28. Sträfvanden att skapa en obetitlad högbyråkrati och att inskränka de högadliga värdigheternas antal s. 28. Konstitutionella och traditionella hinder häremot s. 29. Försök att införa pri-

Sid.

mogenitur för grefvar och friherrar s. 31. Lilliecreutz' och Didrons baroniserande utnyttjas i riddarhusdemokratiskt syfte s. 32. 1739 års riksdagsbeslut ang. högbyråkratiens högre adliga värdigheter, dettas orsaker och betydelse s. 36. Tillämpningen af detta beslut s. 38. von Bromells förslag vid riksdagen 1751—52 s. 39. Antalet under frihetstiden kreerade grefliga och friherrliga ätter och dessas introduktion s. 41. Den betitlade högadelns utveckling mot allt större betydelselöshet s. 41.

IV. Striden mellan ung och gammal adel om rätten till bördslösen 43

Innebörden af begreppen "ung" och "gammal" adel s. 43. Sam. Åkerhielm anfaller den gamla adeln vid 1720 års riksdag s. 45. Konrad Ribbing försvarar den gamla adeln s. 50. Striderna i justitiedeputationen s. 52. Justitiedeputationens betänkande s. 54. Debatterna på riddarhuset och förordningen af den 27 juni 1720 s. 54. Bördsrättsstridernas symptomatiska betydelse och den politiska innebörden af den unga adelns seger s. 57.

V. Riddarhusaristokratiens maktställning före 1723 års riksdag 59

Den nya adelns misstro mot den gamla s. 59. Förskjutning inom rådet till de gamla ätternas favör s. 59. Sekreta utskottet och riddarhusdemokratien s. 61.

VI. "Samtal mellan en af gamla och en af unga adeln vid en höstemarknad 1722" 63

VII. Riddarhusets aristokrati och demokrati i deras förhållande till frihetstidens partier 71

Riddarhusdemokratien före och vid 1723 års riksdag mindre antirojalistisk s. 71. Konungens försök att vinna riddarhusdemokratien s. 73. Ryska påtryckningar på riddarhusaristokratien s. 75. Riddarhusaristokratien tager parti för Sveriges accession till den hannoverska alliansen s. 75. Det holsteinska partiet antager en riddarhusdemokratisk prägel s. 76. I hvad mån var det holsteinska partiet ett riddarhusdemokratiskt parti? s. 77. Partifördelningen mellan riddarhusets aristokrati och demokrati 1726—1738 sid. 79. Det riddarhusdemokratiska genombrottet s. 80.

VIII. Skönlitteraturen i riddarhusdemokratiens tjänst 82

"Then svänska Argus" och "Thet svenske nitet" s. 82. "Den svenska spratthöken" s. 83. De riddarhusdemokratiska teo-

Sid.

rierna sådana de utvecklas i litteraturen s. 87. Dessas konsekvenser med afseende på adelns ställning till de ofrälse ständen s. 88.

IX. "Aristokrati" efter det riddarhusdemokratiska genombrottet 90

Växlande innebörd af begreppet "aristokrati" s. 90. Fåtalsväldet uppstår i ny gestalt s. 93. Den gamla riddarhusaristokratien försvinner s. 94. De riddarhusdemokratiska idéernas realiserande s. 94. Gustaf III:s försök att återupplifva riddarhusaristokratien s. 95.

ANDRA KAPITLET.

Om adelns representationsskick ..... 97—183

I. Inledning 97

Adelns representationsskick före tillkomsten af 1626 års riddarhusordning s. 97. 1626 års riddarhusordning s. 98. Riddarhusordningens politiskt-pedagogiska syfte. Hufvud- och ättemän s. 99. Adelns fullgörande af representationsskyldigheten s. 100. Planer på en adlig representationsreform före frihetstiden s. 102.

II. Planer på en adlig representationsreform under frihetstiden 106

Frihetstidens riksdagsvälde och adelns representationsprivilegium s. 106. Spår af tidig opposition mot ståndsindelningen s. 107. Provinsombud på riddarhuset 1719 och 1720 s. 109. 1723 års riksdagsordning och planer på ett förändradt representationsskick s. 110. Riddarhusaristokratiens ställning till en eventuell representation per deputatos s. 112. Spens' förslag 1726 s. 113. Gustaf Gyllenborgs memorial häremot s. 115. Riddarhusdebatterna om Spens' förslag s. 117. Hvad skulle ett bifall till Spens' förslag fått för konsekvenser? s. 120. Stockholms adel och landtadeln s. 121. Förslag vid riksdagen 1726—27 om landtdagsdeputerade för provinsintressenas bevakande vid riksdagarna s. 121. Orsakerna till frågans fall s. 123. Striderna om en representationsreform vid 1731 års riksdag. Strömfelts och Stiernstedts memorialer s. 125. Striderna om en representationsreform vid 1734 års riksdag. J. H. Hamiltons och Hjelmborgs memorialer s. 128. Utsikterna för en adlig representationsreform af olika skäl allt mindre s. 131. Riddarhusdemo-

Sid.

kratiens afvoghet mot konstitutionella förebilder från England s. 131. Riddarhusdemokratiens farhågor gent emot en adlig representation per deputatos s. 132. Följderna af reformförslagens fall s. 133. Öfverskattning af "myckenhetens" betydelse för frihetens bestånd s. 134. Riksdagsmännens växande antal tvingar adeln att rygga konsekvenserna af sina principer rörande hvarje adelsmans representationsrätt s. 135. Planer på en förändring i fysiokratisk anda af riddarhusets sammansättning s. 136.

III. Ättens och hufvudmannens riksdagsmannarätt 139

Frågan om val eller självskrifvenhet s. 139. Viss ålder som villkor för riksdagsmannarätt s. 141. Riksdagsmannarätten och det genealogiska forskningsarbetet s. 142. "Generella" och "speciella" introduktioner s. 143. De genealogiska tvistigheterna och partiväsendet s. 144. Riddarhusdirektionens och riddarhusdeputationens myndighet vid tvisters slitande rörande säte och stämma s. 146. Jämförelse mellan dessa tvistemåls behandling och de ofrälse ståndens fullmaktsgranskningar s. 147.

IV. Fullmaktsväsendet 147

Rätten att utse riksdagsfullmäktig s. 147. Riddarhusordningsdeputationens förslag och Gustaf Gyllenborgs anfall därpå 1726 s. 148. Förslagets behandling på riddarhuset 1726 s. 150. På 1731, 1734 och 1738 års riksdagar behandlade förslag till hämmande af fullmaktsvärfning och fullmaktsmissbruk s. 152. Åtgärder däremot vid 1746—47 och 1751—52 års riksdagar s. 155. Betydelsen af antagandet af en riddarhusordning vid 1760—62 års riksdag s. 157. Riddarhusdeputationen inskrider 1761 mot befullmäktigade capita s. 158. Striden om den projekterade riddarhusordningens bestämmelser mot fullmaktsmissbruk s. 159. 1762 års bestämmelser kompletteras följande riksdag s. 163. Adelns sträfvan att införa ordning på riddarhuset s. 165.

V. Adelsmän "sub reatu" och i främmande tjänst 165

1600-talets bestämmelser ang. för brott anklagad adelsmans riksdagsmannarätt s. 165. Tillkomsten af 1723 års beslut ang. adelsmän sub reatu s. 166. Dessa beslut bifallas under flera följande riksdagar och inryckas i 1762 års riddarhusordning s. 168. 1600-talets bestämmelser ang. svenska adelsmän i utländsk tjänst s. 168. Frågans vikt med hänsyn till det holsteinska partiet s. 169. 1723 års beslut ang. adelsmän i främmande tjänst s. 170. Striden vid riksdagen

Sid.

1726—27 om de i främmande tjänst stående adelsmännens riksdagsmannarätt och dess politiska innebörd s. 170. 1726 års beslut mildras vid följande riksdagar s. 174. Bestämmelser i 1762 års riddarhusordning ang. adelsmän i utländsk tjänst s. 176.

VI. Riksrådens fullmäktige på riddarhuset 177

Riksrådens undantagsställning på riddarhuset alltsedan 1626 s. 177. Riksrådens fullmäktige och deras principalers ansvarighet inför riksdagen s. 178. Striden om riksrådens fullmäktiges kompetens att sitta i sekreta utskottet vid 1720 års riksdag s. 179. Frågans behandling vid 1723 års riksdag s. 181. Riksdagsordningens bestämmelser och dessas tillämpning under frihetstiden s. 182.

TREDJE KAPITLET.

Om landtmarskalksval ..... 184—227

I. Inledning 184

Bestämmelser i 1597 års ordningsstadga för adelns sammankomster s. 184. Bestämmelser i 1626 års riddarhusordning s. 185. Dessa bestämmelsers tillämpning vid utskotts- och provinsmöten s. 186. Kvalifikationer för landtmarskalksämbetet under storhetstiden s. 187. Landtmarskalkens kompetens s. 187. Landtmarskalkens politiska betydelse före frihetstiden s. 188. Landtmarskalksämbetet en väg till vidare befordran s. 189.

II. Frihetstidens bestämmelser om val och valmöten 189

Efter enväldets fall väljer adeln själf sin landtmarskalk s. 189. Valsättet s. 190. Landtmarskalkens formella och reella kompetens s. 190. Valets symptomatiska betydelse s. 191. Frihetstidens uppfattning af partiväsendet s. 191. Riddarhusdemokratiens bristande organisation s. 194. Mot partiväsendet och riddarhusaristokratien riktade förslag rörande valmöten före landtmarskalksval. Förslag om eds afläggande före sådana val s. 196.

III. Förslag om förändrad valmetod 198

Oppositionens förslag vid riksdagen 1726—27 s. 198. Liknande förslag 1731 o. 1734 s. 201. Frihetstidens uppfattning af lottningsmetodens berättigande s. 202.

Sid.

IV. Förslag om förändrade valbarhetsbestämmelser 203

Förslagens karaktär af kampmedel i den pågående partistriden s. 203. Farhågor för Arvid Horns växande myndighet s. 203. Före år 1726 gällande valbarhetsbestämmelser s. 205. 1726 års landtmarskalksval s. 205. Oppositionspartiets uppfattning af Horns personlighet. Horn och Cromwell s. 206. Skälen för att förklara riksråden inkompetenta till landtmarskalksämbetet s. 207. De andragna motskälen s. 210. Stobées memorial d. 13 sept. 1726 och debatten härom s. 210. Horns uppträdande i sekreta utskottet s. 211. Riddarhusordnings-deputationens förslag d. 10 dec. 1726 och debatten härom s. 212. Horn väljes trots 1726 års beslut till landtmarskalk vid 1731 års riksdag s. 213. 1731 års riddarhusdebatter och beslut rörande riksrådens valbarhetskompetens s. 213. Tillämpningen af detta beslut vid följande riksdagar s. 214. Beslutets politiska innebörd med afseende på Horns maktställning och förbindelsen mellan den verkställande och beslutande makten s. 216.

V. Riddarhusets öppnande 217

Praxis före 1726 s. 217. Sam. Åkerhielms memorial d. 29 aug. 1726, dess politiska syfte och symptomatiska innebörd s. 218. Bestämmelserna i förslagen till riddarhusordning och i samband därmed väckta förslag s. 221.

VI. Vice landtmarskalk 223

VII. De tillämpade valformerna 224

VIII. Sammanfattning och återblick 226

FJÄRDE KAPITLET.

Om introduktion och adelskap ..... 228—292

I. Den socialpolitiska bakgrunden för adelns politik i frågor rörande adelskap och introduktion 228

Socialpolitiska faktorers medverkan till konstitutionella förändringar s. 228. Adeln och konkurrensen med dess ofrälse kolleger i ämbetsverken och officerskåren s. 229. Den adliga byråkratien och sedelmyntets låga kurs s. 231. Överproduktion af ämbetsmän och officerare och försöken att hämma denna s. 232. Adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden s. 233. Adelns växande sociala trångmål och ståndets exklusivitet s. 234.

Sid.

II. Tillkomsten af bestämmelserna i 1720 års regeringsform 235

Konungens rätt att adla före frihetstiden s. 235. Förmyndarregeringarnes rätt att adla s. 236. Tillkomsten af § 35 i 1719 års regeringsform s. 237. Tillkomsten af § 44 i 1720 års regeringsform s. 238. Bestämmelsernas komplettering genom ständernas bref af d. 16 okt. 1723 s. 240.

III. Konungens roll och makt vid adelskaps utdelande 240

Konungen bemyndigas vid några tillfällen att adla ett fixeradt antal s. 240. Konungens frikostiga utdelande af adliga värdigheter s. 242. Orsakerna till den slappa tillämpningen af regeringsformens föreskrifter s. 242. Formerna för adelskapens utdelande. Fallet Boneausköld vid 1746—47 års riksdag s. 243. Faktiska inskränkningar i konungens formaliter fria personval vid adelskaps utdelande s. 246. De nyadlade i allmänhet ej hofvets speciella anhängare s. 246.

IV. Det juridiskt sedt konstituerande i adelskapet 247

Ansökningar om och resolutioner på adelskap remitteras till ständerna eller riddarhuset s. 247. Kunde konungen utan ståndernas eller adelns bifall "göra adel" efter kröningen? s. 248. Striden om Oelreichs adelskap och introduktion s. 250. Var introduktion nödvändig för adelsprivilegiers åtnjutande utan särskildt tillstånd? s. 251.

V. Naturalisation och adoption 253

Bestämmelser om naturalisation s. 253. Bestämmelser om adoption s. 255.

VI. Villkoren och formerna för introduktion 256

Introduktion obligatorisk före frihetstiden s. 256. Adelns rätt till introduktionsvägran före frihetstiden. Introduktionsafgift s. 257. Introduktionsbestämmelser i förslagen till riddarhusordning under frihetstiden s. 258. Introduktionsafgifter o. d. under frihetstiden s. 259.

VII. Riddarhusets behandling af nobiliserings- och introduktionsfrågor. 260

Olika ämbetsmannagruppers skilda intressen vid dessa frågors afgörande s. 260. Adelns "personaliserande" och dettas orsaker s. 262. Partipolitiska synpunkter vid dessa frågors afgörande s. 263. Hänsynstagande till de sökandes förmögenhetsvillkor s. 264.

Sid.

VIII. Adelns exklusivitet före riksdagen 1760—62 och faran häraf 266

Kritik af adelns introduktionspolitik s. 266. De ofrälse ståndens konstitutionella rätt att mot adelns vilja besluta om nya adelskap s. 267. Adelns rätt att vägra introduktion s. 269. Adelns växande exklusivitet s. 269. Olika förslag att hejda adelsätternas växande antal s. 270. Rådet hänskjuter frågan om nya sköldebrefs utfärdande till 1760 års ständer s. 272.

IX. Adelns exklusivitet under frihetstidens sista decennium 272

Riddarhuset remitterar frågan om nya adelskaps utfärdande till sekreta deputationen s. 272. Frågans behandling i sekreta deputationen s. 272. Frågans behandling i ständen s. 274. Frågans behandling i expeditionsdeputationen s. 275. Adeln anropar K. M:t om skydd för sina privilegier s. 276. Adelns behandling af de kungliga resolutionerna på adelskap vid 1769—70 års riksdag s. 276. 1762 års beslut om introduktionsvägran s. 278. Försök att frånkänna detta retroaktiv verkan s. 279. De introduktionsvägrades petition år 1770 s. 280. Ofrälse skribenter utnyttja i agitationssyfte 1762 års beslut om introduktionsvägran s. 280. Hattarnas försök att modifiera beslutet år 1772 s. 281. Gustaf III:s revolution bringar nobiliserings- och introduktionsfrågor i nytt läge s. 284.

X. Sammanfattning och slutord 285

Adelns exklusiva nobiliserings- och introduktionspolitik är ett led i en allmän sträfvan hos ståndet, parallell med analoga sträfvanden hos medstånden s. 285. Beslutet om introduktionsvägran en konsekvens af ståndets förkastande af förslagen om en representation per deputatos s. 286. Frihetstidens adel och ståndscirkulationens problem s. 286. I hvad mån har adelns exklusiva introduktions- och nobiliseringspolitik bidragit till ståndsstridernas återuppblossande? s. 287. Den verkliga innebörden af striden om de ofrälses rätt till höga ämbeten s. 290. Adelns situation i det sönderfallande ståndssamhället s. 291.

FÖRORD.

Det är mig en kär plikt att till professor Harald Hjärne frambära uttrycken för min vördsamma och djupt kända tacksamhet för de år, under hvilka jag haft den stora förmånen att vara hans lärjunge. I den största tacksamhetsskuld står jag äfven till mina lärare professorerna Ludvig Stavenow och Nils Edén för hvad de gifvit mig af väckande och instruktiv undervisning, personlig välvilja och goda råd vid denna afhandlings planerande. Mina vänner Fil. Lic. Erland Hjärne och Fil. Mag. Nils Forssell ber jag att hjärtligt få tacka för uppoffrande och värdefull hjälp vid korrekturläsningen. Till tjänstemännen vid samtliga af mig besökta bibliotek och arkiv stannar jag jämväl i förbindelse för deras aldrig svikande välvilja och hjälpsamhet. Särskildt ber jag att tacksamt få nämna Registratorn vid Riksarkivet, Herr Jur. Kand. C. G. Edelstam, som på väsentliga punkter underlättat mitt arbetet genom att godhetsfullt tillställa mig afskrifter af ridderskapets och adelns svårlästa pleniprotokoll från 1755—56 års riksdag.

Stockholm i nov. 1915.

Hugo Valentin.

Källor och litteratur.

Då intet angifves rörande arkivaliernas förvaringsort, är denna Riksarkivet. Dock har jag gjort undantag för ridderskapets och adelns, riddarhusdeputationens, riddarhusordnings-deputationens och riddarhusdirektionens protokoll och handlingar, hvilka i likhet med öfriga arkivalier, som tillhört adelsståndet, förvaras i Riddarhusarkivet. I sådana fall, där den citerade källans natur synts mig kunna gifva anledning till tvifvelsmål rörande förvaringsorten, har jag dock utsatt denna.

De i afhandlingen förekommande tillnamnen äro stafvade i öfverensstämmelse med de regler, Fahlbeck följt i *Sveriges adel;* förnamnens stafning har alltid moderniserats. De förekommande citaten äro normaliserade i öfverensstämmelse med de principer, hvilka numera praktiseras vid utgifvandet af ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll. Dock har jag i två afseenden afvikit från denna regel: ståndens, utskottens och deputationernas namn äro stafvade med liten begynnelsebokstaf, och förkortningen *K. M:t* har undantagslöst blifvit använd.

A. Otryckta källor.

Riksarkivet.

Riksdagshandlingar.

1720 års akter.
Allegater till ståndernas pleniprotokoll 1723—1747.
De ofrälse ståndens pleniprotokoll 1723, 1726—27, 1738—39, 1740—41, 1760—62.
Borgarståndets protokoll och handlingar 1769—70, 1771—72.
Riksdagsordningsdeputationens handlingar 1723.
Allmänna besvärsdeputationens handlingar 1726—27.
Sekreta utskottets protokoll 1726—27.
Sekreta utskottets berednings protokoll ang. konungaförsäkran 1771—72.
Stora sekreta deputationens protokoll och handlingar 1738—39.
Sekreta deputationens protokoll 1738—39 (jämte handlingar) och 1760—62.

Prästeståndets saml. af sekreta deputationens betänkanden 1760—62.
Expeditionsdeputationens allegater 1755—56.
Expeditionsdeputationens protokoll 1760—62.
Riksens ständers bref till K. M:t (inrikes-civila ärenden) 1738—39, 1760—62.

Registraturet (inrikes-civila ärenden) 1732, 1763.

Råds- och kabinettsprotokoll.

Rådsprotokoll 1655.
Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 1719—1772. (Då ej annat angifves, gäller förkortningen *Rådsprot.* denna protokollskategori).
Rådsprotokoll i krigsärenden 1735, 1772.
Kabinettsprotokoll i inrikes-civila ärenden 1773.

Riksdagsjournaler.

"Diarium öfver det, som vid riksdagen 1726 uppå riddarehuset in pleno afhandladt och passeradt är".
Dagbok vid riksdagen 1755—56.

Framställningar till K. M:t rör. adeln.

Ridderskapets och adelns skrifvelse af den 9 april 1739.

Riddarhusdirektionens skrifvelser till K. M:t.

Strödda handlingar rörande adeln.

Protokoll, fördt vid ombudsrådens sammanträde den 13 dec. 1716.

Biographica.

Konrad Ribbing.

Cederhielms samling.

Promemoria rörande riksdagsärenden 1723, uppsatt af Josias Cederhielm.

Säfstaholmssamlingen (n:o 69).

"Oförgripliga tanckar öfver åthskilliga måhl, som hvid närvarande riksdag förmodelig lära förekomma".

Stråles afskriftssamling.

Diemars riksdagsjournal 1723.
Diplomatiska depescher från:
Diemar 1722—24.
Jackson 1723.
W. o. E. Finch 1723 och 1738 resp.
Poyntz 1725—27.
Brancas 1726.

Malmströms excerptsamling.

Diplomatiska depescher från Anthouard 1723 och Casteja 1728, 1730, 1732.

Riddarhusarkivet.

Allegater till ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll 1664, 1693, 1697, 1713—14, 1719, 1720.
Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll jämte allegater 1755—1772.
Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27, 1734, 1738—39.
Riddarhusdeputationens protokoll och handlingar 1731—1772.
Riddarhusdirektionens protokoll 1762 (jämte handlingar), 1764, 1774.
Samlingar af sköldebref.

Kungliga biblioteket.

Allmänna handskriftssamlingen.

Riksdagsjournal 1723.
Sagubrott af 1734 års riksdag (sannolikt förf. af Joh. Arckenholtz).
Sven Hofs spådomar om Sveriges tillkommande öden.
Sven Hofs lefnadsbeskrifning.

Stråles afskriftssamling.

"Strödda historiska handlingar, uppsatser och pasqviller från Fredrik I:s tid".

Brefsamlingar.

Dan. Tilas' bref till A. F. Cronstedt. (Bref af den 16 mars 1760).
Gjörwells brefväxling. (Bref från Dan. Tilas af den 29 juni 1762.)

Upsala universitetsbibliotek.

Riksdagsjournal 1720. *(N. 918).*
Riksdagsjournaler 1726—27, hvaraf den ena förd af J. Silfverskjöld *(N. 922* och *923).*
Politiska agitations- och partiskrifter. *(F. 252, 253, 268, 279, 284. N. 222, 239).*[1]
Tankar om adlens välmåga och de medel, utom hvilka den ej kan vinnas" — en skrift, som enligt påtecknad uppgift författats af Anders Schönberg, som ämnat inlämna densamma som memorial vid riksdagen 1755—56. *(F. 278.)*
Ett bref från Dan. Tilas till Fr. K. Sinclair, skrifvet vid tiden för kronprins Gustafs förestående biläger. *(F. 377.)*
Ett bref från Dan. Tilas till J. H. Lidén af den 2 jan. 1772 *(G. 151 d.)*

[1] Ett utdrag ur ett bref från Fr. U. von Essen i *F. 279* torde rättast böra räknas som en politisk agitationsskrift.

Anders Brovallii dagbok. *(N. 971).* Författaren, som var bror till den bekante Johan Brovallius, var flera år informator i landshöfding Nils Reuterholms hus och har ofta utförligt relaterat de samtal, som förts i familjen.

"Jus publicum Regni Sviogothici eller then svenska statslagfarenheten", ett kollegium i statsrätt, hållet år 1735 vid Lunds universitet af professor David Nehrman, senare adlad Ehrenstråle. *(N. 1315.)*

B. Tryckta källor.

I. Källpublikationer.

Acta publica hörande til Sveriges rikes fundamental-lag I o. II. Sthlm 1755, 1786. [Använd vid citerandet af 1626 års riddarhusordning och 1723 års adelsprivilegier och riksdagsordning.]

Benzelstierna, G., Censorsjournal. Utg. af Sv. Litteratursällskapet g. L. Bygdén och C. Lewenhaupt. Sthlm 1884.

De la Gardieska archivet eller handl. ur grefl. De la Gardieska bibliotheket på Löberöd. Utg. af P. Wieselgren. Lund 1842.

[Ekholm, E.,] Svenska fatburen I. Sthlm 1767.

Handlingar rör. Skandinaviens historia. VII, XVI, XXXIV. Sthlm 1836—1853.

Handlingar rör. Sveriges historia under åren 1713—1720. Utg. af C. G Malmström. Upsala 1854.

Hildebrand, E., Sveriges regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkringar 1611—1800. [Använd vid citerandet af regeringsformer och konungaförsäkringar]. Sthlm 1891.

Klingspor, C. A., Sveriges ridderskaps och adels vapenbok. Sthlm 1890.

K. M:ts allernådigste förordning om Vadstena krijgzmanshuus och dhess intraders föröckning til dhe förlammade krijgzmäns underhåld och uppehälle. Datum Hufvudqvarteret Ljungby den 13 december 1677.

Loenbom, S., Historiska märkvärdigheter til uplysning af Sveriges häfder, II. Sthlm 1770.

Modée, R. G., Utdrag utur alle från den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar . . . som riksens styrsel samt invärtes hushållning och författningar i gemen . . . angå. I, IV, VI—VIII. Sthlm 1742—1774.

Privilegier för ridderskapet och adeln 1612 och 1622. Tryckta i Sthlm s. å.

Riksdagstidningar 1760—62, 1778.

Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, utg. af Föreningen för Skånes fornminnen och historia g. M. J. J. Weibull. I. Lund 1869.

Sjögren, W., Förarbeten till Sveriges rikes lag 1686—1736. I, III. Upsala 1900, 1901.

von Stiernman, A. A., Alla riksdagars och mötens besluth. II, III. Sthlm 1729, 1733. [Stiernman].

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll:

1626—1714. I—III tryckt i en 2:dra uppl. Sthlm 1904—1906. (Då ej annat angifves, afses denna upplaga.) III, 1:a uppl. Sthlm 1857. IV—XVII. Sthlm. 1871—1902.

1719—1772. I—XVIII. Sthlm 1875—1911.

Svenska riksdagsakter, 1:a serien. I, IV:1. Sthlm 1887, 1909. 2:a serien. I. Sthlm 1909.

Svenska riksrådets protokoll, I, III, IX, XII. Sthlm 1878—1909.

II. Skrifter från 1670-talet och partitidehvarfvet.

Bonde, G., Sverige under Ulrika Eleonora och Fredrik I. Ett bihang till skriften "Tessin och Tessiniana". Sthlm 1821.

——— Skrifter utg. af Trolle-Bonde, Anteckningar om Bondesläkten. Riksrådet grefve Gustaf Bonde. III. Lund, 1898.

[Faggot, I.,] Svea rikes styrelse efter grund-lagarne. Sthlm 1768.

von Fersen, A. Fr., Historiska skrifter utg. af R. M. Klinckowström. I, IV. Sthlm 1867, 1869.

Gyllenborg, C., Den svenska sprätthöken tryckt i *Sv. Parnassen*, utg. af E. Meyer, II. Sthlm 1889.

v. Henel, A. J., Det anno 1729 florerande Sverige . . . Leipzig 1729.

——— Det anno 1735 florerande Sverige . . . Sthlm 1735.

——— Evärdelig åminnelse af riksdagen, som hölts i Stockholm åhr 1734. Sthlm s. å.

Historisk almanach, utg. efter K. M:ts nåd. förordnande af dess Vetenskaps-academie. Utkom årligen 1739—1772. Sthlm.

v. Höpken, A. J., Skrifter, samlade och i urval utg. af C. Silfverstolpe. I. Sthlm 1890.

"Korta annotata utur en vid riksdagen 1720 hållen, trovärdig journal". Tryckt i *Almänna Tidningar* 1772.

Magalotti, L., Sverige under år 1674 (öfversatt fr. italienska) utg. af C. M. Stenbock. Sthlm 1912.

von Nolcken, C. M., Berättelse om rikets tillstånd från 1719 till 1742. Hist. Tidskrift 1889.

[Nordencrantz, A.,] Undersökning om de rätta orsakerna til den blandning som skedt af lagstiftande och lagskipande redofordrande och redoskyldige magternes gjöromål . . . Sthlm 1770.

Rehbinder, J. A., Matrikel öfver Svea rikes ridderskap och adel ifrån 1755 til närvarande tid . . . Sthlm 1781.

Rüding, J. G., Det i flor stående Stockholm . . . Sthlm 1831. Med supplement 1740.

von Stiernman, A. A., Matrikel öfver Svea rikes ridderskap och adel . . . I, II, Sthlm 1754, 1755.
Svedenborg, C., Diarium spirituale, utg. af J. Fr. I. Tafel. III. Stuttgardt 1844.
Triewald, S., Läre-spån uti svenska skalde-konsten. Tryckta af Salvius. Sthlm 1756.
Warmholtz, C. G., Bibliotheca Historia Sveo-Gothica. XI. Upsala 1805.

Tidningar och andra periodiska publikationer:

[Dalin, O.,] Then svänska Argus, 1733, 1734. Å nyo utg. af Svenska Vitterhetssamfundet g. B. Hesselman och M. Lamm. Sthlm 1910—14.
[Celsius, O. och Hesselius, A.,] Thet svenske nitet. Sthlm 1738.
[Salvius, L.,] Tankar öfver den svenska oeconomien. Sthlm 1738.
[Gjörwell, C.,] Den svenska Mercurius. Sthlm 1756.
[Oelreich, N.(?),] En ärlig svensk. Sthlm 1755.
[M. Pihlgren,] En fri svensk. Sthlm 1761.
[Salvius, L.,] Lärda tidningar. Sthlm 1765.
[Kryger, J. Fr.,] Den förnuftige fritänkaren. Sthlm 1767.
[Kjellberg, E. eller Ekholm, E.,] Riksdagsmanna frågor. Sthlm 1769.
Dagligt allehanda. Sthlm 1771, 1772.
Almänna tidningar. Sthlm 1772.

Politiska broschyrer:

[Wrangel, E.,(?) under pseudonymen J. Swedenschiöld,] Svea rickes(!) tilstånd uti ett kort begrep sammandragit och föreställd (!) åhr 1756 . . . Kristiania s. å.
[Strand, C. J.,] Ämbetsmanna öde i Sverige. Upsala 1767.
Billige anmärkningar öfver de tvenne utkomne halfva arken utaf skriften "Uplysning för svenska folket . . ." [Se nedan.] Sthlm 1769.
Bref från en adlig fru på landet till Lika godt Hvilken, samt dennes svar. Göteborg 1769.
Den svenska patriotiska under-stolen 1769. Tryckt hos P. Hesselberg. Sthlm 1769.
[Odel, A.,] Echo och åter-skall på Uplysning för svenska folket . . . [Se nedan.] Sthlm 1769.
[Leijonancker, Fr. W.(?),] Fria frågor til et fritt och sjelftänkande folk. Sthlm 1769.
[Faggot, I.,] Skrif- och tryckfrihetens härliga nytta för svenska folket. Sthlm 1769.
Under på den så kallade Svenska patriotiska understolen 1769. Sthlm 1769.
[Reuterholm, E. Chr.(?),] Uplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsigterne med urtima riksdagen 1769. Sthlm 1769.

[Lannér, S.,] Curieusa frågor i anledning af befordrings-tvisten frälse- och ofrälse-män imellan. Sthlm 1770.

Oförgripelige tankar och ärindringar vid K. M:ts nådiga kungörelse af den 21 dec. 1762 angående högloflige R. o. A:s under då förflutne riksdag tagne beslut, at inga adeliga familler fingo på riddarhuset intagas, förrän de redan introducerade ätter blifvit förminskade til 800. Öfverlämnade til riksens höglofl. ständers egen rättvisa pröfning. Sthlm 1770.

[Schönberg, A.,] Oväldiga tankar öfver skriften, kallad "En adelsmans tankar om frälse- och ofrälse-ståndens rättigheter i befordringsmål". Senare stycket. Sthlm 1770.

Til K. M:t. Underdånig ansökning, ingifven af åtskillige på riddarhuset icke introducerade adelsmän at varda bibehållne vid alla adelsståndet tilkommande rättigheter samt i anledning deraf undfå K. M:ts nådiga remiss til Högl. R. o. A. om introductions erhållande. [Undertecknad af 19 personer.] Sthlm 1770.

Tvisten emellan adel- och odal-ständen om rättigheten til rikets höge tjenster, betraktad på den politiska sidan. Sthlm 1770.

[Schönberg, A.,] Bref til auctoren af en tryckt skrift under titul: Offentenligt svar på en kringspridd skrift, kallad "Utdrag af et bref til prosten N. N". Sthlm 1771.

[Hallström, J.(?),] En adelsmans tankar om frälse och ofrälse ståndens rättigheter i befordringsmål. Sthlm 1771.

[Helsingius, D.,] En chinesisk philosophs egna tankar om engelska friheten . . . Sthlm 1771.

[Hof, S., under pseudonymen Joseph Enigius, capellan i Odalbo församling,] Enfaldiga och välmenta påminnelser vid en adelsmans tankar om frälse- och ofrälse-ståndens rätttigheter i befordringsmål . . . Sthlm 1771.

[Schönberg, A.,] Utdrag af et bref til prosten N. N. rörande et af trycket utgifvit så kalladt "Utdrag af et bref til kyrkoherden N. N. . . ." Sthlm 1771.

Bref til en vän angående den för tu år sedan utkomne skriften, under namn af "Oväldiga tankar öfver skriften, kallad 'En adelsmans tankar om frälse- och ofrälse- ståndens rätigheter i befordringsmål'". Sthlm 1772.

Frälse och ofrälse ståndens fördelar i jämförelse. Sthlm 1772.

[Schönberg, A.,] Tankar vid borgmästaren och riksdags-fullmäktigen herr Johan Sundblads project til instruction för justitiæ-cancelleren och hof-rätts-advocat-fiscals-sysslornes förvandlande til procancellerer. Sthlm 1772.

III. Senare skrifter.

Anrep, G., Svenska adelns ättartaflor I—IV. Sthlm 1858—1864. [Anrep.] [Jag har ej ansett mig behöfva citera detta arbete hvarje gång, jag ur detsamma erhållit upplysningar angående någon adelsmans titel eller släktskapsförhållanden.]

Beckman, K. V., Bidrag till svenska riksdagens historia 1650—1680. Akad. afh. Upsala 1888.

Bergh, S., Rangstriderna inom adeln under 1600-talet. Hist. tidskrift 1896.

Bergsten, N., Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar. Akad. afh. Upsala 1906.

Biografiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män. XIV. Upsala 1847.

Boëthius, S. J., Uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning. Hist. tidskrift 1891.

Bowallius, R. M., Om svenska statsskickets förändring efter Carl XII:s död och om ståndens inbördes ställning vid början af den så kallade frihetstiden. Vitterh.- hist.- och antikvitetsakademiens handl., XXI. Sthlm 1856.

Brusewitz, A., Ett konstitutionsprojekt från frihetstiden med en kommentar från Gustaf III:s tid. Statsv. tidskrift 1913.

——— Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag. Akad. afh. Upsala 1913.

Bygdén, L., Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. I, II. Upsala 1898—1905, 1906—1913. [Samtliga uppgifter ang. anonyma broschyrers författare äro, då ej annat uppgifves, hämtade ur detta arbete.]

Carlgren, W., Riksdagsutskott före 1680, med särskild hänsyn till sekreta utskottet. Akad. afh. Upsala 1909.

Carlson, Fr. F., Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset. II, IV. Sthlm 1856, 1875. [Carlson.]

Edén, N., Gustaf Adolfs riksdagsordning. Prof föreläsning. Upsala 1902.

Fahlbeck, P. E., Sveriges adel. I. Göteborg 1898.

Forssell, H., Sveriges inre historia från Gustaf den förste. I:1. Sthlm 1869.

Fryxell, A., Berättelser ur svenska historien. XVI, XVIII, XXIV, XXVI—XXVIII, XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXVIII. Sthlm 1850—1868. [Fryxell.]

Geijer, E. G., Konung Gustaf III:s efterlämnade och femtio år efter hans död öppnade papper. I, II. Upsala 1843.

Hildebrand, E., Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tider till våra dagar. Sthlm 1896.

Hildebrand, H., Del 2 i E. Hildebrand, Sveriges historia intill 20:e seklet. Sthlm 1905.

Hjärne, E., Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. Särtryck ur Hist. tidskrift 1916.

Hjärne, H., Våra ståndsriksdagar. Svensk tidskrift 1875.

Holberg, L., Engelsk Parlamentarisme. Kjöbenhavn 1884.

Lagerroth, Fr., Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. Akad. afh. Sthlm 1915.

Lamm, M., Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk. Akad. afh. Upsala 1908.

Leijonhufvud, S., Erik Sparre, och Stina Lillie. Sthlm 1911.

Lundstedt, B., Sveriges periodiska litteratur. I. Sthlm 1895. [Samtliga uppgifter ang. periodiska publikationers utgifvare äro hämtade från detta arbete.]

Lövgren, B., Ståndsstridens uppkomst. Ett bidrag till Sveriges politiska historia under drottning Kristina. Akad. afh. Upsala 1915.

Malmström, B. E., Grunddragen af svenska vitterhetens historia. I. Örebro 1866.

Malmström, C. G., Om riksrådsutnämningarna under Ulrika Eleonoras regering. Hist. tidskrift 1889.

——— Smärre skrifter rör. 1700-talets historia. Sthlm 1889.

——— Sveriges politiska historia från Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2:dra uppl. I—VI. Sthlm 1893—1901. [Malmström.]

Michaud, J. Fr., Biographie universelle. VIII. Paris, utan tryckår.

Naumann, E., Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden 1719—1734. Akad afh. Sthlm 1911.

Odhner, C. T., Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare. Sthlm 1865.

——— Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. I. Sthlm 1885.

Schlegel, B. och Klingspor, C. A., Den ointroducerade adelns ättartaflor. Sthlm 1875.

Stavenow, L., i E. Hildebrand, Sveriges historia intill 20:e seklet. VII. Sthlm 1903.

——— De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden. Festskrift tillägnad C. G. Malmström. Sthlm 1897.

——— Frihetstiden, dess epoker och kulturlif. 2:dra uppl. Göteborg. 1907.

——— Om formerna för utskottsval under frihetstiden. Bidrag till svenska riksdagsformernas historia. Upsala 1890.

——— Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till svenska riksrådets historia. Akad. afh. Upsala 1890.

Stephens, W. R. W. and Hunt, W., A History of the English Church. VII, förf. af J. F. Overton och F. Relton. VIII, förf. af F. W. Cornish. London 1906, 1910.

von Steyern, N., Bidrag till svenska riksdagens historia 1600—1650. Akad. afh. Upsala 1863.

Svedelius, W. E., Arvid Bernhard Horn. II. Sthlm 1879.

——— Representationsreformens historia. Sthlm 1889.

Svenska akademiens ordbok över svenska språket. II. Lund 1903.

Sylwan, O., Svenska pressens historia intill statshvälfningen 1772. Lund 1896.

Stuart, J. och Rystedt, M., Handbok öfver statsverkets jemte dertill hörande fonders medelförvaltning. I. Rikshufvudboken och deri uppförda fonder. Sthlm 1905.

Tengberg, N., Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—1743. 1:a häftet. Lund 1857.

Tham, C. W. A., Bidrag till svenska riksdagarnes historia 1626—1629 Akad. afh. Lund 1855.

——— Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af 17:e århundradet. I:2. Sthlm 1847.

Tottie, H. W., Jesper Svedbergs lif och verksamhet. II. Akad. afh. Upsala 1886.

Valentin H., En samtida teckning af 1720 års ständer. Hist. tidskrift 1915.

——— Ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden. Särtryck ur Hist. tidskrift 1917.

Warburg, K. J., Det svenska lustspelet under frihetstiden. En litteraturhistorisk studie. Akad. afh. Göteborg 1876.

——— i Schück, H. och Warburg, K. J., Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a uppl. II. Sthlm 1912.

Wieselgren, S., Om svenska riddarhuset och dess ätter. I. De åren 1625—80 introducerade. Akad. afh. Göteborg 1869.

Wingqvist, O., Om svenska representationen i äldre tider till och med riksdagen 1617. Sthlm 1863.

Wrangel, E., Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718—33. Lund 1895.

Rättelser och tillägg.

Sid.	33	står	Lilliecreutz i st. f. Lilliecreutz'.
„	34	„	friherrevärdighet i st. f. friherrevärdighets
„	56	„	ägendom, i st. f. ägendom
„	57, not 3	„	I „ „ „ II.
„	70	„	mitt i byn „ „ „ midt i byn.
„	74, not 2	„	Anthonards „ „ „ Anthouards
„	91	„	afsikterne „ „ „ afsigterne
„	92	„	philosofs „ „ „ philosophs
„	100, not 3	„	ättartal „ „ „ ättartaflor.
„	105	„	af misstag nytt stycke efter orden: *frånvarandes vägnar*
„	142, not 1	„	*Sv. Biogr. Lexikon* i st. f. *Biogr. lexicon*, XIV
„	232	„	*Svänska* „ „ „ *Svenska*
„	256, not 1.	I 1743 års skrifvelse till konungen ang. nya adelsmäns kreerande inrycktes förbud mot att adla flera personer under ett nummer.	

Om riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati.

I.

Motsatsen mellan adelsaristokrati och adelsdemokrati var i Sverige lika gammal som adelskapet och ofta i svenskt samhällslif af föga mindre och ej sällan större betydelse än skillnaden mellan frälse och ofrälse. "De fattige, friborne frälsemännen"[1] under medeltiden stodo i socialt afseende närmare den gemena allmogen än de högättade jorddrottarne och rådsläkterna. Liksom Englands gentry saknade lågfrälset länge hvarje förutsättning att skarpt afgränsa sig från ofrälset. I förmögenhetsvillkor, lefnadssätt och socialt anseende gjordes föga skillnad mellan knapen och den välbärgade bonden. Men en djup klyfta öppnade sig emellan dessa sociala grupper och de gamla högadliga släkterna, som under århundraden styrt Sverige och hvilkas medlemmar, ofta härstammande från och befryndade med nordens konungaätter, ansågos hart när självskrifna i det faktiskt regerande riksrådet. Den s. k. "provinsiella lågadeln"[2] var endast i ringa mån skickad att förmedla denna motsättning.

De stora omhvälfningar, som inleda nyare tiden, ändrade intet i detta hänseende. Införandet af grefve- och friherrevärdigheterna skärpte ytterligare denna motsats och skapade en ny inom högaristokratien utan att närma dess obetitlade släkter till den lägre adeln. De tendenser till adlig ståndsexklusivitet, som redan framskymta under de första Vasaregenterna,[3] kunde dock så till vida lindra dessa mot-

[1] H. Hildebrand i E. Hildebrand, Sveriges historia intill tjugonde seklet II, sid. 507.

[2] Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf den förste, I, sid. 103.

[3] Forssell, anf. arb. 128—131.

sättningar, som framhäfvandet af ett gemensamt frälsemännens intresse gifvetvis måste låta begreppet adel framstå som en enhet, ägnadt att i sig förena rikets stormän och allmänneliga frälsemän, riddare, svenner och knapar.[1] 1569 års adelsprivilegier gjorde ej rusttjänstskyldigheten. utan börden till frälserättens grund, hvarigenom adeln alltmer miste karaktären af jordägande samhällsklass och alltmer afgränsades nedåt. De ofta upprepade och skärpta förbuden mot giftermål mellan frälse och ofrälse verkade i samma riktning. Den prägel af ämbetsmannastånd, som konungamakten påtryckte såväl hög- som lågadel, blef äfven ett gemensamt band emellan de båda grupperna och bidrog mer än något annat att befordra den korporationsanda, som var en nödvändig förutsättning för 1600-talets "välbördiga" stånd.

Genom 1626 års riddarhusordning organiserades adeln som ett slutet stånd, nästan som ett skrå. Riksrådet blef en självständig maktfaktor och utan stämma på riddarhuset.[2] Den öfriga adeln delades i tre klasser på sådant sätt, att de grefliga och friherrliga ätterna afskildes från de obetitlade rådsslägterna, d. v. s. från de adelsmän, som härstammade från något riksråd; dessa åter bildade en egen klass, skild från den meniga adeln, som alltså utgjorde riddarhusets tredje klass. Motsatsen mellan hög- och lågadel var härmed för första gången uttryckligen legitimerad.

Genom denna riddarhusets uppdelning i trenne likaberättigade klasser med hvar sin lika gällande röst och sina särskilda platser i riddarhussalen hade Gustaf II Adolf väl ej grundat, men befäst högadelns ledande ställning inom adeln. Det är ännu outredt, i hvad mån främmande mönster — t. ex. baltiska eller rikstyska — varit förebildande. Det är också mycket möjligt, att klassindelningen på riddarhuset

[1] Angående dessa benämningars innebörd se Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tider till våra dagar, sid. 164—166.

[2] "Rijksens råådh hafve sitt säthe främst i ridderhuset för sitt embete och värdigheet skuld, ther the på Våre vägner någoth medh ridderskapet hade at handla, men ingen stämma." *1626 års riddarhusordning* § 16. — Om tolkningen af dessa ord, se Wieselgren, Om svenska riddarhuset och dess ätter, sid. 10, noten.

tillkommit utan direkt utländsk påverkan. Den svenska adeln delades ju efter häfdvunnet bruk i frälset utan och innan råds, och då den senare kategorien äfven innefattade de grefliga och friherrliga ätterna, hvilka intogo en särställning inom adeln, låg det ju nära till hands att låta dessa bilda en särskild klass, hvarigenom en tredelning af riddarhuset gaf sig själf.

Kanske var det lagstiftarens mening att de båda öfre klasserna skulle tillsammans utgöra liksom ett aristokratiskt öfverhus inom själfva riddarhuset, utrustadt med votum decisivum, därest hög- och lågadel ej skulle kunna enas. Riksrådets utestängande från adelns öfverläggningar stärkte väl i viss mån dettas ställning gentemot ständerna, men betecknade på samma gång en minskning i det riddarhusaristokratiska inflytandet, som kräfde kompensation. Men på samma gång lämnade riddarhusordningen en möjlighet öppen för de nedre klasserna att med hopp om framgång kunna uppträda mot grefvarnes och friherrarnes i en framtid kanske alltför högt stegrade anspråk på makt och självständighet. Att klassindelningen sålunda befäste högadelns och de gamla ätternas ställning på riddarhuset, men samtidigt tillgodosåg regeringens möjligheter att efter sin vilja böja rikets mäktigaste, men mest heterogena stånd, stod också i full öfverensstämmelse med Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas regeringsmaximer.[1]

Den följande utvecklingen var i vissa afseenden ägnad att skärpa motsatsen mellan hög- och lågadel. De segerrika krigen i förening med vissa inrikespolitiska faktorer bringade väldiga jordegendomar i de gamla ätternas händer, och i de adliga förmyndarregeringarna återuppstod medeltidens aristokratiska rådsvälde. Det är betecknande att italienaren Lorenzo Magalotti, som år 1674 — alltså efter den andra förmyndarregeringens slut — besökte Sverige och därvid synes noga hafva studerat dess statsinstitutioner,

[1] Huruvida Gustaf Adolf eller Axel Oxenstierna räknat med dessa eventualiteter må lämnas därhän. Viktigt är emellertid, att riddarhusets tredelning gaf regeringen ökade möjligheter att rycka adeln med sig genom att spela ut den ena klassen mot den andra.

uppfattade den svenska författningen som "en ren aristokrati, förkläd under formen af en monarki", där högadeln eller rådet berövat ej blott konungen och de ofrälse ståndeu, utan äfven lågadeln all reell makt. Men denna högadelns ökade yttre maktställning motsvarades ej af dess inre styrka. "För närvarande", säger samme författare — och dessa hans ord synas stå i skenbar motsats till hans förra — "har den nya adelns antal vuxit så mycket att den icke blott uppväger den gamlas auktoritet, utan nästan öfverväger den, och för hvarje dag går den framåt, alldeles som i England."[1] Den högadliga regimens, enkannerligen den sista förmyndarregeringens ådagalagda svaghet och månhet om de egna intressena jämte den unga adelns många framstående förmågor och kapitalstyrka torde mest bidragit härtill.

Men som en väsentlig faktor måste man äfven räkna det ofta tadlade slöseriet med högadliga titlar. Vid riddarhusets inrättande bestod första klassen af 3 grefliga nummer, nämligen ätterna Brahe, Leijonhufvud af Raseborg och De la Gardie af Leckö samt af följande nio friherrliga: Stenbock, Oxenstierna, Horn af Åminne, Gyllenstierna af Lindholm, De la Gardie af Ekholmen, Skenck, Bielke af Salestad och Kråkerum, Gyllenhielm samt Skytte.[2] Vid tiden för statsskickets förändring år 1680 voro motsvarande siffror 22 och 78.[3] Det kan dock dragas i tvifvelsmål, huruvida ett sådant klander ej borde hafva riktats mera mot det alltför frikostiga nobiliserandet i allmänhet än mot det — otvifvelaktigt alltför stora — antalet höga nådevedermälen. Det låg ju i sakens natur, "att då adelskapet blifvit ryttmästarens vanliga lön, så måste öfverstens bli något högre".[4] Men detta

[1] Lorenzo Magalotti, Sverige under år 1674 (utg. af C. M. Stenbock, Stockholm 1912), sid. 2—3 o. 74—76.

[2] Svedelius, Representationsreformens historia, sid. 28—29.

[3] Fryxell, XVIII. sid. 7.

[4] Wieselgren, anf. arb. sid. 85. — Äfven synes personvalet vid de höga titlarnas utdelande ej alltid kunna försvaras — särskildt gäller detta om Kristina. Att hon gjorde en person af Anton von Steinbergs cert till grefve är det mest drastiska exemplet härpå. (Se om v. Steinberg *Svenskt biografiskt lexikon, Ny följd* och där citerade källor.) Enligt Anrep ville den förbittrade adeln kasta ut honom genom fönstret, då han som grefve kräfde introduktion.

"slöseri" med grefliga och friherrliga titlar är äfven till stor del att betrakta som en konsekvens af Sveriges uppträdande på världsteatern och definitiva utträde ur sin förra isolering. Ju mer det svenska riddarhuset förlorade sin gamla nationella prägel[1] och förvandlades till en samling af nordeuropeisk adel i den svenska statens tjänst, desto nödvändigare blef det att jämka de adliga titlarna efter de kontinentala mönstren. De högättade eller högt uppsatta svenska adelsmännen ville ej stå tillbaka för en utländsk grefve eller baron, som i denna egenskap naturaliserats i Sverige, eller i utlandet behandlas, som vore de i rang lika med eller underlägsna mången till börd och ämbete mindre förnäm adelsman. Särskildt gällde detta om andra klassens medlemmar. Bland de 23 ätter, som denna räknade vid riddarhusets inrättande, hade funnits så gamla och lysande namn som Bååt, Fleming, Gyllenstierna af Nynäs, Lillie, Sparre, Bielke af Åkerö, Soop, Bonde, Horn af Kankas, Banér, Natt och Dag, Posse, Ribbing, Tott och Leijonhufvud af Ekeberg.[2] I Sverige var man van att betrakta deras bärare som nationens främste; här tarfvade de ej grefve- eller friherretitlar. Men i utlandet visste man i allmänhet ej tillräckligt om Sveriges historia och inre förhållanden för att kunna afgöra, om en Gyllenstierna eller Bonde vore att anse förmer än en Lejoncrona, som varit drottning Kristinas skräddare eller en Rutensköld, som i likhet med många andra fått sitt adelsbref tack vare långvarig och trogen tjänst hos en greflig familj.[3] Den andra klassen, där det nyinrättade riddarhusets tyngdpunkt varit att söka (Wieselgren, anf. arb. sid. 41), minskades härigenom hastigt i medlemsantal och betydelse, och proportionerna mellan klasserna förrycktes i oroväckande grad, då tillströmningen från den tredje klassen till den

[1] Enligt Wieselgren, anf. arb. sid. 17—18 ledde visserligen af de 127 ätter, hvaraf det svenska riddarhuset först bildades, endast 86 sitt stamträd från Sverige eller Finland. Af de öfriga 41 släkterna torde dock redan då de ojämförligt flesta kunna betraktas som fullt försvenskade.

[2] Uppgifterna rörande det första riddarhusets ätter grunda sig på "Sääten eller ordningen på riddarhusedt", tryckt som bilaga till *Ad. prot.* 1632 (I, sid. 224 f.).

[3] Exempel på att högadeln skaffade sin betjäning adelskap finnas hos Wieselgren, anf. arb. sid. 55 o. 79—80.

andra på intet vis motsvarade den första klassens utökande på den andras bekostnad eller den tredjes starka tillskott af nyadlade element: därigenom att rådsherrarna före 1680 vanligen togos ur högadeln, blef antalet nya rådsläkter aldrig stort. Vid 1664 års riksdag tvangs visserligen adeln efter ett segt motstånd att i andra klassen upptaga åtta danska riksrådsfamiljer från de annekterade provinserna; bestämmelserna i det med Danmark slutna fredsfördraget genomfördes, trots att de kränkte riddarhusordning och praxis.[1] Men sedan 1664 var andra klassens antal i stort sedt stadt i oafbrutet sjunkande.

Om hur Axel Oxenstierna och hans generation af gamla adeln betraktat de högadliga titlarna, "den feodala grannlåten" och försöken att göra den gamla adeln till en hofadel, se Lagerroth, Frihetstidens författning, sid. 154 f. Axel Oxenstiernas här citerade yttranden om att de svenska adelsmännen hade aequalitetem privilegiorum, vore jure proprio aequales o. s. v. torde dock så långt ifrån vara adelsdemokratiska till sin syftning, att de snarare synas böra fattas som riktade mot tendensen att medelst högadliga titlar rubba den konventionella värdesättningen af riddarhusets ätter och de gamla familjernas traditionella myndighet.

Mot den andra klassens minskade betydelse svarade ej heller någon ökad makt hos den första. Det i allmänhet förtroendefulla förhållande, som trots alla slitningar rådt mellan de ofrälse och lågadeln å ena sidan och de gamla ätterna å den andra, syntes tvärtom vara på väg att undergräfvas, då ej blott ett stort antal af den andra klassens gamla släkter, men jämväl många utländingar utan förståelse för nationens egenart började fylla riddarhusets grefve- och friherrebänkar. Söndringen skärptes mellan adel och ofrälse och mellan riddarhusets aristokrati och demokrati.

Liknande påståenden och skäl, som de ofrälse ständen använde mot adeln, återgå i tredje klassens argumentering mot högadelns öfvervälde. Liksom under frihetstiden hade detta framför allt sin tillämpning vid ämbetstillsättningar

[1] *Ad. prot.* 20 maj 1664 (IX, sid. 42—43) och ståndets påminnelser härom, tryckta som bil. 4 o. bil. 8 i *Ad. prot.* IX, F. F. Carlson, Sveriges hist. under konungarne af pfalziska huset, II, sid. 242.

och fick vid inbrottet af Karl XI:s förmyndarregering — frihetstidens prototyp — ett betecknande uttryck i kravet på tillträde till högre och lägre ämbeten för alla adelsmän utan något afseende på klass eller adelskapets ålder. Högadeln åter försvarade bördens rätt att göra sig gällande vid sidan af öfriga berättigade hänsyn. Äfven i striderna om rangen inom adelsståndet möter samma konflikt.[1] Det var under öfverläggningarna om denna, som Per Brahe d. y. fällde de ofta citerade orden om adeln, som ej borde vara lika såsom "svijne fötter". Hänsynen till den kungliga nådeakten, hvilken sträckte sina verkningar från far till son, ansåg han böra betraktas som en med meritsynpunkten konkurrerande princip. En social gruppering efter stånd, hvilken bidrog till monarkens och monarkiens glans och auktoritet och en därpå beroende uppskattning af bördens rätt ansåg han oskiljaktig från Sveriges karaktär af arfkonungadöme; endast i republiker kunde hänsynen till meriterna vara allenabestämmande.[2] Rådet ansåg äfven tillbörligt, att riddarhusaristokratien åtnjöt ett visst företräde, emedan det måste hafva varit dens mening, som upphöjt i högre stånd, "att heela posteriteten må niuta sina förfäders meriter til godo, och therföre blifva ährade och hvar och een så mycket mehr sigh att beflijta orsak hafva att acqvirera signiale (sic!) merita". Det vore äfven billigt, "att dhe, som äre af the slächter, hvars förfäder hafva nästan af urminnes tijdh beklädt dhe förnembste embeterne här uti rijket och befinnes träda uthi sine förfäders berömlige footspår, att

[1] Om 1600-talets rangstrider inom adeln, se S. Berghs monografi i Historisk tidskrift 1896, sid. 117 f.

[2] Meriter kunde ej, yttrade han bl. a. "altijdh så noga considereras. Elliest skulle gambla familier liggia under heller och nederstötas, hvilket voro alt för svårt, vähl vetandes, at the persohner, som konungar till ähro och dignitet hafva uphögdt, dheras störste reguard hafva haft på theras efterkommande och icke så mycket på lähn eller andra benificia, som brede vijdh gifne ähro. Skulle det annorlunda här i vårt fäderneslandh skee, så voro vij verre considererade än turkar och hedningar". Rådsprot. 30 juni 1664. tryckt i Adlersparre, Historiska samlingar IV, sid. 179 f. Per Brahe talar om *rijke* (= regnum) i motsats till *respublica*. Jag har ej ansett nödvändigt att här närmare diskutera betydelsen af denna statsrättsliga terminologi.

dhe må derföre niuta een skählig consideration."[1] Och det måste anses som "en orimmeligh thingh, att the barn, som vore af förnemblige föräldrars lika och anseenlige meriter, icke skulle kunna komma i consideration i förmån emot dens barn, som i dagh eller går blef adlad."[2] Riksrådens nepotism klandrades visserligen — t. o. m. i själfva rådet[3] —, men de ledande släkterna föreföll det tvifvelsutan lika tillbörligt att placera sina medlemmar på de högsta militära och civila posterna och efter extraordinära befordringsnormer, som en senare tid ansett det naturligt att förbehålla dynastiens manliga medlemmar en snabb militär karriär.

Lågadeln åter häfdade medelst naturrättsliga argument den egna förtjänsten gent emot bördens föregifna rätt. Men den åberopade sig äfven på riddarhusordningen, som förmenades göra adelsståndet till "ett corpus"[4] och där det uttryckligen förklarades, att vid voteringar den ena klassen skulle vara "så gildh som then andre" (§ 20) och att stadgandena om säten och stämmor var gjord att undvika confusion, men skulle "ingens tienst, embete, kall eller dygdh komma til meens" (§ 26).

Enligt den 26:e paragrafens fortsättning, skulle hvarje adelsman blifva "respecterat, som han är mann til och hans dygd, qualiteter och andre orsaker hvarjom och eenom tilägne"; detta kunde uppenbarligen tolkas på olika sätt och i hög- eller lågadlig anda. Angående detta se Berghs cit. monografi, sid. 125. — Rangstriderna rörde väl hufvudsakligast grefvarnes anspråk på företräde framför alla icke grefliga personer, oberoende af dessas ämbete, men de

[1] Resolution på adelns besvär rörande rangordningen inom ståndet 1664. Stiernman II, sid. 1445, jämförd med originalet bland *Handlingar till Ad. prot. 1664.*

[2] Yttrandet fälldes i en diskussion mellan adelns och rådets deputerade med anledning af nyssnämnda resolution. *Ad. prot.* 1664 (IX, sid. 408).

[3] Rådsprot. 28 mars 1667, tryckt i Adlersparre, anf. arb. sid. 181—182.

[4] Berghs cit. monografi, sid. 122—123 o. passim. Följande yttrande härrör sig ej, som man skulle kunna tro, från striden om klassindelningens upphäfvande år 1719, utan redan från 1668 års riksdag: "Sedan svaras, att vij alle considereras som ett corpus och eij böra giöra någon åtskilldnat emellan dhe, som longa serie äre adelsmän, och dhe, som nyligen dermedh honorerade äre, ty vij hafve lijka mycket att säga och ingen familia [har] mehr än ett votum, vari sig ung eller gammal". *Ad. prot.* 29 juli 1668 (X, sid. 285).

ofvan citerade argumentens giltighet kunna utsträckas till att gälla om riddarhusets aristokrati och demokrati i allmänhet.

Som man kunde vänta, delade ej riksskattmästaren Gustaf Bonde riksdrotsens och rådsmajoritetens extrema ståndpunkt: han hänvisade till de lågättade Lionnes och Colberts höga och ansedda ställning i Frankrike och uttalade farhågor för att söndringen mellan hög- och lågadel kunde bereda den svenska adeln samma öde, som för få år sedan öfvergått den danska. (Adlersparre, anf. arb. 185.)

Tack vare splitet mellan frälse och ofrälse, oenigheten på riddarhuset och sin egen riksfrälsande insats under danska kriget kunde Karl XI i sin hand samla all myndighet, som rådet och högadeln innehaft, men förbrutit. För all framtid krossade han deras öfvermakt genom reduktionen och förmyndarräfsten och favoriserade sedan de ofrälse och lågadeln på deras bekostnad.[1] Genom att flitigt upphöja den unga eller nyadlade adelns medlemmar i grefligt och friherrligt stånd sökte han grunda en ny aristokrati inom adeln, en konungsk "noblesse de robe" utan andlig frändskap med medeltidens fronderande länsaristokrati eller dennas ättlingar. Äfven Karl XII utdelade med frikostig hand ej blott adelskap, utan också grefve- och friherrevärdigheter. Högadel och gammal adel hade alltså blifvit i mycket skilda begrepp, då enväldet störtade samman och frihetstiden bröt in.[2]

II.

Att afskaffa suveränitetens skadliga nyheter och "sättia riksens styrelse uti des gamla skick och väsende igen, som ifrån förra tider varit så lycksaligt" angafs nu redan i riksdagskallelsen som målet för 1719 års grundlagsstiftande ständer.[3] I enlighet härmed förklarade de också den nya

[1] F. F. Carlson, II, sid. 140, 157, 193, 243, 252, III, sid. 293, IV, sid. 169—170.

[2] I det följande använda vi benämningen högadel eller betitlad högadel som synonymt med grefve- och friherrevärdigheternas innehafvare.

[3] Stiernman, III, sid. 1263.

regeringsformen endast åsyfta "att K. M:ts höghet måtte blifva oförkränkt. riksens råd uti en tillbörlig myndighet understödde och ständerne vid deras rätt och frihet bibehållne".[1] Statsskicket från Gustaf Adolfs och Karl X Gustafs tid skulle återuppstå. Men samtidigt gällde det att skapa garantier mot denna styrelseforms urartande och dymedelst förhindra återupprepandet af de händelser, som ledt till frihetens undergång och den enväldiga konungamaktens triumf. Att åter detta i själfva verket måste innebära införandet af ett nytt statsskick, som var och måste blifva än mer skildt från det man föregaf sig vilja återupprätta, stod knappast klart för 1719 års "riksfäder". Visserligen var det uppenbart för alla, att tiden icke helt och hållet kunde vridas tillbaka och det gjorda göras ogjordt ens inom områden, som skenbart voro underkastade de svenska grundlagsstiftarnes godtfinnande. Men lika litet som senare Gustaf III och hans medhjälpare hade 1719 års grundlagsstiftare anteciperat en följande tids evolutionistiska uppfattningssätt af de historiska fenomenen, och den svåra eller omöjliga uppgiften att — om ock i något förändrad form — återinföra ett gammalt statsskick föreföll dem ej orimligare, än att den kunde tjäna som en allmänt godtagen fiktion.

Särskildt sökte landshöfding Per Ribbing, lagman Gyllencreutz och deras vänner, hvilka uppgjort första utkastet till och ha största delen i frihetstidens författning, att forma denna efter inhemska förebilder från tiden före 1680. I enlighet härmed lär deras ursprungliga förslag åsyftat att återinföra de fem höga riksämbetena och lägga maktens tyngdpunkt hos ett högaristokratiskt råd. Redan innan den projekterade regeringsformen hunnit framläggas inför plena, hade dock inflytelser från mera demokratiska element inom och utanför riddarhuset utplånat nästan hvarje spår häraf[2].

[1] Ingressen till 1719 års regeringsform.

[2] Se Bowallius, Om svenska statsskickets förändring efter Carl XII:s död och om ståndens inbördes ställning vid början af den så kallade frihetstiden. (Vitterh.- hist.- och antikvitetsakademiens handl. XXI) och S. J. Boëthius, Uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning. (Historisk tidskrift 1891.)

hvilket ej minst bidrog att göra det nya statsskicket olikt sina föregifna mönster. Det blef också snart tydligt, att majoriteten på riksdagen och riddarhuset ej lade stor vikt vid den nya författningens beroende af förebilder, då striden stod hård om ståndsprivilegier och egna socialpolitiska intressen. De gamla adelssläkternas afvoghet mot "nya påfund", hvilken kom till uttryck under debatterna vid den nya regeringsformens granskande, är i själfva verket föga annat än opposition mot de ofrälses och den talrika lägre adelns framgångsrika försök att skapa garantier mot ett återupprepande af de aristokratiska missbruken före envåldstiden.

Redan under de första dagarna af frihetstidens första riksdag drog adeln de konstitutionella konsekvenserna af sin egen sociala och politiska utveckling under storhetstidehvarfvet. Klassindelningen på riddarhuset hade nämligen ej längre någon motsvarighet i adelsståndets inre struktur, hvarken i det faktiska tillståndet inom ståndet eller i de önskningar angående detsamma, som man hoppades kunna realisera i en framtid. Genom de före 1680 ledande ätternas ovilja mot ett större antal novi homines och genom den karolinska regimens undantagslöst praktiserade regel att upphöja de kungliga råden i högre adlig värdighet, var den andra klassen decimerad till ungefär 18 eller 19 ätter.[1] Den första klassen åter, där maktens tyngdpunkt legat under större och senare delen af storhetstiden, hade visserligen ej ett i förhållande till den tredje klassen alltför disproportionerligt antal. Att denna del af riddarhusets öfverhus blott bestod af cirka 40 grefliga och 100 friherrliga släkter gent emot den tredje klassen, som allt efter olika beräk-

---

[1] Enligt Stiernman, Adelsmatrikel I, sid. 203—223, räknade andra klassen vid frihetstidens början 17 lefvande ätter. (Gränsen mellan andra och tredje klassen går mellan ätterna Rosenstråle och Carpelan.) Därtill kommer ätten Ramel, hvilken Stiernman felaktigt uppgifver vara utdöd vid denna tid, och möjligen äfven ätten Lilliehöök af Fårdala. Ätterna Holk och Urne räknas af Stiernman, sannolikt med rätta, som utdöda; årtalet för deras utslocknande är dock okändt. Fahlbeck, Sveriges adel I, sid. 47 not 1, o. 220.

ningssätt inrymde mellan cirka 930- och 1,230 ätter[1], hade dock ej kunnat betraktas som en numerisk absurditet, om blott dess ätter lyckats bevara den särställning inom adeln, som de tack vare sina stora domäner, grefvarnes och friherrarnes särskilda privilegier och släkternas traditionella myndighet en gång innehaft i svenskt samhällslif. Efter rådsväldets fall och reduktionen stod emellertid klassindelningen kvar som en relik från fordom, som måste försvinna eller grundligt ombildas, så snart riddarhuset åter blifvit en maktfaktor af rang. Det var då helt naturligt, att den talrika lågadeln skulle kräfva klassindelningens fullständiga slopande och att de två högre klasserna skulle söka bevara sina intressen genom att föreslå nya grunder för den andra klassens sammansättning.[2]

För att icke öfverskatta klassindelningens innebörd måste man också taga i betraktande, att 1600-talets användning af voteringsinstitutet var vidt skildt från den typiska frihetstidens. Lagerroth har träffande anmärkt, att riddarhusets klasser synas hafva motsvarat riksdagens stånd, innan den för alla ständer gemensamma öfverläggningen helt fått lämna plats för ståndens förhandlingar på egna rum, och att de särskilda klassernas vota mera hade karaktären af välmenta förslag än af definitiva beslut (anf. arb. sid. 188 o. 191—194). Relativt få af de frågor, som förorsakat stora diskussioner och meningsskiljaktigheter på storhetstidens riddarhus, ha lösts därigenom, att två klassers samstämmande vota i öfverensstämmelse med riddarhusordningens föreskrifter an-

[1] Dessa uppgifter grunda sig på tabellerna i Fahlbeck, Sveriges adel I. Vid statsskickets begynnelse räknade adeln 60 grefliga, 137 friherrliga och 1576 adliga nummer. (Malmström, I, sid. 85.) Af dessa voro emellertid 20 grefliga, 37 friherrliga och cirka 330 adliga ätter redan då utslocknade. Därtill komma omkring 300 adliga ätter, om hvilka man ej vet, om de utdött före eller efter denna tid. Räknas de likväl som utgångna — de flesta voro det otvifvelaktigt eller begagnade sig ej af adelsprivilegierna — blir de adliga ätternas antal 946, hvaraf 18 eller 19, som nämnts, tillhörde andra klassen.

[2] E. Hjärne har i *Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag* (separattryck ur Historisk tidskrift 1916) ingående redogjort för striden om och resultatet af klassindelningens upphäfvande, hvarför jag här sökt undvika alla fakta och synpunkter, som synts mig tillräckligt beaktade eller för sammanhanget umbärliga.

setts liktydiga med ståndets beslut utan hänsynstagande till den klass, som förfäktat en afvikande mening.[1] Vanligen sammanjämkades meningarna, och resultatet blef, ofta efter påtryckningar från de ofrälse ståndеn, landtmarskalken eller rådet, en kompromiss eller en s. k. "sammansättning". Särskildt gällde detta om mycket riksviktiga beslut: man hade tydligen en känsla af att i sådana frågor borde ej minoriteten utan vidare nedvoteras, utan i stället förmås att mera positivt engagera sig däri. Det ansågs äfven, att tvenne klasser ej hade rätt att votera den tredje till prejudice.[2] Lika litet som rörande frågorna om rådets statsrättsliga ställning eller om konungens och riksdagens inbördes maktförhållande var dock lag eller sedvanerätt här klar eller motsägelselös. Naturligtvis kunde riddarhusordningens bestämmelser tolkas efter bokstafven, så att tvenne klassers samstämmande vota kommo att utgöra ståndets beslut[3], och blotta medvetandet om denna möjlighet har visserligen ofta utöfvat inflytande på adelns handlingssätt. Men med kännedom om det allmänna uppfattningssättet af formella bestämmelsers betydelse, som rådde före grundläggandet af frihetstidens statsskick, kunde man vänta sig — hvilket äfven protokollen bekräfta — att de tvenne högre klasserna i

[1] § 20 i 1626 års riddarhusordning lydde: "Uti omröstandet hafve hvar familie, som sagt är, sin stemme i sin classe eller ordningh, och hvar classis hafve i heele ridderskapet en stämme eller votum, så att heele ridderskapet består på trenne stämmor, och vari then ene classis så gildh som then andre, hvad heller ther äre monge eller fåå familier. Uthi ordningerne eller classibus skal achtes stämmernes myckenheet och then meening gälla, som fleste rösterne bijfalla. Sedhan collationeres alla trenne ordningarnes vota, och hvilken meningh, som tvenne vota falla uppå, then skal gälla, och then tridie gånge then andra tilhanda."

[2] Se härom t. ex. *Ad. prot.* 29 juli 1668 (X, sid. 285—286), 19 o. 20 sept. 1675 (XII, sid. 101—103, sid. 105). Det rörde sig alltså om principer, som äfven ägde tillämplighet på ståndens inbördes förhållanden och i frihetstidens författning fortlefde i bestämmelser om kontributioners beviljande och val af riksråd, där, som bekant, stånden eller rådselektorerna måste förena sig.

[3] Då adeln 10 april 1655 ville slita en meningsskiljaktighet medelst "voterande genom faat efter Ridderhuusordningen", frågade landtmarskalken, om ståndet i stället ej ville låta sig nöjas med "att man sökte ett annat expedient här uthi, och opfunne dhe ordh, att bägge meningarne kunde vara beholdne". Votering kunde då emellertid ej undvikas. *Ad. prot.* V : 2, sid. 45.

samma mån måste känna sig obenägna att stricte tolka riddarhusordningens voteringsbestämmelser, som den tredje klassens makt växte på deras bekostnad och högadelns formella rättigheter icke syntes motsvara det faktiska maktläget inom ståndet. Under sådana förhållanden kunde det vid 1719 års riksdag icke betyda mycket, att de tvenne öfre klasserna enligt 1626 års riddarhusordning ägde två vota, men den tredje endast ett och att den ena klassen skulle vara "så gildh som then andre".

Hur vacklande i själfva verket 1600-talets voteringspraxis var, framgår bl. a. af följande exempel från reduktionsdebatterna 1655 och 1680. Då adelns utskott vid förstnämnda tillfälle diskuterade den föreslagna reduktionen "sades ock der hoos, att periculum vore gå till voterande der om, efter som när det en gångh blifver definitive sagt, inthet står att ändra. Men den, som colligerar vota, kan discurrendo der om förnimma och låta bli voterande, der man sijr dem vara på andre sijdan alldeles, då R. Rådh kan komma neder och bätre disponera dem der till". *Ad. prot.* 3 maj 1655 (V:2, sid. 80). Då åter 1680 års reduktionsförslag diskuterades på riddarhuset, förklarade dess anhängare upprepade gånger, att uti de saker, som anginge "konungen och rijket" vore det olagligt att votera och nödvändigt att förena sig. Då förslagets motståndare åberopade sig på riddarhusordningen, erhöllo de det öfverraskande svaret, "att uti de saker, som alena ginge R. o. A. sins emellan an, kunde vell voteras, men uti rijksens rätt, deruti så vell rijksens rådh som så många familier på riddarehuset interesserade, i det de besutte sådanne godz, som böra reduceras, deruti kunna de ingen votering tillåta". Sedan votering ägt rum och denna ansetts hafva utfallit till reduktionspartiets fördel, tolkade detta riddarhusordningens bestämmelser på annat sätt: "De andre beggie classerne ähro aldeles eenige", yttrade Konrad Gyllenstierna, "och nähr tvenne classer komma uti een sak öfvereens, måste den 3:e falla dem bij". Men Karl Oxenstierna, som förut talat för votering, hvars laglighet då bestridts af Konrad Gyllenstierna, påstod nu, att "det sluut, som var fattat öfver reduction, voro man ett votum deliberativum och intet något votum decisivum, varandes så vanligit på förre Rijksdagar, att man först fattade vota deliberativa och giorde sedan sluut". Landtmarskalken åter talade än om den skedda "voteringen", som borde stå fast, än om att R. o. A. förenat sig, då han ämnade låta ståndet skrida till votering. *Ad. prot.* 29 okt. o. 2 nov. 1680 (XIII, sid. 69 f. o. 93 f.).

Om votering per capita oberoende af klassindelningen se Tham,

Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet I, sid. 311.

Voteringsinstitutets roll och användande före frihetstiden torde tarfva en närmare undersökning. Jag har dock velat göra dessa antydningar, då det tyckts mig, som om man något öfvervärderat betydelsen af det stöd, som § 20 i 1626 års riddarhusordning gaf åt högadelns makt.

I de alternativa förslagen, som de högre klasserna framställde till den tredje, nämligen att den andra klassen skulle förstärkas med generalerna, landshöfdingarna och de högre ämbetsmän, som kallades tromän, eller med ett visst antal af den tredje klassens äldsta ätter, skönjes redan den tidigare frihetstidens riddarhusaristokratiska dualism: å ena sidan en åskådning, som röjer en viss frändskap med det före 1680 härskande högadliga betraktelsesättet, där hufvudvikten lades på adelskapets ålder och ättens forna insatser i fäderneslandets historia, å andra sidan en riktning, hvars högbyråkratiska förkämpar häfdade ämbetets prevalens gent emot börden i likhet med lågadeln under 1600-talets rangstrider och delvis i öfverensstämmelse med de karolinska principer, som redan hunnit sätta outplånliga spår i den första klassens många ungadliga ätter.

Piper försökte öfvertala Karl XII att strax göra den unge Karl Gustaf Oxenstierna till kornett — ehuru den store rikskanslärens sonsons son hade han fått börja sin bana som simpel ryttare — och framhöll bl. a., att som grefven tillhörde en af landets äldste och mest lysande familjer, skulle ingen komma att harmas öfver hans befordran. Men konungen svarade: "Gammal eller ny adel — det gör ingenting till saken. Vi hafva många regimentsofficerare, som äro ofrälse och ändå ganska dugtiga karlar. När mannen är braf, qvittar det lika, om han är af adel eller ej." [1] — Då konungen därjämte gärna upphöjde sina högre ämbetsmän i högre adlig värdighet, fick den första klassen ett starkt tillskott af lågättade högre statsfunktionärer.

Att striden om klassindelningens upphäfvande utföll till den tredje klassens fördel kan knappast förvåna. Oafsedt möjligheten eller omöjligheten af att återupprätta det före enväldet härskande statsskicket, var det uppenbart, att den monarkisk-

[1] Fryxell XXVI, sid. 83—84. I själfva verket hyste Karl XII en förklarlig motvilja mot den gamla högadeln. Se nedan.

demokratiska prägel, som den karolinska tiden påtryckt den härskande adliga byråkratien, icke som genom ett trollslag kunde omformas eller utplånas efter Per Ribbings eller andra förnäma herrars aristokratiska och republikanska ideal. Därtill behöfdes tid. Det plötsliga aflyftandet af enväldets tryckande diktatur hade också åstadkommit en upplösning och förvirring, som ej stärkte de disciplinära banden mellan adelns öfver- och underordnade ämbetsmän, och redan dessförinnan hade enväldets hänsynslösa sönderbrytande af 1600-talets förvaltningsformer bidragit till högbyråkratiens försvagande. Än mindre kunde man vid 1719 års riksdag vänta en gammaladlig restauration. De gamla rådsslägterna, som till stor del under den karolinska tiden själfva hållit sig eller hållits utanför statstjänsten — särskildt den civila — saknade i än högre grad än förvaltningens chefer nödiga maktmedel att hejda den tredje klassens anlopp på klassindelningen eller att i riddarhusaristokratiskt syfte genomdrifva en reformering af denna.

"Det var under kon. Carl den XI:tes och des sons regiering eij ovanligit at, så mycket möijeligit var, förtrycka den gamla svenska adelen, hvilckens anseende och rikedom eij mindre än riksens råds forna myndighet ansågs som det största hinder uti konungarnes oinskränckte välde och begiärelse at af undersåtarnes ägendom impune et par de vains pretextes fylla de s. k. cronones cassor til konunga macktens befästande och frihetens fullkomlige undergång. Och således skiedde det ganska sällan, at någon af sådan släckt kunde vinna i riksens tienster och embeten, ubi de republica consulenda agebatur, särdeles framsteg". (Ur Konrad Ribbings lefnadsbeskrifning, *Biographica*, Riksarkivet)[1] — Enligt Fryxell XXVII, sid. 94 förlorade den gamla högadeln efter änkehertiginnan Hedvig Sofias död 1708 "både medelpunkt och sammanhållning, hvarefter de flesta dess medlemmar lefde på sina gods, tysta, missnöjda och afvaktande framtiden".

Den 24 jan. 1719 träffade så de tre klasserna en inbördes öfverenskommelse, enligt hvilken klassindelningen förklarades upphäfd. R. o. A. skulle "bestå af en enda kropp utan fördelning, såsom de och äre ett stånd" och all omröstning skulle hädanefter ske per capita. Grefvarne och friherrarne

[1] Jfr. "Facta till revolutionshistorien under Konung Carl XII:s regering" etc., *Handl. rör. Skand. hist.* VII, sid. 206—207.

förbehöllos dock de bänkar, som i riddarhussalens längdriktning stodo till höger om landtmarskalksbordet och på de främsta bänkarna midt emot fick den forna andra klassen sin plats; omedelbart därefter följde i ordning efter matrikeln hela det öfriga R. o. A. Det var således i stort sedt samma placeringsordning, som praktiserats sedan riddarhusets inrättande. Vidare skulle i hvarje deputation och utskott alltid finnas en "af första eller andra bänken", hvarigenom den forna andra klassens intressen tillgodosågs — en bestämmelse, som dock snart råkade i glömska — och en grefve och en friherre skulle alltid väljas mot fyra adelsmän. En föreskrift rörande besutenhet som villkor för rösträtts utöfvande vid "regeringssakers" afgörande, hvilken de öfre klasserna gjort till villkor för sitt bifall till den föreslagna öfverenskommelsen, antogs visserligen, ehuru ej enhälligt, af den tredje klassen, men inrycktes ej i konventionsakten och blef snart utan betydelse. (Hjärne, anf. arb., sid. 21 f.)

Riddarhusaristokratien hade således vid frihetstidens begynnelse lidit ett allvarligt nederlag. Men det vunna resultatet tillfredsställde det oaktadt icke ytterlighetsmännen inom den forna tredje klassen. Det kunde t. o. m. ifrågasättas, om man med full rätt kunde tala om det skedda som ett upphäfvande af klassindelningen.[1] Adeln hade

[1] Öfverste Stobées yttrande 19 okt. 1723 *Ad. prot.* (III, sid. 298) — I 1719 års konvention (*Ad. prot.* 1719, I:1 sid. 107) hette det, att de "deputerade hafva stannat enhälleligen i det slut, att hädanefter inge classer skole vara och hållas, utan hela R. o. A. skall bestå af en enda kropp utan fördelning såsom de ock äre ett stånd: dokk så, att grefvar och frijherrar behålla de främsta rummen" etc. — År 1720 motiverade adeln sina kraf på att till hälften besätta alla deputationer med sina ledamöter bl. a. därmed, att ståndet utgjordes af "flere klasser och den ändring, som förlidet år skedde med de trenne klassers upphäfvande, afser allenast deras eget, men icke de andre ståndens". Bergsten, Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar, sid. 19, not 4. — David Nehrman, sedermera Ehrenstråle, förklarar 1735 i Jus publicum Regni Sviogothici eller then svenska statslagfarenheten, 4:e afdeln., kap. 1, § 67, att "the 3 classer, som i någon tijd varit i bruk på riddarhuset, blefvo åhr 1719 till en dehl ändrade". Upsala Universitetsbibliotek, *N. 1315.*

Den 26 april 1739 fordrade medlemmar af de bägge främsta adelsbänkarna med åberopande af 1719 års konvention, att en af riddarhusdirektörerna skulle tagas ur deras midt. Detta gaf anledning till en del protester "emot alt det, som har smak af classer", hvilket föranledde talarna af förra andra klassen att betyga sin åsikt, att hela adeln nu mera blott vore en klass. Det var sista gången 1719 års konvention föranledde någon större meningsskiljaktighet på riddarhuset. *Ad. prot.* XI, sid. 524 f.

knappast blifvit "en kropp utan fördelning", äfven om man talade om grefvar och friherrar i st. f. om första klassen och om första och andra bänken i st. f. om den andra klassen, då man i valen till utskott och deputationer måste taga hänsyn till denna indelning och dymedelst bereda högadeln ett i förhållande till dess antal disproportionerligt stort inflytande. Högadeln och den gamla adeln hade ju också garanterats sina förra säten på riddarhuset, med hvilka följde ett traditionellt anseende och inflytande, som ej kunde upphäfvas genom konventioner. Detta var betydelsefullt. Ännu fortlefde mycket af 1600-talets rangsjuka, som låtit förordningar rörande platser i processioner, församlingar och sällskap framstå som riksviktiga frågor.[1] Men detta var af underordnad vikt gent emot det förhållandet, att den högre byråkratien inklusive riksrådens fullmäktige tack vare denna placeringsordning lättare kunde dirigera riddarhusets beslut, än om grefvarne och friherrarne suttit blandade med den öfriga adeln. Under frihetstidens tvenne första årtionden upphöjdes nämligen riksråden alltid i greflig och den civila och militära förvaltningens främste män nästan undantagslöst i högre adlig värdighet, hvilket särskildt under en tid, då de parlamentariska formerna och speciellt voteringsinstitutet voro relativt outvecklade, måste förläna en ökad betydelse åt beslutet om sätenas fördelning på riddarhuset. Man skulle också snart finna, att ej heller den s. k. gamla adeln kunde betraktas som en quantité négligeable, utan att den tvärtom — och särskildt i förening med den unga adelns betitlade ätter — ofta lyckades förlägga maktens tyngdpunkt till riddarhusets främsta bänkar.

Äfven om riddarhusdemokratien hade vunnit en stor seger och detta var obestridligt —, funnos således ännu många möjligheter för högadeln, den gamla adeln eller de högre ämbetsmännen att leda massorna på riddarhuset i önskad riktning och göra den proklamerade demokratiska likställig-

[1] Ej minst framgår detta af yttranden, i hvilka talaren söker gifva sig sken af att lägga ytterst ringa vikt vid dylikt. Bergenstierna yttrade t. ex., då adeln 1723 debatterade om grefvarnes och friherrarnes platser: "Prius och posterius är intet i sig sielft, men det är et incitamentum virtutis." *Ad. prot.* 21 okt. 1723 (III, sid. 308—309.)

heten mer skenbar än verklig. Under de följande riksdagarna skulle det också visa sig, hur länge dessa aristokratiska element dominerade på frihetstidens riddarhus, äfven om de i regel måste gifva vika, då kampen tydligt fick karaktär af öppen fejd mellan adlig demokrati och aristokrati, såsom t. ex. vid frågorna om rätten till bördslösen 1720 eller sättet för bänkmansval 1734. Våldsamheten i dessa anfall och särskildt de mångfaldiga uttrycken för den unga adelns känsla af den gamlas öfvervåldigande inflytande visa också, att den seger, riddarhusdemokratien tillkämpat sig genom klassindelningens upphäfvande, väl var stor, men ej definitiv. Konventionen af den 27 jan. blef också lågadeln en nagel i ögat, och försök gjordes snart att bortförklara eller ändra den.

Som redan nämnts och senast skildrats af E. Hjärne (anf. arb. sid. 29 f.), upphörde adeln snart att vid voteringar göra någon skillnad mellan possessionater och obesutna. Det definitiva beslutet härom fattades den 6 juli 1720, dagen före den, på hvilken riksdagen skulle afslutas, och under det att konflikten mellan adeln och de ofrälse ståndеn var akut. Nödvändigheten att ställa ett enigt riddarhus gent emot de ofrälses anfall och plikten att förkväfva inbördes split, då fienden hotade landet, bidrogo tvifvelsutan till denna undfallenhet för den obesutna riddarhusdemokratiens kraf. Därmed var ett stadgande utstruket, som tvifvelsutan en gång varit afsedt att i någon mån neutralisera den för högadeln och de gamla ätterna ofördelaktiga verkan af klassindelningens upphäfvande och att utgöra en konserverande garanti i frihetstidens statslif.

Beträffande bevillningsfrågor kom emellertid de obesutnes rösträtt icke att innebära, hvad vissa possessionater synas hafva befarat. Hänsynen till motsatsen mellan lös och fast egendom blef skjuten i bakgrunden, i samma mån som allmänna pålagor började införas, hvilka träffade alla efter förmögenheten. (Bergsten, Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar, sid. 142.) Betydelsefullt var äfven, att man på riddarhuset undvek att votera i dylika frågor. Efter ofvannämnda förklaring af den 6 juli 1720 torde det finnas få eller intet exempel på en dylik omröstning i kontributionsmål. Enligt samma principer, som föreskrefvo enhällighet för bevillningars antagande af de fyra ståndеn, borde man nämligen här följdriktigt kräfva "unanimité" inom själfva ståndet. På samma grunder, som man under debatterna om en adlig representationsreform kunde förfäkta hvarje adelsmans rättighet till liberum

veto mot alla inskränkningar i de adliga privilegierna och t. o. m. förbehålla de frånvarande deras röst (se nästa kapitel!) borde man kunna häfda minoritetens eller de frånvarandes makt att ej underkasta sig de af ståndets pluralitet beslutna kontributionerna. Hvad som gällde om "liberty" borde äfven gälla om "property".[1] Många ryggade emellertid konsekvenserna af dessa läror, hvilka för öfrigt aldrig blifvit officiellt fastslagna i frihetstidens statsrätt, och genom en tyst öfverenskommelse undvek man att göra frågorna aktuella.

Den 3 febr. 1770 bragtes likväl saken på tal i ett ekonomiskt plenum på riddarhuset.[2] Den gjordes än mer komplicerad därigenom att riksdagen var formellt afslutad och de flesta adelsmännen hemresta, hvarför de fullmäktige voro ovissa om huruvida de hade rätt att bortgifva något af principalens egendom utan dennes samtycke. Flera talare förfäktade ståndets rätt att votera och minoritetens skyldighet att rätta sig därefter. Jerlström "påminte härvid, at uti bevillnings frågor aldrig något ståndS mening blifvit genom votering stadgad, utan altid enhällit afgiorde, hvaremot han icke viste, at något exempel kunde anföras, och utbad sig, att aldrig någon bevillning måtte sättas under votering. Pluraliteten voro altid den, som ägde minst at contribuera af". Man "kunde derföre snarast ledas på den tanckan at bifalla, hvad som lände til drygaste utgift för de mera förmögne medborgare". Landtmarskalken åter (emedan riksdagen var afslutad, kallas han Herr Grefven och Fältmarskalken) "bad att R. o. A. ej ville vid detta tilfälle uppehålla sig vid en så delicat fråga, om uti bevillning votering kan äga rum. Hvarcken hörde den til förevarande ämne[3] eller kunde den nu afgiöras. Hela vår regering är bygd på pluralite; emellan ständer, inom hvart stånd, uti K. M:ts rådcammare, i alla collegier och värck, som bestå af flere ledamöter, deciderar pluraliteten.[4] Det är väl sant, att intet stånd kan af sine med stånd påtrugas någon bevillning, men inom hvart stånd utgiör likväl pluraliteten ståndets beslut, ty annars skulle en eller två neij kunna hindra de för riket angelägnaste och nyttigaste saker och sätta regeringen uti inactivitet. Hvad värckan det giorde, derpå se vi et bedröfveligit exempel i Polen, hvarest med

[1] Om betydelsen af de i termerna "liberty and property", "person and estate" etc. formulerade principerna, se E. Hjärne, anf. arb., sid. 32 not 4 o. sid. 33, noterna.!

[2] *Ad. prot.* s. d.

[3] Frågan gällde en obetydlig summa till en änka och dennas barn.

[4] Protokollet har komma efter ordet "pluralite". Meningen kräfver gifvetvis ett större skiljetecken, hvars placering kan diskuteras. Ofvannämnda kommatering synes mig bäst öfverensstämma med satsens innehåll.

alt skäl kan sägas, att numera icke är någon regering. Til undvikande af en sådan olägenhet är visligen af riksfäderne vårt regerings sätt grundat uppå pluraliteten; den gäller uti alla mål, icke religions mål undantagne. Ei eller kan något tvifvelsmål upkomma, huruvida R. o. A. må äga rätt at bevilja för sine hemmavarande medbröder. Riksdags fullmagten är i den delen tydelig, och fullmäktige representera i alle delar sine principaler." C. J. Ridderstolpe åter uppmanade adeln att lämna denna ömtåliga fråga. "Vij hafva altid hittintils", yttrade han, "med mycken granlagenhet bevaradt ofvanberörde fråga aldeles orörd; den behöfver nu ei eller at upväckas." Men han dolde dock ej sin mening: "Det är onekeligit, at vår grundlag explicite icke omrörer pluralitet vid bevillningar. Åtminstone bör en fri man efter all esprit uti fria regeringar få beskatta sig sielf och sin egendom uti sådane ämnen, hvarom nu fråga är . . ." Man lyckades också komma till resultat utan votering.[1]

Möjligen åsyftade Ridderstolpe att med sistnämnda ord göra skillnad mellan allmänna bevillningar, som beslötos på riksdagar, och sådana, som antogos i ekonomiskt plenum, vanligen efter riksdagens slut för att fylla ej rikets, utan ståndets tarf. För frågan om voterings giltighet i kontributionsmål torde dock denna distinktion varit obehöflig och antyddes ej heller af någon annan under diskussionen.[2]

III.

Vid 1723 års riksdag blef frågan om den betitlade högadelns placering på riddarhuset därigenom aktuell, att friherrarnes antal vuxit så mycket, att några af dem nödgats flytta till de till vänster om landtmarskalksbordet stående bänkarna, hvarför medlemmarne af den förra andra klassen

[1] Äfven under 1600-talet kan man någon gång spåra liknande tendenser. Då t. ex. frågan om fjärdepartsräfsten diskuterades på riddarhuset, "taltes der hoos om voterande, men somblige meente vara betänkeligit att votera der om, som skal vara en voluntaria cessio, och ens frijvilligheet skulle der med enom blifva förthagen". *Ad. prot.* 3 maj 1655 (V: 2, sid. 82). Jfr. sid. 12, not 3.

Axel Oxenstierna har emellertid yrkat på votering i bevillningsmål och t. o. m. låtit de tvenne högre klasserna nedvotera den tredje. *Ad. prot.* 27 febr. 1638 (II, sid. 310). Det rörde sig dock då om bevillningens grunder.

[2] Frågorna om den kompetens, som i bevillningsmål borde tillkomma ekonomiska plena eller fullmäktige gent emot deras principaler, sammanhänga icke med 1719 års konventionsakt eller ens indirekt med motsatserna mellan riddarhusets aristokrati och demokrati, och ha därför här förbigåtts.

måste rycka något tillbaka.[1] Dessa ingåfvo då ett memorial till riddarhusordnings-deputationen,[2] i hvilket de anhöllo, att man vid riddarhusordningens upprättande skulle taga hänsyn till deras i 1719 års konvention garanterade rätt. De ansågo sin begäran desto skäligare, som deras förfäder tvifvelsutan skulle upphöjts i grefligt eller friherrligt stånd, om blott dessa värdigheter då — liksom nu — hade förknippats med riksrådsämbetet. Allt efter som de friherrliga ätterna blefve flera, måste den förra andra klassen rycka tillbaka. Men en dylik tillbakaflyttning strede mot gammal praxis och vore i detta fall desto orimligare, som väl någon hänsyn bort tagas till att de vid 1719 års riksdag afstått från sin lagliga voteringsrätt för att därmed bidraga till harmoni och enighet på riddarhuset.

Då förslaget till riddarhusordning skulle justeras i adelns plenum den 19 okt., uppträdde assessor Lilliestierna — nu som ofta riddarhusdemokratiens taleman — och föreslog, att R. o. A. skulle på riddarhuset sitta ordnade efter introduktionsbrefvens ålder. De släkter, som varit med vid riddarhusets inrättande, skulle placeras efter 1627 års adelsmatrikel, men efter dessa skulle de öfriga ätterna följa enligt nämnd ordning utan hänsyn till forna klasser eller grefve- och friherretitlar. Matrikeln borde äfven ändras därefter.

Lilliestiernas förslag framkom till synes oberoende af den forna andra klassens memorial; kanske afsåg han dock att begagna just detta tillfälle för att genomföra en radikal förändring af ätternas platser i lågadlig anda. Under de långvariga debatter, hvartill Lilliestiernas förslag gaf anledning, blandades också bägge dessa frågor om hvarandra.[3]

Såväl Lilliestierna som Stobée sökte göra gällande, att 1719 års öfverenskommelse var gjord "till försök" och endast borde betraktas som en konvention ad interim; däraf synas de dock ingalunda hafva dragit den slutsatsen, att ett annullerande af föreningsakten skulle medföra klassindelningens

[1] Frågan väcktes redan vid 1720 års riksdag, men synes då ej kommit till afgörande. *Ad. prot.* 29 jan. 1720 (I:2, sid. 25).

[2] *Ad. prot.* 1723 (III, sid. 489 f.).

[3] *Ad. prot.* 19, 21 o. 22 okt. 1723 (III, sid. 293 f.).

återställande.[1] Andra framhöllo, att liksom medlemmarne i kollegier och ämbetsverk sutto utan hänsyn till grefve- och friherretitlar ordnade efter sina fullmakters ålder, borde ätterna på riddarhuset äfven ordnas endast efter introduktionsålder, och att enigheten på riddarhuset skulle befordras genom en dylik åtgärd. Motståndarne höllo däremot före, att grefve- och friherrebrefven borde äga samma helgd som adelsbrefven, i synnerhet då medlemmarna af förra första klassen betalt afgift för sin introduktion som grefvar och friherrar. Då Lilliestierna bestred giltigheten af sistnämnda skäl, yttrade grefve Tessin: "Jag har med bedröfvelse hördt, at man stuckit förr på de gamla familierne; nu griper man de yngre an." Han hoppades, att frågan kunde lösas på öfverenskommelsens väg, och förnekade pluralitetens rätt att i detta fall frändöma någon hans säte på riddarhuset. Grefvarne och friherrarne aflägsnade sig under debatten, och det visade sig snart, att ett öfverväldigande flertal af R. o. A. delade Lilliestiernas mening, om de också ej ville gå så långt som von Seulenberg, hvilken menade, att grefvarne och friherrarne borde anses skilda från riddarhuset och underkastas ny introduktion, i fall de aflägsnat sig i afsikt att separera sig från det öfriga ridderskapet. Landtmarskalken hindrade emellertid frågans omedelbara afgörande. Dock ansåg majoriteten Lilliestiernas förslag vara i princip bifallet, hvarföre man nu endast hade att förena sig om sättet för dess realiserande. Landtmarskalkens proposition om att frågan skulle hänskjutas till riddarhusordnings-deputationen, som äfven fått behandla den förra andra klassens memorial, besvarades nekande, och i stället tillsattes en särskild deputation, som skulle söka träffa en öfverenskommelse med grefvarne och friherrarne.

Följande dag sammankom deputationen med ett antal grefvar och friherrar, men dessas representanter förklarade sig icke vara befullmäktigade att göra några medgifvanden, hvarför underhandlingarne ej ledde till något resultat.

---

[1] I 1719 års föreningsakt hade dock orden "till ett försök" icke användts om klassernas upphäfvande eller om placeringsordningen, utan endast om den nya voteringsmetoden. *Ad. prot.* K 1, sid. 107.

Under sådana förhållanden förefunnos ej stora utsikter för en sammanjämkning af meningarna, då adeln den 21 okt. samlades till plenum. Visserligen förklarade sig de lågadliga talarna — äfven Lilliestierna — villiga att slå af på sina fordringar, om detta blefve nödvändigt, och flere af dem afstyrkte ifrigt förslaget att drifva grefvarne och friherrarne från de rum, de redan innehade. "Skulle de stötas ifrån sine säten, de fåt, som vågat sig, när Hannibal var ante portas, — hielp Herre Gud! — det förorsakade aldrig något godt". Men Fersen, som nu uppträdde som hufvudtalare för grefvarnes och friherrarnes rätt, syntes ej böjd för några som helst eftergifter. "Det sätet ock privilegium, grefvarne och friherrarne hafva", yttrade han, "det hafva de af konungen. Konungen har sin mackt af fyra ständen. Altså är frågan, om man nu så platter dings kan giöra här en sådan rubbning." Flera medlingsförslag framställdes. Det föreslogs, att de nuvarande grefve- och friherreslägterna skulle bibehållas vid sina säten, men eventuellt nyutnämnda behålla sina förra platser — ett förslag, som ingalunda tillfredsställde Lilliestierna —, att de nuvarande grefvarne och friherrarne skulle bibehålla sina säten, men deras efterföljare sitta bland den öfriga adeln, eller att R. o. A. i hvarje särskildt fall skulle afgöra, om nyutnämnd grefve eller friherre vore nog meriterad att som sådan introduceras. Särskildt visade sig friherre Johan Banér, den kände holsteinaren, som en uppfinningsrik förslagsmakare. Vid frågans behandling under det förra plenum hade han först velat inskränka grefvarnes och friherrarnes antal och själf erbjudit sig att lägga bort sin barontitel; sedan föreslog han, att denna titel endast skulle åtfölja de högsta ämbetena utom rådet, men ej ärfvas, och slutligen, då äfven detta förkastades, att högre adlig värdighet blott skulle ärfvas efter förstfödslorätt. Nu föreslog han, att de grefliga och friherrliga ätternas antal ej skulle till antalet få öfverskrida de nuvarandes, så att dessa värdigheter blott finge utdelas, då någon sådan ätt utslocknat, och upprepade sitt förslag om primogenitur.

Tvisten slets genom landtmarskalkens ingripande. Han föreslog, att bänkarna på högra sidan om landtmarskalks-

bordet skulle tillökas, så att äfven alla friherrarna skulle kunna rymmas där i enlighet med 1719 års öfverenskommelse,[1] och att de, som flyttats öfver på den förra andra klassens platser, skulle där placeras.[2] Han ställde sig i öfrigt på Fersens ståndpunkt och bestred, att någon kunde lagligen "drifva dem tilbaka, som konungen hedrat med framsteg". Genom detta sitt förslag ansåg han den förnämsta orsaken till tvisten undanröjd. Men den förra andra klassens memorial var för Lilliestierna tydligen endast en förevändning. Förgäfves sökte han slutligen taga upp Banérs förslag om primogenitur för grefvar och friherrar och protesterade häftigt, då landtmarskalken ville framställa sitt förslag om proposition, hvilket föranledde ett uppträde mellan honom och denne.

Följande dag framlades ett förslag till konvention, som uppgjorts af deputerade från grefvarne, friherrarne och det öfriga ridderskapet, enligt hvilket frågan om platserna på riddarhuset skulle lösas i enlighet med landtmarskalkens förslag. Denna punkt bifölls också utan motstånd. Däremot misslyckades försöket att i detta sammanhang införa primogenitur för alla efter konventionen födda grefvar och friherrar.[3]

Vid 1726 års riksdag stod riddarhusordnings-deputationens förslag om adelns säten på riddarhuset i öfverensstämmelse med 1723 års beslut och bifölls också utan nämnvärdt motstånd. I följande paragraf förordade deputationen nämligen införandet af primogenitur för grefvar och friherrar, hvilket ju betecknade ett medgifvande åt lågadelns kraf. Detta förslag blef emellertid förkastadt.[4]

[1] Banérs förslag att fixera det antal, grefvarne och friherrarne ej fingo öfverskrida, hade föranledts af detta landtmarskalkens "expedient".

[2] Förslaget var tvifvelsutan riddarhusfiskalens. Se dennes memorial angående riddarhusordningen dateradt 21 okt., bland *Allegater till 1723 års pleniprot.*, Riksarkivet.

[3] Konventionen är införd i protokollet för 22 okt. (III, sid. 314).

[4] Artikel 1 § 8 i den vid 1726, 1731, 1734 och 1738 års riksdagar föreslagna riddarhusordningen lyder: "Varder någon af adelen för thes besynnerliga förtienst skull af konungen hedrad med friherre värdighet eller någon af friherrarna för samma orsak skull giord til grefve, tå förhålles vid thess introduction, som föruth sagt är, och niute then grefve blifvit ibland grefvarna och then friherre ibland friherrarna sitt rum dock efter them, som föruth intagne blifvit. Äro the flere, som tillika intagas

Albin Grundelstierna, själf adlad 1719 och introducerad följande år, ingaf vid 1726—27 års riksdag några "oförgripelige anmärckningar vid den sidst författade riddarhuus ordningh". Han föreslog bl. a., att grefvarne och friherrarne skulle bibehållas vid de bänkar, som anvisats dem, men att adeln för öfrigt skulle upphöra att sitta efter matrikeln. I stället borde hvar och en få sätta sig, allteftersom han kom in i salen, och där det bäst föll sig, "som vid universiteterne skier"; "blifvandes derigenom ingen någon förmåns rättighet betagit, emedan den, som genom meriter förvärfvat sig nobiliteten, intet må ansees uthi ståndet för mindre än den, födslen der till befordrat". Grundelstiernas memorial synes emellertid icke tillvunnit sig någon uppmärksamhet. *(Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.)*

Lagman, sedermera landshöfding Grönhagen (Anrep uppger felaktigt, att han blef landshöfding 1722) ingaf till riddarhusordningsdeputationen ett förslag till riddarhusordning i 109 §§. Enligt § 6 skulle hvarje nyutnämnd grefve och friherre bibehålla sitt förra nummer i matrikeln och sin gamla plats på riddarhuset, "så att nu hädan efter intet mera än en numrerat matricul giälla skal til all jalousies och oenighets betagande ibland riddarhus ledamöterne". *(Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.)*

Vid 1731 års riksdag utvecklade därför Lilliestierna på nytt sina idéer om hur R. o. A. borde sitta i riddarhuset, men utan resultat[1], och vid 1734 års riksdag bifölls utan någon opposition den punkt i den projekterade riddarhusordningen, som fastställde den härutinnan vanliga ordningen.[2] Emellertid blef ej riddarhusordningen i sin helhet antagen vid denna riksdag. Då det därför vid riksdagens slut skulle afgöras om de nyutnämnda grefvarnes och friherrarnes introduktion, åberopade Lilliestierna åter sin princip "att på riddarhuset bör åldren och ej digniteten gälla" och protesterade därför mot hvarje introduktion, innan något afgörande angående denna fråga blifvit träffadt. Han anförde flera skäl eller rättare förevändningar som skäl emot att denna riksdag introducera grefvarne och friherrarne, och lyckades slutligen få frågan

och theras bref på en dag utfärdade, behålle then ordning sin emellan, som de föruth i matrikelen haft." Artikel 2 § 1 är endast följdsats af Artikel 1 § 8: "Hvar och en af R. o. A. äger sitt säte efter then ordning, som han uti matrickeln är införd, nembl. grefvarne först, friherrarne sedan och ther efter de öfrige af R. och A." *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27. Ad. prot.* 9 och 16 nov. 1726 (IV, sid. 160—162 och 179).

[1] *Ad. prot.* 11 mars och 22 juni 1731 (VI, sid. 92—93 och 558).

[2] *Ad. prot.* 20 juli 1734 (VII, sid. 185).

om deras introduktion uppskjuten till följande riksdag.[1] — Då vid 1738 års riksdag riddarhusordnings-deputationen framlade samma förslag till sätens fördelande som vid föregående riksdag, väckte Lilliestierna åter samma förslag som vid 1731 års riksdag, och en deputation tillsattes för att utarbeta skälen för och emot.[2] Emellertid beslöt adeln strax därpå att uppskjuta alla frågor rörande riddarhusordningen, hvarför ingen "förening" hann komma till stånd.

Adeln hade förut beslutat, att vid fastställandet af riddarhusordningen ej upprifva någon vid 1734 års riksdag fastställd paragraf. Lilliestiernas förslag stridde uppenbart däremot och väcktes, då en stor del af riddarhusets inflytelserikaste medlemmar voro frånvarande. Karl Axel Rutenskiöld opponerade sig i ett memorial häremot och framhöll "hvad påfölgd det skulle hafva med sig, om en sak, som ofta af 6 à 700 personer fastställd är, sedan af 1 eller 200 kunde ändras och kullkastas, och hur farligit et sådant prejudicat skulle blifva, hvaraf jemväl de andre ståndén skulle taga sig anledning at ändra sine en gång fattade slut uti allmänna ärenden". Adeln ansåg sig dock böra taga del af de deputerades skäl. Dessa blefvo emellertid aldrig framlagda, emedan ståndet senare beslöt att uppskjuta riddarhusordningens behandling till riksdagens slut, ett uppskof, som dock kom att räcka vida längre — nära 25 år. *Ad. prot.* 5, 12 och 19 juli 1738 (IX, sid. 162, 182—184 och 210—211).

Då trenne friherrar år 1746 skulle introduceras, anhöll landtmarskalken, att man icke måtte upptaga frågan om deras placering, "emedan R. o. A. derigenom torde inledas i en alt för vidlöftig discours". Denna undgicks därigenom, att de tre introducendi förklarade sig afstå från säte på friherrebänkarna.[3] Den 8 juni 1752 väcktes därpå åter förslag att nyutnämnda grefvar och baroner skulle behålla sina förra säten; men det bifölls icke.[4] I 1762 års riddarhusordning fastställdes också utan motstånd den under hela frihetstiden gängse principen för platsfördelning.[5]

[1] *Ad. prot.* 14, 16 och 17 dec. 1734 (VIII, sid. 526—528, 530—535, 550—551).

[2] *Ad. prot.* 5 juli 1738 (IX, sid. 165—166).

[3] *Ad. prot.* 8 nov. 1746 (XV, sid. 164).

[4] *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 321—322).

[5] 1762 års riddarhusordning, Art. 1 § 1, Modée VII, sid. 5281 och *Ad. prot.* 23 juni 1762.

Däremot beslöto ständerna redan vid 1723 års riksdag, att de friherrar, som komme att naturaliseras, skulle introduceras som adelsmän. Ex analogia gällde detsamma om grefvarna, ehuru därom ingenting nämndes. Vid behandlingen af den projekterade riddarhusordningen fastställde också adeln vid 1731 års riksdag, att naturaliserade grefvar och friherrar blott skulle kunna vinna introduktion som adelsmän — ett beslut, som fortfor att gälla under hela frihetstiden, ehuru det ej inrycktes i 1762 års riddarhusordning. Lilliestierna genomdref t. o. m. vid samma riksdag trots mycket motstånd en ändring i den projekterade paragrafens formulering, som uteslöt möjligheten för de naturaliserade att senare söka introduktion i det stånd, de i utlandet tillhört, utom naturligtvis för det fall, att de af Sveriges konung upphöjdes däri. Grefve- och friherrevärdigheter voro ju nämligen på vissa håll i utlandet till salu, och i Sverige funnos ju dessutom många adelsmän, som med hänsyn till den tjänst, de själfva eller deras förfäder beklädt, ägde väl så stor rätt till högre adlig värdighet, som någon utländsk baron eller grefve — t. ex. de medlemmar af den forna andra klassen, som fortfarande voro vanliga adelsmän.[1] Därtill kom, att naturalisering och introduktion under samma villkor som vid adelskaps utdelande sannolikt skulle gjort grefve- och friherrestånden proportionsvis talrikare än den lägre adeln.[2]

Parallellt med denna lågadliga sträfvan att rubba den fastställda placeringsordningen å riddarhuset gick en annan, som åsyftade att i möjligaste mån inskränka de högre adliga värdigheterna och att skapa en högbyråkrati utan grefve-

[1] Deputationens öfver riksdagsordningen mem. 18 juli 1723 o. *Ad. prot.* 15 okt. s. å. (III, sid. 258, 483—484.) Ständernas skrifvelse angående ansökningar om naturalisation och introduktion etc. 16 okt. 1723, *Sv. Riksdagsakter.* Ser. 2. I, sid. 536 f. Den projekterade riddarhusordningen (Art. 1 § 7), *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734. Ad. prot.* 9 nov. 1726 (IV, sid. 160), 27 febr. o. 11 mars 1731 (VI, sid. 62—64 o. 91—93) samt Ungern-Sternbergs memorial, tryckt i *Ad. prot.* VI, sid. 594 f., *Ad. prot.* 26 juni o. 6 juli 1734 (VII, sid. 107 o. 136). — Åtten Putbus introducerades dock bland grefvarne 1731, *Ad. prot.* 19 juni 1731 (VI, sid. 534). Stiernman, Adelsmatrikel I, sid. 56.

[2] Fahlbeck, Sveriges adel, I, sid. 485—486.

och friherretitlar. Det gällde då först och främst att bryta traditionerna från den karolinska tiden, enligt hvilka alla generalmajorer, landshöfdingar och med dem i rang likställda förr eller senare så godt som undantagslöst gjordes till friherrar och de kungliga råden alltid blefvo grefvar.[1] 1719 års regeringsform kom också att innehålla en anhållan, — längre ville man tydligen ej gå, då det gällde ett specifikt kungligt prerogativ — att grefve- och friherrevärdigheter, liksom för öfrigt adelskap, för framtiden måtte utdelas "mycket sparsamt" och endast åt dem, "hvilka om fäderneslandet gjort sig väl förtjänte". (§ 35.) Ett förslag att göra de högre adliga värdigheterna "personella", d. v. s. icke ärftliga, framställdes visserligen, men vann ej bifall.[2]

Under den korta tid, Ulrika Eleonora regerade, upphöjde hon ej mindre än 14 ätter i grefligt och 50 ätter i friherrligt stånd.[3] Därmed hade hela rådet och i stort sedt hela den högre civila och militära byråkratien upphöjts i högre adliga värdigheter. Visserligen hade dessa knappast tilldelats någon, hvars ämbete icke enligt karolinska principer skulle kunna motivera hans upphöjelse, men gränsen var onekligen dragen så långt ner — ej mindre än 8 öfverstar[4] baroniserade —, och drottningens månhet att göra sig förvaltningens och härens förut obetitlade chefer bevågna var så tydlig, att adeln vid 1720 års riksdag ej kunde låta detta blifva obeaktadt. I den nya regeringsformens 44 § inskränktes därför ej blott konungens rätt att adla till att gälla "allenast några få vid dess kröning", intill dess riket förmenades kunna tåla mer adel.[5] "Sammaledes", hette det

[1] O. R. von Yxkull introducerades 1731 bland friherrarne, ehuru han ej kunde styrka sin högre adliga värdighet på annat sätt än genom en generalmajorsfullmakt, där Karl XII kallat honom baron. Adeln ansåg det nämligen "notoirt", att under Karl XI:s och Karl XII:s tid alla generalmajorer blefvo friherrar. *Ad. prot.* 22 jan. 1731 (VI, sid. 12).

[2] *Ad. prot.* 7 o. 10 febr 1719 (I:1 sid. 31 o. 42—43). Flere förslag angående konungens blifvande rätt att adla gällde troligen äfven upphöjandet i högre adlig värdighet. Om dessa se kapitel 4.

[3] Fahlbeck, anf. arb., sid. 459 o. 467. Af dessa ätter introducerades alla utom två.

[4] Stiernman, anf. arb., sid. 152—179.

[5] Härom utförligare i sista kapitlet.

vidare, "bör ej heller i anseende till tjänsten och karakteren någon med· friherre- och grefvevärdighet behedras, innan han genom stora och besynnerliga förtjänster gjort sig dertill välförtjänt." Därmed hade man tydligen velat markera en tillbörlig skillnad mellan den karolinska tidens praxis och den blifvande; sådana meriter, som förskaffade en ämbetsman eller militär en ställning, hvarmed förut följt greflig eller friherrlig värdighet, skulle ej längre ensamma kunna motivera hans upphöjande i högre stånd. Förgäfves opponerade sig Samuel Åkerhielm, vid denna riksdag den mest nitiske förfäktaren af riddarhusdemokratiska intressen; han fann nämligen dessa garantier mot ett alltför talrikt utökande af den forna första klassen långt ifrån tillräckliga och föreslog, att sista meningen i regeringsformens 44 § skulle gifvas följande lydelse: "Sammaledes vill K. M:t icke heller låta någon med frijherre- eller grefve värdighet behedras, utan allenast några få vid des kröning, så framt icke någon finnes, som giort sig dertill särdeles meriterad och vore nögd, den hedern att antaga allenast för sin person, utan att den sedermera på dess barn skulle deriveras, då han och uti riddarhuset och matriculn behåller den nummer och det säte, han förr som adelsman haft."[1] Det skulle också snart visa sig, att Åkerhielms farhågor ej varit utan grund.

Ytterst berodde det på konungens ompröfvande, om de betingelser, som ansågos nödiga för högre adliga värdigheters erhållande, verkligen voro för handen. Hvad hindrade då, att regeringsformens bestämmelser om skärpta kompetensvillkor blefvo af ganska efemär natur? Att samma inskränkningar skulle gälla i konungens rätt att upphöja i grefligt och friherrligt stånd som i hans rätt att adla, var visserligen en tolkning af regeringsformens föreskrifter, som

[1] Åkerhielms påminnelser vid regeringsformen. *1720 års akter*, vol. 1. Regeringsformens 42:a § innehöll enligt den ursprungliga lydelsen, att ständerna "önskade", att ingen skulle erhålla högre karaktär, än som tillkomme hans ämbete. (Jfr ofvan citerade § 35 i 1719 års regeringsform!) Åkerhielm ansåg, att en sådan formulering "altid præsupponerar ett tvifvelsmål om erhållandet" och att den därför borde ändras. Så skedde äfven. Helst hade dock Åkerhielm sett att denna mening liksom den sista i § 44 uteslutits ur regeringsformen och att K. M:t i form af ett memorial fått del af innehållet.

senare skulle försvaras som den enda riktiga, men denna var långt ifrån självklar och knappast den närmast till hands liggande. Att konungen i onödan skulle inskränka dessa sina prerogativer var icke sannolikt. Men äfven om han önskat att i väsentlig grad afvika från den karolinska tidens praxis, skulle han ej utan svårighet kunnat frigöra sig från beroendet af dess verkningar. För en tid, som betraktade rang och titlar med ett allvar, som lätt anakronistiskt underskattas, måste det förefalla otillbörligt, att en högre ämbetsman skulle nödgas stå tillbaka för en kanske mindre meriterad kollega, som baroniserats af Karl XII eller Ulrika Eleonora. Med utomordentlig uppmärksamhet vakade också den ene öfver den andres befordringar och nådevedermälen, och hvarje sådan utnämning väckte genast en fråga: Har ingen härigenom blifvit prejudicerad? En upphöjelse i högre adligt stånd drog därför lätt med sig flera andra.[1]

Liksom vid 1719 och 1720 års riksdagar framkastades äfven vid de närmast följande vissa förslag om begränsning af grefvarnes och friherrarnes antal. Det har redan talats om några af de projekter, som i samband med striderna om riddarhusets placeringsordning framställdes vid 1723 års riksdag. Den deputation, som lyckades åstadkomma den konvention, hvarigenom denna tvist blef sliten, räknade också med möjligheten af att grefvarnes och friherrarnes antal i en framtid skulle blifva alltför stort. Som nämndt föreslog den också som andra punkt i den konvention, där uppgörelsen af tvisten om bänkplatserna utgjorde den första, att grefve- och friherretiteln hädanefter skulle ärfvas enligt förstfödslorätt, dock så att ingen före konventionens upprättande född skulle beröfvas denna värdighet. Då förslaget föredrogs, betonade landtmarskalken, att det blott tillkom grefvarne och friherrarne att förena sig om en sådan öfverenskommelse, som angick deras barn. Adeln rättade sig också därefter. Fersen uppträdde, liksom förut, å högadelns vägnar, yrkade afslag å deputationens hemställan och "mente

[1] Så hade naturligtvis äfven varit fallet före frihetstiden. Se t. ex. Lagercronas yttrande 22 okt. 1723 (*Ad. prot.* III, sid. 312).

saken vara hulpen", om blott nya grefliga och friherrliga ätter icke gjordes oftare, än då rum blefvo lediga vid sådana ätters utslocknande. Endast Johan Banér försvarade deputationens förslag. Man beslöt förblifva vid regeringsformens 44 §, men underströk särskildt den bestämmelse däri, enligt hvilken upphöjande i grefligt och friherrligt stånd endast tillstaddes i utomordentliga fall.

Det hette härom i den antagna konventionen, att "emedan regeringsformen uti dess 44 § förmår, at ingen med friherre- och grefvevärdighet behedras må i anseende til tiänsten och caracteren, innan han genom stora ock besynnerliga förtiänster giort sig dertil vähl förtiänt, ock en sådan ändå icke utan vid allmen riksdag kommer på riddarhuset at introduceras, så finna R. o. A. härutinnan sit nöije, at thetta observeras, ock låta härvid bero". *Ad. prot.* 22 okt. 1723 (III, sid. 315).

Vid 1726—27 års riksdag föreslog emellertid riddarhusordnings-deputationen, att inom alla hädanefter i grefligt eller friherrligt stånd upphöjda släkter värdigheten skulle ärfvas enligt förstfödslorätt, på det att antalet grefvar och friherrar icke måtte blifva för stort. [1] Men förslaget vann ej heller nu ståndets bifall. Man fruktade för jalousie mellan den äldste och de yngre af sönerna, och mången trodde ett beslut i öfverensstämmelse med deputationens förslag syfta på införandet af primogenitur i engelsk mening, så att den äldste sonen ensam skulle ärfva ej blott faderns titel, utan äfven hans gods. Fersen ville i stället en gång för alla fixera de grefliga och friherrliga, ja äfven de adliga ätternas maximiantal, men äfven detta förslag förkastades. [2] Därmed var frågan om begränsning af grefvarnes och friherrarnes antal afförd för att först återupptagas, då riddarhusdemokratiens män kommit till makten vid 1738—39 års riksdag.

Lusten att komma åt medlemmarna i Horns ministär och att åstadkomma en tolkning af § 44 i riddarhusdemokratisk anda eller ett prejudikat i samma syfte föranledde vid denna

[1] Artikel 1 § 9 i den vid 1726—27 års riksdag projekterade riddarhusordningen. *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.*

[2] *Ad. prot.* 9 och 16 nov. 1726—27 (IV, sid. 160—162 o. 179).

riksdag ett ingripande från de adliga hattarna i sekreta deputationen. Konungen hade nämligen vid olika tillfällen antingen meddelat rådet sin önskan att baronisera vissa personer, och riksråden hade då ej haft något att invända däremot, eller hade infordrat rådets yttrande om några påtänkta upphöjelser i friherrligt stånd och då erhållit tillstyrkande svar. Intill år 1738 hade han så upphöjt 9 personer i grefligt och 33 i friherrligt stånd, [1] af hvilka de förstnämnda alla, utom en, [2] voro riksråd och af hvilka de senare med få undantag voro generalmajorer, landshöfdingar eller därmed i rang likställda.

Den 20 okt. 1735 hade så konungen låtit i rådet uppläsa titulärlandshöfding Lilliecreutz supplik om att blifva baroniserad och hade samtidigt låtit meddela sin afsikt att bifalla densamma, om riksråden icke hade något att andraga häremot. Riksrådet Cronhielm hade då visserligen betonat, att man i tid borde söka förekomma, att riket uppfylldes med grefvar och friherrar. Men förutom Lagerberg tillstyrkte alla de andra riksråden Lilliecreutz' anhållan, ehuru med understrykande af att beslutet ej finge betraktas som något prejudikat, utan som ett undantagsfall, motiveradt af ständernas upprepade rekommendationer för Lilliecreutz, uteblifven välförtjänt befordran för denne och konungens redan gifna löfte samt "på det han i des höga ålderdomb för des långa och trogna tienster må hafva af samma nåd sig att hugna, som alla andra des vederlikar". Den 15 dec. s. å. hade rådet äfven afgifvit yttrande med anledning af konungens meddelade önskan att baronisera öfverste Didron. Lagerberg och Cronstedt hade då förklarat upphöjandet i det friherrliga ståndet tillhöra den konungsliga myndigheten, men hade dock ej velat afgifva något yttrande, emedan de ej så noga kände Didrons meriter. De öfriga riksråden hade emellertid under något olika motiveringar förklarat sig intet hafva att invända mot Didrons baronisering: detta vore, menade de, konungens

[1] Fahlbeck, anf. arb., sid. 50, 56, 150, 164—166.

[2] Ätten Putbus, hvilken naturaliserades. *Ad. prot.* 19 juni 1731 (V, sid. 534).

ensak; funne han Didrons meriter motsvara fordringarna i § 44, låge det i hans hand att upphöja honom eller underlåta det; flera riksråd ansågo frågan afgjord i och med det att konungen redan gifvit Didron sitt löfte om friherrevärdighet. —

Adelns medlemmar i 1738 års sekreta deputation ansågo rådets handlingssätt vid Lilliecreutz' och Didrons baronisering icke böra obeaktadt förbigås. Äfven ville de flesta af dem göra sak af rådets underlåtenhet att ingripa vid landshöfdingarne Reuterholms och Gyllengrips upphöjande i friherrligt stånd, hvilket försiggått före Lilliecreutz' och Didrons, men de ofrälse medlemmarna af deputationen ansågo en anmärkning i detta fall obefogad, då det alltid varit vanligt, att verkliga landshöfdingar baroniserats — en med hänsyn till regeringsformens föreskrifter märklig motivering.

Här rörde det sig om tvenne principiellt olika tolkningar. Å ena sidan deras, som icke önskade någon brytning med den karolinska tidens praxis, utan endast att inom dennas ram begränsa antalet ståndsupphöjelser och som därför ogillade en öfverstes eller en titulärlandshöfdings baronisering. Å andra sidan deras åsikt, som i likhet med Sten Coyet ansågo, att en man som landshöfding Reuterholm väl kunnat baroniserats för sina förtjänsters skull, äfven om han ej varit landshöfding — förutsatt att regeringsformen tillåte dylikt mellan kröningarna —, men att mången annan landshöfding saknade de för friherrevärdighet ernående nödiga meriterna. Deputationen infordrade därför blott rådets förklaring angående de förstnämnda fallen, begärande underrättelse om de Didrons och Lilliecreutz' meriter, som kunnat motivera en upphöjelse mellan kröningarna, och om riksråden förmenade sig ej hafva rätt att votera i dylika frågor. Äfven anmärktes på att riksråden tvärt emot ett uttalande af 1723 års sekreta deputation yttrat sig "alternative" i stället för "definitive".

I sitt svar gjorde riksråden gällande, att baronisering enligt regeringsformen vore konungens ensak, hvarför de intet haft att påminna därtill, i synnerhet som ej blott under föregående år, utan äfven under pågående riksdagar åt-

skilliga opåtaldt blifvit baroniserade, ibland t. o. m. utan att rådet förut underrättats. Regeringsformens föreskrift, som inskränkte adlandet till tiden för kröningar, ansågo riksråden icke gälla upphöjelse i grefligt och friherrligt stånd. De ansågo det omöjligt för ett riksråd att bestämdt afstyrka eller tillstyrka en sådan upphöjelse utan någon kännedom om den föreslagnes meriter och att dessa icke heller borde examineras af riksråden, då det icke gällde tillsättandet af någon tjänst. Det vore nästan omöjligt att vid hvarje särskildt fall afgöra, huruvida den föreslagne vore mer meriterad än någon annan i riket. Dock vore riksråden öfvertygade om att många öfverstar och andra ståndspersoner baroniserats utan större meriter än Didron och Lilliecreutz. De öfverlämnade åt ständerna att bestämma, om rådet för framtiden borde votera i slika fall och då yttra sig om den, som konungen ville baronisera, gjort sig förtjänt af denna värdighet; under sådana förhållanden önskade de dock ständernas förklaring på hvilka förtjänster som borde räknas för "stora och besynnerliga". —

Detta svar gaf de adliga medlemmarna i sekreta deputationen anledning till ett särskildt memorial till R. o. A., där de i synnerhet opponerade sig mot rådets tolkning af § 44 och sökte bevisa, att denna innehölle samma inskränkningar för upphöjande i grefligt och friherrligt stånd som för adlande.[1] Därför ansågo de ej blott Didrons och Lilliecreutz' baronisering strida mot regeringsformens bestämmelser, utan äfven Reuterholms och Gyllengrips, emedan deras upphöjande icke försiggått vid någon kröning. Därför hemställdes till ståndets ompröfning, huru dessa fyra sedan sista riksdagen förefallna mål måtte anses stå i öfverensstämmelse med grundlagarna. — Landshöfding Reuterholm, själf medlem af sekreta deputationen, reserverade sig mot detta beslut: han fann intet lagstridigt i riksrådens hand-

[1] För denna tolkning talade, menade de, att uti paragrafens ingress "alla desse 3 grader under en lag förknippas", — där talas nämligen om konungens rätt att upphöja värdiga personer "uti grefve-, friherre- och adelsståndet" — och att omedelbart efter paragrafens bestämmelser om adelskaps utdelande den mening, som innehöll stadgandena om upphöjelser i högre adligt stånd, inleddes med ordet "sammaledes".

lingssätt och var öfvertygad om att deputationens memorial måste tolkas som ett utslag af partiskhet. Han föreslog därför, att remarken skulle inhiberas eller endast innehålla en hemställan till ståndet, att med anledning af rådsprotokollens vittnesbörd om alltför frikostigt baroniserande hos konungen anhålla, att denne ej måtte utdela grefliga eller friherrliga värdigheter förr, än riket kunde tåla ett större antal. Vare sig de adliga medlemmarna i deputationen läto sig påverkas häraf eller de funno det lämpligare att förebygga vidare upphöjande i grefligt och friherrligt stånd utan att kombinera en sådan åtgärd med ett angrepp på rådet — memorialet blef väl justeradt, men kom aldrig att behandlas i ståndets plenum.[1]

Den 21 mars 1739, således kort efter den första mössministärens fall och omedelbart före de stundande rådsvalen med ty följande omflyttningar och befordringar inom den högre byråkratien, föreslogs det därför på riddarhuset, att landtmarskalken och talmännen skulle anhålla hos konungen, att han — i öfverensstämmelse med regeringsformens 44 § — måtte låta de riksråd och högre ämbetsmän, som skulle komma att utnämnas, förblifva i deras förra stånd och adliga värdighet. Förslaget motiverades också med rikets brist på privata förmögenheter, som ofta gjorde en ärftlig hög värdighet mera till en börda än en förmån för den därmed benådade eller hans efterkommande. Förslagsställaren var frih. Coyet, som varit en af sekreta deputationens verksammaste medlemmar vid dess ingripande mot rådets beslut i baroniseringsfrågorna. Endast i borgarståndet rönte förslaget motstånd. Tolkningen af regeringsformens 44:e § väckte där betänkligheter; det såge ut. menade man, som ville riksdagen beröfva konungen hans

[1] *Rådsprot.* (inr. civil. ärenden) 20 okt. 1735, (krigsärenden) 7 juli, 9 och 15 dec. 1735. *Sekreta deputationens prot.* 3 aug., 27 sept., 5 och 11 okt., 8 och 10 nov. 1738. Sekreta deputationens anmärkningar öfver rådsprotokollen rörande krigsärenden, § 5, och riksrådens svar härpå i *Sekreta deputationens handlingar* 1738—39. Sekreta deputationens adliga medlemmars memorial till sitt stånd, dat. 10 nov. 1738, bland *Allegaterna till 1738—39 års pleniprot*, Riksarkivet. — Dessa källor upplysa ej om orsakerna till att deputationen öfverlät saken till de adliga medlemmarna eller till att memorialet ej blef uppläst.

rätt att göra grefvar och baroner, och man fann det dessutom olämpligt, att de nya riksråden, bland hvilka funnos både grefvar, friherrar och vanliga adelsmän, skulle tituleras på olika sätt, ehuru de bekläddе lika tjänst: högvälborne herr grefve och riksråd eller högvälborne herr baron och riksråd "och åter en annan välborne hr rikzråd, som faller något ovanligit". Med 35 röster mot 16 antogs slutligen ett af Tomas Plomgren formuleradt svar, enligt hvilket ståndet förklarade sig vilja förblifva vid regeringsformens 44 §, men gåfve sitt bifall till en till konungen af ståndens talmän framställd anhållan, det friherre- och grefvevärdigheten, i anseende till de af R. o. A. anförda skälen kunde, så vida H. M:t så behagade, sparsamt utdelas. De trenne öfriga stånden biföllo emellertid Coyets förslag, som således blef ståndernas beslut. Den 3 april sattes det i verket.[1]

Regeringsformens 44 §, från början tvetydigt formulerad, var nu blifven tolkad i riddarhusdemokratisk anda: "de stora och besynnerliga förtjänster", som brakt en ämbetsman till någon af förvaltningens högsta poster, skulle nu i öfverensstämmelse med regeringsformens bokstaf ej längre utan vidare kvalificera till högre adlig värdighet. Därmed är dock icke sagdt, att de sista tvisterna härom i högre grad präglats af någon motsats mellan de betitlade och obetitlade ätterna. Då riddarhusdemokratien tack vare de förändrade formerna för bänkmansvalen redan vid 1734 års riksdag behärskade utskotten[2] och alltifrån 1738 äfven adelns plena, miste riddarhusets placeringsordning och högbyråkratiens upphöjande i högre adliga värdigheter alltmer af sin forna betydelse. Många medlemmar af hattpartiet kände det dock tvifvelsutan som en principsak att härvidlag häfda riddarhusdemokratiens gamla traditioner, och i sekreta deputationen förfäktades dess sak af friherrarna Coyet och Karl Vilhelm Cederhielm, bägge ifriga hattar, under det att flera obetit-

[1] *Ad. prot.* 21 och 22 mars 1739 (XI, sid. 201 och 206—207), *prästerst. prot.* 23 mars 1739, *borgarst. prot.* 30 mars och 4 april 1739, *bondest. prot.* 2 april 1739. Malmström II, sid. 352, not. 1. Malmström omnämner dock endast beslutet om riksrådens grefvevärdigheter.

[2] Stavenow, Om formerna för utskottsval under frihetstiden, sid. 17 f.

lade adelsmän förhöllo sig mera reserverade. Att grefvevärdigheten ej längre skulle vara oskiljaktigt förbunden med riksrådsämbetet och att friherretiteln ej längre enligt häfdvunnen rätt skulle tillfalla alla generalspersoner, presidenter och landshöfdingar föreföll samtiden säkerligen "något ovanligit" och som ett tecken på en ny tids inbrott.

Vid 1742—43 års riksdag sökte en del år 1731 eller tidigare upphöjda grefliga och friherrliga ätter introduktion, hvilket väckte missnöje. Då det framhölls, att det skulle strida mot gammal praxis att afslå deras anhållan, då de fullgjort sina præstanda, svarade Coyet "at det väl ibland händt tilförne, at när någon i fält, vid en freds-tractat eller eljest på besynnerligit sätt sig distinguerat och giordt sig af riket väl förtient, har en sådan eller des efterkommande såsom en synnerlig hedersbelöning af höga öfverheten blifvit benådad med grefve- eller friherrevärdighet; men om alla deras barn, som bragt sig up til de högsta tienster i riket skulle komma in på riddarhuset bland grefvarne och friherrarne, så gingo det för vida". Slutligen beslöts "at för dem, som til och med år 1731 af H. K. M:t blifvit benådade med grefve- eller friherre-värdighet och nu söka introduction, sådant varder beviljat". *Ad. prot.* 15 sept. 1743 (XIV, sid. 739—740).

Emellertid kom 1739 års beslut icke att för framtiden innebära en inskränkning i konungens rätt att upphöja i högre adliga värdigheter. Vid slutet af riksdagen 1746—47 tillkännagaf Fredrik I inför rådet sin afsikt att utdela 6 eller 7 friherrliga värdigheter och befallde, att detta, "till betygande af des nådiga förtroende" måtte meddelas R. o. A. "En och annan af deras excellencier ville påminna sig, som skulle något vid 1738 års riksdag antingen från R. o. A. eller ock från 4 ståndens talemän vara upkommit angående friherrars tillförordnande", hvarför rådet beslöt att omedelbart låta anställa efterforskningar härom. Då dessa emellertid ej genast kröntes med framgång och ärendet brådskade, beslöt man att blott genom ett protokollsextrakt underrätta adeln om konungens vilja. Svaret blef, att ståndet intet hade att härvid "i underdånighet påminna, utan vördade H. M:ts milda och mer än mycket nådige utlåtelse, thet H. M:t till bibehållande af thess nådige förtroende velat notificera detta R. o. A.". Därmed hade adeln tydligt frånkänt 1739 års

beslut absolut giltighet och erkänt konungens makt att i hvarje särskildt fall afgöra, om åtgärden öfverensstämde med regeringsformen. Ur riddarhusdemokratisk synpunkt kom emellertid detta att betyda föga, då ståndet genom att förvägra introduktion kunde förhindra grefvar och friherrar från att under adelns sammankomster åtnjuta högadlig titulatur eller plats på de främre bänkarna.[1]

Grefve- och friherreutnämningarna anmäldes alltid i rådet, men någon R. o. A:s sanktion inhämtades icke mera. Endast en gång under frihetstiden har rådet sökt göra sitt inflytande gällande vid dessa frågors behandling. Då nämligen Adolf Fredrik i maj 1759 anmälde sin afsikt att baronisera general Marcks von Würtemberg och presidenterna Gerdesköld och Wennerstedt, afstyrkte riksråden visserligen icke detta, ehuru de ansågo, att en eller annan "rikets ämbetsman af lika värdighet" med rätta kunde pretendera samma nåd; men de ansågo sig inför konungen böra påpeka, att regeringsformen föreskref sparsamhet vid alla adliga värdigheters utdelande och att han därför framdeles borde hålla inne med dylika nådevedermälen. Konungen förklarade sig härutinnan enig med riksråden. Men då han i juni 1762 åter ville utdela högre adliga värdigheter åt tre personer, förklarade rådet med åberopande af sitt förra beslut, att som konungen ej på trenne år upphöjt någon i högre adligt stånd, ville det ej nu "lägga något hinder i vägen". *Rådsprot.* 15 maj, 15 aug., 3 o. 16 okt. 1759, 22 juni 1762.

Vid 1751 års riksdag ägde dock konungen enligt regeringsformens bestämmelser rättighet att obestridt upphöja "några få" i adligt, friherrligt och grefligt stånd, nämligen i samband med kröningen. Hänsynen till adelns stora antal föranledde då kapten von Bromell till ett förslag, som tydligen åsyftade att i möjligaste mån ersätta ståndets ökande med nya ätter med en förskjutning inom ståndet själft utan att därigenom kränka riddarhusdemokratiska principer. Han föreslog nämligen, att man skulle anmoda konungen att nu endast förläna ett fåtal adlig sköld, men i stället göra flere grefvar och friherrar, hvilka dock skulle behålla sina platser på riddarhuset. Härigenom skulle man också afhjälpa de svårigheter, grefvarnes och friherrarnes ringa antal vållade vid val till deputationerna, hvilka ju till en tredjedel skulle bestå af

[1] *Ad. prot.* 1 juni 1731 (VII, sid. 71), 11 dec. 1747 (XVII, sid. 334—335). *Rådsprot.* 11 o. 12 dec. 1747.

grefliga och friherrliga medlemmar. Dessa hade därför måst deltaga i en stor mängd sådana och kunde då helt naturligt icke heller närvara öfverallt. "En så trägen upvaktning för herrar grefvar och baroner voro ock mera liknande träldom än frihet", yttrade Bromell. Riddarhuskassan skulle också få en välbehöflig tillökning i introduktionsafgifter utan att ätternas antal ökades. Förslagsställaren försökte göra gällande, att dessa högre värdigheter nu blott skulle betraktas som tecken på erkännande, men ej medföra större kraf på ståndsenligt lefnadssätt. Men det vore likafullt skadligt om en för öfrigt utmärkt, rik adelsman finge sin begäran om friherrevärdighet afslagen och dymedelst retades till att lämna riket för att "hos främmande hof förvärfva thet, som i fädernes-landet varit för mycket inskränkt". — Bromell var tydligen angelägen att framställa förslaget såsom ledande mindre till en förstärkning af de högadliga elementen än till en demokratisering af dessa. "Emedan thet nu ankommer uppå H. K. M:ts egit allernådigaste välbehag, är lättelig at förmoda, thet äfven utaf smärre caracterer torde härtil blifva antagne, såvida en senare erfarenhet öfvertygat samhället, at dygd, trohet och mandom och följakteligen the til en slik heder hörande rätta egenskaper funnits hos them af mindre beställningar. Thenna tänkvärda omständighet torde i sinom tid efter borttagen täckelse uptäcka hvarje växts naturliga beskaffenhet." "En greflig och baronlig tilökning", yttrade han äfven, "försäkrade adelen therom, at the inom och hos sig sielfve ej ägde så hög tanka om thenna värdighet, som man dagelig i sammhället åskådar, hvilket fullkomligen ökte ett mera förtroende och en fördelaktig enighet".

Riddarhusdeputationen afstyrkte emellertid den föreslagna framställningen till konungen, emedan upphöjandet i grefligt, friherrligt eller adligt stånd enligt regeringsformen vore dennes enskilda angelägenhet och i förvissning om att han ändock skulle taga hänsyn till ståndets redan stora talrikhet. Landtmarskalken påpekade också, då förslaget behandlades af adeln, att ett bifall därtill skulle förorsaka svårigheter, bl. a. därigenom, att beslutet skulle komma i strid med R. o. A:s konvention om grefvarnes och friherrarnes säten på

riddarhuset. Det föranledde ej heller till någon ståndets åtgärd, och de planer, som Adolf Fredrik hyste på att låta de grefliga, friherrliga och adliga värdigheterna, som skulle utdelas vid hans kröning, endast blifva ärftliga enligt förstfödslorätt, blefvo också öfvergifna.[1]

Under frihetstiden ha inalles kreerats 50 grefliga och 185 friherrliga ätter, nämligen under Ulrika Eleonora 14 af de förra och 50 af de senare, under Fredrik I resp. 12 och 59, under Adolf Fredrik resp. 15 och 53 och under Gustaf III resp. 9 och 23. Af dessa blefvo emellertid endast 28 grefliga och 108 friherrliga introducerade före statshvälfningen och af dessa endast 1 resp. 5 under frihetstidens sista decennium: 1762 års bekanta beslut att genom introduktionsvägran nedpressa riddarhusätternas antal förhindrade nämligen introduktion i högre adlig värdighet utom för det fall, att ätten därigenom ej klyfdes i en adlig och friherrlig, resp. friherrlig och greflig gren.[2]

Icke ens under den svenska högadelns mest lysande tid hade grefve- och friherrevärdigheterna varit annat än en svag afglans af de tyska förebilderna, om också gref- och friherreskapens storlek stundom fyllde måtten och deras innehafvare vid vistelse i utlandet pretenderade och tillerkändes samma rang som ståndsbröderna i det romerska riket. Dessa värdigheter kunde i Sverige aldrig blifva af samma betydelse som i de land, där feodalväsendet verkligen brutit igenom. Och då högadelns ekonomiska förut-

[1] *Ad. prot.* 5 okt., 23 och 25 nov. 1751 (XVIII, sid. 92—93, 217 och 222—223.) *Rådsprot.* 25 nov. o. 3 dec. 1751. Bromells mem. i *riddarhusdeputationens handlingar* 1751—52. *Riddarhusdeputationens prot.* 2 nov. 1751. — Som ett skäl mot von Bromells förslag anfördes, att om hufvudmannen blefve upphöjd i friherrligt stånd, skulle hans yngre broder vara berättigad att representera den icke baroniserade delen af släkten. Bromell invände, att adeln kunde förbjuda detta, då frågan vore ett ståndets oeconomicum. Samma skäl för och emot återfinnas vid debatten om primogeniturs införande den 9 nov. 1726. *Ad. prot.* s. d. (IV, sid. 160 f.).

[2] Ett ej ringa antal af de under Ulrika Eleonora och Fredrik I kreerade grefliga och friherrliga ätterna utgjordes af naturaliserade. Fahlbeck, anf. arb. sid. 459, 467, 468, tabell I A o. B. samt II A o. B. Stiernmans och Rehbinders adelsmatriklar. Schlegel o. Klingspor, Den ointroducerade adelns ättartaflor, sid. 368—369.

sättningar undanryckts af reduktionen, kunde dessa icke ersättas af byråkratiska, m. a. o. en högadel af jorddrottar kunde ej ersättas af en aristokrati, bestående af den civila och militära förvaltningens spetsar. Karl XI åsyftade säkerligen ej heller något sådant, då han gjorde alla höga ämbetsmän till grefvar eller friherrar; redan värdigheternas ärftlighet talade ju däremot, då ju de höga ämbetena ej kunde ärfvas som de högadliga titlarna, hvilka åtföljde dem. Han önskade, som redan nämnts, att den gamla fronderande bördsaristokratien, som härskat i riddarhusets första klass, skulle vika för de lojala och af konungamakten beroende ämbetsmän, som upphöjts i denna. Men genom att frikostigt utdela grefve- och friherrevärdigheterna ville han väl ej blott nå detta mål, utan äfven genom själfva titlarnas mångfald beröfva dem deras högaristokratiska karaktär och samtidigt låta de gamla grefliga och friherrliga ätterna förlora sig i mängden af nya. Högre adlig värdighet och högt ämbete hade i allmänhet förut förhållit sig som orsak och verkan. Nu blef förhållandet omvändt. Förut hade grefvarne varit så godt som själfskrifna i rådet.[1] Nu blef, efter 1687, i stället hvarje medlem af rådet själfskrifvet grefve. Friherrevärdigheten genomgick äfven motsvarande utveckling.

Under intryck af den första reaktionen mot den karolinska tidens "nyheter" synes visserligen, som nedan skall påvisas, begreppet "gammal adel" för en kort tid åter komma till heders gent emot grefve- och friherrevärdigheterna, hvilkas betydelse ytterligare nedsatts genom klassindelningens upphäfvande. Men i stort sedt fullbordas under frihetstiden den utveckling, som begynts under Karl XI: det är de högsta civila och militära ämbetsmännen, som upphöjas i högre adliga värdigheter. Dock förmärkes efter den första mössministärens fall en tydlig tendens hos adeln att beröfva högbyråkratien dess själfskrifvenhet till de högadliga värdigheterna. Konungens önskan att genom utdelandet af dessa göra sig förvaltningens chefer bevågna bryter sig mot riddarhusdemokratiens aversion mot högaristokratiska titlar och adelns stegrade ovilja mot hvarje

[1] Berghs cit. uppsats, sid. 124, not. 2.

utökning af riddarhusets ätter. Efter riddarhusdemokratiens seger vid 1738—39 års riksdag blir den sistnämnda orsaken alltmer dominerande. Grefve- och friherreståndеn mista nu alltmer prägeln af högadel i egentlig mening, och riddarhusets nedre bänkar börja räkna allt flera medlemmar af den högsta byråkratien. Då under den senare frihetstiden de nyutnämnda grefvarne och friherrarne till största delen förvägras introduktion i sitt nya stånd, framstå också dessa värdigheter alltmer som tomma och betydelselösa titlar. Grefve- och friherreståndens roll var utspelad. De försök, som Gustaf III efter frihetstidens slut skulle göra för att åter komma dem att framstå som en politisk realitet, voro från början dömda att misslyckas.

IV.

I den tidigare frihetstidens politiska litteratur eller i samtida utländska diplomaters skildringar från svenska hofvet och riksdagen framstår icke motsatsen mellan betitlad och obetitlad adel som någon politisk faktor af rang i Sveriges politiska lif. I stället möter man ofta yttranden, som tyda på en mera djup och konstant intressekonflikt mellan ung och gammal adel. På denna motsättning måste också en skildring af frihetstidens riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati lägga stor vikt. Det visar sig också, att samtiden gjorde det, och att den under olika benämningar, såsom t. ex. "de gamla ätterna och deras band" eller "den gamla adeln och dess adhærenter", i själfva verket velat beteckna just det, som här kallats riddarhusaristokrati. Det är en karakteristisk terminologi: tyngdpunkten hvilar på motsättningen mellan ung och gammal adel, ej på någon skiljaktighet mellan hög- och lågbyråkrati eller, hvilket är i stort sedt detsamma, mellan betitlad och obetitlad adel. Men så till vida spelade äfven dessa motsättningar in vid partitagande för eller emot den gamla adeln, att de lysande och anrika familjerna, som snart kommo att utgöra högbyråkratiens och högadelns kärna, tack vare giftermål och gemensamma ämbetsmannaintressen knutit viktiga förbin-

delser med många ungadliga ätter, som tillhörde dessa riddarhusaristokratiska kategorier. Det är naturligtvis äfven oriktigt att föreställa sig den gamla och unga adeln som två strängt afgränsade grupper. Af de mest skilda personliga eller politiska motiv slöto sig många till det parti, som, därest blott hänsyn toges till anornas antal, väl måste anses motverka deras intressen.[1]

Den ur riddarhusaristokratisk synpunkt märkligaste händelsen vid 1719 års riksdag var striden om klassindelningens upphäfvande. I viss mån hade denna kommit den gamla motsatsen mellan gammal och ny adel att träda i bakgrunden, då ju den förra första klassen till en ej ringa del räknade ungadliga medlemmar. Men redan vid 1720 års riksdag blef förhållandet ett annat, då den unga adeln sökte ernå betryggande garantier mot ett återuppståndet högaristokratiskt jorddrottsvälde, som med rätt eller orätt syntes dem som en snart hotande verklighet.

Visserligen omintetgjordes redan vid föregående riksdag alla den gamla adelns försök att i väsentlig mån rubba redan verkställda reduktionsbeslut. Icke heller synes någon af den gamla adeln på någon riksdag ifrågasatt ett upprifvande af 1680 och 1683 års reduktionsbeslut, utan man har inskränkt sig till att söka upphäfva de reduktioner, som blifvit gjorda därutöfver.[2] Men de gamla familjerna, som en gång hårdast drabbats af reduktionen, voro alltjämt ej blott de mest ansedda, utan äfven de på jordagods rikaste. Liksom före 1680 torde dock den unga adeln ägt det mesta af det rörliga kapitalet i Sverige[3] — hvilket för öfrigt ej hindrade, att den till större delen var fattig —, och naturligtvis hyste den stor lust att placera sina penningar i jordegendomar, särskildt då kriget gjorde handel och sjöfart till vanskliga näringar. De hinder, som bestämmelserna om rätten till bördslösen eller åtmins-

[1] Se *En samtida teckning af 1720 års ständer* (Historisk tidskrift 1915.). Under striderna om rätten till bördslösen af jord, där motsättningen mellan ung och gammal adel är den, kring hvilken de öfriga samla sig, och där denna motsättning framstår som mest renodlad, understödjas de gamla ätterna t. ex. af Lars Brommenstedt, som själf blifvit adlad.

[2] Se härom Fryxell, XXXIII, sid. 81—83 och Malmström I, sid. 128.

[3] Se nedan.

tone dessas tillämpning syntes innebära för den unga adeln, tedde sig för den som en så mycket större fara, som ännu ej det åskådningssättet fullständigt trängt igenom, att adeln vore förnämligast ett stånd af ämbetsmän, hvarföre man alltjämt betraktade det som ett företrädesvis jordägande stånd anseende "adelige privilegierne härflyta mästadehls af den fasta ägendomben".[1]

En process mellan riksrådet Erik Sparre och krigsrådet Samuel Åkerhielm — den förra en af den gamla, den senare en af den unga adelns främsta — rörande just rätten till bördslösen väckte stort uppseende i hela landet och bidrog i hög grad att redan före 1720 års riksdag fästa den unga adelns uppmärksamhet på vådan af dessa lagbestämmelser.[2] Förtäckta anspelningar på denna rättegång och karakteristiska uttryck för Åkerhielms egen lidelsefulla natur röjas i de memorial, i hvilka han redan i början af 1720 års riksdag påyrkade ändring i bördsrättsbestämmelserna.[3]

Åkerhielm ansåg, att enligt jordabalken bördsrätten faktiskt vore obegränsad både på mans- och kvinnolinjen, och gällde sidolinje lika väl som rätt upp- eller nedstigande led samt att den icke vore inskränkt till någon viss tid. Bördemännen vore ej heller förpliktade att betala den erlagda köpeskillingen, utan kunde när dem behagade börda gods efter mätismanna ordom, — något som vore i hela världen ohördt eller åtminstone ingenstädes i bruk. "Jag lemnar gierna", yttrade han, "att då när Sveriges lag giordes ock eij mehra adel var, änn att hvar ock een kunde få så mycket godz, han tarfvade, fast änn dhem, som kunde uppräkna åthskillige ahnor, den förmohnen lemnades, att preferablement få lösa till sig dheras förfäders godz, börden till een dehl kunde vara skiählig. Men nu sedan Sveriges adel till ett så stoort antahl tilltagit, att dhe äro öfver 2000 familier ock uthi många af desse familier vähl 100 persohner, länder denne börden, således som han nu hoos oss practiseras, alle-

[1] Samuel Åkerhielms memorial angående bördsrätten, *1720 års akter* vol. 2.

[2] Historiska märkvärdigheter, utg. af Loenbom, II, sid. 181.

[3] Åkerhielms memorialer angående bördsrätten, bägge daterade 1 febr., ehuru först några veckor senare behandlade. *1720 års akter*, vol. 2.

nast till några få familiers aggrandissement, alle dhe öfriges förtryck och totale ruin, förorsakar att landet blifver inculti-verat, föder af sig trätor ock processer, giör folck osäkre om dheras ägendomb uthi hela 40 ock 50 åhren borthåth, gifver anledning till hvarjehanda chikaner, förringar öfver-hetens mackt ock myndigheet, har ingen grund hvarken uthi Guds eller naturlig lag, ock med exempel bevijsas kan, att dhen uthi andra vähl inrättade regeringar intet är tillåtelig."

Utförligt och kanske i förkänslan af bondeståndets mot-stånd mot alla förändringar i bördsbestämmelserna[1] skildrade han fördelarna af att äga jordegendom och possessionaternas stora inflytande. "Ju större godz man äger, ju flere bönder och underhafvande har man, hvilcka antingen för sin con-servations eller lyckas befordringz skulld nödgas icke allenast hedra och vörda godzägaren, utan ock i alla måhl så väll i private som publique äfven vijd rijksdagarne vara honom til viljes och befordra, hvad han hafva vill". Och hvad heder och förmån de, som ägde gods, hade framför dem, som inga ägde, framginge tydligt, om man erinrade sig hvad som förehades föregående riksdag, nämligen att utesluta dem från riddarhuset, som icke ägde vissa markers rusttjänst.[2] Det vore därför självklart, att alla skaffade sig gods, som vore i tillfälle därtill. Men — och här kommer Åkerhielm till sitt egentliga ämne — om ingen förändring skedde i lagbestämmelserna rörande rätten till bördslösen, skulle några få familjer slå under sig nästan alla gods och utesluta alla andra därifrån. För 40 eller 50 år sedan fun-nes nämligen i Sverige 30, högst 40 familjer, som allena innehade de förnämsta och indräktigaste tjänsterna i riket och hvilka också begagnade de rika tillfällen, som därigenom erbjöde sig, att slå under sig gods, ja hela socknar, härad och halfva län, "så att de och deras arfvingar allena sutto herrar öfver heela landet". Dessa 30 à 40 familjer vore nu så ingifta i hvarandra, att de uti bördssaker kunde betraktas som en enda familj: hvad en af dem sålde, kunde alla de öfriga börda. Då de vore medvetna om de fördelar,

[1] Malmström I, sid. 263.

[2] Jfr. E. Hjärne, anf. arb., sid. 24 f.

som åtföljde ägandet af jord, skulle de säkert icke sälja gods utanför sin egen krets, hvarigenom den senare obesutna adeln beröfvades möjligheter att skaffa sig jord. Men äfven de af unga adeln, som under de sista 40, 50 åren tillhandlat sig någon egendom från dessa familjer, vore i fara att gå denna förlustig. Ty visserligen innehölle lagen, att den, som erhållit fasta på sin egendom, skulle vara fri från vidare klander, men det stadgades äfven, att utrikes varande män, öfvermage och jungfrus bördeman ägde rätt att inom natt och år, efter det de resp. hemkommit, blifvit myndiga eller gifta, finge börda, hvad som under deras frånvaro eller omyndighet blifvit såldt. Bland dessa sins emellan så befryndade högadliga ätter funnes säkert de, som skulle begagna sig af dessa bestämmelser, om ej någon lagändring kunde genomdrifvas. Invändningen att dessa bördemän ej alltid hade redbara medel och därför ej kunde börda allt, som såldes, saknade allt berättigande, ty för penningplacering i jordegendom gåfves gärna kredit och ingen lagparagraf förbjöde bördande med lånta penningar. Skulle någon af senare adel komma öfver någon egendom genom att betala dubbla värdet, så komme säljarens anförvandt, och bördade efter mätismanna ordom, då köparen, om säljaren ej vore solvent, miste hälften af penningarne utan eget förvållande, "allenast för en annans blotta fantasi skull". "Dagelige förfarenheeten vijsar, hvad hopp de af senare adel kunna giöra sig att få besittia de godzen de redan kiöpt, eller att hädan efter få kiöpa godz, när vij see, att nu bördar den godz, som hvar man veet eij kan med egne penningar commendera tijonde dehlen af kiöpeskillingen, att nu bördes godz, som redan varet i tvenne successive kiöpares händer, af den, som räcknar sig i förvantskap med den första sälljaren, och att nu bördas de godz, som byrdeman tilförende refuserade att kiöpa, när de honom hembödz och hvilcket han så gott som gaf sitt samtycke till, att det skulle säljas åth den, ifrån hvilcken han det nu bördar. Ja, längtan till godz hoos desse familier är nu stijgen så högt, att de eij sky före att kalla det een chicane, när en af senare adel, som handlat sig godz, vid förefallande bördztvist begiärer, att byrdemannen

skall legitimera sin byrdsrättigheet, hvilcket allt med mycket autentique bevijs skall kunna intygas".

Den, som genom egen dygd och ära i senare tider förskaffat sig adelskap, blefve därigenom den olyckligaste människa i landet. Då han var ofrälse, hindrade honom adelsprivilegierna att äga fastighet; sedan han blifvit adlad, utestängde några få familjers bördsrätt honom därifrån; försökte han dock, ruinerades han; att handla förbjöde honom borgerskapets privilegier och att blifva präst prästerskapets. Snart återstode blott för den unga adeln att gå med plogen åt dem, som hade vidlyftiga bördsrättigheter och nu hölle på att slå den fasta egendomen under sig, "och om dem där uthi de, som vijd plogen varet uppfödde, skulle föredragas, som mycket lijkt synes, kunde man på slutet af nöden, hvilcken erkiänner ingen lag, tvingas att gripa till högst strafbara näringzmedel, Gud gifve intet sådane, hvaregenom sielfva rijket sättes uthi fahra".

Genom att alstra osäkerhet i äganderättsförhållandena inverkade bördsrätten skadligt på egendomarnas skötsel. Juridiskt sedt vore den ett oting, då conditio possidentis eljest ansåges förmer än petentis. Den gåfve anledning till trakasserier bl. a. därigenom att mången bördeman af vinningslystnad eller hämndgirighet lånade sitt namn till en annan, då det gällde att beröfva någon tredje hans gods. Den omintetgjorde faktiskt öfverhetens rätt att genom adelskap belöna meriterade män. Ty att adlas måste fast mer betraktas som ett straff och en börda, då man därigenom beröfvades sitt förra ståndsnäringsmedel utan att komma i åtnjutande af det nyas förmåner. Hvem eggades väl att beflita sig om dygd och förtjänster om riket, då den högsta belöningen, öfverheten kunde gifva, vore ett stort namn utan gagn. "Den nu återvändne allmänne frijheeten och sielfva rättvijsan tyckes fordra, att som dygd och ähra intet låter monopolizera sig till vissa familier, så bör eij heller vedergällningen, som uti adelige ståndet är possession af fast godz, monopolizeras till vissa familier".

Tydligen i tanke på de stundande fredssluten och därmed sammanhängande djupgående ekonomiska förändringar skil-

drar Åkerhielm, hur under krigstider, när godsen belastades med inkvarteringar, kontributioner, utskrifningar och andra tungor, då penningar voro sällsynta och speciemyntet i stort värde, de personer, som hade vidt utgrenad släkt, sålde sina gods för att efter fredsslutet, när kontributioner, inkvarteringar och utskrifningar upphört, penningarna blifvit mindre sällsynta och speciemyntet fallit i värde, skaffa sig sina gods åter genom att begagna ofvannämnda bördsbestämmelser om öfvermages, jungfrus eller i utlandet varande bördesmans rätt; härigenom undandroge de sig de svåraste bördorna och ruinerade dem, som burit dem.

Men lagbestämmelserna angående bördsrätten åsyftade ju familjernas konservation! Ja, men de skyddade endast några få ätter och lände de öfriga till ruin. Det vore för öfrigt ej mycket att invända mot bördsrätten, om den blott skyddade, hvad man vanligtvis menade med familj, och blott åsyftade säljarens familjs rätt. En Fleming skulle då ej börda en Ribbings gods, en Sparre en Leijonhufvuds, en Lillie en Oxenstiernas o. s. v. Vidare borde aldrig den få börda, som redan hade så mycket gods, att han kunde "subsistera eller vara conservat". Men af hundra bördsmål funne man sällan två, där bördemannen bure samma namn och vapen som godsets säljare; sällan funne man någon som bördade för sin konservations skull, men väl "af en omättelig girugheet till fast ägendomb, af en oloflig begiärelse att sättia sig i anseende och att trycka samt underkufva alla andra".

Men — kunde det invändas — de gods, som af förfädren blifvit dyrt köpta, borde ej för ringare värde komma i främmande händer. Mot detta argument kunde emellertid med skäl bl. a. framhållas, att det växlande penningvärdet gjorde alla beräkningar svåra eller fruktlösa. Dock hade adelns växande talrikhet medfört ett större antal köpeberättigade, hvilket väl åstadkommit prisstegring på jord. Handeln hade först stått i sådant flor, att man kunnat få 50 % och mera på sina penningar; då ville ingen — hvilket nu skedde — placera sina kapital i jord, som afkastade en eller två procent.

Härefter häfdade Åkerhielm medelst ett utförligt bevismaterial, att de svenska bördsrättsbestämmelserna hvarken öfverensstämde med Guds lag eller den romerska rättens principer.

All bördsrätt borde därför helst upphäfvas eller åtminstone inskränkas till tid och släktskapsgrad — aflägsnare släktingar än syskonbarn borde ej få börda —, och åtgärder måste vidtagas till förekommande af de mångfaldiga chikaner och missbruk, hvartill rättsbestämmelserna nu gåfve anledning.

Då detta memorial upplästes i justitiedeputationen, dit det blifvit remitteradt, beslöts det, att man skulle gifva någon af de gamla familjerna tillfälle att bemöta det, emedan Åkerhielm gjorde skillnad mellan ny och gammal adel. [1]

Det blef landshöfding Konrad Ribbing, som å de gamla ätternas vägnar, ehuru blott i eget namn, vände sig mot Åkerhielm i ett till justitiedeputationen ingifvet memorial. [2]

Det verkliga skälet till Åkerhielms anfall mot bördsrätten, vore hans egen vinningslystnad, som till och med förmådde honom att söka kullkasta de pelare, hvarpå Gud, naturen och en klok öfverhet grundat rikets rätt. Påståendet att börden kunde vara gagnelig, då jordagodsen voro talrikare än adeln, men eljest vore skadlig, måste synas så mycket absurdare, som alltid uti ett välbeställdt regemente, enär det ändamålet ej kunde träffas, att välmåga hunne till alla innebyggarne, det måste vara "mycket bättre at hafva några bemedlade ledamöter, hvilcka det almänna väsende kunna understödia, än at igenom den litzla förmögenhetens afstympande alla skola vara tiggare. Denne raison och ne claritas familiae per inopiam rei familiaris obsolescat, som Clapmarius [3] säger, har bevekt våre kloke förfäder at circumscribera arfvegodz innom så trånge gräntzer". — Bördsrätten vore för öfrigt urgammal i svensk lag, och gammal häfd borde ej brytas.

[1] *Ad. prot.* 3 juni 1720 (I: 2, 194).

[2] *1720 års akter*, vol. 2.

[3] Clapmarius (Arnold Clapmaier), rättslärd, politisk skriftställare, professor vid Altdorfs universitet; född 1574, död 1604. Michaud, Biographie universelle VIII, sid. 333.

Den yngre adeln hade, bördsrätten till trots, ej svårare att komma i possession af gods än den äldre. Huru många af de äldsta och ansenligaste godsen, hvaraf så många förnäma familjer haft namn och ursprung, vore nu kvar i de gamla släkternas händer? Besuttes de icke fastmer till större delen af senare adlade släkter? Gamla adeln vore i själfva verket till antal och förmögenhet den svagare, och den, som hade pengar, komme nog alltid i besittning af gods. — Man tage som exempel krigsrådet Åkerhielm! Väl hade han ej ännu tack vare någon på börd grundad fordran erhållit något gods, men han hade haft lyckan att på kort tid förvärfva mycket penningar, hvarmed ansenliga gods kunde inlösas. Han vore vidare allierad med familjer, som till öfverflöd ägde vackra lägenheter och gods: hans svärföräldrar, hans bror Jakob, hans svåger Odelström, hans hustrus morbröder Ehrenpreus o. s. v. — alla ägde de stora egendomar. Med litet tålamod torde alltså Åkerhielm komma i besittning af jord "utan någon olags inbringande i rijket".

Ribbing ingick därefter på ett vidlyftigt bemötande af Åkerhielms påståenden: bestämmelserna angående omyndigs, jungfrus eller i utlandet varande bördeman åsyftade endast till främmande kreditor pantsatt, alltså ej såld jord, hvilka stadganden knappast kunde bringa förvirring i äganderättsförhållandena; de slutsatser, Åkerhielm dragit ur lagparagraferna rörande mätismanna ordom, meliorationers ersättande o. s. v., vore likaledes förhastade. Bördsrätten vore i enlighet med Guds lag och äfven med naturens. Den förekomme också i någon form i nästan alla välordnade stater, utom på vissa orter i Nederländerna och i England. I sistnämnda rike uteslötos de yngre sönerna från arf af fast egendom genom en lag, som tydligen åsyftade samma mål som de svenska bördsrättsbestämmelserna. Där kunde med fog talas om svårigheten för främmande att erhålla fast egendom och att lagen lände till några få familjers makttillväxt.

Ribbing måste dock erkänna, att domarne mångenstädes i landet tolkat bördsrättsbestämmelserna så, som Åkerhielm

skildrat det, och ställde sig icke afvisande till en blifvande ständernas förklaring öfver dessa stadganden, då deras tolkning kunde föranleda meningsskiljaktigheter. Han ville söka bevara de dåvarande bördsbestämmelserna i det väsentligaste oförändrade, men sökte gifva dem en för den unga adeln mindre ogynnsam tolkning. Han ville t. ex. tolka uttrycket "nästa fränder", hvilka ensamma hade rätt att börda, såsom ett begrepp, betecknande släktingar till femte led och förklarade sig i nödfall kunna bifalla en tolkning, som inskränkte detta begrepp till fjärde led.

Bitterheten mellan den gamla och den unga adeln fick ny näring genom ett för tiden karakteristiskt uppträde mellan Åkerhielm och Ribbing. Då den sistnämndes memorial upplästes på riddarhuset den 31 maj, blef Åkerhielm i högsta grad förbittrad öfver dess mot honom insinuanta och kränkande ton och gaf uttryck åt sina känslor i ord, som Ribbing icke utan orsak ansåg angå heder och ära. Striden dem emellan bilades slutligen genom en förlikningsnämnd. *Ad. prot.* 31 maj, 3 och 9 juni, 5 juli 1720 (I:2, sid. 190, 193—194, 201—203, 245, 380).

Åkerhielm och Ribbings memorial åtföljdes inom kort af flera både från den unga och den gamla adelns representanter i justitiedeputationen.[1] Med tydlig hänsyftning på de i utlandet fångna svenska officerarne citerade von Knorring[2] satsen: absentia illius qui reipublicae causa absit neque ei neque alteri damnosa esse debet.[3] — Vice president Brommenstedt sökte ingående vederlägga flera af Åker-

[1] Se *Ad. prot.* 12 febr. 1720 (I: 2, sid. 37) och *1720 års akter* vol. 2. Knorrings och Brommenstedts memorialer innehålla den gamla, Enanderhielms och Stiernelds den unga adelns synpunkter. Assessor Ehrenpreus' är af rent utredande juridisk natur.

[2] Memorialet är undertecknadt von Knorring. Sannolikt är denne identisk med Göran Johan von Knorring, hvilken introducerades som friherre vid denna riksdag (se Anrep). Åtten Thams fullmäktig J. Knorring satt nämligen i justitiedeputationen. *Ad. prot.* I: 2, sid. 37 o. 393). Göran Johans son Göran (Jöran) e. o. hofrättsassessor, född 1691, gift den 5 juli 1720 med Gertrud Tham, kan möjligen äfven sättas ifråga, ehuru hans ställning och ålder gör hans medlemskap i justitiedeputationen mindre sannolik.

[3] Deras intressen, som återvändt från fångenskapen, tillgodosågos genom en den 19 febr. 1724 utfärdad förklaring öfver 1720 års bördsrättförordning. Se Modée I, sid. 542 f. och *Ad. prot.* 22 maj o. 16 juli 1723, (II, 259—260, 414—415). Utgången af debatten d. 16 juli var en seger för den unga adeln. Se Diemars journal öfver riksdagen 1723.

hielms lagtolkningar och vände sig äfven mot det enligt hans mening orimliga påståendet, att den unga adeln i en framtid skulle nödgas gå med plogen åt den gamla. Han sökte bevisa, att de adliga privilegierna gåfve adeln möjlighet att bedrifva handel och industri i ganska vidsträckt mått. Att adelsman blifvit präst vore ett notorium. Ett frälsegods kunde fördelas bland många arfvingar, förskingras och förminskas. "Om då en af adel uti ungdomen icke beflijtat sig anthen uti militair- och krigzsaker och igenom manlige bedrifter under Martis banér tagit sig fram i verlden eller uti Apollonis schola igenom studier och bokelige konster giordt sig skickelig till fäderneslandetz tienst, så har han måst gripa till plogen, hvar till ingen annan nöd honom tvingat än anthen hans egen lättia att lära någonting i ungdomen, hvarigenom han kunnat sedan hederl. sig nähra och uppehålla, eller och att han sin ringa arfdehl föryttret och försåldt. Men att en adelsman intet fått kiöpa frelsegodz, det har aldrig giordt honom eller rijket olyckeligit..." — Lagman Enanderhielm skildrade i svarta färger de mot hvarandra stridande domstolsutlåtandena och det rådande osäkerhetstillståndet, hvartill bördsbestämmelserna gåfve anledning. I nära anslutning till Åkerhielm talade han om de äldsta sinsemellan befryndade ätternas jordmonopol, hvilken berodde på en bördsrätt, som vore "fast in infinitum". — Assessor Stierneld skildrade, hur bördsbestämmelserna uppkommit på en tid, då uppfattningen af släktens förhållande till arfjorden varit en annan än den nuvarande och hur dessa stadganden betingats af grundväsentligt olika sociala och agrariska förhållanden. Utan ändrade bördsbestämmelser skulle nu den unga adeln råka i en allt sämre situation. Till stor del skulle den tvingas att emigrera, och de små eller medelstora godsen skulle alltmer försvinna. Men en fåtalig storgodsadel skulle ej gagna riket. Den finge mer jord, än den själf kunde sköta, och måste då "förtroo mycket godt uti åtskillige slags fogdars och ofta försummeliga betiäntes händer och slummerachtiga förvalltning, utestängandes således många flijtiga och drifvande huushållare af adel ifrån bröd och bärgning för sig

och de sijna, som ett sådant värk och landtbruuk giärna siälfve skulle bättre förstå och excolera samt ödesmålen afvärja, rijket och den allmänna angelägenheten till mera gagn och förkofring, så framt flera därtill genom lagl. handel oförmeent komma kunde".

I justitiedeputationens utmärkt formulerade och sakliga betänkande[1] återfinnes intet af den lidelsefulla hätskhet, som präglat flera af ofvanämnda memorial. Då det visat sig, att de missbruk, öfver hvilka Åkerhielm klagat, till största delen berott därpå, att lagen kommit ur sitt rätta bruk eller blifvit orätt tolkad och tillämpad, ingick deputationen ej alls på de skäl, som anförts för bördsrättens upphäfvande, utan inskränkte sig att diskutera frågan om bördsrättens begränsning. Därför ville deputationen först och främst noga tillse, "hvad vår lag i det målet efter sitt rätta förstånd egentligen förmår, och där han finnes klar och skiählig ställa honom i sin tillbörliga kraft och efterlefnad igen", men äfven förtydliga och förklara dunkla ställen och slutligen också rätta eller komplettera lagen, där så erfordrades, hvilket allt deputationen sammanfattade i ett förslag, afsedt att utgöra grundvalen för en kunglig förordning angående bördsrätt på landet.

Konrad Ribbing anmälde genast sitt missnöje med deputationens betänkande,[2] och visst är också, att det i stort sedt är ett fullödigt uttryck för den unga adelns åskådningssätt. Förgäfves sökte förslagets motståndare att under förebärande af allehanda skäl få frågan uppskjuten till nästa riksdag.[3] Åkerhielm ansåg, att ett dylikt uppskof vore det samma som att beröfva den unga adeln dess egendomar. Nu som vid striden om klassindelningen, uppträdde

[1] *1720 års akter*, vol. 2.

[2] *Ad. prot.* 30 maj 1720 (I: 2, sid. 185). Ribbing deltog icke i de följande stora bördsrättsdebatterna, emedan han till följd af sitt mellanhafvande med Åkerhielm afhöll sig från riddarhuset.

[3] Enanderhielm, som ju i justitiedeputationen uppträdt mot den gamla adeln, talade nu emot frågans omedelbara afgörande, emedan man ej borde öfvergifva "den method, som varit brukad i souveraine konungars tijd, jämväl förut, at domstolarne blefvit hörde öfver sådanne saker... Skulle de, som äre satte til at skippa högsta rätten i landet, intet bli hörde härvid, så vore det intet väll." E. var själf lagman.

också Stierneld och Stiernerona som riddarhusdemokratiens talemän, och med 190 röster mot 68 beslöt adeln att genast behandla frågan.[1] — Därmed var utgången faktiskt gifven. Dock lyckades den gamla adeln i några få punkter utöfva ett modifierande inflytande. Deputationen hade t. ex. föreslagit, att uti sidolinjen den, som ägde ränta motsvarande en eller högst två rusttjänsthästar, icke skulle hafva rätt att börda mera jord. Det var alltså ett förslag i nära öfverensstämmelse med Akerhielms mening, att ingen borde få börda, som redan hade nog gods för att utan svårighet kunna existera. Enligt deputationens motivering åsyftades därmed att "den fasta egendom eij må för mycket hopas hoos en eller annan, utan fördehlas ibland flere ägare till den beqvämligheet, som landthuushållningen medbringer och landet till så mycket bättre häfd och förkofring".[2] Men majoriteten på riddarhuset gillade ej en dylik åtgärd och förkastade hela den föreslagna paragrafen. Trots den gamla adelns motstånd antogs däremot deputationens förslag att inskränka bördsrätt i sidolinje till syskonbarn.

Den 27 juni 1720 utfärdades den kungliga förordningen om bördsrätt på landet, hvilken allt i väsentligt öfverensstämde med adelns fattade beslut.[3]

Det har naturligtvis ej här varit fråga om att skildra tillkomsten af denna förordning i de fall, då detta ej sammanfallit med en skildring af motsatserna mellan ung och gammal adel. De ur denna synpunkt viktigaste paragraferna i förordningen äro:

§ 1. Säljer någor frälse- eller skatte-jord eller frälse-ränta på landet, dem man med arf fångit eller i börd kiöpt hafver, de skola rätta bördemannom lagligen upbiudas. Men alt aflinge är ifrån börde-talan fritt och aldeles utslutit.

§ 4. Säljarens fädernes fränder äga aldrig rätt at börda des möderne och vice versa.

§ 5. Uti säljarens neder- och upstigande linea bördas så länge

[1] *Ad. prot.* 3, 4, 9, 10, 13, 18, 21, 22 juni och 6 juli 1720 (I: 2, sid. 191—209, 220—230, 247).

[2] Justitiedeputationens cit. betänkande i *1720 års akter*, vol. 2. Deputationen redogjorde ingående för i hvilka hänseenden de gällande bördsrättsbestämmelserna vore att betrakta som fullt tydliga eller oklara — en intressant juridisk fråga, hvars behandling dock i stort sedt faller utanför ramen för vår framställning.

[3] Modée I, sid. 216 f.

barn och efterkommande eller föräldrar och förfäder äro til, som börda vilja. Men uti des sido-linea sträcker sig börds-rätten ej längre än til och med syskone-barn.

§ 6. Laga upbud ske på landet vid tre ordinarie härads-ting, där ägendomen är belägen. Sedan hafve bördemannen dag, natt och åhr ifrån sidsta upbudet, godset i börd kiöpa. Angifver sig ej bördemannen innom den tiden — — — då stånde det kiöp, som giordt är, och äge sedan aldrig bördemän, myndige eller omyndige, man- eller qvinkiön, afvita, inrikes eller utrikes, kunnige om kiöpet eller okunnige på den jord eller ränta tala, som så länge stådt oklandrad. Är jungfru eller öfvermage eller afvita eller utrikes varande bördeman, bevakes då deras rätt af förmyndare och fullmächtige, hvilcka sedan om något försummas, svare vederbörande lagligen.

§ 7. Uti vädsatt och lagståndeu ägendom, vari jungfrus, öfvermages, afvitas eller utrikes varandes rätt ej bättre, än den föregående siette puncten om kiöp förmår — — —.

§ 9. Ingen tillåtes at börda efter värdering eller mätesmanna ordom, utan efter det, som bevisligen är utgifvit och uti sielfva kiöpe-brefvet finnes uttryckt, så til summan som sielfva myntesorten in natura.

§ 11. Om bördesman åstundar, så vare uti kiöp både kiöparen och säljaren skyldige at aflägga liflig eed, at på god tro således är betingadt och betalt efter kiöpebrefvet — — —.

§ 12. I lika måtto när säljaren, kiöparen eller creditor det fordra, vare bördemannen skyldig at med liflig eed erhålla, det han utan arga list för sig och ingen annan bördar, doch härmed ingom betagit at lagligen börda med länta penningar.

§ 14. Vinner börde-mannen börden, återställe då kiöparen innan des afträde alla så på godset som för godsets skull giorde bevisliga och oumgiängeliga omkostnader.

Det förtjänar att anmärkas, att lagkommissionen redan 1687 och därefter upprepade gånger haft sin uppmärksamhet riktad på bördsrättsbestämmelserna och ej heller alltid låtit de juridiska synpunkterna helt förkväfva de politiska. Så yttrade den 19 nov. 1689 lagkommissionens ordförande Erik Lindskiöld: "Mig synes, att bördzrätt bör eij sig sträckia för ampelt, h. e. publico til skada; ty lagen bör eij så ansee några och (ej) så göras, att der genom stengias monge ifrå det jus, han uthi civitate som en civis i sin order (= ordre?) böör hafva; ty medelst för stor bördzrätt skränkies frijheten att köpa godz, så att den eij förre hafver, kan eij heller sedan något fåå, varandes och ett stort missbruk med de fatalier, som observeras vid inbördande, som lenda godset och alle til skada, emedan det och publico skadar, att gods stå lenge uthan viss ägare, som skeer den tid, då köparen oviss är, om

bördemannen vill börda.“ — Sjögren, Förarbetena till Sveriges Rikes Lag 1686—1736 I, sid. 88. Se vidare verkets register, rubriken “Bördsrätt“.

Striderna om rätten till bördslösen hade ofta med nästan schematisk klarhet och precision ställt den gamla adelns åskådningssätt mot den ungas: å ena sidan Konrad Ribbings högaristokratiska deklaration om det politiska värdet af ett fåtal rika och lysande familjer, å den andra Samuel Åkerhielms kategoriska påstående, att alla medlemmar i samma stånd borde äga samma villkor och förmåner. Den sistnämnde tillade också, att detta vore fallet i andra stånd, men att endast hos adeln funnes en sådan skillnad, att de, som kunde uppräkna många anor och hade vidlyftiga bördsrättigheter, hade alla fördelar, men de öfriga inga.[1]

Kanske rådde också ett visst sammanhang mellan den unga adelns kraf på ökade möjligheter för kapitalplacering i jord och den vid klassindelningens upphäfvande träffade öfverenskommelsen rörande possessionaters rösträtt, om hvars tolkning man ännu var tvehågsen. Åtminstone fick den tjäna som motivering. Enanderhielm såg i bördsbestämmelserna ett hinder för den unga adeln att “fullkomligen nyttia de adelige undfågne privilegier, som till en stor del bero under frälse rätten på jordagotz ock frije vota vid allmenne riksdagar, hvilket senare äfven förnekas öfver räntor, lantgodz ock contributioner honom, som sielf inga egne gotz äger“.[2] Och Åkerhielm yttrade: “Om de allenast få votera uthi riddarhuset, som äga fast ägendomb, så lärer säkert godz uti contributioner mycket ringa komma att ansees[3] och de öfrige däremot så mycket meera att betungas, som den summan, hvilcken statsvärcket fordrar, lijkvist alltijd måste uthgiöras, så framt värcket skall upprätt hållas.“

Kampen mellan ung och gammal adel var väl hufvudsakligast en strid mellan den gamla jordagodsaristokratien och den talrika karolinska ämbetsmannaadeln, som hvarken hade lysande anor eller domäner, men den torde äfven i ej

[1] Åkerhielms cit. memorial.

[2] Enanderhielm cit. memorial.

[3] Anse = taxera. *Svenska akademiens ordbok öfver svenska språket* I, A 1692.

ringa grad varit en de storättade agrarernas kamp med det rörliga kapitalets män. Man tycker sig redan på detta tidiga stadium skymta grundämnena till frihetstidens stora kämpande riddarhusfaktioner. Å ena sidan skönjes ett ung- och lågadligt parti, fylkadt kring män, som till börd och seder voro mer befryndade med den rika och bildade bourgeoisien än med de högaristokratiska jorddrottarna och hvilka en gång skulle vinna seger i förbund med representanterna för industrien och den stora handeln. För ögonblicket var väl denna framtida kombination fördold för alla — misstämningen mot borgarståndet var säkert ej mindre stark hos den unga adeln än hos den gamla —, och trots tidens skattande åt merkantilistiska teorier syntes nu köp af jordegendom vara den enda förnuftiga kapitalplaceringen, då rikets näringslif ödelagts af en tjugoårig ofred och kriget ännu rasade i landet. Det är ögonblickets situation, som återspeglas i den unga adelns till synes anakronistiska ordande om jordbesittningsrätt såsom de adliga privilegiernas alfa och omega. Men vi skönja äfven konturerna af ett parti, där högadliga släkter utgöra kärnan. Dess ledande män bära ännu — trots reduktionen — dragen af medeltidens och stormaktstidehvarfvets aristokrater, på en gång rikets högsta ämbetsmän och dess förnämsta jordmagnater. Den agrariska prägeln förblef alltid ett mössspartiets kännemärke och ett föreningsband mellan de äldre mössornas storättade godsägare och de fysiokratiska landtjunkarne bland de yngre.

Om förhållandet mellan ung och gammal adel sex år före den stora reduktionen skref Magalotti (anf. arb. sid. 75—76). "Nästan hela det lilla kapital, som finnes i Sverige, äges af den nya adeln. Denna utgöres till stor del af affärsmän och naturaliserade utlänningar, som, så snart de nått en förmögenhet af 60,000 scudi, sträfva efter att bli upphöjda i adligt stånd och — vinna sitt mål." M. skildrar därefter, hur en del af den unga adeln tack vare sin förmögenhet alltmer lyckats befrynda sig med den gamla, hur den sedan med stöd af dessa mäktiga släktförbindelser alltmer inkräktat på de högre ämbetena och huru därför de gamla ätternas medlemmar på grund af fattigdom måst draga sig tillbaka till sina gods för att där lefva på dessas afkastning. Vid hela hofvet funnes blott ett ringa fåtal af den gamla adeln, som för ett ögonblickligt behof ägde 50 ungerska dukater i kontanter.

"Till det mesta hålla de sig uppe med stöd af den aktning och vördnad, som vanligen följer de gamla släkterna, bland hvilka dessa betrakta sig som rent svenskt blod och såsom de där haft anseende sedan 400 år tillbaka."

V.

Redan på Karl XII:s tid hade ryktet haft mycket att förtälja om de gamla ätternas planer på förändringar i regeringssättet. Efter hans död fingo ryktena ny fart. Det är betecknande, att Per Ribbing, den kanske mest inflytelserika af frihetstidens riksfäder, enligt några omdöme hvarken var "för drottningen eller arfprinsen eller hertigen eller rådet eller ständerna, utan alenast at uprätta de gamla familiernas myndighet".[1] Man visste också att berätta, att högaristokratien ämnade efter Ulrika Eleonoras död låta välja en af sina medlemmar till konung eller, än hellre, till riksföreståndare "som i Sturarnes tid", och att till förekommande af all skadlig rivalitet ett barn skulle utväljas och uppfostras därtill.[2] Det beställsamma ryktet utpekade Erik Sparres elfvaåriga son Axel Wrede-Sparre och förtalde äfven om ett planeradt giftermål mellan denne och Arvid Horns då treåriga dotter.[3] Då statsskicket mera stadgat sig, blefvo väl ryktena mindre fantastiska, men afspegla icke desto mindre den unga adelns misstro till den gamla. Så länge konstitutionen var ung, kunde ju mer än eljest hvarje till synes oviktig åtgärd i framtiden visa sig som riktlinjen för en kommande utveckling och det första inaugurerandet af en betydelsefull praxis.

Det var då helt naturligt, att den unga adeln särskildt skulle hafva sin uppmärksamhet riktad på riksrådet, som i århundraden före enväldet varit högaristokratiens fasta borg. Vid Karl XII:s död bar rådet dock ingalunda prägeln af

[1] Dagbok öfver riksdagen 1719, tryckt i Den svenska fatburen (utg. af Ekholm, Stockholm 1767), I, sid. 18.

[2] (K. Gyllenborg?), Efterrättelse om regementsförändringen i Svea rike 1719 (i "Hist. märkvärdigheter", utg. af Loenbom, Stockholm 1767), II, sid. 152.

[3] "Erik Sparre och Stina Lillie", utg. af Sigrid Leijonhufvud, sid. 345.

stormannakorporation. Presidenterna Karl och Nils Gyllenstierna tillhörde visserligen en af ridderskapets äldsta och mest lysande släkter, men ättens politiska insats på Karl XI:s tid hade ställt den i opposition till den öfriga gamla adeln. Kanslipresidenten Arvid Horn stod genom sitt sista giftermål Gyllenstiernorna nära.[1] Han skulle en gång komma att stå som den gamla adelns ledare, och redan vid statsskickets begynnelse var han rådets främste till ämbete och auktoritet. Men någon typisk representant för den gamla adeln var han ännu icke, hur nära han än syntes stå denna i många afseenden — ej minst beträffande förmögenhetsvillkoren. Kanslipresidenten framstod som den främste af de karolinska krigare och ämbetsmän, som utgjorde det kungliga rådskollegiet, men ännu var han ej den lysande grand seigneur, hvars gestalt dominerar "Arvid Horns tidehvarf". Det har äfven med rätta påpekats, att om han också var född af en ätt med glänsande anor, han dock icke från början tillhörde de högre kretsarna af Sveriges adel, utan i själfva verket var "hvad man kallar en parvenu".[2] De öfriga kungliga råden voro: presidenterna N. Stromberg och J. Spens, fältmarskalken K. G. Rehnsköld, kanslirådet G. Cronhielm, generalguvernörerna M. Wellingk, J. A. Meijerfelt och K. G. Mörner samt öfverste marskalken och högste ombudsmannen N. Tessin. Af dessa kan knappast någon sägas representera den gamla adeln, äfven om flera af dem stodo denna nära. Vid tiden för Ulrika Eleonoras tronafsägelse bestod rådet af ofvannämnda riksråd[3] — utom Horn — samt af följande under hennes regeringstid utnämnda: öfverståthållaren G. A. Taube, generalerna K. G. Dücker och E. Sparre, generallöjtnanterna M. J. de la Gardie och H. H. v. Liewen, landshöfdingarne A. Banér, Kl. Bonde, J. Creutz och Kl. Ekeblad, generalfälttygmästaren H. R. Horn, öfveramiralen Kl. Sparre, högste ombudsmannen, landt-

[1] Malmström I, sid. 54—56.

[2] Svedelius, Arvid Bernhard Horn I, sid. 13.

[3] Redan vid årsskiftet 1719 hade rådsherrarne återtagit denna sin gamla titel. Gifvetvis bibringade ordet "riksråd" en samtida helt andra associationer än dem, som framkallades af benämningen "kungligt råd".

marskalken vid 1719 års riksdag A. Leijonstedt samt ombudsråden J. Lillienstedt och S. Cronhielm.[1]

Vid 1720 års riksdag försiggick ingen annan förändring i rådets sammansättning, än att Horn återinträdde efter Nils Gyllenstierna, som aflidit. Under frihetstidens första år hade således inom rådet en betydlig förskjutning ägt rum till de gamla ätternas fördel.

Den unga adeln hade också sin uppmärksamhet fästad därpå. Visserligen förefanns efter 1720 års riksdag knappast någon anledning att under den närmaste framtiden frukta eller hoppas på ett självständigt och mäktigt råd: af fruktan för högadelns välde hade man bragt det i fullkomligt beroende af ständerna. Men trots detta ägde rådet ännu en betydlig myndighet, ej minst beträffande utnämningsfrågor, hvilka ju ej minst intresserade den unga adeln. Tack vare den tröghetens lag, som aldrig helt förnekar sig vid politiska omvärderingar, tillmätte man också i det allmänna medvetandet riksrådet en betydelse, som mer öfverensstämde med dess traditionella makt och auktoritet än med den beroende ställning och kringskurna myndighet, regeringsform och riksdag tillerkände "ständernas fullmäktige".[2]

Med stor misstro betraktas äfven det sekreta utskottet af riddarhusdemokratien. Skulle det väl lyckas att dit förlägga maktens tyngdpunkt, som borde ligga i riddarhusets plenum? Trots att val- och voteringsformer ännu i flera afseenden öppnade dörren för oligarkiskt inflytande, hade dock den talrika lägre adeln hopp att segra, om det kom till votering på riddarhuset. Men bland adeln i sekreta utskottet dominerade riddarhusaristokratien. Här samlades den civila och militära förvaltningens främste män, och här fortlefde faktiskt utskottsmötet, eller, som det äfven betecknande kallats, de förnämsta ständerna.[3] Vid striderna om sekreta utskottets maktställning och sammansättning.

[1] Malmström, Om riksrådsutnämningarne under Ulrika Eleonoras regering. (Historisk tidskrift 1889, sid. 364 f.)

[2] Om benämningen "ständernas fullmäktige" se Malmström I, sid. 251.

[3] Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, sid. 372. Naumann, Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden 1719—1734, sid. 22.

hvilkas skildrande faller utanför ramen af denna framställning, (se härom Naumann, anf. arb.), präglas därför antagonismen mellan riddarhusets aristokrati och demokrati företrädesvis af motsatsen mellan hög- och lågbyråkrati, den senare ej sällan understödd af en talrik provinsadel.

1726 föreslog Stobée tillsättandet af en stor sekret deputation vid sidan af sekreta utskottet, hvilken skulle behandla freds- och förbundsfrågor, och att i denna eller i sekreta utskottet några adelsmän från hvarje provins skulle beredas plats. De, som med stor kostnad rest lång väg till riksdagen, borde få erfara, "at man och till dem har något förtroende och at de icke endast äro hitkomne till at på riksdagen passera för ziffror". [1]

Äfven bland den unga adeln funnos de, som ej voro blinda för vådorna af att låta allt för mycket bero på massornas omröstning i plena. Så framställde Feif och Ehrenpreus som påminnelser vid interims-riddarhusordningen vid 1720 års riksdag förslag, hvilka åsyftade att minska plenas makt till förmån för deputationernas. Ehrenpreus ansåg, att hvarje viktigare fråga, som rörde "rijkets invärtes väsende, oeconomie ock huushåldning" borde utredas af en därför utsedd deputation af sakkunniga, hos hvilka väl det egentliga afgörandet — om också ej formellt — då skulle kommit att ligga. Viktiga frågor borde ej afgöras genom omröstning af personer, som ej haft tillfälle att grundligt sätta sig in i dem, ty då "skulle slutet igenom plurima vota i sådane angelägne måhl blifva fortuitum qvid ock föga bättre, än man ville taga uti lycke-påtta, som ofta icke ringa skada skulle förorsaka. Men blifva sådane måhl af de der till förordnade ståndens deputerade utarbetade, alla skiäl ock raisonner pro ock contra anförde, conclusion ock slutet derefter inrättat till vijdare samtel. ståndens föredragande ock fastställande, när intet något reelt och på vichtiga skiäl sig grundande vore der vid att påminna, hade man billigt ett godt ock nyttigt slut för fädernes landet att förvänta." Memorialen finnas bland *1720 års akter, vol. 3.* — Det ringa antalet deputationer under frihetstidens första riksdagar gjorde sekreta utskottets maktsfär särskildt stor och dess medlemmar inflytelserika. Ehrenpreus' förslag kunde därför väl försvaras ur riddarhusdemokratisk synpunkt: en långt större del af den vid riksdagen församlade adeln skulle otvifvelaktigt blifvit använd i utskottsarbetet, därest det bifallits. Jfr replikväxlingen mellan Horn och Creutz å ena sidan och Ehrenpreus å den andra! *Ad. prot.* 5 febr. 1720 (I : 2, sid. 27 f.)

[1] Stobées mem. i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.* Se äfven Bennets yttrande i samma riktning: *Ad. prot.* 13 o. 14 sept. 1726 (IV, sid. 16 o. 20), Malmström II, sid. 3.

VI.

En märklig ungadlig agitationsskrift, *Samtal mellan en af gamla och en af unga adeln vid en höstemarknad 1722*, gifver trots sitt tendentiösa framställningssätt en god belysning af riddarhusaristokratiens och riddarhusdemokratiens inbördes förhållande vid tiden före 1723 års märkliga riksdag.

Skriften, som är anonym, förekommer i de flesta större handskriftsamlingar från denna tid. Dess titel är något växlande, men är vanligen den ofvan citerade. Under denna titel har den äfven omtalats af Malmström (I, sid. 361) och Tengberg, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—43, sid. 5, not. 4. Vid citerandet har jag följt ett i Upsala Universitetsbibliotek befintligt exemplar, *F. 284;* dess omfång är 140 sidor (liten folio). Några där förekommande obetydliga inadvertenser hafva dock rättats i öfverensstämmelse med ett annat exemplar i Upsala universitetsbibliotek, *F. 252*.

Skriftens författare har tydligen afsett att främja ej blott den unga adelns intressen, utan äfven konungens. Den är således ett led i den agitation för utsträckt konungamakt, som Fredrik I och hofpartiet bedrefvo före 1723 års riksdag. Den kortfattade sammanfattning, jag sökt gifva af dess innehåll, afser naturligtvis blott att belysa riddarhusdemokratiens och riddarhusaristokratiens inbördes förhållande, ehuru jag icke ansett mig böra fullständigt förbigå författarens tankar om konungamaktens framtida ställning. Såvidt möjligt har jag sökt undvika skriftens talrika upprepningar och omsägningar, hvilka ej ha något litterärt, men möjligen ett politiskt-pedagogiskt berättigande.

På en marknad hösten 1722 träffas en representant för den unga och en för den gamla adeln. Den förre har kommit dit allenast i afsikt att afyttra sin gårds produkter för att få medel att bevista den stundande riksdagen. Han omtalar, att äfven en del fattiga adliga landtbrukare och officerare i hans trakt ämna sig till Stockholm för att deltaga i riddarhusets förhandlingar. Då invänder målsmannen för den gamla adeln, att det vore bättre, om dessa sutto hemma och läto de gamla och rika ätternas medlemmar bevista riksmötena och där sörja för rikets bästa och bevaka adelns rättigheter; mellan den gamla och unga adeln

förefanns - - menade han — ingen som helst intressemotsats. Detta bestrider emellertid den unga adelns representant på det lifligaste och skildrar utförligt den unga adelns betryck och den gamlas öfvermakt och maktmissbruk. Den gamla adelns representant gifver genom sina kortfattade repliker endast den unga adelns taleman tillfälle att utförligt bemöta och vederlägga de framställda invändningarna.

Under sken af att afskaffa enväldet och förhindra dess återinförande har den gamla adeln "på ett ohördt och extra ordinairt sätt" beröfvat konungen nästan all makt och själf satt sig i besittning af denna liksom af rikets flesta höga ämbeten. Då dessa "souverainitetsposter" blifva vakanta, släppa de gamla och mäktiga familjerna blott fram sina egna medlemmar eller anhängare och anse som sin självklara rätt att äga försteget vid dessa ämbetstillsättningar. Detta är i själfva verket ingenting annat än en förklädd suveränitet. Lyckas den gamla adeln alltjämt i detta sitt uppsåt, blifva snart icke allenast de af adeln, som ej tillhöra de gamla ätternas "släckt och svågerskap", dessas tjänare, utan äfven menigheten af de andra ständerna kommer inom kort att sucka under deras herravälde och despotiska regering. Särskildt torde borgarståndet komma att lida, om de gamla ätterna, som de hoppas, vid kommande riksdag lyckas genomdrifva upphäfvandet af 1680-talets reduktionsbeslut och därefter tack vare sin förbättrade ekonomi "under skien af frihet" kunna draga den förnämsta handeln under sina privilegier. Då den gamla adeln tryggat sin maktställning, komma säkert ej heller de af unga adeln att rosa marknaden, som nu genom smicker, föreställningar, löften eller "färgade skiäl" låtit förleda sig "at hålla ett med gamla och mäcktige adelen" — så vida de ej knutit gammaladliga giftermålsförbindelser. Den gamla adeln betraktar såväl de ofrälse ståndens medlemmar, den gemena adeln och riddarhusets ungadliga grefvar och friherrar som "canaille" och vill behandla dem därefter.

Den af oligarkien förtryckte kan ej klaga hos konungen, ty i Sverige regerar icke längre monarken utan råden, och dessa befordra endast sina egna och de mäktiga släkternas

intressen — naturligtvis under sken af att endast och allenast eftersträfva det allmänna bästa. Ständerna få visserligen uppgöra riksrådsförslagen, men detta betyder ej mycket, då endast de få blifva riksråd, som äga presidents, generalmajors, landshöfdings eller därmed jämförlig rang. Därför söker den gamla adeln på allt sätt förhindra, att genom befordring till dylika höga tjänster någon af den unga blifver valbar till riksrådsämbetet. Då de gamla och mäktiga ätterna lyckats i sina sträfvanden att med sina anhängare besätta alla eller åtminstone de flesta höga civila och militära poster, hafva de vunnit sitt spel: endast de själfva och deras släkt och anhang kunde då väljas till riksråd, och rikets öfriga invånare äro prisgifna åt deras godtycke, då de enväldigt behärska den civila och militära förvaltningen, regeringen i provinserna samt riksregeringen i Stockholm "och alla hålla tilhopa och äro af en liga". Anför därför den förorättade och förtryckte några klagomål, mister han icke blott alla utsikter till vidare befordran, i fall han är ämbetsman, utan ådrager sig äfven hat och förföljelse af alla slag, "så at han vore glad, det han finge afskied och lämna platsen åt en annan". En öfverste kan efter behag behandla regementets officerare, då han har vänner och fränder i rådet; en landshöfding är af samma skäl suverän i sitt län och kan utan hinder låta chikanera och förorätta landtmannen. Denne åter kan lätt skinnas och trakasseras af kronobetjänterna, om de blott förstå att ställa sig in hos landshöfdingen, som är af förnäm familj och har allierade i rådet. Konungen, som fordom kunnat hjälpa hvar man till sin rätt utan afseende på person, har af småkonungarne beröfvats all makt, så att de kunna göra, hvad de vilja "och hvad deras excellenser i rådcammaren behagat at resolvera och sluta, det lemnas af dem först konungen till underskrifvande och sedan vacktmästaren til sigillets undersättiande". — Att ifrån rådet vädja till ständerna är alltför vågsamt; har någon mod att göra det och lyckas han därefter komma "helskinnad" från den riksdagen, komma de mäktiga familjerna utan tvifvel att innan den nästa på honom statuera ett sådant exempel, att hvar och

en för framtiden betages lusten att framställa dylika klagomål.

För att befästa sin maktställning vid stundande riksdag ämna de härskande släkterna söka genomdrifva:

1) att till landtmarskalk väljes en af den gamla adeln, som är väl skickad att observera och iakttaga deras rätta intresse,

2) att de flesta i sekreta utskottet blifva af deras "liga",

3) att till sekreta utskottet förlägges afgörandet af om möjligt alla viktiga ärenden och "plenum emedlertid dels med complimenter dels med bagateller amuseras" [1],

4) att, då ett ärende måste företagas in pleno på riddarhuset, en votering medelst olika kneps användande på allt sätt förhindras, om en sådans utgång synes skola gå den gamla adeln emot, hvarvid denna på allt sätt söker öfvertala det öfriga ridderskapet att bifalla landtmarskalkens proposition, sörjande för att intill detta skett tiden utdrages genom "hvarjehanda remonstrationer, disputer, sorl och buller, där likväl det, som R. o. A. ei är enig uti, straxt kunde och borde utan lång disput och stort buller lemnas at igenom en allmän votering afgiöras",

5) att i protokollet införes som R. o. A:s beslut, hvad de främsta bänkarna "och några utaf samma liga på de andre" bifallit, men de öfriga ej hört och uppfattat,

6) att om votering ej kan undvikas, R. o. A. beröfvas tillbörlig betänketid och tillfälle att enligt riddarhusordning och billighet öfverlägga, och att om möjligt omröstning försiggår, då de flesta äro frånvarande,

7) samt att, om utgången skulle gå dem emot, beslutet genom därtill utsedda deputerade formuleras så tvetydigt,

[1] "Utvecklingen går i den rigtningen, att de flesta deputationerna sammanknytas med sekreta utskottet, hvars växande magt icke beror på inkräktning allenast, utan på nödvändigheten att bota riksdagens splittring genom en ny korporation, gemensam för de trenne styrande ständen. Inom utskotten och deputationerna, hvilka träda i mångfaldig förbindelse med embetsverken, ordnar sig sättet för ärendenas behandling efter de senares mönster, och sålunda uppstår ett nytt månggrenigt embetsverk, som bildar verkstaden för det egentliga riksdagsarbetet, medan politikens bullrande Haupt- und Staatsactionen utspelas i ståndens plena". Hjärne. Våra ståndsriksdagar (Svensk Tidskrift 1875, sid. 724—725).

att det kan tolkas dem till behag, och riksråden sedan kunna göra, som de vilja.[1]

I ett afseende äga dessa mäktiga familjer alla fördelarna på sin sida: såväl under som mellan riksdagarna äro de eniga och hålla samman "som ärtehalmen", under det att den unga adeln är splittrad. "Ehuruväl I uti edert sinne och emellan eder föracktен det unga R. o. A.", säger dettas representant, "de må vara grefvar eller friherrar eller simple adelsmän, så fordrar doch den eder i detta mål tienande statzreglen Divide et impera, att I unge adelen förfördelen och så lagen, at I kunnen de i förnämsta vogue varande och rikaste unga familier få på eder sida och igenom giftermål med eder allierade, så at förutan det edre söner taga de rikaste fröknar af unga familier at få deras döde fäders samlade gods och rikedom under sig eller ock de lefvande mäcktigaste herrars döttrar at derigenom bringa svärfadren på eder sida och till edre interessens soutinerande, så lämnen I och edra döttrar och släcktingar — och i synnerhet om de äro fattige — till de rikaste och de, som sittia vid considerable tienster i riket af unga adlen. Och när en sådan af ung adel blifvit på det sättet — fast likvel af borgarstånds föräldrar född — i gammal familie incorporerat och hos 'de våre' adopterat, giör han sig ock straxt en gammal air, inbillandes sig ock at vara en ibland 'de våre' eller af gamle adelen, och blifver fördenskull för honom alltid sedan en point d'honneur at på riddarehuset och vid alla tillfällen skillia och distinguera sig ifrån menigheten af adelen och i det stället uti alt giöra ett med gamla adelen, och dess fördel och interesse fram för menighetens i alla måhl sökia at soutinera och befrämja, hvilcket frun ock efter de lectioner, hon af faster och moster derom fått, sin herre, innan han åker på riddarehuset, intet lärer underlåta at påminna. För öfrigit måste de, som äro af bandet antingen igenom födslen eller giftermål och sittia med några förnäme embeten, civil eller militair, i riket, sig ombeflita och angelägit vara låta, de under sitt befäl stående af unga adelen sådana impres-

[1] Ett typiskt exempel härpå citeradt af N. Tengberg, anf. arb. sid. 5, not 4.

sioner at gifva, som kunna bringa dem at i voteringar utan vidare och närmare eftertancka gifva ja till det, I gifven ja till, och nej till det, I lämnen och eder ratio status fordrar nej till."

Mellan riksdagarne härska de mäktiga ätterna genom rådet, som beslutar i konungens namn, under riksdagarne genom sekreta utskottet, "hvarest alt, hvad som fabriqueras, slås riksens ständers stämpel på". Därför måste medel med det snaraste utfinnas för att bryta deras skadliga välde i sekreta utskottet. Dess medlemmar böra — i likhet med hvad fallet redan är i öfriga deputationer — utses genom lottkastning:[1] "under detta nya uptåget, at det skall skie igenom electores, kunna intriguer passera och vore till önskandes och står derhän, om ei electores hafva för sig specifikation på dem, som skola komma i secrete utskåttet, innan de till vahlet skrida, men med ett låttande... är ett rent väsende utan soupçon af intriguer eller någons praejudicerande". Utskottets ledamöter böra alltid stå till ansvar för sina beslut inför närmast följande riksdag, hvars sekreta utskott det bör tillkomma att granska det föregåendes protokoll. Därför må ingen af sekreta utskottets adliga medlemmar där hafva säte och stämma två riksdagar i följd. En oansvarig makt är ju en suverän, hvilket i detta fall är desto farligare, som "sekrete utskåttet drager nästan alla affairer, icke allenast publique utan ock private och personelle, ja jembväl minutissima under sig, hvilcket icke allenast är i sig sielf oanständigt, utan ock praejudicerar öfverheten i riket och onödigt vis riksdagen utdrager". Åtminstone bör man hvarje riksdag förordna en revisionsdeputation att granska föregående sekreta utskotts protokoll. Det får ej längre tillåtas, att vissa personer uppträda som "dictatores perpetui och den ena riksdagen på den andra agera factotum och samteligas capitum familiarum, som sielfve fullmyndige äro, förmyndere", inför hvilka den öfriga adeln framstår som uppassare vid sekreta utskottets dörrar, pupiller och sollicitanter, hvilka af dessa herrar tilldelas så

[1] Jfr. Stavenow, Om formerna för utskottsval under frihetstiden, sid. 5 f.

mycket af kronans medel, som dessa för godt synes. Redan vid nästa riksdag bör därför sekreta utskottets makt begränsas genom en instruktion, hvarigenom också bör kunna förhindras, att, som ofta händt, ett litet fåtal inom utskottet under de flestas frånvaro dikterat utskottets beslut. — Äfven i rådet lär det förhålla sig så, att vissa herrar föra direktoriet och de öfriga äro ja-bröder. Men så väl de, hvilka regera *mellan* som de, hvilka styra riket *under* riksdagarne, måste snart bringas att inse, att de äro medundersåtar i riket och inga "perpetuelle regenter". Därför bör man äfven hindra riksråden från att öfva påtryckning på riddarhuset — deras fullmäktige böra ej där äga votum —, och de rådsherrar, som ännu äro presidenter, böra vid nästa riksdag ställas inför valet af rådsämbetet eller presidentskapet.

Men skall ej ett dylikt minskande af rådens och de stora herrarnes makt öppna dörren för den kungliga suveränitetens? Ingalunda. Tvärtom visar historien, att det just är småkonungarnes förtryck och öfvermakt, som drifvit folket till att gifva monarken envåldsmakt. Afsiktligt förblandar den gamla adeln suveränitet med en laga och skälig konungamakt, ehuru den senare är lika nyttig som den förra skadlig och förkastlig, och så snart någon vill gifva konungen nog makt att beskydda menigheten, höjes ropet om planer på suveränitetens införande. Men rätta medlet att garantera riket mot envälde är just att lämna konungen, hvad konungen tillhörer. Därför vill den gamla adeln på allt sätt svärta konungens höga person och söker "bringa menighetens kärlek för konungen, ehuru nådig och from herre han är, till kallsinnighet, hvarigenom vidriga ryckten och subçoner om honom utspridas eller af en mygga en elefant formeras". Men för införande af ett kungligt envälde saknas nu alla förutsättningar. Ja, ständerna och menigheten äro nu mäktiga nog "souverainitetsdiefvulen sielf, om han sig offentel. praesentera och visa skulle, at igenom Guds bistånd uhr riket iaga". Endast de gamla och mäktiga familjernas öfvermakt och maktmissbruk kan härutinnan medföra en ändring. "Men edert herrevälldes affecterande i riket och alla höga tiensters och gods och rikedomars underdragande

under edre familier och anhörige förkiusar och förblindar eder, at I intet se förut suiten deraf och de revolutioner, hvaruti I derigenom vårt arma Svea rike åter störten. I velen intet vara nögde med at vara frie undersåtare i riket, utan I villien ock vara herrar och regenter både öfver menigheten och konungen med, till dess i stannen omsider i esclavage antingen under ett ryskt ok eller en suverain konung".

Nästa riksdag bör konungen göras till landets verkliga regent, som i rådkammaren är bunden att följa ej de flesta, utan de bästa vota. Frånsedt den garanti, som ligger i konungens ansvarighet inför ständerna, är ju hans egen välfärd och ära oskiljaktig från rikets. Därför torde han oftast instämma med de flesta råden, utom då han märker, att de "sammangaddat" sig till någons eller några enskildas favör — t. ex. till de mäktiga adliga ätternas eller någon utländsk makts. Man har kastat sig från den ena ytterligheten till den andra, från suveränitet till oligarki. Kyrkan, som bör stå mitt i byn, har flyttats från den ena ändan till andra, "men medium tenuere beati".

I följande tre hänseenden anser författaren, att konungen bör stå i beroende af rådet: Konungen bör vara skyldig att höra råden i alla angelägna mål. Proponerar han något i rådet, som rådsherrarna anse kränka ständernas frihet, böra de ha suspensivt veto gentemot honom, till dess ständerna afdömt saken. Är författningen i fara, må det åligga rådet att, äfven mot konungens vilja, sammankalla ständerna. — Dessutom anser han konungens makt så till vida böra vara inskränkt, att denne borde vara ansvarig inför ständerna, ej äga makt att i något afseende godtyckligt disponera öfver undersåtarnes lif, ära och egendom, att gifva utländingar svenska ämbeten eller utan ständernas bifall begynna anfallskrig; ständerna ensamt borde det tillkomma att stifta lag, pålägga skatter och bestämma om förvaltandet af kronans inkomster och egendomar. — Författaren vill tillerkänna kollegierna en mycket självständig ställning. Enligt hans mening böra deras beslut och betänkanden — oberoende af konungen och rådets vilja — tillerkännas gällande kraft, intill kommande riksdag annorlunda förordnar, "i det stället nu råden under deras regering i rådkammaren och igenom deras pluralitatem votorum hafva mackt efter deras behag och godtyckio collegiernes till H. K. M:t inkomne betänckningar eller slut at ändra eller kullkasta".

Men böra då de gamla och förnäma ätterna ej på något

sätt få räkna sig sina förfäders förtjänster till godo? Jo; dem tillkommer företrädesrättigheten att sitta främst i riddarhuset. Men utanför riddarhuset bör "hvar och en för den person anses, som han i sig sielf är; oskiälige creatur tilkommer elljest at anses och värderas efter det slaget eller den race, de äro utaf, men folck deremot efter förstånd och merit. Och så fåkunnoge vi hålla de påfviske, som låta inbilla sig af deras andelige, at den ena menniskian, som en syndare är, skall kunna tillägna sig och räckna sig till förtienst en annans heligare öfverlopps giärningar, så fåkunnige skola vi ock vara, om vi skulle låta inbilla oss det vara rimmeligit, at en lefvande skal kunna tillägna sig de dödas förtienster: jag menar, at en af gammal adel skall kunna tillskrifva sig och räkna sig til förtienst eller kunna considereras at hafva merit af det dess länge sedan döde och rutne förfäder i sin tid och hvar för sig giordt". Den af gammal adel, som fortgår i sina lysande förfäders fotspår, har därigenom en "dubbel lustre", men den, som ej gör det, har däraf mer skam än heder. — Ungdomen bör ej heller betagas "en honett och loflig ambition och æmulation". Men under de nuvarande förhållandena lära både den gamla och unga adelns söner, som bedrifva studier, slå boken i väggen, ty de förra vinna genom sin blotta börd befordran till rikets högsta ämbeten, och de senare måste finna det meningslöst att göra sig så mycken möda, då de af samma skäl se sig uteslutna därifrån: längre än till kaptens grad på den militära och till ungefär assessors på den civila banan få de ej komma. Den ofrälse ungdomen är i samma omständigheter som den ungadliga.

Vid stundande riksdag må ständerna grunda en rätt equilibre i riket! *Salus populi suprema lex esto*, men ej *salus procerum!*

VII.

I viss mån är skriftens rojalistiska tendens ägnad att förrycka den goda bild, den gifver, af de unga ätternas önskemål och förhållande till de gamla. Vid 1720 års riksdag hade visserligen riddarhusaristokratien varit hofvets och

konungamaktens hätskaste motståndare, under det att den öfriga adelns stora flertal varit langt mer moderat.[1] Men händelserna vid 1723 års riksdag låta icke den unga adeln framstå som monarkiskt sinnad i motsats till den gamla, om också denna nästan undantagslöst vid denna tid räknades till konungens fiender. Den unga adelns underlåtenhet att taga konungens parti och den ringa framgång, hofpartiets sträfvanden rönte på riddarhuset, kunna knappast tillskrifvas oligarkiska påtryckningar. Riddarhusdemokratien visade sig nämligen under hela riksdagen långt ifrån maktlös. Vid landtmarskalksvalet lyckades den genomdrifva en ungadlig kandidatur — något som författaren till *Samtal mellan en af gamla och en af unga adeln* energiskt förordat —, de vid riksdagen utnämnda riksråden kommo att tillhöra samma kategori, och beträffande sekreta utskottets sammansättning och maktbefogenhet realiserades som bekant flera af de kraf, som framställts i nyssnämnda programskrift. Att den unga adeln, om den velat, vid denna riksdag kunnat genomföra vissa konstitutionella förändringar till konungamaktens förstärkande synes därför troligt. Men om den också endast delvis kunde räknas till hofpartiet, torde den dock i stort sedt intagit en mot konungen mindre fientlig hållning än de gamla ätterna.

Af den hessiske ministern von Diemars utlåtelser att döma — i hans journal och depescher till landtgrefven är motsatsen mellan den unga och gamla adeln en ledande synpunkt — synes hofvet dock vid riksdagens början hyst öfverdrifna förhoppningar på den unga adelns rojalism. Då

[1] Campredons depescher, tryckta i Handlingar rörande Sveriges historia under åren 1713—1720 (utg. af C. G. Malmström), 6 febr., 6 o. 13 mars, 9 o. 24 juli sid. 66, 68, 70 o. 80. Om riddarhusaristokratiens planer mot drottningen och hennes gemål och på högsta makten i riket, se särskildt depeschen den 6 mars 1720. C. talar här om tre partier med olika syftemål: det första bestående af "la grande noblesse et d'une partie de la nouvelle", det andra af "la petite noblesse", prästerna och en del af borgarna och det tredje af familjerna Düben, Barck och Höpken. Jfr. äfven "En samtida teckning af 1720 års ständer" i *Hist. Tidskrift* 1915.

Om tronföljarplanerna 1700—1709 och de gamla ätternas vinnande för den holsteinska kandidaturen, se Fryxell, XXIV, sid. 60—65. Efter 1709 tyckas emellertid motsatserna mellan ung och gammal adel icke spelat någon roll för de holsteinska och hessiska "ligornas" intriger. Fryxell, XXVI, sid. 61—62 o. XXVIII, sid. 157—162.

t. ex. alla adelsmän, som vid föregående riksdag suttit i sekreta utskottet, förklarats inkompetenta att vid den innevarande omväljas -- en åtgärd, som ej endast bör tillskrifvas inflytande från de förut från utskottet utestängda, lågbyråkratien och den unga adeln, utan äfven den allmänna förbittringen mot resultatet af den efter Karl XII:s död inaugurerade utrikespolitiken —, omtalar Diemar detta i triumferande ordalag som ett stort nederlag för rådsslägterna och den gamla adeln och som en "Victoria... von grosser Importance, ob man gleich ein (sic!) noch nicht alle Schwierigkeiten dadurch überstanden hat", och hans missräkning är stor, då utskottsvalen senare icke desto mindre utfalla till författningsvännernas och holsteinarnes fördel.[1] Dock framställes alltjämt den unga adeln om ej som hofvets vänner så dock som möjliga att vinna för dess syften, och situationen åskådliggöres genom uttryck sådana som "der alte Adell nebst denen übrigen übelgesinneten der Ritterschaft" eller "die wohlgesinnete Parthey und der junge Adell".[2]

Under riksdagens lopp sökte också konungen genom att öppet favorisera den unga adeln vinna denna på sin sida, och han var ej alltid utan framgång. På ett fyndigt sätt lyckades han göra tre af den unga adelns främste till riksråd, nämligen landtmarskalken presidenten Sven Lagerberg, hofkanslern Karl Gyllenborg och statssekreteraren Josias Cederhielm, och förhindrade därigenom tills vidare utnämnandet af Nils Gyllenstierna och Gustaf Bonde, hvilka den gamla adeln ämnat insätta i rådkammaren i stället för de bägge sistnämnda. Som landtmarskalkens utnämnande var en självklar sak, hade den gamla adeln beräknat, att Gyllenborg och Cederhielm första gången skulle slås ut, hvarefter på det andra rådsförslaget skulle uppsättas tre gammaladliga kandidater, hvilket knappast kunnat förvägras

[1] Diemars journal 28, 29 o. 30 jan. 1723. (Blott i de fall har jag utsatt datum efter både ny och gammal stil, där detta angifvits i den citerade källan.)

[2] Se Diemars depescher $\frac{31}{11}\frac{\text{okt.}}{\text{nov.}}$ 1722, $\frac{16}{27}$ jan., $\frac{20}{31}$ juli, $\frac{2}{13}$ okt. o. $\frac{16}{27}$ nov. 1723 m. fl.

efter det tillmötesgående, som vid det första förslagets uppgörande visats den unga adeln. Att konungen skulle begära och erhålla ständernas bifall att utnämna det första förslagets alla kandidater och dymedelst fylla rådsvakanserna, hade den gamla adeln ej förutsett.[1] Äfven vid besättandet af fyra lediga presidentbefattningar gäckade konungen den gamla adelns bemödanden och utnämnde idel typiska representanter för den unga adeln: justitiekanslern Stierncrona, landshöfdingarna Germund Cederhielm och Strömfelt och f. d. ombudsrådet Feif. Att Fredrik ratade Konrad Ribbing och Nils Gyllenstierna och i stället begåfvade Stierncrona, en af riddarhusdemokratiens mest klassmedvetna medlemmar, med presidentskapet i Svea hofrätt och dymedelst med det mest ansedda ämbetet utom rådet, bidrog säkerligen ej minst att smickra den unga adeln och öka den gamlas förbittring mot konungen. Och då Stierncrona snart afled, visade Fredrik sig oemottaglig för alla intriger att göra Gyllenstierna till hofrättspresident och utnämnde därtill den ungadlige landshöfding Scheffer.[2]

[1] Malmström I, sid. 394. v. Nolckens berättelse om rikets tillstånd från 1719 till 1742 (Historisk Tidskrift 1889, sid. 79). Diemars depesch $\frac{14}{25}$ aug. 1723.

[2] Malmström I, sid. 397. Förteckning på dem, som uppsatts på förslagsrum till presidentskap, bland *Allegater till 1723 års pleniprot.*, Riksarkivet. Diemars depescher $\frac{21}{1}$ $\frac{\text{aug.}}{\text{sept.}}$ $\frac{4}{15}$ sept. o. $\frac{16}{27}$ nov. 1723; Jacksons depesch 4 sept. 1723. Den sistnämnde skrifver: "The affair, wh. lately so much busied this diet, is now finally determined, and the court party here have so entirely prevailed, that all the 4 vacant presidentships are filled with persons, whom the king at first recommended, tho' not just to the same places... The decision of this affair plainly discovers, that the influence of the Holstein faction begins pretty much to abate, and as all these presidents are of the new nobility, the kings choice is not desagreeable to many of that party." — Vid striden om presidentförslagens uppsättande stod "la grande noblesse" mot "la petite noblesse", Anthonards depesch 15 sept. 1723 (Malmströms excerptsamling). — Då konung Fredrik gjorde öfverste Nils Gyllenstierna till Cederhielms efterträdare som landshöfding i Södermanland, leddes han, enligt Diemar, af politiska motiv. Gyllenstierna var nämligen morbror till Horns fru, hvarför konungen hoppades att utnämningen skulle bidraga ej blott till att Horn blefve mer tillmötesgående i andra utnämningsfrågor, utan äfven till att göra honom hatad för nepotism; det skulle se illa ut, om Horn, som ej genomdrifvit sin vilja vid presidentvalen, nu lyckades tillskansa sin frände detta ämbete, i synnerhet som militärer ej plägade göras till landshöfdingar utom i gränsprovinser. Hans utnämning kom naturligtvis att harma den unga adeln.

Striden om dessa utnämningar bidrog naturligtvis att vidga klyftan mellan den unga och gamla adeln och att närma den förra till och aflägsna den senare från konungens syften.[1] Till det senare bidrog ej minst det förhållandet, att Ryssland, det holsteinska partiets protektor, ägde ett ej ringa inflytande på den högre svenska adeln genom Nystadsfredens bestämmelse, att alla under kriget indragna egendomar i Estland, Lifland och på Ösel skulle återställas till sina rätta ägare, och att de, som i dessa länder blifvit obilligt lidande genom reduktionen, skulle återfå de gods, till hvilka de kunde styrka sin rätt; därtill kom, att de ryska vederbörande efter freden under allehanda förevändningar konfiskerade många af den svenska adelns gods i Lifland och dymedelst erhöllo ett utmärkt påtryckningsmedel på dessas ägare, hvilka måste klaga vid högre rätt. "Hotelser följa på löftena", skref den franske ministern i Sverige vid ett senare tillfälle om kejsarinnans behandling af dessa adliga godsägare i Lifland; "genom att injaga fruktan, vill man vinna dem, som motstått gunstbevisen".[2]

Räknades sålunda den gamla adeln vid 1723 års riksdag till det holsteinska partiet eller till de frihetsvänner, som samverkade med detta, blef förhållandet det motsatta vid den därpå följande riksdagen. Den gamla och unga adelns ställning afspeglades redan i rådets votering om kanslikollegii betänkande rörande Sveriges biträdande af den hannoverska

[1] Finchs depesch 14 aug. 1723.

[2] Brancas' depescher 3 april, 9 juli o. 28 aug. 1726. Poyntz' depesch 31 maj 1725. Den sistnämnda fruktade mycket resultatet af dessa ryska påtryckningsmedel: "For as the best Swed. families both in the senate and in the diet have pretensions to estates in Livonia, confiscated from them on various pretexts since the peace, it is to be feared few of the owners will have integrity enough not to try to recover by the czarina's favour, what they have lost by the decision of her courts of justice." Enligt Brancas' säkert öfverdrifna påstående skulle hälften af den svenska adeln genom mer eller mindre väl grundade godsanspråk i Lifland vara beroende af ryska regeringen; särskildt den unga adeln torde väl till största delen icke haft dylika förbindelser. — Vid ingåendet af 1724 års svensk-ryska allians användes de lifländska godsen som påtryckningsmedel genom förespeglingar om förlängd inlösningstermin. Diemars depesch $\frac{5}{16}$ febr. 1724. — Jfr. Malmström I, sid. 328, 360, not 1 o. 454 f.

alliansen den 14 juni 1726; för bifall röstade Ekeblad, Liewen, Banér, de la Gardie, Erik Sparre, Taube, Arvid Horn och konungen, under det att Cederhielm, Gyllenborg, Lagerberg, H. R. Horn, Dücher, Tessin, Cronhielm och Wellingk yrkade afslag. Af de två frånvarande riksråden Klas Sparre och Meijerfelt, uttalade sig senare den förre för Sveriges accession till alliansen, under det Meijerfelt förklarade sig vilja se tiden an.[1] Af den gamla adeln i rådet intog alltså endast H. R. Horn en särställning; han var nu en orkeslös gubbe utan inflytande, och intresserade sig enligt den engelske ministerns utsago endast för återförvärfvandet af ett stort gods i Lifland.[2] Konungen och de gamla ätternas representanter i rådet voro således försonade, och i stort sedt följde riddarhusaristokratien — måhända dröjande — sina ledare.

I Nolckens cit. berättelse heter det (sid. 83): "Man anmärkte, att så väl af de uti Stockholm vistande kollegier de fleste och ansenligaste embetsmän samt i landsorten de meste chefer af militär- och civilståndet vore intagne af vidriga meningar emot hvad pluraliteten i rådet angående accessionen till hannoverska traktaten hade resolverat, hvilket uti vissa främmande hofs omdömen äfven syntes skola blifva af R. ständer ogilladt. Uti en sådan sakernas belägenhet började riksdagen den 14 sept., och blef emot allas förmodan grefve Horn vald till landtmarskalk, allt med en pluralitet af inemot 300 röster öfver sin medtäflare till detta hedersämbete, dåvarande presidenten baron Strömfelt." (Strömfelt tillhörde, som ofvan nämnts, den unga adeln.) — Till den gamla adelns tvekan inför denna frontförändring bidrog naturligtvis den allt intensivare ryska agitationen. Redan den 3 april 1726 skref den franske ministern: "Tsarinnans löften komma alltjämt med stegrad lifaktighet; hon ingifver stora förhoppningar åt alla dem, som äga anspråk på gods i Lifland."[3]

Det holsteinska partiet åter antog alltmer en riddarhusdemokratisk färg. Redan den 16 april 1726, således nära två månader före rådets beslut i alliansfrågan, förklarade

[1] Malmström I, sid. 482, o. II, sid. 14 not. 2.

[2] Poyntz privat till Townshend 25 juni 1726. Poyntz var visserligen förhoppningsfull beträffande den stundande riksdagen, "but a Swed. diet is always corruptible".

[3] Brancas' depesch 3 april 1726.

den engelske ministern, att Horns anhängare i senaten visserligen alla ägde ett redligt sinnelag, men att de i allmänhet sutto tysta och saknade större inflytande i riksdagen. "De näst honom (Horn) bästa talarna och skribenterna", tillade han, "äro emot oss, och som de i allmänhet tillhöra den af honom alltid undertryckta unga adeln, komma de att få många anhängare." [1] Händelserna under 1726—27 års riksdag synas icke hafva lindrat denna motsats. Ett med hänsyn till alliansfrågan neutralt parti bildades visserligen, men detta sprängdes snart, och dess gammaladliga ledare, Konrad Ribbing, Ture Bielke och Charles Emil Lewenhaupt — alla tre Horns rivaler — intogo därefter under riksdagen icke någon från den öfriga gamla adeln afvikande hållning. [2]

Emellertid följde ej motsatsen mellan ung och gammal adel vid denna eller följande riksdagar ständigt de vanliga partilinjerna. Det holsteinska partiet betecknade ej heller ett parti i vår eller ens den senare frihetstidens mening. Det torde knappast varit organiseradt som parti, och någon skarp gräns mellan holsteinarne och t. ex. de s. k. frihetsvännerna vid 1723 års riksdag existerade icke. Det obestämda i själfva terminologien, som ibland låter ordet holsteinsk fattas i inskränkt mening, ungefär betecknande dem, som verkligen ville göra hertig Karl Fredrik till Sveriges tronföljare, ibland i långt vidsträcktare, liktydigt med dem, som ville "balancera konungen med hertigen", motsvarades af de verkliga partiförhållandena. Man har ej heller rätt att betrakta Karl Fredrik som representant för ett visst politiskt system eller som bärare af vissa gifna idéer — i analogi med t. ex. den stuartske pretendenten. Af omständigheternas makt tvungos han och hans anhängare att förfäkta ett närmande till Ryssland. Men inom det holsteinska partiet förefunnos inga

[1] Poyntz privat till Townshend 16 april 1726.

[2] Poyntz' depesch 22 sept. o. Brancas' depesch 18 sept. 1726. Poyntz yttrar om Ribbing, Bielke och Lewenhaupt, att de "tho' far from leaning towards the Russians seem inclined to put themselves at the head of a neutral party in opposition to C:t Horn". Då detta parti sprängdes, gick största delen däraf öfver till Horn. Brancas' depesch 31 okt. 1726. Gustaf Bonde och Nils Gyllenstierna torde närmast böra inrangeras i samma kategori. (Jfr. Malmström, II, sid. 3 o. 64).

principiella skäl härför, icke heller någon på vunnen insikt om de nordeuropeiska maktförhållandena grundad öfvertygelse om de tillbörliga riktlinjerna för Sveriges framtida politik. Kärnan af det anti-ryska hattpartiet kom ju också att utgöras af det krossade holsteinska partiet. Kärnan af detta åter bestod från början öfvervägande af sådana män, som på ett eller annat sätt stodo i personligt förhållande till den holsteinske hertigen. Sedan slöto sig till dem grupper och personer af de mest skilda politiska eller personliga motiv, och vid partitagandet förenades ofta utrikespolitiska frågor med inrikes, med hvilka de förra ej alltid företedde någon frändskap — en sammankoppling, som ofta blott betingades af en redan förefintlig maktgruppering. Ja, frihetstidens första skede företer i själfva verket mindre bilden af stridande partier i vanlig mening — åtminstone gäller detta om tiden före 1734 års riksdag — än af en mängd små intressegrupper, som ibland och för tillfället förena sig till större. Man kan då ej heller vänta att alltid finna riddarhusets aristokrati och demokrati på motsatta sidor, eller ens att representanter för dessa riktningar helt skola saknas i något parti.

Horns seger vid 1726 års landtmarskalksval berodde t. ex. i väsentlig mån på provinsadeln, hvilken till börd och social ställning öfvervägande tillhörde riddarhusdemokratien. Den engelske ministern berättar därom efter valet: "Af vår nuvarande majoritet bland adeln voro åtminstone två tredjedelar komna från landet med åsikter motsatta våra ("strongly prejudiced") och blefvo omvända här. Kvällen före valet var grefve Horn ej säker om 250 röster. Två dagar förut gaf hans gemål under tårar allt förloradt. Intill sista ögonblicket ansågo sig holsteinarna vara säkra om att eröfra segern åt Strömfelt. Grefve Horn berättade mig själf, att man efter valet fann många bortkastade valsedlar med hans medtäflares namn och att åtskilliga med hans eget namn på voro skrifna med blyerts, så att många tydligen ändrat sig i sista ögonblicket utan att vi veta hvarför — bortsedt från dem, som låtit sig skrämmas af några af våra unga talares larmande uppträdande. En annan öfverraskning är den, att grefve Horn, hvars gemål är af kunglig släkt [1] och som själf tillhör den gamla adeln, segrat

[1] Brancas (depesch 28 aug. 1726) anser Horns anseende bland adeln bero "tant par lui même que par rapport à sa femme qui est de la maison de Guldenstiern, pour laquelle les Suédois ont de la vénération comme étant alliée de fort près à celle de leurs derniers rois".

med tillhjälp af den nya, som han alltid undertryckt."[1] — Till provinsadelns hållning bidrog väl förnämligast dess i Stockholm bibringade uppfattning, att en röst för den hannoverska alliansen var en röst för freden.

I stort sedt bibehöll sig dock 1726 års partifördelning mellan riddarhusets aristokrati och demokrati intill den senares definitiva seger vid 1738—39 års riksdag. Frågorna om en adlig representationsreform, om riksrådens valbarhet till landtmarskalksämbetet och om ett förändradt voteringssätt vid utskottsledamöters utseende blefvo de tvistepunkter, där dessa motsatser framträdde mest renodlade.[2] Men genom händelsernas utveckling efter holsteinarnes nederlag vid 1726—27 års riksdag kommo dessa motsättningar alltmer att skymmas bort. Visserligen spåras alltid en riddarhusaristokratisk tendens i Horns inrikespolitiska system, och han framstod under sin egentliga maktperiod alltmer som de gamla ätternas ledande man, hvilkas välde den unga adeln kände eller utmålade som ett olidligt aristokratiskt förtryck.[3] Men någon ytterlighetsman var han i intet afseende. Tvärtom synes han alltid känt en viss motvilja mot att taga parti och en afgjord böjelse att genom kloka eftergifter vinna sina mål. Han ville aldrig "bota skiljaktigheten i rådet" genom att fullständigt utesluta representanterna för motpartiet,[4] utan tyckes fastmer vid rådets rekrytering och vid ämbetenas utdelande sökt behaga alla partier och vinna sina motståndare — äfven sådana, som tillhörde riddarhusdemokratien. — Gyllenborg och hans parti däremot begagnade på ett långt hänsyns-

[1] Poyntz' depesch 21 sept. 1726.

[2] Om dessa frågor skall talas i annat sammanhang. Jag har ej här åsyftat att redogöra för alla de frågor, som influerats af motsättningen mellan ung och gammal adel, utan endast för de viktigaste och ur symtomatisk synpunkt intressantaste. Därför har jag uppehållit mig längre vid den tid, under hvilken riddarhusets aristokrati och demokrati genom förhållandenas makt småningom tvingades att taga parti, än vid den därpå följande epoken med dess tämligen fixerade partiförhållanden.

[3] Om Horns riddarhusaristokratiska sympatier, se Stavenow i E. Hildebrand, Sveriges historia intill tjugonde seklet, VII, sid. 66, 68, 70 o. 71.

[4] I England ansågos länge regeringarna böra vara sammansatta af medlemmar från olika partier. Först efter 1783 blef motsatsen regel. Holberg, Engelsk Parlamentarisme, sid. 109—111.

lösare sätt sina maktmedel — särskildt sedan de utträngt Horn ur konungens gunst — och sökte ej minst genom ämbetsutdelningar förvärfva sig anhängare bland den högre och lägre adeln. Horn säges då hafva intagit en reserverad hållning gentemot ämbetssökande och hänvisat dem "til dem, som disponerade konungens hjerta", och hans vänner lära "liksom utaf räddhoga" gifvit bort tjänster — t. o. m. i kansliet — åt sådana, som både voro släkt med och partivänner till Gyllenborgarne och Höpken.[1] Ej få högättade eller högt uppsatta adelsmän drefvos af sina nedärfda franska sympatier till att blifva Horns motståndare; många blefvo det på grund af afund mot hans stora makt och auktoritet, som icke tålde att mäta sig med någon annans, eller voro alltför själfständiga för att alltid vilja underordna sig honom, och sökte sig därför öfver till hans motparti, där ingen agerade herre och där större möjligheter förefunnos för den, som ville skilja sig från hopen och spela en roll.[2] Till dessa sällade sig äfven under årens lopp åtskilliga, som på grund af uteblifven befordran eller af andra skäl blifvit missnöjda med Horns regemente. I samma mån som sammanslutningen af Horns motståndare så att säga antog karaktären af ett oppositionellt samlingsparti med ständigt ökade maktresurser, började detta parti också att räkna allt flera medlemmar af de gamla ätterna och den högre byråkratien. Å andra sidan stöddes Horns politik alltjämt i stort sedt af den mot alla riskabla krigs- och alliansplaner fientliga provinsadeln, således af ett riddarhusdemokratiskt element, som i ej ringa mån satte sin prägel på riddarhuset, ehuru naturligtvis ej ännu i samma grad som sedermera, då det yngre mösspartiet aflöst det gamla.

Vid 1734 års riksdag trodde sig redan Horns motståndare kunna kasta honom ur sadeln, och för sista gången sökte

[1] *Sagubrott af 1734 års riksdag*, fol. 43—44, Kungliga biblioteket. (Författaren anses vara Arckenholtz. *De la Gard. arkivet*, XVI, sid. 82. *Warmholtz*, Bibliotheca Historica Sueo-Gothica n:o 6113.) Castejas depescher 18 aug. 1728. 1 febr. 1730 o. 25 juni 1732 (Malmströms excerptsamling).

[2] Brancas' depesch 28 aug. 1726.

de vid landtmarskalksvalet utnyttja motsättningen mellan gammal och ung adel.[1] De misslyckades häri. Dock lyckades de strax därefter genomföra en valmetodisk reform, som så godt som illuderade det riddarhusaristokratiska inflytandet vid bänkmansvalen och redan vid då innevarande riksdag förskaffade dem majoritet i utskotten.[2]

Men först med hattpartiets seger vid 1738—39 års riksdag vinner riddarhusdemokratien den afgörande segern och herraväldet på riddarhuset. Under sensationella former störtas nu representanter för ätter, som sedan medeltiden dirigerat Sveriges adel, och den *unga adeln* triumferar. Förgäfves andrages till de anklagade rådsherrarnes försvar, att "störste delen har också then lyckan att theras förfäder af urminnes tider giort sit fädernesland ansenlige och trogna tienster".[3] Vid korandet af deras efterträdare bryter man äfven med gammal sed att välja riksens råd endast bland den civila och militära förvaltningens främste män — alltså en stor seger för *lågbyråkratien.* "Hvar embetsman såg rådsdörren öppen för sig och de gamla familjers förmenta rättigheter till företräde uti de höga embeten förkastade", skref Axel von Fersen.[4] Vid valen till sekreta utskottet ratas också en mängd af de ämbetsmän, som förut ansetts som självskrifna, och endast en landshöfding och en president få där säte och stämma.[5] Och på det demokratiserade riddarhusets initiativ anhålla slutligen ständerna hos konungen, att rikets högsta ämbetsmän i strid med gammal praxis måtte förblifva i sitt förra stånd. Här röjes inflytande från den *obetitlade lågadeln.*

---

[1] Fryxell, XXXIV, sid. 32.

[2] Hvarje bänk på riddarhuset utsåg en bänkman, och samtliga bänkmän utsågo sedan de elektorer, som hade att välja adelns utskottsledamöter. Om reformen och dess innebörd se Stavenow, Om formerna för utskottsval under frihetstiden, sid. 17 f.

[3] Bennets memorial, uppläst på riddarhuset 3 mars 1739. *Ad. prot.* XI, sid. 70.

[4] *Axel v. Fersens historiska skrifter,* utg. af Klinckowström, I, sid. 68. Nolckens cit. berättelse, sid. 117. Om rangens roll vid riksrådsvalen, se Stavenow, Om riksrådsvalen under frihetstiden, sid. 64 f. och ofvan sid. 58.

[5] Malmström, II, sid. 265.

VIII.

Som man kunde vänta af den politiskt lifaktiga unga adeln, nöjde den sig ej med att på riddarhuset förfäkta sina intressen, utan sökte äfven ej sällan att i press och skönlitteratur föra den egna förmågans talan gent emot anornas anspråk, hvarvid författarne ej heller försmådde skämtets vapen

"att dermed det förakt, til billigt göra,
som gamla adeln städs plär mot den unga föra". [1]

Samuel Triewald har i sina dikter angripit den gamla adeln. [2] Dalin, som vid denna tid stod hattpartiet nära, gisslar i *Then svänska Argus* [3] andryghet och bördshögfärd på ett sätt, som icke jäfvar påståendet om hans ungadliga sympatier, och i den af Olof Celsius och Anders Hesselius utgifna tidskriften *Thet svenske nitet* spåras vid dylika frågors behandling en afgjord anti-aristokratisk tendens.

I n:o 9 af *Argus* (1733) förekommer en "Skaldedikt öfver en sann och en falsk ähra", där det heter:

"Men tyst, lämna nu rum, här komma de ståtlige karlar,
Unga til åhr, men gamla til ähra, båd hersar och jarlar,
Som hafva glindrat i fremmande land som hurtige drengar
Och uti Franckrike vijst, at Sveries gossar ha pengar,
Utstått fahrlige prof, men trötte af utrikes heder
Vill' de nu hemma i ährans säng, blött kasta sig neder."

Argus anslår dock aldrig någon hätsk ton gent emot den gamla adeln — Dalin beskyddades ju af en så typisk högaristokrat som Konrad Ribbing — och är knappast mera mild och förlåtande gent emot den ungas spratthökar. Vid ett tillfälle, då *Argus* satiriserar öfver skryt och bördshögfärd, inskjuter författaren parentetiskt följande:

[1] Så karakteriserar Triewald i en dedikationsdikt till kgl. sekreteraren Celsing sin afsikt med den af honom från danskan gjorda öfversättningen af dikten "Adelens första härkomst". Se hans *Läre-spån uti svenska skalde-konsten*, tryckta af Salvius 1756, sid. 129. Om Celsing och den gamla adeln, se Malmström II, sid. 250, not. 1.

[2] Wrangel, Frihetstidens odlingshistoria 1718—1733, sid. 91 och 320—321.

[3] Den här använda upplagan är den senaste, af Svenska vitterhetssamfundet utgifna.

"Doch måste jag påminna, at mästadelen de manliga tungor, som jag viste vara värkeligen uprundne af ädla rötter, framförde icke detta slags skrytet, ty den, som vet sig aldeles äga en ting, vårdar icke at derom täfla, tyckandes sig vara högt öfver jalousien." En annan gång skildras ett högättadt äkta par, som genom en förvänd uppfostran göra sina barn högfärdiga öfver sin börd. Författaren tillägger: "Ty at veta sig vara af stor ätt och at vara högfärdig, det är intet alt det samma: Derpå ha vi, Gudi lof, många lefvande bevis." (*Then svänska Argus*, n:o 21 i första och n:o 4 i andra årgången.) Jfr. Lamm: Olof Dalin, en litteraturhistorisk undersökning af hans verk, sid. 116—117, 135, 247—248 o. Schück-Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria II, sid. 125 och 131.

N:o 12 af "*Thet svenske nitet*" (1738) består af en dialog mellan den gamla adelns representant, Herr Axel Folkesson Urminne, och dennes betjänt, hvilken — som vanligt i tidens komedier — uppträder som kvick och oförsynt sanningssägare. Censorn har genom strykningar och ändringar sökt mildra anfallets hätskhet; i st. f. originalets Herr Neuen-Adel uppträder Herr Dygd-Ädel, och orden "förnäm åsna" och "högvälborne tiggare" ha uteslutits, liksom anspelningen på Den svenska spratthöken: "I Stockholm spelas puss med gamla adelen" (*Benselstjernas censorsjournal*, sid. 56). N:o 23 syntes rikta sig mot adelsståndet i dess helhet.

De mest karakteristiska uttrycken för den unga adelns åskådningssätt möta vi dock i lustspelet *Den svenska sprätthöken*, uppfördt första gången i oktober 1737 och författadt af den blifvande kanslipresidenten grefve Karl Gyllenborg, som själf till börd och åskådningssätt var en typisk representant för den unga adeln — han var, som bekant, son till en adlad, Jacob Wolimhaus-Gyllenborg, och dotterson till borgmästare Olof Thegner. Författarens afsikt var, enligt hans ord i företalet, dels att roa, dels "att, utan väldighet, med rätta färger afmåla tvenne dessa tiders galenskaper, som löpa snörrätt emot hvarandra".[1] Man har ansett — och väl med rätta — att han härmed åsyftat den franska öfverförfiningen hos den gamla högadeln och råheten hos den lägre landtadeln.[2] Den bildade byråkratien, eller hvad man skulle kunna benämna adelns medelklass, framstår då

[1] "Den svenska spratthöken" är senast tryckt i *Svenska Parnassen*, II, utg. af E. Meyer. Citaten äro hämtade från denna upplaga.

[2] B. E. Malmström, Grunddragen af svenska vitterhetens historia. I, sid. 584.

helt naturligt som en juste milieu. I någon mån afspeglar detta riddarhusets tvedelning, sedt från hattarnas synpunkt: å ena sidan de förhatliga mössorna, hvilkas djupa led öfvervägande bestodo af obildade adelsmän från provinsen, å den andra sidan hattpartiet, där den unga adelns män från Stockholms kollegier och regementen dominerade, Höpkens, Tessins och Gyllenborgs parti, där bildningen och det fina vettet väl ej härskade, men onekligen skattades högre än i det motsatta lägret.

Den tölpaktige, oborstade landtjunkarn Torbjörn Ränterik representerar i skådespelet den ena ytterligheten.[1] Tack vare förböner af några inflytelserika personer, som vunnits genom penningar, hade hans fader ernått adelskap och rätt att återupptaga deras adliga namn, som förut bebott den egendom, han inköpt. Han sökte därefter inbilla alla, att han verkligen tillhörde den gamla familj, hvars namn han bar, och han lät därför i sin matsal uppsätta ett långt släktregister, som han låtit "ihopflicka". Hans son är "uppfödd endast med högfärd och inbillningar utan att hafva lärt något annat hvarken i vett eller lefverne". Han bekymrar sig ej om något, som sker utanför sockengränsen, och vet ej ens, hvad som menas med rikets kollegier.

I grefve Hurtig har Gyllenborg tecknat en storättad svensk sprätthök, som i later, ord och klädedräkt söker imitera franska mönster; han synes intet äga af sina förfäders manliga och redbara svenskhet, utan uppträder i allt — hans omvändelse i sista akten är alldeles omotiverad — som en flärdfull och ytlig petit maître med förebilder hämtade från Ludvig XV:s frivola hof. Däremot har Gyllenborg försmått att låta honom pråla med sina anor och fädrens bragder. Skådespelets tendens riktar sig icke heller i främsta rummet mot den gamla adeln, utan mot narraktig sprättighet och ett ofosterländskt öfverskattande af franskt språk och franska seder. Men öfver de gamla ätterna föll gifvetvis äfven mycket af det löjliga skimmer, som omstrålade denne sprätthök med hans svensk-franska jargon och öfverdrifvet ele-

[1] Se Warburg, Det svenska lustspelet under frihetstiden, sid. 29 f.

ganta klädedräkt "à la mode de Paris". Säkert har också framställaren af titelrollen bidragit att förhöja detta intryck genom ett chargeradt spelsätt i enlighet med tidens och karaktärskomediens egenart. Samtiden uppfattade också skådespelet som uppenbar drift med den gamla adeln. (Se t. ex. ofvan sid. 83.)

Då de ungadliga synpunkterna framföras, äro de dock hållna i tidens sedelärande stil och i hofsam form; skämtet och satiren spela härvid en underordnad roll — i förbigående talas t. ex. om en förnäm dam som hellre såge sin systerson gift med ett gammalt släktregister eller ett väl måladt ätteträd än med en adelsdam utan anor. Ingen uppträder heller här som i *Samtal mellan en af gamla och en af unga adeln* för att genom lätt vederlagda argument skenbart föra anornas och de storättade familjernas talan.

Visserligen uppträder en sympatiskt tecknad representant för dessa, baron Stadig, men denne förfäktar — som Warburg påpekat — alltigenom den unga adelns synpunkter, och ingen meningsskiljaktighet råder mellan honom och dennas representant, den gamle amiralen Enterfelt. Bägge motsvara författarens adelsmannaideal och äro båda i lika hög grad hans språkrör.

Baron Stadig är utrustad med alla de förtjänster, grefve Hurtig saknar. Han har i hela sin ungdom vinnlagt sig om sådana kunskaper, hvarmed man som soldat eller statsman gagnar sitt land. Endast i detta syfte har han också gjort utländska resor. Frankrike säger han sig dock hafva besökt för att efter en vedertagen inbillning gifva sitt väsende något bättre skick och angenämhet. Nu är han jordbrukare. Visserligen är han villig att, när så fordras, med lif, blod, arbete och hufvudbry tjäna fäderneslandet, och allt hans arbete går ut på att så kultivera sitt sinnes gåfvor, att han vid riksdagar och andra tillfällen må kunna tillhandagå riket med kloka rådslag. Men något ämbete har han ej sökt. Han är nämligen nog lycklig att vara ekonomiskt oberoende och därför allt för samvetsöm "att söka brödet undan dem, som måste tjena för deras uppehälle" — en onekligen sympatisk hänsynsfullhet, som hattpartiets adel hade förutsättningar att värdera. Det låter nästan som en anspelning på den stundande partihvälfningen med de ty följande partibelöningarna, då amiral Enterfelt omedelbart efter denna Stadigs självkarakteristik förklarar, att han säkerligen

ej länge får framhärda i sitt beslut att ej bekläda något ämbete, emedan fäderneslandet snart behöfde sådana män som han.

För skådespelets intrig har motsatsen mellan ung och gammal adel ingen betydelse, och det långa samtalet om bördens rätt, som inskjutits i femte aktens tredje scen, ger väl en god sammanfattning af den unga adelns ställning till detta problem, men är ur dramatisk synpunkt alldeles öfverflödigt.[1]

Utan sidovördnad för öfverheten, som är all heders källa — menar författaren — kan ingen göra skillnad på ny och gammal adel. Om alla kungar i Sverige haft samma rätt att adla, så skulle man ej kunna tillerkänna de olika adliga familjerna olika anseende utan att skatta den ena konungen förmer än den andra, hvilket vore förmätet. Visserligen kan en och annan lyckas ernå adelskap utan att i högre grad gjort sig förtjänt däraf, men sådant kan ju äfven hafva händt i gångna tider. Den, som föraktar en familj därför, att dess stamfader för något eller några släktled sedan var en redlig bonde, måste ju också vara onaturlig nog att förakta sin egen ätts upphofsman, "som inte lärer mer vara kommen utur himmelen än andra", utan torde vara en god svensk bonde eller något liknande. Det är också allenast kvinnfolk, som löpa med slikt lappri; manfolk har mer förstånd och billighet än så. När öfverheten med sin höga hand bekräftat någons hedersstånd, bör endast hänsyn tagas till den nye riddersmannens och hans efterkommandes uppförande, mandom och trohet. "En väl och till rikets tjenst anlagd ungdom, ett redligt, uppriktigt och tappert väsende, ett vänligt och nöjsamt umgänge jämte en oföränderlig kärlek för fäderneslandet, trohet och lydnad för öfverheten gör en fullkomligare adelsman än hundrade tusen anor."

Enterfelt anför en viss förnäm dam som efterföljansvärdt exempel för den gamla adeln: "Om jag lefver i hundrade år, skall jag aldrig glömma den sista gången, när jag nu vid min uppresa be-

[1] Enterfelts dotter tvekar, om hon skall följa sin önskan och antaga Stadigs frieri. Hon är nämligen af ung, han af gammal adel. Detta ger Stadig och Enterfelt anledning att utveckla sina åsikter om denna skillnad.

sökte den makalösa frun. Jag fann henne gående med sina barn uti ett långt galleri, hvilkets ena sida var beprydt med dess framlidne herres, grefve Christopher Adels, och den andra med hennes egna förfäders konterfej. Hon nämnde dem alla, berättandes hvad höga embeten, de beklädt, samt de förnämsta tjenster, som de gjort deras fädernesland, men sade derjemte till de små hjertungarne: 'Er förmon, kära barn, att hafva utaf så dråplige män er härkomst, är sannerligen stor, men som I sjelfve inte det aldra mindsta dertill bidragit, så böra I ingalunda däröfver förhäfvas eller förakta andra. Följen I edra förfäders berömliga exempel, så böra deras förtjenster öka era; men gören I annorledes, så vanhedren I dem, och de ännu mera er.'" [1]

Öfriga författare, som ur ung-adlig synpunkt behandlat samma frågor, variera i hufvudsak samma tema. Boileaus berömda satir mot adeln, som under frihetstiden fanns i flera svenska öfversättningar[2], innehåller de flesta argumenten och har tydligen, direkt eller indirekt, påverkat många af den unga adelns författare. Äfven hos dem finner man ofta en viss obenägenhet att ställa frågan på sin spets, liksom de varit medvetna om att konsekvenserna af bevisföringen vände sig ej blott mot den gamla adelns företrädesrättigheter utan mot adelskapet öfver hufvud taget, åtminstone det ärftliga. Man tycktes hafva velat tillerkänna anorna en viss rätt att vara tungan på vågen, då de ämbetssökandes meriter i öfrigt vägde jämnt. Så berättar amiral Enterfelt, att han kommit något förr i tjänst än baron Stadigs fader och därför också blef schoutbynacht ett halft år före denne. Att emellertid den högättade Stadig sedan avancerade förbi honom till vice amiral, var enligt hans åsikt rätt och billigt. Visserligen vore de lika i fråga om tapperhet och duglighet till sjöss. "Men", yttrar Enterfelt, "deremot hade han den förmon för mig, att hans förfäder många hundrade år gjort riket stora tjenster och klädt

[1] Den engelske ministern kallar skådespelet "a rhapsody stole from twenty different plays both English and French" och tillägger: "It was easy to see the malice of this design in bringing on the publick stage a matter, which it would be always prudent to leave untouched even in private conversation, thereby to avoid those jealousys, which have always subsisted between the two and which might be easily fomented into animosities; probably this was his design." Finchs depesch 17 mars 1738.

[2] Wrangel, anf. arb., sid. 91.

många blodiga skjortor; deras meriter, tyckte jag, att de borde komma er far till nytta, när han sjelf så berömmeligen trädde i deras fotspår, och derjemte skilnaden i våra förtjenster ej kunde sägas vara särdeles stor.“ — Det är samma åskådning, hvaråt författaren i *Thet svenske nitet* (n:o 12) år 1738 gifvit uttryck i den liknelsen, att en ny och välslipad lie vore att föredraga framför en gammal och utsliten, men att, om den gamla och nya vore lika goda den förra borde anses förmer, och på ett liknande sätt anses — som redan nämnts — i *Samtal mellan en af gamla och en af unga adelen* förfädrens förtjänster medföra en “dubbel lustre“ för deras välartade ättlingar, men skam för de vansläktade.

Man ville således ej helt förneka någon att i viss mån räkna sig förfädrens förtjänster till godo. Med hvad rätt? Granskar man premisserna och slutsatsen, måste man häri se en logisk inadvertens. Ju mer upplysningstiden satte sin prägel på det bildade Sveriges politiska tänkesätt, desto tydligare måste också allt hänsynstagande till börden te sig endast som en fördom, stridande mot det rena förnuftet. Individen betraktas ej längre som sista länken i en kedja, som i generation efter generation sträcker sig mot tidernas morgon, utan som en isolerad företeelse utan fastare samband med forntid och släkt. Endast till hans egna förtjänster borde man alltså taga hänsyn.[1]

Den unga adelns uppfattning att jämlikheten borde sträcka sig till alla dem, hvars hedersstånd “öfverheten med sin höga hand bekräftat“, men ej längre, hvilar också på den tysta förutsättningen, att adelsståndet stode öppet för hvarje sträfvande förmåga. Men då under frihetstidens sista skede denna förutsättning bortfallit genom adelns exklusivitetssträfvanden och de ofrälse ståndens ovilja mot att genom nobiliserande beröfvas dem, som voro mest skickade att

[1] Under hela frihetstiden förekom det dock att ofrälse fingo adelskap “för faderns förtjänster“. — Typiska prof på den gamla adelns åskådningssätt äro ej vanliga i tidens litteratur. Gustaf Bonde lär ämnat fatta penna för att söka vederlägga de teorier, som utvecklats i Den svenska sprätthöken. B. E. Malmström, anf. arb. sid. 588. Om utfallet mot den unga adeln i företalet till första upplagan af Björners Nordiska kämpadater, se Malmström II, sid. 249.

tillvarataga deras intressen, då blifva frågorna rörande bördens och härkomstens rätt åter brännande aktuella och slutligen en af orsakerna till statsskickets undergång. Adelns ställning till sina ofrälse vedersakare är i stort sedt analog med förhållandet mellan riddarhusets aristokrati och demokrati innan den senares seger vid 1738 års riksdag. Det är äfven framför allt samma element, som då tillkämpa sig segern — ämbetsmännen i de centrala ämbetsverken och officerarne i Stockholms garnison —, som vid frihetstidens slut söka skydd hos konungamaktens representant. Segern blef hans och deras — något som afspeglades i den nya regeringsformens afsiktligt vagt formulerade bestämmelse, att vid tjänsters besättande endast skulle tagas hänsyn till skicklighet och erfarenhet, "utan afseende på gunst eller födsel, då de ej med skicklighet förknippade finnas". Riddarhusets massa behöfde ej längre gardera sig mot någon aristokrati, men väl mot dem, som betraktade rikets första stånd och dess privilegierade ställning som en för friheten och den sanna förtjänsten menlig makt.

Den gamla adelns förhållande till den unga och adelsståndets ställning till de ofrälse äro slående analoga. Detta gäller ej blott vid vägandet af bördens och den personliga förtjänstens rätt. I ett memorial vid 1720 års riksdag (*1720 års akter*, vol. 3), där adeln vänder sig mot de skäl, prästeståndet gjort gällande till förmån för en inskränkning af adelns jordprivilegier, säges det t. ex.: "Men den söker vist för riket ringa fördel . . . , som för en lumpen inkomst vil försvaga ett helt stånd, (och därigenom) betaga riket skickelige ministrer, brafva officerare samt tiänlige råd och embetzmen vid riksens vårdande sysslor och ärender, i bland hvilka en enda riket mera kan gagna, än den åberopade fördelen uti ett helt seculo vara värdt at räknas emot." Argumentet är tydligen fullständigt detsamma, som den gamla adeln vid samma riksdag under striderna om bördsrätten använde mot den unga.

I en politisk stridskrift från frihetstidens slut, *Curieusa frågor i anledning af befordringstvisten frälse- och ofrälsemän imellan* (tryckt 1770), heter det: "Til dem, som känna 'Samtal mellan en af gammal adel och en af ung adel 1722', Msct., göres den frågan: Om ju icke ofrälset är nu i enahanda prédicament med unga adeln fordomdags och om det altså icke är befogadt at göra sina motståndare enahanda tilvitelser?"

IX.

Med riddarhusdemokratiens genombrott och definitiva seger upphör dock ej det mångtydiga, men alltjämt förhatliga ordet aristokrati att esomoftast af det ena partiet på riddarhuset utslungas som en anklagelse mot det andra. Under frihetstidens första skede hade den anstormande riddarhusdemokratien utan vidare som "aristokratisk" karakteriserat rådet, de gamla ätterna, de högsta ämbetsmännen, sekreta utskottet, och öfver hufvud taget hvarje grupp, som syntes den ägnad att genom sin auktoritet öfva otillbörlig påtryckning på den enskildes fria självbestämmanderätt. Med samma ord betecknades äfven helt naturligt alla uppenbara försök att rubba jämlikheten inom adeln genom att öfverflytta hvarje ätts personliga representationsrätt vid riksdagarna på ett visst antal valda ombud, att göra skillnad mellan possessionater och obesutne, de förra till favör, att införa primogenitur o. s. v. — sträfvanden, som kom Gustaf Gyllenborg att fälla de karakteristiska orden, "att man skulle kunna deraf inferera, att man ville, så mycket som möijeliget vore, draga rättigheten att deliberera ock afsluta sakerne till vissa personer, ock att man lijksom förtryter, att så många hafva her uti att säija ock man intet kan giöra dhet med några få allena".[1] Då man efter 1739 på riddarhuset klagar öfver aristokrati, har ordet gifvetvis en något annan innebörd: fortfarande betecknar det dem, som på något sätt syntes motståndarna hafva gjort pluralitetsväldet illusoriskt, men under det att fåtalsväldet före det gamla mösspartiets fall ansågs basera sig på den auktoritet, aristokratien ägde genom börd eller social position, ansågs den efter 1739 hufvudsakligast bero på ränker och "sammangaddningar". Denna åskådning sammanhänger naturligtvis intimt med tidehvarfvets uppfattning af pluralitetsväldets reella innebörd och af partilifvets eget väsen. Då företag, hvilka ansågos väl förberedda, misslyckades eller omintetgjordes,

[1] Gyllenborgs mem. ang. förslaget om deputerade af adeln till riksdagarna, tryckt som bil. till 1726—27 års *Ad. Prot.* (V, sid. 607).

då till synes goda lagar fingo en "elak verkställighet", tillskref man detta gärna några få personers vinningslystnad, maktbegär eller illfundighet. Denna s. k. aristokrati ansågs ej alltid vara liktydig med de förnämstas eller de förnämastes herravälde, utan snarare med hvad Aristoteles kallar *oligarki*. Frihetstiden kände ej denna terminologiska skillnad eller iakttog den åtminstone nästan aldrig, hvartill kom, att oppositionspartierna ej sällan utmålade rådet som en aristokratisk församling och dymedelst bidrog till att mycket af den förra betydelsen af ordet aristokrati kvarlefde och sammansmälte med den senare.[1]

Under den senare frihetstiden skönjer man äfven i användandet af begreppet aristokrati en stark påverkan af Montesquieu. Särskildt tydligt framträder detta i den rika ströskriftslitteratur, hvartill 1768—69 års inrikespolitiska kris gaf anledning. Som exempel på mössornas uppfattning af aristokratiens innebörd må anföras ett utdrag ur den bekanta agitationsskriften *Uplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsikterne med urtima riksdagen 1769:* Efter att skarpt kritiserat den aristokrati ("aristocratiska embetsmannavälde"), som i 30 år styrt Sverige, beskyller han sina motståndare för att söka bortblanda alla begrep om aristokratiens beskaffenhet genom att påstå, att den endast utöfvas, när riksens råds pluralitet härskar i kungens namn. "Uti Venedig och Genua är en aristocratisk regering under et titulairt repraesentativt hufvud, dogen. Hvarföre? Jo, alla senatens beslut granskas och gillas antingen af senaten sjelf eller af dem, som nödvändigt förr eller sednare komma in i senaten. Men huru kan sådant utan upsåtelig okunnighet eller arghet lämpas in på svenska rådet, som hvart tredje år skola (!) stå till rätta och ansvar för sina gärningar inför riksens menighet, som igenom de fyra riksstånden föreställes, af hvilka tre hvarje gång väljas ånyo och hvarje gång til största delen består (!) af nya ledamöter, men riksens råd, ehuru altid frälsemän, aldrig få uti sitt ärfteliga stånd, R. o. A., deltaga vid riksdagen. Helt annorlunda förhåller det sig med andra höga ämbetsmän i riket, présidenter, råder i collegier, generaler, justitiæ-cancellair, landshöfdingar och öfverstar, hvilka alla merendels äro frälsemän, ty de kunna vid riksdagar altid deltaga personligen uti det 1:sta ståndets lagstif-

[1] *En ärlig svensk* upptager till bemötande de anklagelser för aristokrati, som hofvets och mössornas vänner utslungade mot rådet. Sid. 112 f., 121 f. o. 943 f. Jfr. Stavenow, De politiska doktrinernas uppkomst under frihetstiden, sid. 7 f. (i Festskrift, tillägnad C. G. Malmström) och Malmström, Smärre skrifter sid. 264, noten.

tande röst och undgå således icke den billiga påminnelse at döma i egen sak, i fall de, såsom emellan riksdagarne lagskipande medborgare, skulle i en eller annan måtto hafva öfverträdt eller efterlåtit den lagstiftande magtens befallningar. Nu derföre, när en del af dem, såsom landkunnogt är, i det hufvudsakeligaste bevisat sig villa missbruka denna antingen rättighet eller efterlåtna frihet, nu då de icke lära underlåta att bevista öfverläggningarne öfver de upkomna högmåls-frågor om grundlagens antingen bestånd eller förändring, nu bjuda de til at vända riksens ständers upmärksamhet ifrån dem och den värkeliga aristocratien inpå et föregifvet herravälde, det de förebära utöfvas genom riksens råds pluralitet, hvilken dock i våra heliga grundlagar på så mångfaldigt sätt är stadgad och påbuden".

Det är tydligt att användandet af begreppet aristokrati här rönt påverkan af Montesquieus maktfördelningslära: den lagstiftande och lagskipande makten sägas vara sammanblandade.

Gent emot detta stämplade naturligtvis hattarne rådets försök att regera utan kung som ett utslag af aristokrati (Malmström VI, sid. 82): Vore rådet lika mäktigt utan som med konung, regerades Sverige mellan riksdagarne af en fullkomlig aristokrati. [1]

Att ämbetsmännen voro de egentliga aristokraterna, som förtryckte nationen, är ett ständigt upprepadt påstående i en mängd politiska stridsskrifter med anti-byråkratisk tendens från mössväldets tid, och liknande uttalanden äro ej heller sällsynta på riddarhuset under denna epok.

En af mössornas skribenter, Daniel Helsingius, påpekar också i en år 1771 utkommen skrift, *En chinesisk philosofs egna tankar om engelska friheten,* att ordet aristokrati ofta missbrukas: "Våre svenske publicister göra gemenligen i sine skrifter vid detta öma ämne en blandning af mycken betydlighet. Man utfar emot aristokratisk regering i alla möjeliga förebråelser och exorcismer, då likväl den svenska är, och det i stöd af sjelfva grundlagen, i sitt sanskyldiga begrep aristokratisk, ty lagskipande magten, det är regeringen, utöfvas ju af K. M:t med råds råde. Så snart högsta lagskipningen är deld på flere personer än en, blir regeringen altid fullt ut aristocratisk. I England äger konungen ensam ej allenast lagskipande, utan ock til en tredjedel eller gemensamt med öfver- och underhuset lagstiftande-magten. Deremot är denna sistnemda magt, det är sjelfva constitutionen, hos oss helt och

[1] Se den af Anders Odel författade "*Echo och åter-skall på Uplysningen för svenska folket om anledningen, orsaken och afsigterne med urtima riksdagen 1769*", en af de talrika svarsskrifter, som detta år utkom mot nämnda apologi för mössregeringen, samt en annan dylik med titeln: "*Billige anmärkningar, öfver de tvenne utkomne halfva arken utaf skriften: Uplysning för svenska folket ... etc.*".

hållen democratisk. Svenska folket, blott och ensamt, utan konunga-magtens deltagande, stiftar ju genom representanter, riksens ständer, sina lagar.“

I striden mellan frälse och ofrälse användes ordet aristokrati oftast i betydelsen bördsaristokrati, hvilket eljest icke var regel, och kontaminerades med öfriga skiftande föreställningar, som ordet vanligen framkallade. (Om den stora roll ordet aristokrati spelade i den adelsfientliga agitationen vid frihetstidens slut, se Malmström VI, sid. 392, not. 1.)

Endast i den mån torde man efter hattpartiets seger vid 1738—39 års riksdag kunna tala om en riddarhusets aristokrati, som ledarne af dess demokrati kunna betecknas med detta ord. Då nödvändigheten kräfde en stram partiorganisation, kom gifvetvis den verkliga makten att ligga hos partichefera och dem närstående personer.[1] Alltjämt ärfde sonen något af faderns politiska och sociala anseende, och alltjämt frodades nepotismen.[2] Men om någon konstant intressekonflikt mellan adlig demokrati och aristokrati kan man ej längre tala. Frihetstidens statsskick blef af alltför kort varaktighet och den från de ofrälse ståndens hotande faran alltför öfverhängande för att af riddarhusdemokratiens forna ledare skulle danas en ny aristokrati, mot hvilken adelns stora massa under nya anförares ledning skulle löpa till stormning.

I en politisk stridsskrift från 1769, *Bref från en adelig fru på landet til Lika godt Hvilken samt dennes svar,* heter det om denna “parti-hufvudmäns-aristocratie“: “Til den behöfves det just icke, at desse aristocrater skola nödvändigt vara antingen en kongl. person eller råds-herrar eller embetsmän, utan blott at de, vare sig under desse eller andra titlar, hafva nog antingen tilfälle eller vett eller myndighet eller penninge-styrka at göra förtjusande intryck i riksdags-mäns sinnen, sätta dem i ljufliga förvillande fördomar, hitta på klingande parti-namn och inbilla okunnige och godtrogne själar, at det skal vara rätt stort och kosteligt at kallas af det eller det partiet samt få den äran vara en blind ja bror under förnämt och smikrande förmyndarskap af den eller den vakre herren . . .“ — Dylika utlåtelser äro icke sällsynta

[1] Om partiernas organisation och arbetsmetoder, se Stavenow, Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, sid. 118 f.

[2] Om bördens och släktförbindelsernas betydelse vid rådsvalen, se Stavenow, Om riksrådsvalen under frihetstiden, sid. 70.

för denna tid. De vittna icke endast om partistridernas impopularitet, utan äfven om en ej sällan oväntadt naiv uppfattning af partilifvets väsen: ty hvarje i högre bemärkelse politiskt aktiv demokrati af större omfattning kräfver gifvetvis organisation och så till vida ett "aristokratiskt" element.

I och med den första mössministärens fall förlorade alltså motsättningen mellan riddarhusets aristokrati och demokrati sin politiska betydelse. Den gamla riddarhusaristokratien blir nu ej blott ständigt och afgjordt underlägsen, utan med årens lopp allt betydelselösare, ja inom kort utan något gemensamt, sammanhållande "aristokratiskt" intresse.[1] De gamla ätterna förlora sig i mängden af nya, och de forna skiljaktigheterna emellan gammal och ny adel börja äfven i det allmänna föreställningssättet allt mer att dala bort. Ej minst med hänsyn till dessa månghundraåriga motsatser inom adelsståndet förtjänar tiden mellan Karl XII:s död och Arvid Horns störtande att kallas en öfvergångsperiod och år 1738 att betraktas som en vändpunkt i den svenska adelns historia. Väl voro de aldrig ett partiskiljande moment af samma ordning som frågorna om allianspolitiken och successionen. Men vid olika tillfällen spelade de en viktig roll, som enande eller splittrande de olika intressegrupper, som under frihetstidens första skede kämpade om makten på riddarhuset.

En stark känsla af bördens och samhällsställningens förpliktelser, men äfven af deras rätt hade varit karakteristisk för det svunna storhetstidehvarfvet, af hvilket ännu ett sista återsken dröjt kvar öfver den tid, hvarpå en Arvid Horn och en Gustaf Bonde tryckt sin prägel. Nu började nya vindar att blåsa. Anor hjälpte ej längre någon till högre ämbete, och på riddarhuset skyddade ingen hög rangställning mot angrepp från underordnade.[2] Ingen förtjänst

[1] Höpken skref om 1738 års partihvälfning: "C'est depuis ce moment que les vues secretes de l'aristocratie furent forcées de ceder à la démocratie qui prit totalement le dessus et dura toujours en accroissant jusqu'au moment de la dernière révolution de 1772". *A. J. Höpkens skrifter*, utg. af L. Silfverstolpe, I, sid. 33.

[2] 1746 beslöts, att inga karaktärer skulle brukas på riddarhuset, "efter vi alla här äro lika gode, men hända kan at någon af difference för en annans caractere afhålles ifrån at utsäija det, han eljest ville". *Ad. prot.* 27 sept. (XV, sid. 23).

skulle gälla utom det egna snillet och den självförvärfvade, och i hattpartiets lysande ungadliga chefer såg nationen snart det svenska ridderskapets yppersta representanter. Men dessa den fria täflans proklamerade principer ledo i tillämpningen väsentliga inskränkningar — framför allt genom det ökade hänsynstagandet till partimeriter —, och de vände sig i sina konsekvenser mot adelsståndet självt och dess företrädesrättigheter. I en tid af förslappad statskänsla verkade de på riddarhuset härskande jämlikhetsidéerna utomordentligt menligt utanför detsamma: "Subalternofficern skydde icke att i riksdagskampen ställa sig emot sin förman; men sedan han i månader och år bytt ord med honom som jämlike, hade han i lägret svårt att tiga och lyda".[1] Liknande blef förhållandet mellan de civila ämbetsmännen och deras öfverordnade. Så bidrogo de riddarhusdemokratiska idéerna, om ock i mycket djupt berättigade, till självsvåldet i förvaltningen och upplösningen inom hären.

Först Gustaf III lyckades genomföra en till synes radikal omorganisation af riddarhuset. 1719 års konvention om klassindelningens upphäfvande annullerades, likaså 1762 års riddarhusordning. Gustaf II Adolfs statsskick skulle återupprättas. Gustaf III har själf yttrat, att han genom klassindelningens återinförande ville stäfja "den demokrati, som regerade inom riddarhuset och som gjorde, att rikets första stånd liknade en illa upptucktad hop utan kännedom af sin rätt och sitt intresse, utan förmåga att försvara dem eller att upprätthålla sin värdighet och sitt företräde emot de tre ständen, hvilkas afundsjuka alltid förenat dem till inkräktning på adelns rättigheter". Genom klassindelningens återupplifvande ville han förhindra "den oordning, som blandningen af olika börd med sig förer" och "sätta en bom för de smås ärelystnad". Att skatta lysande börd eller utmärkelser för intet vore, menade han, en vacker spekulation,

[1] C. G. Malmström, Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia, sid. 342.

men intet annat. Men de förändrade sociala och politiska förhållandena kräfde förtydligande och kompletterande stadgar till den återupplifvade riddarhusordningen.[1]

Nu liksom 1719 utgjorde andra klassen denna författnings svaghet — 1778 funnos blott 16 rådsslägter, som ej upphöjts i grefligt eller friherrligt stånd — och liksom då öppnade sig olika vägar till dess ombildande.[2] Enligt 1778 års riddarhusordning kom den att förstärkas med de 300 äldsta ätterna i tredje klassen och med kommendörerna af nordstjärne- och svärdsordnarne och deras ättlingar. Så kom den första klassen att bestå af 223, den andra af 334 och den tredje af 636 familjer.[3] Omröstningen skulle naturligtvis ske i enlighet med 1626 års riddarhusordning, så att två klassers samstämmande beslut ansågs som R. o. A:s.

Härigenom trodde sig konungen otvifvelaktigt hafva företagit en radikal förflyttning af maktens tyngdpunkt inom riddarhuset från dettas demokrati till den förnäma och högbyråkratiska adeln. Men det skulle snart visa sig, att konungen räknat fel. "Man gör ej aristokratier", yttrar Geijer härom. "Att vilja från thronen skapa dem medelst förordningar är första tecknet till deras förfall."[4] Han kunde äfven ha tillagt, att just ett dylikt förfaringssätt stod i full öfverensstämmelse med Gustaf III:s fantasirika optimism och tidehvarfvets eget naiva öfverskattande af lagstadgandens betydelse och formernas innebörd.[5] Det fanns ej längre några förutsättningar för ett återupplifvande af en riddarhusaristokrati i Gustaf Adolfs anda. Inga kungliga maktbud eller riddarhusordningar kunde tillintetgöra resultaten af den karolinska tidens reduktioner och massadlande eller frihetstidens eget nivelleringsarbete inom adelsståndet.

[1] *Gustavianska papperen*, II, sid. 139. Om Gustaf III:s förkärlek för de gamla ätterna, se Fryxell, XXXVIII, sid. 195—196.

[2] *Gustavianska papperen*, II, sid. 142—143 och *Riksdagstidningar* 1778, sid. 84.

[3] Odhner, Sveriges politiska historia under Gustaf III:s regering I, sid. 553.

[4] *Gustavianska papperen*, II, sid. 153.

[5] Adeln önskade icke klassindelningens återinförande, och Fersen afrådde konungen därifrån; "men för konungen var allt nog, att det så hade varit i Gustaf Adolfs tid". *Fersens skrifter* IV, sid. 66.

Om adelns representationsskick.

I.

Under medeltiden och äfven senare voro formerna för adelns sammankomster, val och beslut ännu outvecklade, frälset saknade bestämd organisation, frågan om adelskapets ärftlighet var ännu oafgjord.[1] Om någon representation genom val af fullmäktige för provinser, län eller släkter var ej heller tal, och alla frälsemän, som kallades till de allmänna riksmötena, hade då samma rätt. Att personligen infinna sig vid riksdagen betraktades ej ännu som en adelns rättighet, utan som en skyldighet, ytterst betungande särskildt för de mindre förmögna.

På riksdagen i Söderköping 1595 föreslogo ständerna, att innan riksdagar sammankallades, de olika landsdelarnes ständer inom hvarje lagsaga måtte sammankallas och sättas i tillfälle att diskutera de blifvande riksdagsfrågorna, hvarefter hvarje stånd — således äfven adeln — skulle sända fullmäktige till riksdagen.[2] Det var första gången adeln anhöll om att få låta sig representeras vid riksdagarna af provinsdeputerade, och 1596,[3] 1602, 1607 och troligen äfven 1611 har adeln upprepat denna begäran, som dessa gånger dock framställdes utan samband med något förslag till en de ofrälse ståndens rörande representationsreform. Till riksdagarne i Stockholm 1597 och Uppsala

[1] För framställningen af adelns representation före frihetstiden ha här användts Svedelius, Representationsreformens historia, sid. 6—18, von Steyern, Bidrag till svenska riksdagens historia 1600—1650, sid. 1—29, och Beckman, Bidrag till svenska riksdagens historia 1650—1680, sid. 7—11.

[2] Wingquist, Om svenska representationen i äldre tider, sid. 130 o. 131.

[3] Wingquist, anf. arb., sid. 131.

1598 lät också hertig Karl endast kalla ombud från adeln, hvilket väl betraktades som ett medgifvande utan prejudikats karaktär.

I 1626 års riddarhusordning[1] blef det emellertid fastslaget, att hvarje till laga år kommen adelsman i Sverige och Finland måste infinna sig till de allmänna riksdagarne eller ock skriftligen förete laga förfall, "som är at han åå sothesäng ligger eller är vanföhr af ålder eller i rijksens tienst eller och uthrijkes fahren" (§ 13).[2] Hvarje i Sverige och Finland bosatt adelsman ålades äfven att låta inskrifva sig i adelns matrikel (§ 7). Då ståndet samlats på riddarhuset, skulle hvarje ätt inom sig välja en hufvudman, som under riksdagen innehade familjens säte och förfogade öfver dess stämma. Var i någon familj ingen manlig medlem hunnen till mogen ålder, företräddes den af förmyndaren. Representerade denne sin egen ätt och hade han ej någon närskyld frände att utse till de omyndigas ställföreträdare, tillkom det landtmarskalken att bland den öfriga adeln utse ättens fullmäktige.[3] Den, som var frånvarande i rikets tjänst, ägde att befullmäktiga annan adelsman i sitt ställe och anförtro honom sin egen stämma, säte och signet (§ 14). Hvarje ätt hade en röst i sin klass oberoende af ättens talrikhet eller plats på riddarhuset. Den valde hufvudmannen ägde allena sitta, tala och rösta för ätten och kunde icke under riksdagen beröfvas sitt mandat; fick han under pågående riksmöte laga förhinder att närvara, skulle han utse en annan af ätten i sitt ställe, till hvilket val dock fordrades de öfriga ättemedlemmarnes samtycke. Om de

[1] Om 1617 års riksdagsordnings bestämmelser angående adeln, se Edén, Gustaf Adolfs riksdagsordning, sid. 16—17.

[2] Släktingars sjukdom, dåliga fortskaffningsmedel, foderbrist o. d. kom dock att godtagas som laga förfall. Beckman, anf. arb. sid. 8.

[3] Ingen hufvudman fick öfvergifva sin egen ätts säte för att som fullmäktig intaga ett annat. Alla försök att dymedelst erhålla ett högre rum på riddarhuset förklarades stridande mot riddarhusordningen § 14. *Ad. prot.* 12 mars 1655 (V:2, sid. 5). Dock hände att adelsmän representerade på en gång sin och andras ätter; de ägde då endast votum för egen ätt, men kunde skrifva under riksdagsbeslutet o. d. både å egna och andras vägnar. *Ad. prot.* 23 dec. 1713 (XVII, sid. 238). — Om bestämmelserna i 1634 års regeringsform, se E. Hjärne, anf. arb. sid. 30 f. — Sjuk hufvudman, som måste lämna riksdagen, fick utse ställföreträdare. *Ad. prot.* 22 sept. 1675 (XII, sid. 113).

adelsmän, som icke valts till riksdagsmän, hette det, att de skulle stå på golfvet bakom sin ätts säte och förordnade hufvudman och tigande lyssna till de frågor, som underkastades diskussion eller votering (§ 15).

Liksom man var angelägen att engagera äfven minoriteten i riksdagens viktigare beslut (se ofvan sid. 12 o. 13), var det äfven af betydelse att genom om möjligt alla adelsmäns närvaro stärka dess auktoritet, i synnerhet som de närvarandes rätt att besluta å de frånvarandes vägnar i vissa fall ännu icke var fullt klar.[1] Men riddarhusordningens bestämmelser afspegla också Gustaf Adolfs uppfattning af adelskapets förpliktelser: hvarje riddersman måste begagna det tillfälle, en riksdag erbjöd, till att söka ernå en fördjupad kunskap om statslifvets kraf och verkningssätt. Bestämmelserna om ättemännens närvaro betingades otvifvelaktigt äfven af detta politiskt-pedagogiska betraktelsesätt, om också de extra capita, som ej under riksdagen blefvo representanter för frånvarande ätter, ofta spelade en mindre passiv roll, än hvad som synes framgå af riddarhusordningens bestämmelser, i det att de fingo inväljas och arbeta i utskott[2] och naturligtvis äfven före och mellan plena öfverlade med caput om ättens ställning till de väckta frågorna samt väl äfven deltogo i de mera privata rådslagen om riksdagsärenden.[3] Då adelsståndet blifvit mer talrikt, riksdagens statsrättsliga ställning mer fixerad och banden mellan hufvudmannen och ättens öfriga medlemmar mindre intima, blefvo de senare allt öfverflödi-

[1] Detta tyckes hafva varit fallet med kontributionsfrågor. Den 2 jan. 1628 (*Ad. prot.* I, sid. 69) trädde hvarje caput med sina ättemän in till riksens råd och lofvade med handslag, att de hvar och en skulle erlägga kvarntullen, "men videre eller för någon annan kunne dhe inthet cavera". Den 17 febr. 1632 förklarade adeln beträffande en annan kontribution att "dhe inhtet kunna svara för dem, som hemma äro, efter dhe inthet äre af dem fulmechtige giorde". (*Ad. prot.* I, sid. 189). Af det förra fallet att döma synes då ej ens caput kunnat besluta om bevillning å närvarande ättemäns vägnar. Jfr. nedan not 3.

[2] Carlgren, Riksdagsutskott före 1680 med särskild hänsyn till sekreta utskottet, sid. 150 not. 2. Tham, Bidrag till svenska riksdagarnes historia 1626—1629, sid. 76.

[3] Per Brahe yttrade, att "hvad qvarnetullens richttighet vedkommer, hade han af sin familie ingen resolution tagidt" och kunde därför icke "derpå någott resolvere". *Ad. prot.* 22 jan. 1627 (I, sid. 12).

gare vid riksdagarne, och deras närvaro synes också snart betraktas som allt mindre nödvändig,[1] ehuru de vid högtidliga tillfällen — kungliga begrafningar, bröllop och kröningar — skulle närvara för att göra processionerna mera imponerande och gifva festligheterna ökad glans. Den adliga ätten upphörde äfven att vara ett självständigt valkollegium, i det att den äldsta manliga medlemmen snart kom att anses som självskrifven hufvudman;[2] småningom stadgade sig äfven den praxis, att han skulle tillhöra den äldsta grenen.

Vid 1697 års riksdag protesterade Klas Tordsson Bonde å egna och sin broders vägnar mot sin släkting Johan Filips anspråk på hufvudmannarätten inom familjen. Vid riddarhusets inrättande hade nämligen en yngre broders son utsetts till caput, och denna rättighet hade utan protester från någon förblifvit inom hans gren. Johan Filip, som tillhörde denna, ansåg sig också ha rätt att anses som hufvudman och bestred, att caput nödvändigtvis måste tillhöra den äldsta grenen. Klas åter "begiärte att niuta dhen rätt, som alla af adelen bruka, att dhen, som är af äldsta brodern, måtte niuta sätet". Att hufvudmannarätten var ärftlig enligt förstfödslorätt, förutsatte de bägge tvistande som självfallet. Landtmarskalken "repeterade om dhen gambla vahnan och plägseden här på riddarhuset, att man tagit dhen äldste af familien till caput familiæ, hvilcket altijd har varit brukeligit". Striden afgjordes icke vid 1697 års riksdag, och Johan Filip har i egenskap af hufvudman undertecknat riksdagsbeslutet (*Ad. prot.* XVI, sid. 464). Om tvistefrågan senare blef sliten, är ej bekant. Visst är att Klas' yrkande stod i full öfverensstämmelse med frihetstidens rättspraxis. Hans gren utdog emellertid 1716.[3]

Alltjämt betraktade adeln sin representationsskyldighet som en tung och kostsam börda, under det att regeringen framhöll denna som ett adligt privilegium, ägnadt att gifva ståndet ökad makt och glans. Då adeln till stor del utan

[1] Den 5 maj 1655 (*Ad. prot.* V:2, sid. 89) uttalade sig rådet mot förslaget att låta adeln representeras genom valda ombud och ansågo bäst, "att en hvar familie komme tillstädes, så mycket skee kunde". — 1668 ansågs dock att extra capita borde bötfällas för olaga frånvaro, hvarom se nästa sida.

[2] Tham, anf. arb. sid. 77.

[3] *Ad. prot.* 7 o. 13 dec. 1697 XVI, sid. 235, 251—252 jämte Klas' och Johan Filips skrifvelser (bland originalprotokollet bifogade otryckta handlingar). Anrep, Svenska adelns ättartal.

laga förfall uteblef vid 1638 års riksdag, klagade rådet öfver att "den ene ställer sigh in, den andre blifver uthe förutan allt laga förfall och ändskyllan, mehre ahnseendes ett litet besvär ähn den härligheet, ståndet där medh tillstår, så ock rickzens så väl som hans egit och medhbrödernes välståndh". [1] Adelns upprepade beslut om böter för de olagligt frånvarande tyckas lika litet som hotet om af öfverheten ålagdt straff hafva ledt till åsyftadt resultat. Böterna voro för öfrigt så låga, att man med fog skulle kunna tala om en adelns friköpningsrätt från riksdagsskyldigheten, och deras indrifvande tyckes hafva varit förknippad med stora svårigheter.

Adeln var sedan gammalt skyldig att på konungens kallelse mangrant infinna sig till herredagarna, och de försumlige hade till och med hotats med frälsets förlust. [2] 1626 års riddarhusordning innehöll emellertid inga bestämmelser om straffpåföljd för frånvaro utan laga förfall, men adeln brukade på riksdagarne besluta om böter härför och äfven bestämma dessas storlek.

På riksdagen 1638 ville adeln fixera summan till 50 daler s. m., — detta belopp synes hafva varit det normala —, men då landtmarskalken menade, att många då hellre ville böta än resa till riksdagen, höjdes summan till 50 daler per rusttjänsthäst. Då rikskanslern fann äfven detta för lågt, invändes att "dehres oförmögenhet en dehls är så stoor, att dhe inthett förmå komma till rikzdag"; kanslern åter genmälte, att alla vore förpliktade att infinna sig på riksdagen oberoende af förmögenhetsförhållanden. "Med konungens interesse moste vi samsettia oss för olydno skulldh." — Vid 1668 års riksdag föreslog landtmarskalken en höjning af det vanliga bötesbeloppet — "efter ingen är, som icke heller vill gifva dhe 50 daler förr än reesa till rijkzdagen och förtära säx gånger så mycket". Riddarhusfiskalen beräknade då, att böterna motsvarade tredje- eller fjärdedelen af den summa, som resan, tid och vistelsen under riksdagen kräfde. Adeln träffade då en inbördes öfverenskommelse, att caput, som utan laga förfall uteblef från riksdagen, skulle böta 100 d. s. m. per rusttjänsthäst och extra caput, som kommit till laga ålder och ägde bo och gods, hälften så mycket. Dessa bestämmelser fingo dock en klen effekt. Äfven brukade böter utsättas för uteblifvande från eller för sen ankomst till plenum äfvensom för oloflig frånvaro från

[1] *Ad. prot.* II, sid. 345.

[2] Hildebrand, Svenska statsförfattningens hist. utveckling, sid. 374.

processionerna — en bestämmelse, som hufvudsakligen riktade sig mot de nyadlade, som voro generade öfver att nödgas gå sist.[1]

Därtill kom, att adelsmännen ofta underläto att erlägga de ådömda böterna; i 1600-talets adelsprotokoll finnas mångfaldiga exempel härpå, hvilka synas bestyrka sanningen af Stiernskölds yttrande angående besluten om böter för skolkande adelsmän: "Thet skickar sig inthet; thet kommer äntå allrig till execution." Då riddarhusfiskalen reste omkring för att indrifva afgifter, förfallna skulder och böter till riddarhuskassan, afspisades han mångenstädes med "spotzke ord" och fick uppbära mindre penningar, än hans resa kostat. "Vij äre inge bönder", yttrades det på 1657 års provinsmöte, "att fiscalen skall klaga oss an för någon absentie, och bör icke lijdas, att han så obetänkt skrifver sig villia bringa oss till lydigheet."[2]

Till de ganska talrika utskottsmötena under Kristinas förmyndarregering kallades ju endast ett fåtal af adeln, och ett liknande representationssätt skulle ju äfven kunnat införas till de allmänna riksmötena, R. o. A. till mindre kostnader och besvär. 1638 önskade adeln, att fattiga adelsmän skulle tillåtas att fyra och fyra förena sig om en riksdagsfullmäktig. Vid 1642 års riksdag anhöll den, att de "långvägade motte tillåtes af hvar provintie att uttgöra ett uttschott eller ju en af hvar familia af samma landzort, på dett de af ringe medel äro, måga blifva beholdne", och på 1647 års riksdag framställdes en liknande begäran — dock alltjämt utan påföljd.[3] Småningom gjorde sig också inom adelsståndet den åsikten gällande, att hvarje adelsmans självskrifvenhet vid riksdagarne ej endast vore att betrakta som en skyldighet. Då vid 1654 års riksdag i Uppsala förslag åter väcktes om att adeln före hvarje riksdag skulle

[1] *Ad. prot.* 11, 12 o. 13 dec. 1627; 8 jan. 1628; 8, 13 o. 15 juni 1629 (I, sid. 45, 47, 71, 85, 91, 94, 95 o. 126); 9 o. 15 febr. 1638 (II, sid. 289, 294 o. 350); Adelns besvär, punkt 9, i *Ad. prot.* V:1, sid. 316; *Ad. prot.* 1 juni 1655 (V:2, sid. 157 o. 158); 17 o. 18 juni, 29 juli o. 5 aug. 1668 jämte adelns besvär, punkt 60 o. beslut om riddarhusets byggning, punkt 3 af s. å. (X, sid. 46, 59, 60, 278, 279, 303, 532—533, 566, 596 f.). Resol. på adelns besvär 1668. *Stiernman* II, sid. 1558; *Ad. prot.* 7 sept. 1672 (XI, sid. 7), 23 dec. 1682 (XIV, sid. 172); 14 o. 16 sept. 6 nov. 1686 o. 8 febr. 1689 (XV, sid. 13, 21, 98 o. 316). Dessa torde vara de mest typiska beläggen.

[2] *Ad. prot.* 13 juni 1654 (V:1 sid. 249) 24 o. 30 april 1657 (VI, sid. 38, 86—88.)

[3] v. Steyern, anf. arb. sid. 20 o. 21. *Ad. prot.* III, sid. 210.

sammankallas i hvarje län, diskutera de blifvande riksdagsfrågorna och därefter bland sig utse deputerade till riksdagen, rönte detta motstånd och fick tills vidare förfalla. Man androg bl. a. mot förslaget, att det vore farligt att i hvarje landskap inrätta "såsom een landstugu" och dymedelst konstituera "många små ridderhuus" — kanske en allusion på förhållandena i Polen — och då man förut, såsom vid 1607 års riksdag, anhållit att få sända fullmäktige "så väl som andre stånd här i riket" (Svedelius, anf. arb. sid. 9), anfördes nu emot en dylik åtgärd, att adeln då skulle blifva lika bönder, som så välja herredagsmän. Men motståndet var ej enhälligt. Ja, den gamle Axel Oxenstierna, som alltid inskärpt adelns plikt att infinna sig till riksdagarne,[1] syntes nu vara böjd för en representation per deputatos.[2]

Vid riksdagen 1655 väcktes åter förslag härom: det skulle gagna kronan, när goda och förståndiga män blefvo valde, öfverläggningarna skulle bli mindre långvariga och stormiga, adelsmännen sluppe utblotta sig genom att bevista riksdagen, och för öfrigt skulle det alltjämt stå hvar och en fritt, som det önskade, att personligen infinna sig. Förslaget afsåg alltså ej att inskränka adelsmannens representationsrätt, utan endast att befria honom från hans skyldigheter i detta hänseende. Men häremot invändes, att det vore farligt att i något afseende söka rubba en gång erhållna privilegier och att en sådan förändring, som förslaget åsyftade, skulle medföra åtskilliga svårlösta frågor — om hvarje deputerad skulle ha ett votum eller lika många, som antalet af hans kommittenter, hur valet skulle försiggå, huru man skulle bete sig, om man ej kunde uppnå enighet vid

[1] Se t. ex. hans uttalande i rådet mot förslag om adlig representation per deputatos den 2 mars 1642. *Rådsprot.*, s. d IX, sid. 178.

[2] *Ad. prot.* 12, 15, 16 juni 1654 (V:1, sid. 245, 247, 260 o. 263). Vid högtidliga tillfällen såsom kungliga kröningar, bröllop och begrafningar skulle dock adeln enligt förslaget mangrant infinna sig. — Axel Oxenstierna menade, att fattigdom ej vore giltigt förfall för uteblifvande från riksdagen. "Insinuerade doch der hoos, att han hölt före vara nyttigt (när icke kröningar skedde etc.) att ett uthskått giordes, som skulle väljas af samptlige ridderskapet, anten det skedde häradethals eller af landskapen; och dhe hemma varande kunde contribuera der till efter godzen".

val af representanter etc. Vidare vore ingalunda den möjligheten utesluten, att adeln i provinserna valde mindre lämpliga ombud, och att den påtänkta representationsförändringen skulle ha till följd, att många absenterade sig, fastän det ej anstode en riddersman att sitta hemma under riksdagen och försumma detta tillfälle att inhämta kunskap om "rixens stat och hofsedher". Riddarhusordningen tillåte för öfrigt frånvaro vid laga förfall. Kanske skulle det såra konungen, om adeln, strax efter hans regering begynt, sökte draga sig undan. "Deputati skulle mehr timide handtera sakerne, efter dhe befruchtade att praeiudicera dem, som frånvarande vore". Gent emot den gamla uppfattningen om det politiska värdet af hvarje adelsmans representationsplikt häfdades nu, att det vore "i sigh sielft för ridderståndet ett privilegium att få komma till rixdagar per capita och heele ståndet immediate, där dhe andre ständer måste göra det per deputatos, hvilket privilegium framdeles genom dette sätt kunde mistas och våre efterkommande sådan altidh bundne till visse deputatos, der med heele ståndet ved någon thidz oförmodelig och oönskelig hendelse kunde blij praeiudicerat".[1] — Rådet ställde sig också afvisande till förslaget; det inrycktes ej heller bland adelns besvär, och frågan fick förfalla för att ej återupptagas förrän under frihetstiden.[2]

Det var otvifvelaktigt lågadelns hastigt växande antal, som hufvudsakligast framdrifvit de sista årens representationsförslag. Att de sedan upphöra för så lång tid framåt, trots att intet ändrats i nämnda afseende, torde ej minst berott på den omständigheten, att en adelsmans fattigdom kom att anses först som en förmildrande omständighet för uteblifvande från riksdagen, sedan rent af som laga förfall. Axel Oxenstierna hade alltid varit däremot. "Det är ingen excus för een adelsman", hade han yttrat; "den, som i sådan

[1] *Ad. prot.* 4, 5, 8 maj 1655 (V:2, sid. 85, 89, 95) Adelns besvärsutskotts prot. *(Ad. prot.* V:2, sid. 282 o. 300—301).

[2] I rådet androgs bl. a. som skäl mot förslaget, att detta förutsatte provinsmöten och att det blefve svårt att afgöra, hvem som skulle bestå ombudens riksdagskostnader. *Rådsprot.* 28 maj 1655. Malmström (I, sid. 428) tillskrifver förslagets fall högadelns inflytande. Jfr. F. F. Carlson, sid. 211 o. 212.

och annan måtto icke kan tiäna sin konungh, vari bonde".[1] Men efter hans död kunde denna princip ej länge upprätthållas, och enväldets införande medförde ingen ändring häri. Den kostnad, vistelsen vid riksdagen åsamkade adeln, har dock tvifvelsutan bidragit till ståndets mindre bemedlade medlemmars undfallenhet inför konungens maktanspråk och beredvillighet att i olika fall tillerkänna honom makten att handla utan ständernas inkallande och hörande.[2]

Klagomålen öfver de många olaga förfallen äro dock ständigt återkommande. Men det är karakteristiskt, att tyngdpunkten vid dessas bedömande småningom synes förskjutas: det talas allt mindre om olydnad mot konungens befallning eller svikna förpliktelser, men i stället om "eftertahl af dem, som liggia hemma, hvilket vore mächta svårt att tåhla".[3] De vid riksdagen närvarande adelsmännen, som i stormiga tider och svåra situationer tvungos att taga parti, kände naturligtvis sitt ansvar tyngre, i den mån de måste besluta ej blott å egna, utan jämväl å många frånvarandes vägnar.

Då förslag om representation per deputatos diskuterades på 1654 års riksdag, yttrade landtmarskalken: "Man har nu möda att försvara sigh hoos dem, som hemma äre; hvad ord skulle man då höra af dem?" — Många adelsmäns godtyckliga frånvaro innebar äfven en fara för adelsståndet, "ty det kunde så hända", yttrade landtmarskalken år 1668, "att slijke saker förehafvas och proponeras kunna, derpå

[1] *Ad. prot.* 15 juni 1654 (V:1, sid. 260). Under diskussionen följande dag vände sig en anhängare af representationsreformen mot påståendet att adeln, om förslaget bifölls, skulle bli lik bönderna: "Det står dem fritt att komma, hvem som vill, men det är för dhe fattigas skull giort". *Ad. prot.* V:1, sid. 263. Då vid följande riksdag några ur tredje klassen klagade öfver den fattiga adelns svårigheter att infinna sig på riksdagarna, fingo de det svaret, "att mången har sökt baare titulen, och hvem råder då derföre?" *Ad. prot.* 3 maj 1655 (V:2, sid. 81).

[2] *Ad. prot.* 3 sept. 1664 (IX, sid. 274); Adelns besvär 1668, punkt 60, *(Ad. prot.* X, sid. 566); *Ad. prot.* 23 dec. 1682 (XIV, sid. 172—173) 6 o. 8 nov. 1686 (XV, sid. 98 o. 100). Den 16 okt. 1682 *(Ad. prot.* XIV, sid. 22) var frågan före att tillerkänna konungen rätt att ständerna ohörda göra utskrifningar. "Utur 3 classen hördes åthskillige, som bijfölle detta, efter såsom richzdagar myket tryckte dem; dee måste reesa hijt, förtära stoore medell, sättia sig i giäldh, hvarmedh dee förderfvade sig, hustru och barn; vore derföre bäst lembna H. K. M:t att hålla uthskrifningar, tå det behöfdes, så uti fredelige som ofredelige tijder."

[3] *Ad. prot.* 3 febr. 1678 (XII, sid. 244).

fåå, som tillstädes vore, sig eij resolvera kunde och det angå, som heela ståndet kunde tryckia och till förfång lända".[1] Vid 1682 års riksdag yttrades också betecknande nog om de från riksdagen skolkande adelsmännen, att "dhe sittia hemma och sedan tahla mäst på dhet, som vedh rijksdagen slutes", hvarefter landtmarskalken tillade: "Dhet hafva varit stoora riksdagar, importante saker slutne: dhe låtha illa hemma därföre".

II.

Frihetstidens författning skänkte ständerna en förut okänd makt och gaf i förening med tidens allt mer utprägladt privaträttsliga uppfattning af riksdagsmannarätten ett nytt innehåll åt adelns privilegium att personligen bevista riksdagen. Under hela frihetstiden stod det hvarje adelsman fritt, som ägde denna företrädesrätt, att, om han så ville, underlåta att begagna sig af den, äfven om det officiella statsrättsliga åskådningssättet fortfarande i adelns kallande till riksdag såg ett tungt onus, som man ej ägde rätt att undandraga sig.[2] Men om å ena sidan ståndernas nya befogenheter i förut oerhörd grad kräfde hufvudmannens eller hans fullmäktiges närvaro på riddarhuset för att bevaka ståndets och ättens intressen, medförde de å den andra sidan den olägenheten, att tiden för riksdagens samvaro i hög grad

[1] *Ad. prot.* 12 juni 1654 (V:1, sid. 245), 29 juli 1668 (X, sid. 279) o. 23 dec. 1682 (XIV, sid. 172). Om antalet före frihetstiden på riddarhuset närvarande adelsmän, se Hildebrand o. Svedelius, anf. arb., sid. 375 o. 27—31 resp. Antalet varierade före 1680 års riksdag mellan 77 (år 1678) och nära 400 (år 1664). År 1680 torde antalet varit ett par hundratal högre än vid 1664 års riksdag. — Särskildt vid riksdagarnes början synes adeln varit fåtalig. Då landtmarskalken för första gången år 1675 harangerade "samptel. Sveriges rijkes Ridderskap och Adel", räknade detta blott 9 närvarande representanter från den första, en från den andra och cirka 26 från den tredje klassen. *Ad. prot.* 23 aug. 1675 (XII, sid. 1—2).

[2] I *En ärlig svensk* (sid. 839—844) förfäktades den uppfattningen, att hvarje adelsman vore skyldig att själf närvara vid riksdagen eller vid förhinder ställa fullmäktig. Riksdagsordningens bestämmelser liksom riksdagskallelsens lydelse förmenades framställa detta som en skyldighet och därföre åtnjöte adelsmannen också sina privilegier. "Ty om en hvar ville efter godtycko afhålla sig ifrån riksdagen, så blefve ju intet riksmöte."

förlängdes. Så länge icke underhållet från partikassor och utländska ministrar spelade någon större roll, måste en vistelse vid riksdagen, som ofta varade nästan ett år och ibland längre, kännas ytterst betungande för hela adelsståndet, särskildt för de långt ifrån riksdagsorten boende, för de mindre förmögna samt allra mest för den fattigare provinsadeln. Därtill kom, att adeln genom det myckna nobiliserandet under Karl XI:s, Karl XII:s och Ulrika Eleonoras regering var blifven så talrik, att om alla capita verkligen skulle infunnit sig, de ej skulle kunnat rymmas i riddarhussalen, och att vid riksdagsfrågornas handläggande och afgörande en mindre församling måste hafva större förutsättningar att fylla de parlamentariska kraf, som ställdes på frihetstidens riddarhus.

Man kan fråga sig, huruvida vid statsskickets grundande ingen förfäktat idéen om en folkrepresentation, baserad på en annan grundval än ståndsprincipen. Hittills upptäckta samtida källor nämna intet därom. Att dock dylika tankar icke varit främmande för alla, kan man misstänka af följande uttalande i en af Sven Hof år 1771 pseudonymt utgifven liten skrift, *Enfaldiga och välmenta påminnelser vid en adelsmans tankar om frälse- och ofrälseståndens rättigheter i befordrings-mål. Til allmänhetens ompröfvande vördsammeligen hemställda och framgifna af Joseph Enigius, Capellan i Odalbo församling:* "Åren 1719 och 1720, när vår regeringsform upprättades, hade jag condition hos en högtförnäm herre i Stockholm. Jag hörde honom då öfver måltiden flera gånger säga, at han med åtskilliga andra af R. o. A. mente och påstod, at allenast et stånd borde vara i riket under namn af det Svenska Folket och den lagstiftande magten såsom af general staterna i Holland eller parlamentet i Ängland utöfvas af besuttna landtmän och borgare, som folket kunde hafva förtroende til och välja, dock så at biskopar och några i politiska saker väl förfarne ämbetsmän ibland dem borde äfven intagas. R. o. A. skulle efter hans förslag njuta sin gamla heder och värdighet framför andra, behålla sina frälse-egendomar och vanliga förmåner, få återvinna, hvad dem genom reductionen orätt vore frångångit, och hafva rättighet så väl i gemen at bekläda allehanda ämbeten och besittja all slags egendom på landet och i städerna som ock i synnerhet at blifva prester, köpmän, fabriqueurer och bergsmän. Samma rättighet borde, som han hölt före, alla andre äga, när de därtil kunde hafva förmögenhet, lägenhet och skickelighet, hvarföre ock inga andra privilegier skulle utgifvas än de, som nödvän-

digt fordras til hvarjehanda publique verks vid magt hållande samt nödiga tjänsters, syslors och handteringars vederbörliga förestående och skötsel. Ändteligen trodde han, at riket genom fyra stånd, så vida de blefvo skilda ifrån och satte emot hvarandra och med olika eller stridiga interessen, förmåner och afsigter, icke skulle kunna i framtiden bibehålla sig vid friheten samt en erforderlig välmåga och säkerhet".

En dylik källa kan naturligtvis icke äga obestridligt vitsord rörande händelser vid frihetstidens början; framställandet af den förnäme herrens åsikter kan ju tänkas vara endast en form för urgerandet af författarens egna meningar. Att Hof förklarar sin sagesman hafva öfverskattat nyttan af nämnda planers realiserande, behöfver ju ej betyda mycket. Men det förefaller dock långsökt och osannolikt, att Hof betjänat sig af en fiktion af denna art och att han t. ex. skulle omnämnt planerna på en återgång af reducerade gods — hvarpå ingen tänkte under 1770-talet — blott för att stärka det trovärdiga intrycket af sin berättelse.[1] Men därtill kommer en viktig omständighet: Dessa uppgifter utom den angående de reducerade godsen återfinnas, om också i något förkortad form, i Hofs *Spådomar om Sveriges tillkommande öden,* Kungliga biblioteket. I denna digra skrift, som författats under frihetstidens sista skede, framträder Hof ej blott som mer eller mindre lyckad politisk profet, utan äfven som en uppenbarligen sanningskär och vederhäftig memoarförfattare, som utan några politiska bimotiv berättar för eftervärlden. Af detta arbete framgår också, att den åsyftade "högtförnäme herren" var presidenten D. N. v. Höpken, hos hvilken äfven Hof enligt sin *Lefvernes beskrifning* (Kungliga biblioteket) varit informator i sin ungdom, och att Höpkens förslag fallit på Horns och flertalets af adeln motvilja mot att se sitt stånd "blandas med ofrälse män". Att Hof kallar Horn "landtmarskalk" behöfver väl icke tyda på att Höpken framfört sina idéer först 1720.

Vid sidan af dessa Hofs uppgifter förtjänar att citeras ett yttrande af landshöfding Nils Reuterholm, fälldt år 1735: "Intet godt kan uträttas i riket, så länge then här indelningen är på stånd, som nu är. Det borde intet vara flere stånd än the, som giöra rätt för thet namnet. The, som bruka jorden allena, bönder och bergsmän, the allena kunna sägas giöra riket något reélt gagn, och som the samma äro grunden till the andra ståndens, ska ingen anses för stånd, utan så vida han brukar jorden. Adelen bör intet vara stånd såsom adel, utan som jordbrukare, och kunde vi mycket väl vara adeln förutan, och riket skulle äntå kunna bestå.

[1] Att skriften utkom utan utsatt författarenamn var i öfverensstämmelse med bruket. I sin *Lefvernes beskrifning,* Kungliga biblioteket, omnämner Hof den i förteckningen öfver sina författade arbeten.

Ett stånd vore nog, och thet blefve bonde ståndet — alla lika goda och lika utlagor, then ena som then andra, bonde, prest, adel lika mycket, alt som han vore jordbrukare till. Adelen kunde äntlig få heta adel för utlänningen skull, men inga privilegier, inga förmoner, then ena mer än then andra, som i England är, utan hvar och en skattas för bättre karl, som han vore kronan nyttig till, mer eller mindre. Och förr än thet skier, bli vi aldrig någonsin försäkrade om vår frihet el. trygga för souverainitetet(!), och thet ska intet kosta så mycket, kommer thet allenast en kung som griper saken rätt an". *Brovallii dagbok* 28 nov. 1735, Upsala Universitetsbibliotek, *N. 971*).

S. å. upptager David Nehrman i Jus publicum Regni Sviogothici eller then svenska statslagfarenheten, Upsala universitetsbibliotek, *N. 1315*, 4:e afdeln. kap. 1, § 11, excursen, den frågan till behandling, huruvida somligas mening vore berättigad, att det "borde vara æqvalitas och ej vissa ständer, ty hvart stånd söker sina förmoner". Han besvarar frågan nekande: olika privilegierade stånd "kunna hålla en riktig ballance, så at när det ena ståndet vil skiena åstad, stå the andra emot".

Under riksdagarne 1719 och 1720 representerades de olika ätterna af sina hufvudmän eller deras fullmäktige i likhet med hvad förut varit sed och 1720 års interims-riddarhusordning förutsatte icke heller något annat.[1] Tanken på en representation genom valda ombud låg dock nära till hands. ja bruket hade knappast upphört att praktiseras genom utskottsmötenas upphörande. Den skånska adeln, ehuru i allmänhet ej fattig, synes redan under storhetstiden varit mycket ovillig att infinna sig till riksdagarna[2] och hade vid 1713—14 års riksdag varit representerad af utsedda ombud.[3] Detta synes äfven varit fallet vid 1719 års riksdag såväl beträffande adeln från Skåne som från Halland och Kronobergs län — möjligen äfven från flera provinser.[4] I

[1] Interims-riddarhusordningen är tryckt i *Ad. prot.* 1720 I:2, sid. 283 f.

[2] 1668 yttrades på riddarhuset, att "det syntes vara alt för præjudicerligit för kongl. placat, att heela provincierne, där rijk och förmögen adell sitter, inthet mehra respectera K. M:ts påbudh, än dhe sända een eller två till rijkzdagen, som man seer dhe ifrån Skåne giordt hafva". *Ad. prot.* 29 juli 1668 o. riddarhusfiskalens memorial (X, sid. 278 o. 532); *Ad. prot.* 6 nov. 1686 (XV, sid 98).

[3] *Ad. prot.* 18 dec. 1713 (XVII, sid. 236).

[4] Se namnunderskrifterna under "Påminnelser till contributionens iämbna ährläggiande för åhr 1719 och framgent", bland bil. till *Ad. prot.* I:1, sid. 147—148. Att andra vid riksdagen närvarande adelsmän från

slutet af år 1719 beslöt också den skånska adeln genom en konvention i Helsingborg, att till det i jan. 1720 sammanträdande riksmötet sända trenne representanter och att eventuellt under riksdagen sammankomma till provinsmöte för att behandla de frågor, om hvilka ombuden till äfventyrs skulle äska sina hemmavarande medbröders utlåtande[1], och äfven till 1723 års riksdag synes den utsett fullmäktige.[2]

Då den blifvande riksdagsordningen diskuterades vid 1723 års riksdag, framställdes också ej mindre än tre olika förslag om en adlig representation genom provinsdeputerade.[3]

Det första var sannolikt ingifvet af Karl Gyllenborg och generalmajor Mikael Törnflycht[4] och åsyftade en sådan lydelse af riksdagsordningens 6:e och 7:e paragrafer, att hvartdera af de ofrälse ständen skulle bestå af 100 och R. o. A. af 300 medlemmar, alla valda. — Åberopande detta projekt i sina påminnelser rörande riksdagsordningen föreslog en af Helsingborgskonventionens undertecknare, öfverste Stobée,[5] att adelns fullmäktige måtte utses länsvis och förses med fullmakter och instruktioner, som garanterade författningens helgd. — Det tredje förslaget[6] var ingifvet af några icke namngifna medlemmar af den deputation, som hade att utarbeta riksdagsordningen, och åsyftade ej blott en radikal förändring af adelns representationssätt, utan äfven af formerna för ståndens samarbete. Mången adelsmans riksdagsomkostnader öfverstege hans årliga inkomster,

nämnda provinser skulle gifvit någon i uppdrag att underteckna å hela provinsadelns vägnar förefaller desto otroligare, som flera af undertecknarna äro från samma provinser som dessa fullmäktige. Så är t. ex. fallet med skåningarna Aschenberg och Stobée. (Se det skånska ridderskapets memorial angående sina privilegier, tryckt i *Ad. prot.* I:1, sid. 151.)

[1] Malmström I, sid. 428.

[2] Se nedan.

[3] Tryckta i *Ad. prot.* III, sid. 386 f.

[4] Om författarskapet, se Malmström I, sid. 429, not. 1.

[5] *Samlingar till Skånes historia* etc. I, sid. 67.

[6] Gyllenborgs och Törnflychts förslag är utan tvifvel det första. Stobées synes åtminstone icke vara senare än det, som ofvan kallats "det tredje förslaget". I Stobées memorial — det enda af de tre, som är dateradt — talas om Gyllenborgs och Törnflychts som det "senast proponerade".

och i riksdagsarbetet kunde blott en så stor del af R. o. A. användas, "som emoth de andra ståndén uti den vedertagne proportionen svarar". Det funnes icke heller några utsikter till att de andra ståndén skulle öka eller fördubbla antalet af sina herredagsmän, som de ju själfva måste underhålla. Därför borde alla till laga år komna adelsmän infinna sig till riksdagen och taga del af propositionen. (Provinsmöten skulle alltså icke förekomma.) Hade riksdagen att besluta om konungaval, krig eller något ärende af "besynnerlig och högsta angelägenheet", måste hvarje adelsman kvarstanna, men eljest skulle den på riksdagsorten samlade adeln göra ett utskott på 250 personer, som ägde att representera denna. Förslagsställarna förmodade, "att medh desse deputatis de andra ståndén till ährendernes bättre och skyndesammare skiötzell läre uti ett rum tilsammans att träda sigh beqväma och förena, och den långsamhet samt andre inconvenientier, som erfarenheten vijsar förorsakas igenom deliberationer, på åtskilde stellen, att undvijka sökia".

Dessa förslag förorsakade en lång och häftig debatt, men "som R. o. A. eij kunde förena sig härom, så förbehöllo de sig sin frihet at giöra härutinnan, som de finna bäst sin räkning och alt efter som riksdagssysslorne kunna fordra deras presence". Sannolikt afsågo dessa ord att fastslå hvarje ätts riksdagsmannarätt, men också hvarje adelsmans frihet att begagna den eller underlåta det.[1] I den nu antagna riksdagsordningen blef också praxis för första gången uttryckligen legitimerad, att hvarje på riddarhuset introducerad

[1] *Ad. prot.* 9 juli 1723 (II, sid. 387) *Riksdagsjournal* 1723 för s. d., Kungliga biblioteket. Formuleringen skulle möjligen äfven kunna tolkas, som ville adeln förbehålla sig rätten att framdeles oberoende af de ofrälse ståndén ändra riksdagsordningens stadganden om hvarje ätts själfskrifvenhet på riksdagarna — något som för öfrigt skulle öfverensstämt med den gängse uppfattningen om riddarhusordningen som ett adelns "oeconomicum", hvilket endast angick ståndet själft. Orden "alt efter som riksdagssysslorne kunna fordra deras presence" skulle då åsyftat förslagen om det för utskottsarbetet nödiga antalet adelsmän. Mot denna tolkning tala dock riksdagsdiariets ord, att debatten resulterade i ett beslut, "at adelen skulle så många dem behagade dertill sammanträda eller fullmächtiga dijt för sig skicka", och ett yttrande i *Diemars journal*, s. d., att förslaget blef fullständigt förkastadt.

ätt skulle vid riksdagarna vara representerad af någon sin medlem eller af någon fullmäktig utom familjen.

Att en på val grundad adlig representation måste tilltala de aristokratiska elementen på riddarhuset var ju gifvet, liksom att en sådan måste förefalla motbjudande för den talrika unga kollegiiadeln, som redan fått ögonen öppna för de rika möjligheter, debatterna och voteringarna på riddarhuset eller arbetet i deputationerna hade att bjuda ärelystna, om karriär måna och efter politiskt inflytande fikande män.[1] För provinsadeln åter skulle genomförande af en dylik representationsreform medfört stora fördelar, men gifvetvis äfven inneburit ökade faror för "aristokratiskt" inflytande vid valen. Mången adlig landtbrukare eller indelt officer skattade också sin personliga representationsrätt alltför högt för att vilja afstå den.

Att de hemmavarande adelsmännen borde bidraga till deras underhåll, som rest till riksdagen, var ett kraf, som redan vid riksdagen 1713—1714 haft sina förespråkare på riddarhuset och som föreföll desto rimligare, som många rika adelsmän underlåto att hörsamma riksdagskallelsen. Den skånska adeln framställde nu i sina enskilda besvär samma begäran: som hela R. o. A. omöjligen kunde komma till riksdagen, borde den hemmavarande åläggas att allt efter förmögenhet bidraga till deras arvode, "som antingen äro eller blifva utnemde till deputerade vid riksdagar". Summans storlek skulle adeln bestämma "vid sin sammankomst i orten". Men med hänvisning till riksdagsordningens föreskrifter afslogs denna begäran.[2]

Vid de följande riksdagarne ingå striderna om en adlig

[1] Man kan därför draga i tvifvelsmål, huruvida Karl Gyllenborg verkligen velat väcka ett förslag af samma art, som hans broder och politiske meningsfrände Gustaf lidelsefullt bekämpade den följande riksdagen, och som nu, enligt Diemar, störtades af den unga adeln. Måhända har dock Karl Gyllenborg i denna punkt intagit en från riddarhusdemokratien afvikande ställning. Vid 1734 års riksdag ansågos Gyllenborgarne vara vänner af en representation per deputatos, hvarom se nedan; möjligen hade Karl alltid varit det.

[2] Mårten Lilliehööks, Krister Boijes o. Åke Soops memorial bland *otryckta handlingar till Ad. prot. 1713.* Skånska adelns besvär § 16 i *Ad. prot.* 1723 (III, sid. 495).

representationsreform som ett led i debatterna om den blifvande riddarhusordningen.

Den 9 nov. 1726 upplästes den för riddarhusordningens utarbetande tillsatta deputationens förslag till stadganden rörande adelns representation, hvilka öfverensstämde med och närmare utvecklade de redan i riksdagsordningen fastställda bestämmelserna.[1] Då ingafs och upplästes ett memorial, författadt af grefve Axel Spens, i hvilket förordades en representation af provinsdeputerade[2]: de adelsmän blefve allt talrikare, som måste utblotta sig genom sina riksdagsomkostnader; blefve ingen ändring härutinnan, skulle snart riket gå miste om många erfarne mäns mogna rådslag, då blott de rika finge råd att bevista riksdagen. Förmodligen i medvetande om den afvoghet, hvarmed Stockholmsbyråkratiens stora massa betraktade en representation per deputatos, reserverade sig Spens på förhand mot en sådan vantolkning af förslaget, som skulle det innebära uteståndandet af ämbetsmännen (i de centrala ämbetsverken) eller af andra i resp. provinser icke bosatta skickliga personer. "Ingen af det höglofl. R. o. A.", yttrade han, "må fatta det ogunstige omdöme, som skulle igenom vahlet uthaf hvarje province uthstängas hvarken betjenter vid Kongl. collegier eller andre för rijketz välgång öme och bepröfvade män — åthminstone har detta aldrig varit i min tancka. Men tvert deremot borde hvar och en styrckia, det R. o. A. ved sammankomsten utj provincien sig deras landzmän, som här utj tienst vore, erindra ville som sådane personer, hvilka för deras skickligheet sampt välförhållande och för fädernes landetz upkomst allstilla betygade nijt provincien eij umbära kan." Vid konungaval skulle adeln emellertid representeras af hvarje ätts hufvudman. — Presidenten Strömfelt skyndade sig att gifva förslaget sitt förord, påpekande "att adelen consumerar sit vid riksdagarne, så att theras frälseegendom går ifrån dem" — en karakteristisk sammanställning af

[1] *Ad. prot.* IV, sid. 163. Detta deputationens förslag till riddarhusordning finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.*

[2] Detta memorial finnes bland *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.*

orsak och verkan, som ofta går igen i senare framställda förslag.

I ett senare inlämnadt memorial[1] utvecklade Spens närmare sin mening om sättet för provinsombudens väljande och deras arfvodens utgörande: Hvarje adelsman borde tillhöra en af rikets provinser, antingen den, i hvilken han vore född eller den, där han innehade eller skulle komma att innehafva någon egendom. Hvarje län skulle därför äga sin adelsmatrikel, i hvilken först skulle införas alla i länet bosatta capita, sedan alla extra capita, som där ägde fastighet, och slutligen alla adelsmän utan undantag, hvilka låtit inskrifva sig såsom tillhörande länet ifråga, men vistades på annan ort. Före hvarje riksdag skulle efter af landshöfdingen utfärdad kungörelse alla länets adliga possessionater, såväl hufvud- som ättemän, sammankomma och utse ombud till riksdagen. Landshöfdingen, landskamreraren och landssekreteraren borde dock ej få närvara vid sammankomsten, — äfven om de voro adelsmän och bofasta i provinsen — och denna borde ej försiggå i residensstaden — ett stadgande, som tydligen afsåg att lämna en garanti mot otillbörligt valtryck. Förhållandet mellan antalet valda grefvar, friherrar och adelsmän skulle om möjligt motsvara det i deputationerna stadgade. Valbara voro såväl de församlade possessionaterna som de andra i länets adelsmatrikel införda adelsmännen, som på grund af sin tjänstgöring i det kungliga kansliet, kollegier eller annorstädes icke vistades i provinsen. Vid valet finge endast och allenast därpå fästas afseende, att ombuden skulle vara "ärlige, förståndige, för ståndets och rikets välgång beprófvade, väl sinnade och redlige män". Omkostnaderna för deras resa och riksdagsvistelse skulle uttagas af kommittenterna; som grund för taxeringen bestämdes frälsehemman, rustningsmark eller tunna hartkorn. De deputerade skulle i sina fullmakter vid största straff förbjudas företaga något mot grundlagarna. De skulle vara förpliktade att vid riksdagen andraga kommittenternas besvär, och efter dess slut inför sina hemma-

[1] Tryckt som bil. i 1726—27 års *Ad. prot.* (sid. 601 f.).

varande medbröder afgifva berättelse öfver hur de förvaltat sitt förtroendeuppdrag. På riddarhuset skulle ej längre finnas särskilda bänkar för grefvar och friherrar, utan R. o. A. skulle sitta ordnade efter de län, de företrädde. Då präster- och borgarståndens representanter aldrig torde öfverskrida talet 100, kunde antalet adliga deputerade fixeras till omkring 200.[1] Hur många representanter hvarje län skulle få rätt att sända, skulle bero på antalet adliga frälsehemman inom detsamma. — Till slut påpekade förslagsställaren som ett faktum, att den öfvervägande delen af provinsadeln omöjligen kunde vistas i Stockholm under hela riksdagen: "nöden har ingen lag, när de emellan riksdagarne samlade penningar med en eller två bondegårdar äro förtärde, så måste, at undvika nöd och vidare skuld, hemvägen tagas, fast vore en sådan för rikets välgång aldeles omistelig".

Spens' förslag, att grefve- och friherrebänkarna skulle afskaffas och den betitlade högadeln placeras bland "sina medcamerater" från provinsen, var tydligen ett försök att vinna riddarhusdemokratien. En god relief fick det därigenom, att ledaren af motståndet mot förslaget om adelsdeputerade, Gustaf Gyllenborg, som själf var grefve, men tillhörde den unga adeln, nyss förut uppträdt mot förslaget, att de, som framdeles upphöjdes i högre adlig värdighet skulle behålla sina platser på riddarhuset. (Detta ägde rum den 9 nov.; Spens' andra mem. är dateradt och uppläst den 12 nov.) — Spens' bemödanden att vinna kollegiiadeln voro omisskänneliga: "som vahlet vid sammankomsten uti provincen", skrifver han, "särdeles lära falla på några här i Stockholm vistande personer, som uti K. collegier eller andre civil- och militair-tienster äro, så tilskrifves och kundgiöres straxt sådane deras vahl, och at provinsen N. i anseende för deras skickelighet och städse välförhollande dem denne gången til den tilstundande riksdag till deputerade utvaldt hafver, hvarpå tillika straxt anstallt giöres, det äfven samma qvantum af herredags penningar dem hit per vexel öfverstyres, som de andre af provincen opkommande till deras underholl hafva at undfå".

"Såsom ingen ting är farligare ock äfventyrligare för ett land och rijke än dhe gambla brukens ock lagars oförmodeliga afskaffande ock nyas introducerande..." Så började

[1] I deputationerna sutto ju dubbelt så många adelsmän som präster eller borgare.

ett af grefve Gustaf Gyllenborg ingifvet memorial,[1] som riktade sig mot de enligt hans förmenande vådliga nyheter, Spens' förslag inneburo. Frånsedt den omständigheten, att ett upprifvande af den för 3 år sedan fastställda riksdagsordningens bestämmelser blefve ett farligt prejudikat med hänsyn till andra förordningars efterlefvande, skulle dörren lämnas öppen för alla slags "svårigheeter, oredor, disputer, intriguer ock factioner", ifall adeln för val af riksdagsombud sammankomme till landtdagar. Man behöfde blott gå till England "efter det så mycket till efterdömelse åberopas". Hur tillginge det icke där vid parlamentsvalen med all sköns trakterande och spenderande! Ja, "eftersom ministeren där varit sinnad, så har man ock sökt att få ledamöter till parlamentet", och "när ministeren fått pluraliteten af parlamentet på sin sijda, så hafva de drifvet sakerne, hvart dhe velat". Däraf hade också partier alstrats. Val af provinsdeputerade till det svenska riddarhuset skulle sannolikt medföra detsamma och än större olyckor, ty då den svenska adeln i motsats till den i England icke vore förmögen, skulle det troligen "mehra ankomma på dhen, som hade stor fast egendom ock penningar att spendera, än dhen, som hade förstånd och skickeligheet till sådan förrättning". Den skada, landet lede genom "partiers sammangaddande" i provinserna, kunde ej uppvägas af "dhet lilla, som en eller annan adelsman i sin inkomst kan lijda, i synnerheet när honom är fritt lemnat att antingen sielf eller genom fullmächtig sig vijd rijksdagen inställa". En mindre församling vore lättare att vinna än en större, och en majoritetsgrupp skulle lätt kunna bildas, som genom de lagar, den själf efter behag stiftade eller ändrade, alltjämt skulle kunna sitta vid makten samt efter behag styra och förtrycka den öfriga adeln. Det såge ut, som om försöket att öfverflytta adelns personliga representationsrätt till valda ombud, vore ett led i en uppenbar sträfvan att lägga makten i ett fåtals händer.[2] De deputerade skulle också tvifvelsutan begagna sig af sin ställning

[1] Tryckt som bil. i 1726–27 års *Ad. prot.* (sid. 604 f.) och dateradt den 11 nov. Delvis citeradt af Malmström II, sid. 47.

[2] Se ofvan, sid. 90.

till att skaffa sig det ena ärestället efter det andra,[1] ty regeringen måste blifva alltför mån om och beroende af deras välvilja för att kunna afslå en begäran om befordran. På detta sätt skulle äfven synnerligen välmeriterade adelsmän sättas tillbaka vid tjänsters utdelande endast och allenast därför, att de ej vore riksdagsmän. Slutligen bestred Gyllenborg ståndets grundlagsenliga befogenhet att kunna genomföra eller ens votera om en representationsreform, som enligt hans förmenande ej blott strede mot riksdagsordningen och redan därigenom mot de förpliktelser att hålla densamma, som riksdagsfullmakten ålade de fullmäktige, utan äfven rörde den enskilde adelsmannens rättigheter och förmåner, m. a. o. ett fall, där de närvarande saknade befogenhet att handla å de frånvarandes vägnar.

Dessa synpunkter utvecklade Gyllenborg vidare i ett andra memorial, hvilket dock till följd af den vändning, saken tog, ej kom att uppläsas. (Tryckt som bil. i *Ad. prot.* V, sid. 608 f.) Detta gällde äfven om ett af lagman Sparrsköld ingifvet memorial (*Allegater till 1726—27 års pleniprotokoll*, Riksarkivet), där Spens' idéer försvarades: Regeringsform och svensk redlighet vore fullgoda garantier mot de missbruk, Gyllenborg fruktat. Riddarhusets nivå skulle höjas, då adeln sände utvalda medlemmar. De förmånliga privilegier, prästeståndet utverkat åt sig, vittnade om de valda representanternas förmåga att tillgodose sitt ståndsintressen, och äfven erfarenheter från borgare- och bondestånden vederlade Gyllenborgs påståenden. Riksdagsordningens föreskrifter hade blott karaktär af ordningsstadga och enligt regeringsformens 47:e § hade ständerna — alltså äfven R. o. A. — rätt att sända valda representanter till riksdagen.

Den 12 nov. 1726 kom frågan före på riddarhuset[2]: förslagets motståndare — i stort sedt desamma som räknades

[1] "Tiänsterna här i rijket kunna considereras som hvars ock ens vählfågne egendom", yttras i memorialet.

[2] För framställningen af representationsfrågans behandling vid 1726—27 års riksdag har jag användt Malmström II, sid. 47, *Ad. prot.* 12 o. 16 nov. 1726 (IV, sid. 165, 169—175), *Diarium öfver det, som vid riksdagen 1726 uppå riddarehuset in pleno afhandladt och passeradt är*, Riksarkivet, Brancas' depescher 21 nov., 4 o. 18 dec. 1726 o. Poyntz' depesch 16 nov. 1726. Bägge ministrarna framställa striden om Spens' förslag som en konflikt mellan ung och gammal adel. Brancas använder omväxlande termen "la petite noblesse" och "la nouvelle noblesse" som benämning på riddarhusdemokratien.

till Horns motparti, men nu understödda af talrika bundsförvanter från den riddarhusdemokratiska provinsadeln — ingingo ej på någon kritik af förslagets förmenta fördelar, utan inskränkte sig att förvägra remiss af Gyllenborgs memorial och förklara sig under inga förhållanden tillåta en votering häröfver eller böja sig för ett majoritetsbeslut. "Det bör föras til protocolls, at sådant, som rörer hvars ock ens particulier interesse, ej må ställas in quaestione", yttrade assessor Lilliestierna. Då R. o. A. redan fattat beslut, att Spens' memorialer skulle remitteras till den för den blifvande riddarhusordningens utarbetande tillsatta deputationen, innebar en dylik remissvägran realiter ett biträdande af Gyllenborgs mening; assessor von Hökerstedt förklarade också, att dennes ingående och djupsinniga granskning af Spens' memorial gjorde en deputations utlåtande i frågan öfverflödigt. Stämningen vardt från början mycket hetsig. Gyllenborgs memorial mottogs med applåder, talarne ropade i munnen på hvarandra, och Arvid Horn, landtmarskalken, bemödade sig förgäfves att få till stånd något slags beslut. Att han därvid förifrade sig och tydligen ådagalade sympatier för förslaget, gjorde motståndarna än mer förbittrade. Förgäfves sökte flera af riddarhusets inflytelserikaste män förmå förslagets motståndare att åtminstone tillåta, att det granskades i deputationen; Lewenhaupt bestred dess grundlagsvidriga karaktär och yrkade, att striden om remissen måtte slitas genom votering, Ungern-Sternberg betonade, att ingen hade något att riskera, om saken ginge till deputationen, emedan ett afgörande kräfde ett "generelt öfverenskommande", och Spens förklarade, att hans tanke aldrig varit att beröfva någon hans riksdagsmannarätt, utan att det alltid borde stå dem fritt, som ville på egen bekostnad resa till riksdagen att göra det — allt förgäfves. Icke ens då ville motpartiet bevilja remiss, när förslagets anhängare förklarade sig villiga att modifiera detta därhän, att hvarje adelsman alltjämt skulle äga rätt till säte och stämma och att alla bidrag till de deputerades underhåll skulle uttaxeras endast från dem, som ej begagnade sig af sin riksdagsmannarätt. Oppositionen, ledd af von Hökerstedt, som under-

stöddes af Lilliestierna, protesterade häftigt mot hvarje försök att underkasta frågan en utredning, och saken måste uppskjutas till nästa plenidag, d. v. s. till den 16 november.

Situationen var onekligen kritisk. Reformförslaget var en stridsfråga mellan riddarhusets aristokrati och demokrati eller hade åtminstone gjorts därtill. Den gamla rivaliteten mellan den gamla och unga adeln flammade högt, och Horns motparti gjorde allt för att gjuta olja på elden: nu gällde det ej blott att få Spens' förslag förkastadt, utan äfven att för framtiden förebygga ett återupprepande af landtmarskalksvalets politiska situation, då riddarhusdemokratiska element hemburit segern åt Horn. För denne gällde det nu att ej stöta dem för hufvudet, hvilkas röster han snart skulle komma att behöfva: riksdagens stora fråga, Sveriges accession till den hannoverska alliansen, kastade redan nu sin skugga framför sig.

Under sådana förhållanden beslöt Horns parti att på allt sätt söka lugna dem, som fruktat för riddarhusaristokratiska planer, och man ansåg klokast att låta representationsförslaget falla. Genom enskilda underhandlingar med hvarandra träffade de bägge partiernas chefer en öfverenskommelse om en lämplig form härför, och saken sattes också i verket på den utsatta dagen.

Landtmarskalken erinrade först om de misshälligheter, hvartill det väckta förslaget gifvit anledning, och uttalade den förhoppningen, att "R. o. A. hade betänckt sig på något expedient, hvarigenom den broderliga enigheten kunde stadfästas ock bibehållas". Härpå togs ordet af ledaren för motståndet mot förslaget och därefter af dettas förnämsta förespråkare. von Hökerstedt beklagade den uppkomna meningsskiljaktigheten, uttalade förvissningen om att grefve Spens endast af goda motiv föranledts att väcka sitt förslag, "men som det förorsakat något missförstånd", hemställde han till R. o. A. "om icke det vore bäst att låta falla så sielfva memorialet, som det härvid passerat". Bifölles ej detta hans yrkande, borde frågan om remissen afgöras genom votering; dock finge deputationen ej upptaga något, som direkt eller indirekt kunde röra adelns frihet. Lewenhaupt

yttrade därpå: "Som hvar ock en bör contribuera till enigheten, så begifver jag med de öfrige mig så ifrån saken som voteringen." Härpå följde "et glädieroop bemängdt med handeklapp". Frågan var således afgjord. R. o. A. skulle hädanefter "komma så starcka som de kunde ock vela till riksdagarne". Endast Stobée reserverade sig. Men R. o. A. ville hvarken gifva honom tillåtelse att framdeles inkomma med ett expedient i denna fråga eller bifalla hans yrkande att riksdagar äfven borde hållas annorstädes än i Stockholm.

Det framgår tydligt, att Gyllenborg, von Hökerstedt och deras meningsfränder ej lade någon vikt vid Spens' försäkran, att han aldrig åsyftat att beröfva någon rätten att bevista riksdagarne eller vid den under debatten utfästade garantien af den enskildes riksdagsmannarätt. De talade alltjämt om förslaget, som afsåge det att fråntaga alla adelsmän, som icke valts till provinsdeputerade, detta privilegium. En representationsreform, som skulle kommit det till riksdag förvandlade adelsståndet att bestå ej blott af valda ombud, utan äfven af personer, som på egen bekostnad vistades på riksdagsorten, skulle väl ej heller kunna sägas hafva ledt till åsyftadt resultat, då ofta en votering på riddarhuset kunde vara beroende af ett fåtal röster och därför partiförhållandena framtvingade agitation och röstvärfning före riksdagarna. Ett dylikt representationsskick skulle således alltjämt gjort det nödvändigt för den fattiga landtadeln att masstals resa till riksdagen för att bevaka partiets och sina egna intressen.[1] Därför torde förslagets motståndare hyst farhågor, att om riddarhusordningsdeputationen sattes i tillfälle att afgifva betänkande om Spens' och Gyllenborgs memoraler, denna skulle förorda en så beskaffad reform, att hela adelns representationsprivilegium inskränktes till rätt att välja provinsdeputerade. Men en reform efter de linjer, Spens uppdragit, skulle dock garanterat de olika landsdelarnes adel ett i förhållande till dess antal

[1] Innan partilifvet genomsyrat nationen, ställde sig saken delvis annorlunda. Så tyckas ännu de aflägsna provinsernas adel företrädesvis betraktat sina representanter som *provins*intressenas beskyddare. Jfr. förslaget om adliga landtdagar, hvilket framfördes i maj 1727, hvarom se nästa sida.

proportionerligt inflytande på riksdagsärendena,[1] hvilket knappast kunde sägas vara fallet, så länge riksdagarna alltid höllos i Stockholm och därför den stora massan af hufvudstadens officers- och kollegiiadel utan svårighet kunde infinna sig på riddarhuset. Detta var trots allt något, som måste komma Spens' idéer att utöfva en viss dragningskraft på mången adelsman från provinsen, för hvilken det var en ambitionssak att deltaga i riksdagens öfverläggningar, ehuru han med motvilja emotsåg en många månader lång vistelse i Stockholm, eller som i likhet med Stobée harmades öfver landtadelns undanskjutna ställning på riddarhuset. (Se ofvan sid. 62.) Under debatten om Spens' memorial hade också lagman Sparrsköld utpekat hufvudstadsadeln som förslagets egentliga fiender och yrkat på att provinsadelns mening särskildt skulle inhämtas. Stobées reservation vittnade också om att ej alla medlemmar af Horns motparti voro att räkna till hans motståndare i denna fråga. Detta förklarar också de vid följande riksdagar upprepade försöken att genomföra en dylik representationsreform. Ja, med dessa idéer besläktade sträfvanden, som räknade icke få anhängare i landtadliga kretsar, togo sig redan vid då innevarande riksdag ett betecknande uttryck.

I maj 1727 sökte nämligen den finska adeln att i R. o. A:s besvär få inryckt en anhållan om tillåtelse att innan riksdagarnas början få sammankomma till landtdag för att öfverlägga om provinsens besvär och utse fullmäktige att andraga dem "efter de omöijeligen kunna alla komma till riksdagen", och häri hade adeln från Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län förenat sig.[2] Att dessa kraf framställdes

[1] Enligt yttranden af Wrangel och Weili (det cit. *riksdagsdiariet* o. *Ad. prot.* 13 maj 1727, V, sid. 70) synes man äfven tänkt sig den möjligheten, att en provins' deputerade skulle äga lika många röster som antalet af de släkter, de representerade. — I 1720 års interims-riddarhusordning, § 14, stadgades särskildt, att "ingen får vid voteringar inläggia mer än et votum, fast han af flere vore befulmäcktigad".

[2] *Ad. prot.* 13 maj 1727 (V, sid. 69—71), det cit. *riksdagsdiariet* för s. d. och adelns förslag till allmänna besvär §§ 29, 35 o. 42 i *Allmänna besvärsdeputationens handlingar*, Riksarkivet. R. o. A:s i Kymmenegårds, Nylands och Tavastehus' län besvär § 16, tryckt som bil. i *Ad. prot.* V, sid. 729. Malmströms ord (II, sid. 48), att finska och skånska adeln be-

just innevarande riksdag var ingen tillfällighet. Adeln i Skåne hade nämligen förut — år 1724 — hållit ett slags ståndsmöte, hvilket föranlåtit regeringen att förbjuda sådana. Före 1726—27 års riksdag hade därjämte adeln i Nylands och Tavastehus' län velat sammankomma i Helsingfors för att uppsätta sina riksdagsbesvär och utse fullmäktige att öfverbringa dem, hvarför också landshöfdingen på åtskilligas anmodan utfärdat kungörelse om det blifvande mötet. Detta var i sig själft intet oerhördt. Före riksdagen 1713—14 hade t. ex. den skånska adeln i samförstånd med landshöfdingen utsett fullmäktige och öfverlagt om riksdagsbesvär.[1] Sannolikt på grund af rådets inskridande mot 1724 års skånska landtdag, men enligt länsadelns mening till följd af "omilda menniskiors påtahlan"[2] hade emellertid landshöfdingen plötsligt låtit inhibera mötet, och adeln hade tvungits att genom inbördes korrespondens söka kringgå följderna af hans ingripande. Härigenom lyckades den också, om äfven på ett obekvämt och omständligt sätt, att konferera om och uppsätta besvären samt utse fullmäktige.[3]

Under debatten på riddarhuset framhölls det uttryckligen, att det väckta förslaget vore något helt annat än det förkastade projektet om provinsdeputerade. Nu gällde det blott att utverka tillåtelse för adelsmännen i ett län, som så önskade, att välja "en fullmäcktig, som bedrifver deras angelägenheter", och en sådans röst skulle icke väga tyngre än en annan adelsmans. Förslaget understöddes också af Weili och Lilliestierna, som bägge uppträdt mot Spens' förslag. Men det blef snart tydligt, att icke ens detta blyg-

gärde att få hålla sammankomster i sina landsorter, tarfva alltså kompletering; uppgiften, att man på dessa landtdagar ville öfverlägga om "riksdagsärenden", synes något missvisande.

[1] *Ad. prot.* 18 dec. 1713 (XVII, sid. 236), Stjernblads o. Adlermarcks skrifvelse till K. M:t angående förfall för en del af adeln i Skåne (bland *otryckta handlingar till Ad. prot. 1713*); häraf framgår, att äfven andra provinser då varit representerade af fullmäktige.

[2] R. o. A:s i Nylands o. Tavastehus' län besvär, ingressen, tryckt i *Ad. prot.* V, sid. 714. Dessa besvär äro daterade Tenala i Nyland den 10 okt. 1726.

[3] Hallands adel representerades äfven af en fullmäktig, assessor Weili. *Ad. prot.* 12 nov. 1726 (IV, sid. 170). Möjligen ha äfven andra provinser än de nämnda varit representerade på detta sätt.

samma försök till representationsreform hade utsikter till framgång, och förslaget förkastades utan votering.

Kanske fruktade man, att många provinser helt skulle uteblifva så när som på de utsända fullmäktige. Den skånska adelns ovillighet att infinna sig på riksdagarna var ju ett gammalt klagomål, och den finska adeln, som måste företaga en särskildt besvärlig, farlig och kostsam resa samt dessutom var utarmad genom kriget, hade under de sista riksdagarne varit ytterst fåtaligt representerad. Adeln i Kymmenegårds, Nylands och Tavastehus län förklarade också uttryckligen i sina enskilda besvär (cit. § 16), att de ej blott vid innevarande riksdag nödgats af sin stora fattigdom att genom fullmäktige andraga sina besvär och angelägenheter, utan äfven att deras medellöshet skulle ännu "någon tijd" komma att verka på samma sätt. Och dock påstodo de sig intet högre önskat "än att hvar ock en för sin familie kunnat uppå E. K. M:ts nådiga kallelse vid den nu påstående rijkzdag sig infinna". Det synes dock, som om adeln i dessa aflägsna landsorter ännu icke tillägnat sig frihetstidens uppfattning af riksdagsmannaskapets väsen och fördelar, eller, hvilket betyder ungefär detsamma, att de ännu i stort sedt stodo relativt oberörda af riksdagsstriderna och partiernas kamp. Liksom stora delar af bondeståndet, som de äfven i många andra fall stodo nära, intresserade de sig mera för frågor rörande provinsens ekonomi och politi, och nu liksom på 1600-talet skulle de gärna sett, att de "långvägade" af hvarje provins fått tillåtelse att i hemorten uppsätta provinsens besvär och göra ett utskott till riksdagen i stället för att, som nu skedde, först i Stockholm fördela sig länsvis och utse medlemmar i allmänna besvärsdeputationen. Men statens intresse kräfde gifvetvis, att ingen rikets provins framstode, som vore den utan del eller ansvar i de fattade riksdagsbesluten, hvilket lätt kunde blifva fallet, om någon eller några landsdelar endast representerades af någon eller några få fullmäktige, som blott i fråga om provinsens besvär, men ej eljest hade fullmakt att handla å hemmavarande medbröders vägnar. Det var säkerligen icke något utslag af formalistisk uniformitets-

sträfvan, som under debatten på riddarhuset föranledde yttrandet, att "öfver alt bör vara en likhet, så at hvad som skier i detta fallet i den ena provincien bör vara generalt och skie i de andra".

Icke utan skäl ansåg man också, att adliga landtdagar lätt skulle kunna gifva anledning till "sammangaddningar" och på ett olyckligt sätt föregripa val och riksdagsbeslut. "Man får eij efter riddarhusordningen träda här tilsamman om landtmarskalck", yttrade öfverste Didron, "altså eij heller förut i landet, ty under prætext at man handterar oeconomica kunde de rådgiöra om andra saker." Och han tillade: "Vij hafva giort et slut, at intet flere skola skrifva under et memorial än en, mycket mindre böra flere sammansättia sig om sådanne ansökningar, som man eij vet, huruvida de kunna vinna bifall."

Motsatsen mellan provinsens och hufvudstadens adel spelade äfven nu, liksom vid frågan om provinsdeputerade,[1] en viss roll; frågan om eventuell förflyttning af riksdagsorten sammanhängde också härmed. Lewenhaupt, hvilken betraktades som den skånska adelns främste och som äfven gjort sig känd som vän af Spens' idéer, uppträdde för förslaget, men framhöll, att ett ombyte af riksdagsort skulle medföra samma nytta och göra adliga landtdagar och deras utsände obehöfliga.

Adeln i Skåne, Halland och Blekinge anhöll ej blott att få sända fullmäktige till riksdagen och att få sammankomma för dessas val och riksdagsarvodenas uttaxerande (allm. besvärsdeputationens förslag § 35), utan äfven om tillåtelse att sammanträda till öfverläggning om provinsadelns enskilda angelägenheter. Den fann en sådan begäran desto billigare, som prästerna ägde att sammankomma på prästmöten, borgarna på allmänna rådstugor och bönderna på ting och stämmor (§ 42). Innan adeln vid behandlandet af de allmänna besvären hunnit till dessa paragrafer, fattade den beslutet att vid denna riksdag ej inlämna några allmänna besvär. Men dessa punkter upplästes omedelbart före debatten om provinsers rätt att sända fullmäktige och ansågos väl förkastade i och med denna frågas fall. — I sina enskilda besvär anhöll visserligen adeln i Kymmenegårds, Nylands och Tavastehus' län om

[1] De af landtdagen utsände kallades ej "provinsdeputerade". *Ad. prot.* 12 maj 1727 (V, sid. 70), Weilis och Lewenhaupts yttranden.

rätt att få sammanträda till val af riksdagsfullmäktige, men härpå följde ingen resolution. För att bespara finnarna de dyra och farliga resorna till riksdagen i Stockholm förordade också adeln i de tvenne sistnämnda länen ett återupplifvande af provinsialmötena för Finlands ständer "uti en af K. M:ts höga mäns närvaru", hvilket naturligtvis också blef utan verkan *(Ad. prot.* V, sid. 719—720, 729).

I karakteristisk förening framlades också vid 1731 års riksdag förslag "om riksdagarnes flyttande ifrån Stockholm och at R. o. A. måtte skicka deputerade till riksdagen, såsom the andre ståndеn".[1] Förslaget åsyftade alltså en verklig representation per deputatos.[2] Formen för dess väckande var en projekterad paragraf i R. o. A:s besvär.

Liksom 1726 sökte äfven nu Lewenhaupt och Strömfelt genomdrifva dess antagande, under det att Lilliestierna öfvertagit Hökerstedts roll som ledare af motståndet. Liksom Lewenhaupt hade Lilliestierna, som nämndt, vid 1726 års riksdag ställt sig sympatisk till förslagen om landtdagsombud för de "långvägade" och riksdagens förflyttande. I sistnämnda åtgärd såg han en klok eftergift åt provinsadelns kraf och trodde, att ett bifall därtill för alltid skulle bringa frågan om provinsdeputerade ur världen. "All consequanse (!), som befares", yttrade han, "härrörer däraf, at riksdagen hålles här i Stockholm. Cessante causa, cessat effectus." Men att på något sätt inskränka adelns rätt att bevista riksdagarna ansåg han vara ytterligt farligt. "Denne quæstion bör aldrig mer tagas up", utropade han; "det går den yngre adeln an; vij lära på slutet blifva kiörde på dören, och därpå går det uth." Han kunde dock icke hindra beslut om bordläggning.

Till sammanträdet den 27 april, då ärendet åter skulle tagas före, hade Strömfelt i ett memorial sökt uppvisa förslagets fördelar, under det att Karl Johan Stiernstedt i ett annat riktat sig emot densamma.[3] Efter att hafva bemött de vanliga påståendena, att en sådan representationsreform

[1] *Ad. prot.* 17 och 27 april 1731 (VI, sid. 213—214, 236—237).

[2] Se föregående sida, not 1!

[3] Strömfelts och Stiernstedts memorialer finnas bland *Allegater till 1731 års pleniprot.*, Riksarkivet.

skulle röra adelns frihet och att denna skyddades bättre genom flere än genom färre, försäkrade Strömfelt vid sin salighet, att intet skäl funnes för någras åsikt, att man skulle "intendera härigenom en åtskilnad emellan R. o. A. at giöra". Genom privata samtal med anhängare till förslaget hade han tvärtom fått en rakt motsatt uppfattning. Det skisserade förslag, han framlade, påminde mycket om Spens'; i hvarje provins skulle upprättas en matrikel, där hvarje caput, oberoende af födelseort eller egendom, skulle äga rätt att låta sig inskrifva, liksom äfven extra capita, hvilka i provinsen besutte egendom. Vid valet skulle blott tagas hänsyn till skicklighet och ej alls till anciennitet, tjänst eller egendom. På riddarhuset skulle deputerade ej ordnas efter matrikeln, utan efter provinsernas rang. — Strömfelt betonade, att han själf ej hade något gagn af förslaget. Han vore gammal och för sina återstående dagar bunden vid Stockholm, "hvarest iag", slutar han, "med Gudz hielp under någon riksdag inga fastigheter ärnar sälja eller förtära. Jag önskar endast, at motsäijelsen i denne saken icke måtte vara och blifva rätta sourcen och kiällan til alt misstroende, som emoth collegier och embetzmän hyses. Dixi et salvavi animam."

Stiernstedt framhäfde starkt riksdagens pedagogiska betydelse. Ju fler adelsmän använda i riksdagsarbetet, desto fler förståndiga och till statstjänst dugliga personer. "Ty", yttrade han, "sedan man sin ungdom någorlunda på lärdoms öfningar anlagt, så äro riksdagarne den rätta högscholan, hvarest et väl artat sinne kan vinna större fullkomlighet än nånsin genom annan väg." En representation, bestående af 200 deputerade skulle kosta adeln ungefär 120,000 dlr. s.m. i arfvoden hvarje riksdag. Det skulle blifva de adliga possessionaterna på landet, som finge påtaga sig dessa omkostnader — en tung börda i synnerhet för dem, som aldrig komme i åtanke som kandidater vid valen af provinsernas deputerade, men som dock af olika anledningar ej sällan måste fara till riksdagsorten.[1] — Han fram-

[1] Både Strömfelt och Stiernstedt sökte tydligen i sina memorialer vinna dem, som ansågos vara deras mest utpräglade motståndare: Strömfelt de obesutne och Stiernstedt de adliga godsägarna.

drog Polen som afskräckande exempel, därtill möjligen föranledd af ett Strömfelts yttrande, att den polska adelns frihet ej lidit men genom en representation per deputatos. "Pålandske adeln sänder väl deputerade till sine riksdagar. Men det landet är uppfylt af mer än 100,000:de adelsmän, och efter sådan ganska stor myckenhet af heta hufvuden skulle åstadkomma mera oreda än sunda rådslag, så är denne inrättning på detta sättet skiedd. Men man sijr jämt och samt, hvad olägenheter detta tillskyndar republiquen. Ty då en eller några få deputati antingen eij vilja eller eij töra gå ifrån deras hemma i voivodskapet undfångne instruction, så blir hela riksdagen uphäfven — till att förtiga, huru mycken oenighet, huru många blodige hufvuden, huru många anläggningar varda vid landtdagarne, då desse deputerade skola välias." — Slutligen fastslog Stiernstedt, att de på riksdagen närvarande fullmäktige skulle begå ett svek mot sina principaler, om de gåfve sitt bifall till den föreslagna representationsförändringen, och att en nödvändig förutsättning för att denna skulle grundlagsenligt komma till stånd vore R. o. A:s enhälliga samtycke. Ty lika litet som man ägde rätt att frändöma en icke brottslig person hans lif och egendom, kunde någon lagligen mot sin vilja beröfvas säte och stämma i en församling, där det förhandlades om hans eget och det allmännas bästa. "Alt annat gäller, hvad de fläste falla uppå, men det som är emot friheten eller emot hvars och ens välfågne privilegier, det får intet gälla."

Utan att en röst höjdes till förslagets försvar, förkastades det i R. o. A:s plenum den 27 april. Strömfelts och Stiernstedts memorialer kommo ej ens att uppläsas. "För evige tider vilja vij aldrig taga på oss någon träldom", utropade Lars Åkerhielm; "thenna saken oroar oss vid alla riksdagar. Det är största delen af vår frihet, att vij få komma på richsdagarna." Liksom Stierneld vid föregående riksdag föreslog han, att vite måtte utsättas för den, som åter väckte frågan. Detta bifölls visserligen ej, men sedan Arvid Horn, landtmarskalken, förklarat som sin åsikt, att samstämmigt bifall vore nödigt för att gifva den föreslagna re-

presentationsförändringen karaktär af lag, inrycktes detta uttalande i R. o. A:s resolution.

Icke desto mindre gjorde generalmajor Johan Henrik Hamilton, som vid 1731 års riksdag hört till den föreslagna reformens anhängare, ett nytt försök vid följande riksdag. Hans projekt gick ej in i detaljer.[1] Memorialet rörde flera punkter i den blifvande riddarhusordningen och förslaget rörande provinsdeputerade var blott en påminnelse bland flera. En af de andra är i detta sammanhang af särskildt intresse såsom visande förslagsställarens mening om det tillbörliga maktförhållandet mellan adeln i de olika provinserna och mellan kollegiiadeln, krigsbefälet och landtjunkarna. Förslaget rörde de elektorer, som utsågo R. o. A:s medlemmar i sekreta utskottet och deputationerna, och förutsatte en representationsreform i föreslagen riktning.[2] Enligt detta skulle elektorerna fördelas bland riddarhusets olika kategorier på följande sätt:

Krigsbefälets riksdagsdeputerade	3
Kollegiernas ämbetsmän	3
Uppland	2
Södermanland	1
Västmanland	2
Närike och Värmland	2
Östergötland	2
Västergötland	2
Småland	2
Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän	3
Finland	2
Summa	24 elektorer.

Sedan Hamiltons memorial remitterats till riddarhusordningsdeputationen ingaf kansleren i Zweibrücken Gabriel Johan

[1] Memorialet finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.* Hamiltons dödsår uppgifves felaktigt i Malmström VI, sid. 448 vara 1730. Vid 1734 års riksdag representerade han ätten Nieroth. v. Henel, Evärdelig åminnelse af riks-dagen, som hölls i Stockholm åhr 1734... etc., sid. 2 (tryckt i Stockholm s. å.). Enligt Anrep afled han 1736.

[2] Detta framgår äfven af riddarhusordnings-deputationens betänkande ang. Hamiltons mem. *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

Hjelmborg ett annat, som uteslutande riktade sig mot den föreslagna representationsändringen.[1] Han framhöll, att vid val af provinsdeputerade inflytandet från de mäktigaste adelsmännen i orterna skulle bli fullständigt dominerande och valen faktiskt förutbestämda. Många unga capita finge nu tack vare riksdagsarbetet en god insikt i statssaker; det vore därför skadligt för riket att utestänga dem. Hur kunde man vidare göra anspråk på att extra capita, som ju hvarken hade säte eller stämma, skulle bidraga till de provinsdeputerades underhåll? Adelns valmöten i provinserna blefvo säkert långvariga och kostsamma; den polska adelns sammankomster i vojevodskapen visade väl tydligt, hvart dylikt kunde leda. Det svenska ridderskapet skattade högt sitt privilegium att bevista riksdagarne; skulle man därför nu införa en dylik förändring "kunde mången, som icke så noga kan penetrera orsakerna dertil, falla på den mening, man ville sluta honom och nästan all Sveriges adel från denne härlige förmåhn, som han eller hans förfäder sig genom dygd förvärfvat". För öfrigt voro de skäl, Hjelmborg anförde, till största delen de från förra riksdagarna kända eller argument, som hvilade på ett missförstånd af förslagsställarens mening. I ett annat memorial[2] yrkade Esbjörn Reuterholm, att ett vite måtte utsättas för den, som åter väckte dylika förslag; eljest stode hvar och ens rätt och säkerhet "på ett stort och ständigt vågespehl". "Ju oftare man hörer en sak", yttrade han, "ju bättre vänjas öronen att eij mera så noga märka det, som stöter, så att till äfventyrs med tiden igenom förblindelse nyttan af denna proposition torde komma att representera sig större, än äfventyret och fahran i sielfva värket äro, som hon med sig förer".

I riddarhusordnings-deputationen åstadkom frågan en hetsig debatt. Ordföranden, landshöfding Olof Gyllenborg, var nämligen af den åsikten, att hvarje län borde sända 3 à 4 deputerade till riksdagen och att representationsskyldigheten skulle gå i tur, till dess hela provinsens adel be-

[1] Memorialet finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734. Ad. prot.* 14 aug. 1734 (VII, sid. 285—286).

[2] Memorialet finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

vistat någon riksdag, då ordningen skulle återkomma till de första o. s. v. Men deputationens flertal ville ej veta af någon som helst representation per deputatos, och Gyllenborg lär i vredesmod sprungit upp från bordet, utropat, att hans närvaro vore obehöflig, då så nyttiga förslag ratades, och aflägsnat sig från sammanträdet.[1]

Under sådana förhållanden var utgången gifven, då deputationens betänkande och afslagsyrkande den 21 aug. föredrogs på riddarhuset.[2] Strömfelt sökte förgäfves få frågan underkastad ny behandling och föreslog därför tillsättande af särskilda deputerade, som skulle utarbeta skälen för och emot. Utan att ingående granska förslagets fördelar och nackdelar häfdade dess motståndare, nu liksom vid föregående riksdagar, hvarje närvarande eller frånvarande adelsmans rätt att i denna fråga handla oberoende af majoritetens beslut. Förslaget förkastades. Dock förklarade man sig ej kunna bestrida en provins' rätt att sända ett antal fullmäktige till riksdagen, hvilka dock icke skulle få räkna sig den frånvarande provinsadelns röster till godo. Det var skåningen Coyet, som väckte denna fråga. Han försökte äfven få ett uttalande till stånd angående adelns rätt att sammankomma till landtdag, men i detta afseende träffades intet afgörande. Lilliestierna uppträdde i bägge fallen mot Coyet, häfdande att enligt regeringsform och riksdagsordning en af hvar adlig ätt borde hörsamma riksdagskallelsen och att adeln ej ägde rätt att utan de andra ståndens bifall samtycka till landtdagars hållande.

---

[1] *Sagubrott af 1734 års riksdag*, fol. 314—316, Kungliga biblioteket. *Riddarhusordnings-deputationens prot.* 6 aug. *i Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.* — I *Sagubrott* heter det om Gyllenborg: "Han måste dock tåla, at han icke fick sin vilja fram, emedan adelen förmedelst en ingifven reservations skrift förbehållit sig sin rätt aldeles orubbad, hvilcken ock expeditions deputationen noga i akt tagit. Men så skall dock sekrete utskottet hafva varit af tanka, at en riksdag kunde skje igenom några deputerade, i fall ständerne behöfdes i hastighet sammankallas".

[2] *Ad. prot.* VII, sid. 323—325. Häradshöfding Petter Abrahamsson hade äfven i ett mem. uttalat sig mot Hamiltons förslag. Riddarhusordningsdeputationens betänkande var utarbetadt på grundval af Hjelmborgs och Abrahamssons memorialer samt 1727 års pleniprotokoll. Riddarhusordnings-deputationens prot. 6 aug. och dess betänkande ang. Hamiltons mem., dat. 9 aug. *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

Det var sista gången frågan om en adlig representationsförändring väcktes på frihetstidens riddarhus.[1] Kampen om densamma hade nu till fullo visat omöjligheten af dess genomförande. De många stridiga intressena kunde ej enas. Intet tyder heller på att man skulle kunnat samla en majoritet för förslaget, äfven om det statsrättsliga uppfattningssättet tillåtit votering i en fråga som denna. Ja, utsikterna härför synas hafva blifvit afsevärdt mindre än vid 1723 och 1726 års riksdagar. Ty ju mer partilifvet grep omkring sig, desto ovilligare måste adeln blifva att afstå från sin allt värdefullare rätt till säte och stämma på riddarhuset eller från den inbringande förmånen att sälja riksdagsfullmakten. Äfven minskades utsikterna för en representationsreforms genomförande på grund af riddarhusaristokratiens sjunkande makt och därigenom att allt flera af dennas medlemmar började sälla sig till det uppåtsträfvande hattpartiet. Det är betecknande, att då man en gång i början af 1738 års riksdag i förbigående kom att beröra Spens' representationsidéer, begagnade Lewenhaupt, som nu tillhörde Horns afgjorda motståndare, detta tillfälle att vittna om sin förändrade syn på tingen: friheten, menade han, vore i större säkerhet, när många sammankommo till riksdag, "och uti et band til frihetens försvar förknippas"; man såg i England, som ju hade en representation af deputerade, hur hofvet dirigerade valen och bragte de deputerade på sin sida.[2]

Att representationsförslagens motståndare framdrogo de engelska parlamentsvalen som varnande exempel är lätt förklarligt. Det engelska styrelsesättet med dess gent emot gentryn och på parlamentsvalen inflytelserika högaristokrati och med dess i representationen och vid valen mäktiga eller ledande regering, tedde sig som en hotande fara för den svenska riddarhusdemokratien och för alla dem, som

[1] Frågan om adliga landtdagar kom ej heller att spela någon roll. Under 1751—52 års riksdag väcktes dock förslag om att adeln i hvarje län skulle sammankomma till årliga möten för att i landshöfdingens närvaro öfverlägga om "oeconomien, landsculturen, vettenskaper och goda ordningar med mera". Det vann ej bifall. *Ad. prot.* 15 nov. 1751 (XVIII, sid. 192).

[2] *Ad. prot.* 12 juli 1738 (IX, sid. 186—187).

voro måna om riddarhusets frihet och fruktade ett som "aristokratiskt" utmåladt "rådsvälde". Enligt en källa, otillförlitlig i sina detaljer, men af ej ringa symptomatiskt intresse,[1] skola Horns motståndare under den tumultuariska debatten om Spens' förslag hafva ropat, att de nu genomskådat motpartiets planer, som ginge ut på att i alla afseenden forma det svenska regeringssättet efter engelska mönster,[2] men att de ingenting ville hafva att skaffa med Englands lagar och förordningar och lika litet ville höra talas därom som om allianstraktaten. Enligt samma källa skall den engelske ministern i Stockholm genom sin alltför nitiska verksamhet till Horns förmån gifvit riddarhuset en praktisk lektion i sättet för en engelsk ministärs bearbetning af parlamentsopinionen och i dess metoder att först korrumpera och sedan tyrannisera parlamentets ledamöter. Härigenom skall adeln blifvit än mer öfvertygad om att man i tid borde förekomma dylika missbruk och genom att förkasta representationsförslaget omintetgöra Horns planer att på engelskt manér "sköta" ("manage") kommande riksdagar.[3] — Dessa farhågor voro förmodligen öfverdrifna; helt utan grund voro de dock knappast.

Detta kan äfven tillämpas på riddarhusdemokratiens fruktan att en af valda ombud bestående adelsrepresentation skulle till öfvervägande del komma att bestå af riddarhusaristokratiska element. Man fann det betänkligt att "lemna några re enda personer fullmakt at giöra och sluta för hela ståndet, hvaraf lättel. kunde införas något likt med det uti keijsar Carl den femtes tid så förhateligit blefna

[1] "From a gentleman in Stockholm to a friend in England", dat. 4 dec. 1726. Denna paskill finnes ej i någon mig tillgänglig handskriftsamling, hvarför jag begagnat en af Poyntz verkställd öfversättning, som bifogats hans depescher. Det kejserliga sändebudet i Stockholm, grefve von Freitag, har författat eller låtit författa den. Poyntz' depescher 8 o. 22 febr. 1727.

[2] Jfr. Gyllenborgs uttalande om försöken att införa primogenitur (ofvan sid. 80) och att beröfva extra capita deras riksdagsmannarätt (hvarom mera nedan). Dessa frågor hade nämligen varit före på riddarhuset, då Spens' förslag väcktes.

[3] Äfven enligt en annan källa skall Poyntz varit den, som i Sverige infört engelska agitations- och valmetoder. Fryxell, XXXI, sid. 142, noten.

regementum imperii". Det var säkerligen ej blott traditioner från utskottsriksdagarnas tid, som kommo förslagets motståndare att anse ett bifall till detsamma vara liktydigt med att göra landshöfdingarna, regementscheferna i provinserna samt de största och mest ansedda godsägarna till självskrifna provinsdeputerade.[1]

Äfven om det lyckats den till provinsmöte församlade adeln att gardera sig mot ministärens eller landshöfdingens inblandningar, skulle väl knappast några lagar, val- eller voteringsformer kunnat skydda den ringare adelsmannen från medelbara eller omedelbara påtryckningar från de rikaste och mäktigaste af hans "medbröder". Mången, som erkände olägenheterna af en alltför talrik parlamentarisk församling, ansåg därför icke desto mindre "myckenheten för nyttigare til frihetens beskydd, än om få skulle komma tillsammans".[2] Detta argument liksom det "at uti rådslagen flere altid bättre kunna utleta, hvad bäst och nyttigast är, än få",[3] voro också uttryck för doktriner, som stodo i god öfverensstämmelse med frihetstidens officiella politiska åskådningssätt.

Efter Horns fall och hattpartiets seger, som betecknats som den typiska frihetstidens inbrott, framträda också, fullt utbildade, de för tidehvarfvets svenska riddarhus karakteristiska dragen. I plenisalen trängas i kaleidoskopisk brokighet många hundra, någon gång öfver tusen capita eller deras fullmäktige,[4] till största delen fattiga ämbetsmän och officerare, vid kritiska tillfällen lätta att rycka med till obetänksamma steg och ofta personligen, ej minst genom sin beroende ställning, djupt engagerade i ett visst parti, på hvars framgångar eller nederlag deras egen timliga välfärd kunde bero. Betraktar man frihetstidens riddarhus under dagar, då viktiga stridsfrågor få sitt afgörande, då t. ex. riksråd dömas till afsättning eller beslut fattas,

[1] *Sagubrott* etc., l. c.

[2] Wennerstedts yttrande 12 juli 1738 *(Ad. prot.* IX, sid. 186).

[3] Hästeskos yttrande 21 aug. 1734 *(Ad. prot.* VII, sid. 323).

[4] I regel var de närvarandes antal icke mer än 3- à 400. (Stavenow, Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, sid. 119).

liktydiga med en utrikespolitisk omsvängning, synes denna böljande, larmande, oroliga mängd besitta alla egenskaper, som anses karakteristiska för "massornas" psyke. Ja redan vid 1730-talets midt kunde en samtida riddarhuspolitiker förklara att "mången storskrikare el. smeker, som har godt för tahla, kan förföra hela riddarhuset till största absurditeter", och att där mången gång ej ginge bättre till än bland en hop pojkar, som skrika öfver hvarandra utan att veta, hvad de säga.[1]

Men utgången af dessa ofta långvariga, hetsiga, ej sällan ur oratorisk synpunkt glänsande debatter var oftast gifven på förhand, och det egentliga afgörandet lagdt hos ett fåtal: det segrande partiets förtroendemän eller medlemmar i den deputation eller det utskott, som behandlat frågan. Motståndarna till en på provinsval grundad adlig representation hade insett de "aristokratiska" vådorna af en dylik reform. Men de öfverskattade "myckenhetens" betydelse för frihetens bestånd och voro ej skarpsynta nog att inse, att äfven det gamla representationssättet med nödvändighet tenderade till fåtalsvälde. Arvid Horns "aristokratiska" styrelsesätt ersattes med Fredrik Gyllenborgs och hans gelikars.[2]

I den beryktade smädeskriften *Svea rickes(!) tilstånd uti ett kort begrep sammandragit och föreställd(!) åhr 1756,* hvilken anses vara

[1] *Brovallii dagbok* 12 okt. 1736, Upsala Universitetsbibliotek, *N:o 971.* Författaren, som var informator i landshöfding Nils Reuterholms hus, har anfört flera dylika temperamentsfulla och ampra uttalanden om riksdagen af landshöfdingen och hans son Esbjörn. Den 10 sept. 1735 förklarade t. ex. den förstnämnde, att riksdagarna vore till intet annat nyttiga än att drifva intriger uppå. "En förnuftig må just sky för riksdagen som för helfvetet, ty ther må han intet annat vänta en confusioner och oordningar, sanningens förmörkande och en sådan förbryllning i alt, så at icke annat är at välja än ondt och skadeligt".

Det må visserligen anmärkas, att tumultuariska uppträden på riddarhuset långt ifrån hörde till ordningen för dagen; de voro dock tillräckligt talrika och våldsamma för att i någon mån rättfärdiga Reuterholms liknelse om de skrikande pojkarna. — Jag har ej ansett behöfligt att ingå på en närmare skildring af lifvet på frihetstidens riddarhus, då vi redan äga en sådan i Stavenow, anf. arb., sid. 118—127.

[2] Det är betecknande, att då Gyllenborgarna vid 1734 års riksdag voro för förslaget att flytta riksdagsorten till Norrköping och Olof Gyllenborg i riddarhusordnings-deputationen förordat provinsdeputerade, ansågo deras motståndare detta bero på deras önskan att adeln måtte blifva fåtaligt representerad, för att de således skulle "kunna så mycket lättare tränga igenom med sitt förehafvande". *Sagubrott* etc., l. c. Jfr. ofvan sid. 93.

författad af Erik Wrangel, utmålas riddarhuset och de härskande "herrarna" sålunda: "Uti adels ståndet hafva de sig någorlunda bekant antalet af dem, som vilja förfäckta rättvisan; det är intet stort och kan snart blifva öfverröstadt, i synnerhet då de okunige förledas genom konstigt sammansmidde lögner, de giruge vinnas med penningar, de liderlige underhållas uti deras förargliga väsende, de ärelystre(!) intagas af härlige löften om befordran, och en stor del, som förer afsides, långt ifrån Stockholm en fattig lefnad uti okunnighet om alt, hvad utom deras sochn förelöper, hämtas upp lastals på dyng-vagnar, försees vid ankomsten med kläder och i synnerhet med förtäring til öfverflöd, ledas sedan upp på ridarehuset at under vissa anförares inseende ropa, skråla eller votera, alt efter de befalningar, som der til utgifvas. Desse yrvackne uslingar glädias öfver de sälle stunder, som de så oförmodeligen kommit at tilbringa samt öfver den höflighet, de niuta af rikets ypperste män, och söka at genom en blind lydnad ådaga lägga sin ärkiänsamhet".

Långt ifrån att till antalet aftaga till följd af de kostsamma riksdagsresorna, hvaröfver mycket klagats, växte den vid riksdagen närvarande adelns antal länge långt hastigare, än man kan förklara ur själfva adelsståndets växande talrikhet. Orsaken till att denna mängd af fattiga adelsmän kunde bevista långvariga riksdagar är bekant. Då adeln ej ville höra talas om några provinsdeputerade, blef underhåll från partikassor och utländska ministrar en nödvändig förutsättning, därest icke riddarhuset skulle blifva en representation, bestående endast af hufvudstadens adel [1] och de förmögnaste.

Men myckenheten blef till slut besvärande stor. Då adeln år 1762 beslöt vägra all vidare introduktion, intill dess antalet introducerade ätter sjunkit till 800, berodde detta beslut till en del på den olidliga trängsel, som ofta rådde på riddarhussalen, och på en vunnen insikt om svårigheten att i plena laborera med denna väldiga människomassa. Så måste adeln slutligen rygga konsekvenserna af de principer, som den förfäktat gent emot vännerna till en representation per deputatos. Ja, förvägrandet af introduktion åt nobiliterade män innebar i själfva verket en ej mindre flagrant

[1] Som bekant hölls endast en af frihetstidens riksdagar icke i Stockholm.

kränkning af hvarje adelsmans rätt till säte och stämma på riddarhuset än ett bifall till hvilket som helst af de framställda förslagen om provinsdeputerade.

Trots att vådorna af adelns representationssätt voro uppenbara och erkända, framkom, som nämnts, intet reformförslag efter 1734 års riksdag.[1] Men under frihetstidens sista skede ha uppenbarligen planer varit å bane att förändra riddarhusets sammansättning i fysiokratisk riktning. Hofrättsrådet Olof Benjamin Ehrencreutz, en framstående medlem i hattpartiet, ville utesluta alla, som voro ämbetsmän, och alla, som ej voro besutna, från säte och stämma på riddarhuset, och han drog i tvifvelsmål, huruvida representationen borde grunda sig på förstfödslorätt eller provinsval.[2] Otvifvelaktigt har frågan dryftats man och man emellan. I en stridsskrift från år 1771, hvilken tydligen afser att hetsa upp den fattigare adeln mot det rikare fåtalet,[3] heter det, betecknande nog: "Svänska ridderskap! Se igenom förnuftets tub, hvad det vil varda i framtiden af dina barn, sedan du såldt dina odalgods för

[1] Under intrycket af det olyckliga ryska kriget, till hvars utbrott och utgång riddarhuset genom sina obetänksamma beslut bar största skulden, har en anonym författare nedskrifvit några *Oförgripliga tanckar öfver åthskilliga måhl, som hvid närvarande riksdag förmodelig lära förekomma.* Skriften är daterad 4 okt. 1742 och finnes i *Säfstaholmssamlingen*, n:o 69. Författaren påpekar, att R. o. A:s beslut pläga vara dirigerande för de andra ståndens, men att de adliga riksdagsmännens antal är så stort, att man ej kan förutsätta, att de alla "hafva ett rent begrep om det, som fordras til at vähl styra ett rike". Månne man ej under förra riksdagen sett exempel på att förståndigt folk öfverröstats af dem, som voro ur stånd att bedöma frågorna? R. o. A. borde därför i likhet med öfriga stånd låta sig representeras af deputerade och därtill välja "sådanne, som af ålder, tienst och erfarenheet äre skickelige til förehafvandet och därjemte possessionati uti riket".

[2] Brusewitz, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, sid. 3 f. och Ehrencreutz' författningsprojekt, som Brusewitz funnit och publicerat i *Statsv. tidskr.* 1913, sid. 11 f.

[3] *En svensk adelsmans tankar om odalsståndets rättigheter.* Författaren anser, att ibland de tusen adelssläkterna funnes det ej hundra, som under de sista femtio åren åtnjutit det nu så omstridda adliga privilegiet: höga ämbeten. Några medlemmar af vissa familjer föddes till rikets yppersta tjänster utan att i öfrigt vara särskildt skickade härför, under det att den stora massan af adelsmän finge draga sig fram i underordnade beställningar, "ja", säger författaren, "oftast til grå håren vid under-officers och ringa civile tjänster, hälst sedan den aldrig tilfyllest beklagade franska smaken oss öfversvämmat at förvandla vårt fäderne och möderne i fullmagter och caracterer".

krono-löner och din frälse-jord för titlar. Tänk efter, hvad du vil svara, om en gång de sluga frälse possessionater på en riksdag begära veta, hvar ditt frälsegods ligger, som du vil hafva säte och stämma före. Än om de skulle våga visa, at frälse-jorden, men ej sköldemärket, var den primitiva grund[en] til din fars fars fars deltagande i lagstiftande magten, at denna grundlagen icke voro uphäfven, men blott genom vanhäfd ursurperad? Om det skulle påstås, at cessante caussa cessat effectus?“ — Påståenden af denna art, som skulle spela en stor roll under kommande tider, framställdes väl aldrig på frihetstidens riddarhus. Men då hattarna under 1772 års riksdag sökte upprifva 1726 års resolution om introduktionsvägran, förklarade Fredrik Gyllensvaan, en af de ledande mössorna, att detta adelns beslut ingalunda hade den betydelse för de ofrälse ständen, som vissa talare påstått; denna sak vore uteslutande en R. o. A:s angelägenhet och de andra ständen hade ej större anledning eller önskan att blanda sig däri “än om på riddarehuset skulle väckas den frågan och till afgiörande företagas, att, som R. o. A. är funderad på frälse jord, inga andre än possessionati borde där äga säte och stämma, hvaruti han icke såg, att de andre ständen på något sätt skulle vilja lägga hinder“.[1] Måhända böra dessa ord tydas som ett förtäckt hot om hvad som kunde hända den motspänstiga, till öfvervägande del obesutna hattbyråkratien, då mössorna hade öfverväldet ej blott bland adeln, utan äfven i de ofrälse ständen och därför minoriteten på riddarhuset var mer än vanligt prisgifven åt majoritetens godtycke. I motsats till en på provinsval grundad representationsreform skulle ju en förändring i af Gyllensvaan antydd riktning grundlagsenligt kunnat genomföras med enkel röstöfvervikt, då det ju, därest pluraliteten accepterat hans principiella utgångspunkt, formaliter ej rörde sig om någon ny lag, utan endast om återupplifvandet af en gammal, som aldrig upphäfts.[2] Möjligheterna

[1] *Ad. prot.* 12 febr. 1772.

[2] Caput, som ej var possessionat, skulle, enligt Ehrencreutz' författningsprojekt, vara tvungen att befullmäktiga någon, som vore det. Brusewitz' anf. arb., l. c. Att beröfva äfven besutna adliga ämbetsmän säte och stämma på riddarhuset — som ju Ehrencreutz ville — stred uppenbart

för en sådan reforms genomförande äro svåra att uppskatta. Det adliga mösspartiet var visserligen i högre grad än hattarna ett de besutnas parti, men ingalunda uteslutande ett sådant; i hatt- och hofpartierna åter funnos väl anhängare till Ehrencreutz' idéer eller åtminstone dem, som föredrogo ett af landtjunkare, boställesinnehafvande officerare och besutna civila ämbetsmän bestående riddarhus framför frihetstidens fattiga och lättrörliga adelsförsamling.

Ströskriftslitteraturen från frihetstidens sista skede är i hög grad påverkad af de fysiokratiska åskådningarna angående ämbetsmännens existensberättigande i lagstiftande församlingar och de jordägande eller jordbrukande klassernas tillbörliga makt och inflytande. Exemplen öfverflöda. Jag väljer blott ett. I *Fria frågor til et fritt och sjelftänkande folk*, 1769, författad af kapten Leijonancker, heter det: "Bör en riksdags-man, fast han sjelf ej äger en styfver, tänka såsom possessionatus, d. ä. ägare af jord eller näring, och tala såsom den där talar i landets namn, eller bör han tänka såsom ämbetsman, d. ä. landets betjent? Har landet lika interesse med sine löntagande invånare? Böra desse föreskrifva jord, bruk och näring lag, eller tvärt om?"

I den rika ströskriftslitteratur, som föranleddes af striden mellan adel och ofrälse under frihetstidens sista år, spela dessa idéer en betydande roll. Till denna tid bör man otvifvelaktigt datera en liten otryckt skrift med titeln *Samtal emellan en adelsman och en bonde i Stråleska afskriftsamlingen*, Kungl. biblioteket, bland "Strödda historiska handlingar, uppsatser och pasqviller från Fredrik I:s tid". Samtalet rör sig delvis om den utbrutna striden om rätten till ämbeten och om "hvem som skal bekläda riksens tiänster, antingen våra barn allena eller våra och edra utan åtskilnad", som adelsmannen säger. (Under Fredrik I:s tid förutsatte ju aldrig de lägre stånden något dylikt, utan yrkade i stället på att hälften af alla civila- och domareämbeten skulle förbehållas de ofrälse. Äfven andra skäl tala mot antagandet att skriften skulle härröra från tiden före Adolf Fredrik.) Adelsmannen söker öfvertyga bonden om borgarståndets eller rättare den icke jordbrukande köpmannaklassens riksfördärfliga inflytande och att borgarståndet därför helt och hållet borde uteslutas från riksdagen och från rikets högre ämbeten, under det att borgarne i småstäderna, hvilkas näring ej vore mycket artskild från böndernas, borde höra till bondeståndet. Adels- och bondestånden hade gemensamma intressen, och de borde lösa de nu uppkomna stridsfrågorna i samförstånd. Men gåfve man det lägsta ståndets söner tillträde till

mot grundlag och privilegier. Den af Gyllensvaan antydda eventualiteten gällde dock tydligen blott utestängandet af obesutna.

rikets högsta ämbeten, kunde man ej utestänga borgarståndets. Därför borde man komma öfver ens om att vid tjänsters tillsättande ej taga hänsyn till stånd, utan endast till "gagnet för riket i de måhl, som kan gifva minsta misstanka om riksens trogna tiänst". och att gifva samma befordringsrätt till alla ämbeten åt alla rikets "*innebyggiare*", d. ä. åt dem, "som besittia riksens fasta ägendom, bestående af sådan frucht och nytta, som Gud sielf gier välsignelse til, såssom landtbruck, bärgbruck och fiskerier .... Men de, som lefva af sådan ägendom, som antingen fölier personen åt, der han vistas, såssom handel, handtvärck, tiänster och förtiänster etc., eller består til en tid, såssom hus, fruchtbare capitaler eller andra förvanskelige ting, som naturen sielf icke giordt perpetuelt" borde kallas riksens *undersåtare* och ej hafva denna rätt. (Jfr. de fysiokratiska termerna "regnicoles" och "sujets", som beteckna de respektive produktiva och improduktiva klasserna.) De tre "hufvud ständen" borde äfven besluta, att endast "innebyggiares" barn finge bli herredagsmän. Då bonden invänder, att något sådant skulle gifva anledning till "stort buller och upror", genmäler adelsmannen: "Doch eij så stort som om alla tre ständen skulle villa falla adelen i ämbetet at betaga dem deras bröd i fredliga tider, då de icke hafva någon annan anständig näring at hålla sig til, som likväl de andre hafva, varandes nog att (då) vij således lämna de tvänne ständen rum bland oss, vij må åtminstone bli det 3:die quitt, som giör det mästa och värsta i riket til vår obotelige store nachdel".

Det synes ej osannolikt, att denna skrift bör sättas i samband med J. M. Sprengtportens planer på att vinna bondeståndet på adelns sida i februari 1772. *Gustavianska papperen* I, sid. 167—169. Odhner, Sveriges politiska historia under Gustaf III, sid. 68—70.

III.

Det har redan framhållits, hur i 1626 års riddarhusordning hvarje på riddarhuset introducerad ätt betraktades som ett särskildt valkollegium med skyldighet att vid hvarje riksdag välja en af sina medlemmar till caput familiae, men hur den äldste manlige medlemmen af den äldsta grenen kom att anses som ättens självskrifne hufvudman. 1720 års interimsriddarhusordning räknade tydligen icke heller med något val af ätternas hufvudmän.[1] Däremot synes

[1] Interims-riddarhusordningen § 1 (i *Ad. prot.* I:2, sid. 283).

man i den deputation, som vid 1723 års riksdag utarbetade riksdagsordningen, varit betänkt därpå, ehuru riksdagsordningen icke kom att innehålla några som helst bestämmelser om hufvudmannarätten, då dessa ansågos höra bättre hemma i en riddarhusordning.

I det första projektet till riksdagsordning, *Deputationens öfver riksdagsordningen handlingar 1723*, Riksarkivet, lyder § 7: "R. o. A. af hvar familie vällier den dem åsämier". (Denna mening är sedan på konceptet ändrad till: "Utaf R. o. A. väljer hvar ätt sin man, den de skickeligast finna och sig om föreena, som familiens säte och stämma hafva skall"). "Villia flere adelige familier förenas om en fullmäcktig, det stånde dem fritt. Och på det sådant desto beqvämligare må kunna skie, bör landzhöfdingen i lähnet kalla den där vistande adel tilsammans på 2 eller 3 orter i lähnet därom at rådslå". (Vid denna mening står: "Går ut och är onödigt, efter ingen får votera för en annan, som sitter för sig sielf. Des utan skulle det gifva een illasinnad landshöfdinge tilfälle til at gifva dem elacka impressioner"). — Efter denna mening föreslås följande tillägg: "Kan eij någon af familien sig infinna, hafve frijheet at vällia af annan familia fullmäcktig, som sielf eij stämma för sin familia förer", hvilka ord återfinnas i 1723 års riksdagsordning.

Enligt samtliga förslag till riddarhusordningar, som framställdes under följande riksdagar, var emellertid hufvudmannarätten ärftlig enligt förstfödslorätt, och då detta fastställdes i den ändtligen år 1762 antagna förordningen, gafs därmed endast laglig helgd åt gammal praxis. Det var endast en konsekvens häraf, då det i en förklaring öfver 1762 års riddarhusordning fastslogs, att hufvudmannarätten skulle förblifva i äldsta grenen, äfven om före 1650 en medlem af en yngre gren skulle introducerats som ättens caput. [1]

Att extra capita i denna sin egenskap bevistade riksdagarna blef under sådana förhållanden fullkomligt obehöfligt, och då de ej voro fullmäktige, inskränkte sig deras rättigheter till att vid högtidliga tillfällen deltaga i R. o. A:s processioner. Deras antal var ej heller stort. Bland *Allegater till 1734 års pleniprot.*,

[1] Se Art. 2 § 2 i projekten till riddarhusordning bland *Handlingar ang. riddarhusordningen*, och *Ad. prot.* 9 nov. 1726 (IV, sid. 162), 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 20 juli 1734 (VII, sid. 185), 12 juli 1738 (IX, sid. 184). Art. I § 2 i 1762 års riddarhusordning, *Ad. prot.* 23 juni 1762. Modée VII, sid. 5281. *Ad. prot.* 17 okt. 1766. Modée VIII, sid. 7675.

Riksarkivet, finnes en "förteckning på extra capita och krigzbefählet, som den 22 Maj 1734 först sig uti Secrete utskåtssahlen kl. 7 om mårgonen församblade och sedan kl. 8 upträdde till slottet samt emottogos af 2:ne hofjungkare, fördes in uti Fyrkanten, jämväl strax där på följde hofstaten, som hr. hofmarskalcken baron Anders von Düben anförde, till Storkyrkian". De extra capita bestodo af 2 grefvar, 5 friherrar och 9 adelsmän. — Deras närvaro vid denna och liknande akter framstår som en sista lämning från en förgången tid, då ättemännen intogo en annan ställning inom riksdagen.

Däremot vidtogs redan i 1720 års interimsriddarhusordning den förändringen, att ingen, som ej fyllt 24 år, skulle äga säte och stämma på riddarhuset (§ 14) — Gustaf Adolfs riddarhusordning talade nämligen blott om laga ålder (§ 13), d. v. s. 15 år.[1] Att åldern nu höjdes betraktades otvifvelaktigt som en väl motiverad försiktighetsåtgärd. Dock genomdrefs beslutet icke utan motstånd. Det "upstod en lång träta, hvilken upväcktes af grefve- och friherre benkarne, varandes några unga grefvar der, som strax fingo sine talmen för sig".[2] Dessa ansågo 21 år som den rätta åldersgränsen. De invände bl. a., hvilket är karakteristiskt för frihetstidens uppfattning af riksdagsmannarätten, att den, som vore myndig och således enligt lag finge disponera öfver sin egendom, ej borde beröfvas rätten att använda sitt votum på riddarhuset. — Såväl i riksdagsordningen som i följande riksdagars förslag till riddarhusordning bestämdes emellertid åldern till 24 år, hvilket äfven utan motsägelse blef bifallet. Ej heller fingo adelsmän, hvilka ej fyllt 24 år, som åhörare bevista riddarhusets förhandlingar, ehuru förslag härom flera gånger framställdes. Det tyckes emellertid ej hafva varit ovanligt, att adelsmän, som ännu ej uppnått denna ålder, lyckats tränga sig in på riddarhuset. Vissa åtgärder, som man vidtog häremot under 1734 års riksdag, synas icke varit fullt betryggande, och först år 1761 och 1762 träffade bestämmelser kunna betraktas som effektiva: de inrycktes äfven i 1762 års riddarhusordning. Nyttigare än dylika lagstiftningsåtgärder voro dock de uppgifter om

[1] v. Steyern, anf. arb. sid. 18.

[2] Riksdagsjournal för år 1720 i Upsala Universitetsbibliotek, *N. 918; Ad. prot.* 28 jan. 1720 (I:2, sid. 20).

hvarje adelsmans födelseår, som kommo att ingå i de infordrade upplysningarne om hvarje ätts genealogi och i de meddelanden, hvarje kyrkoherde hade att inskicka angående födelser, dödsfall och giftermål ibland adeln i hans socken.[1]

Gifvetvis måste de antagna stadgandena om hufvudmannarätten gifva anledning till en mängd tvister, hvilkas afdömande förutsatte en ingående genealogisk kännedom. Af oskattbart värde blef därför Anders Anton von Stiernmans stora adelsmatrikel, som bär årtalen 1754 och 1755 — resultatet af ett storslaget forskningsarbete, men ingalunda utan felaktiga uppgifter. Att den endast i undantagsfall lämnade direkta upplysningar om de olika ättegrenarnas inbördes förhållande var med hänsyn till striderna om hufvudmannarätten äfven en stor brist. Höpken försäkrade i rådet år 1755, att trots Stiernmans utomordentliga arbeten, funnes det intet rike i världen, där de adliga släkternas genealogier hade råkat "uti större confusion och mörker" än i Sverige.[2] De många tvisterna om hufvudmannarätten, hvilka till antalet växte med det högre värdesättandet af adelns representationsprivilegium, synas gifva ett visst berättigande åt dessa öfverord.[3] Förut hade mången adelsman icke alltid så noga följt de föreskrifna formaliteterna vid introduktion

[1] 1723 års riksdagsordning § 6. Art. 2 § 3 i förut citerade förslag till riddarhusordning under riksdagarna 1726—27, 1731, 1734 o. 1738—39. (Sistnämnda riksdag kom dock ej att behandla denna del af den föreslagna riddarhusordningen.) *Ad. prot.* 7 sept. o. 7 dec. 1726 (IV, sid. 6 o. 233—234), 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 18 maj o. 20 juli 1734 (VII, sid. 6 och 185—186), 17 maj o. 9 sept. 1738 (IX, sid. 5 o. 491), 31 jan. 1739 (X, sid. 532), 3 o. 5 mars samt 26 april 1739 (XI, sid. 104, 111 o. 536), 8 dec. 1740 o. 23 februari 1741 (XII, sid. 3—4 o. 166—167), 20 okt., 13 nov. 1742 o. 18 mars 1743 (XIII, sid. 198, 266 o. 537), 22 sept., 15 okt. 1746 (XV, sid. 3 o. 97), 19 o. 21 sept. 1751 (XVIII, sid. 6 o. 16—17). *Riddarhusdeputationens prot.* 13 dec. 1760 o. 4 febr. 1761 o. betänkande 10 febr. 1761 i dess *Handlingar* s. å. *Ad. prot.* 11 sept. 1761. Förslag till riddarhusordning 1762 *(Riddarhusdeputationens handl.* fol. 1088 f.), Art. 2 § 2. *Ad. prot.* 25 juni 1762. Modée VII, sid. 5284. Jfr. äfven artikeln Anders Schönberg i *Sv. Biogr. Lexikon* och Malmström IV, sid. 246, noten.

[2] *Rådsprot.* 21 april 1755.

[3] Se *Riddarhusdeputationens protokoller.* På dessa grundar sig äfven hufvudsakligast den följande framställningen ang. dessa striders natur och ang. praxis vid deras afdömande. Riddarhusdeputationen 1765—66, som hade att slita det största antalet tvister, har handlagt 41 mål rörande olika personers eller ätters rätt att anses som introducerade, af hvilka 31 gällt ättens karaktär af utslocknad, samt 23 mål rörande omtvistad hufvudmannarätt.

eller naturalisation, hvarför det t. ex. händt, att medlemmar af ointroducerade grenar hade representerat introducerade. Personer, som i god tro suttit på riddarhuset, kunde nu därför plötsligt öfverbevisas om att tillhöra en adlig släkts ointroducerade eller kanske oadlade gren, och adelsmän, som son efter far ansetts såsom capita, tvungos ej sällan att afstå från denna rätt till förmån för en äldre gren, som förut ansetts som den yngre. Ätter, som under pågående riksdag voro representerade, befunnos vara för länge sedan utdöda, och för släkter, som antecknats och ansetts som utslocknade, anmälde sig plötsligt capita eller dessas befullmäktigade. Genom förbud för adlade att bibehålla sina ofrälse tillnamn, genom höga viten för den, som utan laga rätt intog säte och stämma på riddarhuset, genom infordrandet af utdöda ätters sköldebref, genom stadgande om straff för missbruk af adlig titulatur och framför allt genom ett — särskildt under frihetstidens sista decennium — storslaget genealogiskt forskningsarbete, sökte adeln förekomma dylika missbruk och sprida ljus öfver de många tvistefrågorna beträffande hufvudmannarätten.[1]

Landshöfding Daniel Tilas, efter Stiernmans död frihetstidens obestridligt främste genealog, skrifver den 2 jan. 1772 till J. H. Lidén (Upsala universitetsbibliotek, *G. 151 d.*): "Men före juhl kom mig en stor raptus uppå, hvartil jag af en stor hop saker i riddarehusdeputation blef retad. Jag begynte mera än förr remarqvera, huru gräseliga von Stiernman rasat til vägs med sin historiska matrickel. Jag ondgiordes i 2 dagar. Änteligen beslöt jag at radicitus arbeta ut de novo en ny matrikel och sielf gå igenom protocollerne ifrån äldsta tiden. Jag har hela helgen natt och dag arbetat och hunnit ongefer 300 numrer. Men jag baxnar före, huru von Stiernman skenat utan anledningar, tvärt emot all sanning, och jag tror, at han drömt en hoper. Så länge protocoller bestå och böra äga vitsord, kan jag säga, at han som en lögnare fälats fram".

Under sådana förhållanden måste det blifva en ytterst grannlaga uppgift att på grundval af ett ofta bristfälligt bevismaterial frändöma en person rätten att vara hufvudman

[1] Se de talrika förordningarna härom i Modée VII, VIII, passim. Höga straff utsattes för underlåtenhet att insända ättens genealogi, afskrift af sköldebref etc.

eller kanske en hel släkt att sitta på riddarhuset. Adelns viktigaste principuttalande angående dessa frågor gjordes den 26 juni 1762: introduktionerna för de t. o. m. år 1627 intagna ätterna skulle anses såsom generella, d. v. s. gällande hela släkten, ty det framginge ovedersägligt af Gustaf Adolfs riddarhusordning och af riksdagsprotokollen att så varit lagstiftarens mening, ty alla släktmedlemmarna hade skyldighet att inställa sig på riddarhuset, ehuru endast en introducerats å alla öfrigas vägnar. Men alla senare introduktioner skulle anses som speciella, d. å. gällande blott den eller de i sköldebrefvet nämnda jämte deras manliga afkomlingar; ty efter 1627 hände det, att medlemmar af samma släkt adlades under olika nummer, hvilket dessförinnan blott händt, då släktgrenarna tillhörde olika klasser i riddarhuset, eller att de erhöllo gemensamt nummer, men med sina namn särskildt utsatta i sköldebrefvet, hvarvid det förekommit, att några introducerats vid en riksdag, andra vid en annan; således hade då deras sidosläktingar icke inbegripits i sköldebrefvet.[1] Vid följande riksdag ändrades emellertid gränsåret för generella och speciella introduktioner från 1627 till 1650.[2]

Men ett rigoröst tillämpande af dessa principer kunde rimligtvis ej alltid komma ifråga; hade t. ex. en adelsman naturaliserats under 1600-talet och en riksdag tagit introduktion på riddarhuset, kunde det hända, att han den nästa och följande representerades af en broder, som med då rådande ringa uppskattning af riksdagsmannarätten och formernas betydelse underlåtit att låta sig naturaliseras och introduceras, ehuru säkerligen ingen skulle förvägrat honom detta. Skulle nu dennes ättlingar, som i flera generationer suttit på riddarhuset, plötsligt depossideras från sin rätt, på grund af stamfaderns förut för alla okända försummelse?[3] Man kunde möjligen underkänna all häfd, då frågan

[1] *Riddarhusdeputationens* 23 mars 1762 betänkande (bland dess *Handlingar*, fol. 1059 f.). *Ad. prot.* 26 juni 1762.

[2] Detta framgick som en konsekvens af den förut omnämnda bestämmelsen i förklaringen öfver 1762 års riddarhusordning (ofvan sid. 139—140). Jfr. *Ad. prot.* 17 okt. 1766 o. 5 febr. 1770, Focks yttranden.

[3] Så var fallet med ätten v. Vicken. Striden om dess rätt till säte och stämma, hvilken var en af de vidlyftigaste och mest uppseende-

gällde en tvistig hufvudmannarätt, men knappast då den gällde en ätts rätt till säte och stämma på riddarhuset, hvilken ej kunde styrkas med sköldebref och introduktionsbevis. "Många familler ibland R. o. A", yttrade Karl Vilhelm Grönhagen, "om hvilkas rättigheter ingen fråga bör kunna blifva, torde hafva svårt att nu legitimera sig, och han beklagade deras öde, om det skulle af dem fordras, isynnerhet om afledne cantzlie rådet hr von Stiernman åter vaknade upp". Man var ej heller blind för att ett sådant tillvägagångssätt skulle inneburit stora risker med hänsyn till riddarhusets skarpa partimotsättningar,[1] och man gick därför i allmänhet varsamt till väga. Men äfven häri låg en fara: billigheten är nära släkt med godtycket.

Den 25 juni 1762 invaldes v. Stiernman i riddarhusdirektionen (*Ad. prot.* s. d.). Några dagar senare, den 29 juni, uttalade Dan. Tilas i ett bref till Gjörwell (*Gjörwells brefväxling*, Kungliga biblioteket) en förmodan, att den nye riddarhusdirektören skulle komma att sätta dödskors för mången, som fått penningar för sin fullmakt. Och med en hänsyftning på den, som under sin lifstid varit fullmaktshandelns mest drifne representant och egentlige organisatör tillade han: "Tänck om Svedenborg berättar detta för gref Fredric!" (Att Svedenborg haft konferenser med den aflidne grefve Gyllenborg, "om hvars tillstånd han gifvit fägnesamma underrättelser", berättar Tilas i ett bref af den 16 mars 1760. *Tilas' bref till A. F. Cronstedt*, Kungliga biblioteket. Att brefskrifvaren i bägge fallen afser Fredrik Gyllenborg synes otvifvelaktigt, ej minst med hänsyn till den stora roll, denne spelar i

väckande af denna art, slutade med att den kvarlefvande ättegrenen fick söka naturalisation, hvarefter den, trots det efter 1762 rådande förbudet mot nya introduktioner, erhöll den utslocknade grenens plats på riddarhuset. Bl. a. androgs häremot, att herrar Bratt och Krabbe på liknande grunder uteslutits från riddarhuset vid riksdagen 1760—62. (Se härom *Ad. prot.* 26 juni 1762). *Ad. prot.* 1 o. 5 febr. 1770, 18 sept. 1771 o. 21 mars 1772. Akter till målet i *Riddarhusdeputationens prot. och handlingar*, 1769—70 o. 1771—72. De äro delvis tryckta. — En talare yttrade den 18 sept. 1771, att då en broder adlades eller naturaliserades under suveränitetstiden, följde de andra "altid med på samma räkning". Påståendet är ej riktigt, men fallet v. Vicken och andra exempel på gångna tiders legèra nobiliserings- och introduktionsmetoder gör det förklarligt.

[1] v. Nackreij yttrade: "Att börja undersöka om gamla familers ursprung och introductioner och vilja utesluta alle dem, som icke genast kunde documentera sig, skulle uti en ställning af partier, som uti fria regeringar snart kunna upkomma, förordsaka mycken villervalla". *Ad. prot.* 5 febr. 1770.

Svedenborgs uppenbarelser. Jfr. dennes *Diarium spirituale*, n. 4740, 5161, 5976, 5977, 5983, 5984, 5996, 6026, 6034.)

Innan riksdagen öppnats, var riddarhusdirektionen den högsta myndigheten för dessa måls afgörande, under det att riddarhusdeputationen hade att under pågående riksdag undersöka och pröfva dessa, innan de hänskötos till adelns plenum.[1] I de flesta fall kom därför det faktiska afgörandet att ligga hos riddarhusdeputationen, och dess protokoller kom så att innehålla en rik samling prejudikater. Äfven ålåg det densamma att öfvervaka, att gällande stadganden rörande säte och stämma på riddarhuset icke blefvo öfvertrådda. Härigenom ställdes ofta deputationens medlemmar inför svåra uppgifter, för hvilkas lösande de ej sällan sökte undandraga sig ansvaret genom att hänskjuta afgörandet till R. o. A:s plenum utan att ställa sig på någons af de tvistande sida. Ofta utpräglade partimän midt i en tid af brusande partilidelser ägde deputationens eller ståndets medlemmar ej alltid förutsättningar att utan väld döma i mål, där parterna ej sällan tillhörde olika läger, och då hvarje röst på riddarhuset kunde vara af betydelse. Detta gällde äfven i någon mån om riddarhusdirektionen, ehuru dess beslut ju kunde öfverklagas, då riksdagen sammankommit: dess utslag gällde dock rätten att deltaga i landtmarskalksvalet.[2] Icke utan grund skildrar en partiskrift från 1760-talet,[3] hur "en myndig rådsherre eller ämbetsman", som fruktade för efterräkningar vid riksdagen, sökte laga så, att riddarhusdirektionen i tvister om rättigheten att sitta på riddarhuset dömde till fördel för hans anhängare, huru han vid inskrifningarna hade sina aktörer till hands "at kunna gjöra invänningar mot obehagelige och misstänckte fullmachter och at hielpa fram fullmackter, som rätte man

[1] Se t. ex. *Ad. prot.* 18 o. 20 okt. 1755. R. o. A. betraktades som riddarhusdirektionens principaler, hvarför dennas myndighet upphörde med riksdagens begynnelse, eller, noga räknadt, i och med landtmarskalksvalet, hvarefter adeln först funktionerade som stånd.

[2] Se *Ad. prot.* 16 dec. 1747 (XVII, sid. 407—408).

[3] "Reflexions" (till 1760—62 års riksdag), Upsala universitetsbibliotek, *F. 268.*

aldrig afvetat", och hur han ibland lät återupplifva för länge sedan utdöda släkter.

Dessa tvister voro en motsvarighet till de ofrälse ståndens beryktade fullmaktsgranskningar, hvilka som bekant ej sällan voro ett medel för det starkare partiet att försvaga motpartiets numerär. Liksom dessa florerade de äfven hufvudsakligast under frihetstidens senare skede. Men dessa så att säga genealogiska strider — till sin natur ofta mer vetenskapliga än politiska — urartade aldrig i samma grad som fallet blef med tvisterna om riksdagsfullmakterna i de ofrälse stånden, där ingen kunde föra de objektiva normernas talan såsom v. Stiernman och Tilas gjorde det på riddarhuset.

Vid 1765—1766 års riksdag fattade R. o. A. följande beslut:

1:o) At de, som af riddarhusdeputation för capita fam. blifva ansedde, genast må för ätten antecknas i deras ställen, som antingen af ätten eller efter förment capitis fullmackt sitta för famillen.

2:o) At de, som för utgågne familler antecknade äro, genast böra utslutas.

3:o) At den, som för en honom vitterl. uttdöd(!) ätt utgifver fullmackt och derom lagel. blifver öfvertygad, hädanefter måtte ansees som falsarius efter almän lag.

4:o) Att den, som nyttiar en slik fullmackt, då han bevisligen vetat densamma af orätt man vara utgifven, bör, jämte uteslutandet från ridd.-huset och dep., plickta 500 dhl. s:mt.[1]

IV.

Att befullmäktiga annan adelsman att intaga ättens säte på riddarhuset var redan, såsom förut påpekats, i vissa fall tillåtligt enligt 1626 års riddarhusordning. Under frihetstiden måste denna rättighet framstå allt självklarare, i den mån självskrifvenheten vid riksdagar kom att betraktas företrädesvis eller uteslutande som en adelsmans privata egen-

[1] *Ad. prot.* 18 o. 20 okt. 1755, 2 o. 27 april, 4 o. 13 maj 1765, 17 okt. 1766. *Riddarhusdeputationens* betänkande af 11 mars 1765 bland dess *handlingar* K. M:ts förklaring och bihang till riddarhusordningen, daterad 30 juni 1767, § 1. (Modée VIII, sid. 7675), om hvars tillkomst nedan skall talas.

dom, hvilken han efter eget godtycke ägde nyttja eller underlåta att begagna.[1]

Då det dock under frihetstiden göres försök att upphäfva rätten att befullmäktiga, beror detta tvifvelsutan i de flesta fall på förslagsställarnes öfvertygelse om omöjligheten af att med mindre vidtgående åtgärder stäcka den nesliga fullmaktshandeln. Detta mål framlyser äfven i andra mindre radikala lagförslag. Frågan uppkommer äfven om i hvad mån den hufvudmannen tillkommande riksdagsmannarätten kan anses bunden till släkten. Och slutligen se vi, hur farhågorna för en obesuten, ovederhäftig och till våghalsiga företag lättledd riddarhusdemokrati spela in vid behandlingen af dessa frågor.

1723 års riksdagsordning fastslog, som bekant, att en ätt ägde att representeras af fullmäktig utom familjen, endast därest ingen af dess medlemmar kunde infinna sig till riksdagen. Det vid 1726 års riksdag framlagda förslaget till riddarhusordning förutsatte emellertid i sin ursprungliga form ej blott hufvudmannens själfskrifvenhet till säte och stämma på riddarhuset, utan beröfvade äfven extra capita rätten att representera frånvarande hufvudmän. Det rörde sig tydligen om ett radikalt försök att förebygga ett återupprepande af den fullmaktsvärfning, som ingått som ett led i 1726 års häftiga politiska agitation. Det var gifvet, att Gustaf Gyllenborg häri skulle se ett "aristokratiskt" öfvergrepp, och i ett memorial utvecklade han utförligt sina meningar härom[2]: Det vore ej nog med att förslaget strede mot 1626 års riddarhusordning, gammal häfd och den år 1723 antagna riksdagsordningen. Det skulle, om det antoges, lända till de flesta adelsmäns vanheder, så att man med skäl kunde misstänka förslaget vara väckt "af någon, som

[1] I 1723 års riksdagsordning § 7 heter det: "Kan ej någon af familien sig infinna hafve frihet at välja ... fullmächtig ...". I de vid riksdagarna 1726—27, 1731 och 1734 preliminärt bifallna förslagen till riddarhusordning liksom äfven i den år 1762 antagna (Art. I § 3) heter det: "Kan *eller vil* hufvudman ej infinna sig" etc.

[2] Memorialet är dateradt 6 okt. och finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27.

dherigenom haft lust att distingera sig ifrån dhe öfrige i dhes familia och blifva mehra ansedd än den öfriga adelen". Capita skulle komma att anses som herrar och de öfriga som deras tjänare, då de senare i saker, som anginge hela deras timliga välfärd, skulle göras beroende af hufvudmannens godtycke; medlemmarna af de ofrälse ståndeu finge åtminstone välja sig ombud att vid riksdagarna bevaka sina intressen. Hvar och en, som något vistats på landet, hade tvifvelsutan erfarit, hur adeln handterades af kronans ofrälse betjänter. Huru många tusende chikaner skulle då ej komma att öfvergå extra capita och de hufvudmän, som voro för fattiga att fara till riksdagen, då de beröfvades möjligheten att vid riksdagen själfva eller genom fullmäktige beifra sådana oförrätter! Man åberopade sig på Englands exempel.[1] Men bortsedt från att primogenituren saknade all grund i svenska lagar och bruk, kunde i England flera af en släkt under olika själfförvärfvade titlar sitta i öfverhuset, och lordernas yngre bröder och släktingar kunde inväljas i underhuset — detta i motsats till bestämmelserna i den föreslagna riddarhusordning, som beröfvade extra capita "alt moijen att sig på thet sättet distingera". Det vore en annan sak, om Sverige kunde inrätta hela styrelsesättet på engelskt vis; men då detta vore otänkbart, bl. a. till följd af de ofrälses motvilja däremot, borde man ej med åberopande af sådana förebilder "giöra en skildnad" ibland adeln. De från riddarhuset utestängda adelsmännen skulle då säkerligen jämte de ofrälse ämbetsmännen kräfva att liksom krigsbefälet blifva hörda i dem angående frågor. Att afslå en sådan begäran blefve desto svårare, som mången, som ägde någon egendom, icke utan vidare komme att finna sig i att den kanske egendomslöse hufvudmannens samtyckte till kontributioner och utskylder å hans vägnar. Underligt vore det äfven, om riddarhuset stode öppet för utländingar och nyadlade, men vore stängdt för hufvudmännens anhöriga och de högre ämbetsmän, som voro extra capita. Men det vore äfven grundlagsvidrigt. Man hade påstått, att förslaget

[1] Jfr. ofvan sid. 116 o. 132.

kunde antagas medelst en konvention. Men de närvarande fullmäktige hade ju i sina fullmakter förbundits att ingenting företaga i strid med riksdagsordningen, och om en förening kunde man ej tala, då adeln till stor del var frånvarande och en konvention just förutsatte bägge parternas närvaro. Man hade sökt göra gällande, att förslaget vore det enda medlet mot "partiers formerande". Men dessa kunde väl bildas äfven bland capita. Själf kände han ej till några partier, men fruktade man sådana, vore andra åtgärder lämpligare — t. ex. förbud mot sammankomster utom riddarhuset. Hindrades extra capita att komma till riksdagarna, skulle snart den aflägset boende och den fattiga adeln tvingas att "dantsa efter dhe förmögnas och dhe här vistandes villia", då ingen bevakade dess intressen.

Gyllenborgs mening segrade. Innan den föreslagna riddarhusordningen föredrogs i adelns plenum,[1] ändrades nämligen bestämmelserna om rätten att befullmäktiga därhän, att hufvudmannen, därest han ej kunde eller ville bevista riksdagen, skulle äga att utse en medlem af ätten eller en frände på mödernet t. o. m. syskonbarn att representera familjen. Vore ej någon af dessa släktingar villig eller i stånd att företräda ätten, ägde hufvudmannen att tillsammans med två andra capita, som befunno sig i samma omständigheter, förordna en fullmäktig som representant för de tre ätterna, hvilken hade att intaga den äldstas säte, men blott skulle äga en röst på riddarhuset.[2] "Här skakas fullmachter upp ifrån

[1] Förslaget till riddarhusordning upplästes och bordlades 24 sept. hvarefter hvar och en fick inkomma med sina påminnelser, efter hvilka deputationen sedan ägde att jämka sitt förslag före dess debatterande på riddarhuset. *Ad. prot.* 24 sept. samt 1 o. 4 okt. 1726 (IV, sid. 60, 82 o. 85). Se vidare Art. 2 §§ 4 o. 5 i den projekterade riddarhusordningen (i *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27). De bevarade koncepten gifva vid handen, att deputationen ursprungligen icke tänkt afskaffa alla fullmakter, men endast ämnat binda dem inom ätten, något som Gyllenborgs memorial icke förutsätter. Måhända är deputationens ursprungliga utkast icke bevaradt. Hur långt deputationen velat gå för att hejda fullmaktsväsendets missbruk är naturligtvis af underordnad betydelse, då det ej rör sig om ett definitivt förslag.

[2] Om debatterna på riddarhuset se *Ad. prot.* 9, 16, 19 nov. 1726 (IV, sid. 162—163, 179—181, 186), det ofvan sid. 117, not. 2 anf. riksdagsdiariet för dessa dagar samt förslagen till riddarhusordning, i *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27.

landet, och ingen vet, hvem dem får", yttrade riddarhussekreteraren, "ty har deputat. tyckt bäst vara dem böra gifvas innom familien". Men mot detta förslag gjordes flera invändningar: om caput ej på andra villkor finge utse fullmäktig utom släkten, skulle riddarhuset gå miste om många förmågor, och bifölles bestämmelserna om tre ätters gemensamma val, skulle det se ut, som den ena skulle blifva den andras förmyndare vid riksdagen. Därför beslöt man också att ej inskränka hufvudmannens rätt att i sitt ställe utse fullmäktig utom släkten, då ingen af dess medlemmar kunde eller ville infinna sig. Men som man dock förklarade sig gärna vilja hämma de missbruk, som kunde äga rum vid fullmakternas utfärdande, beslöt man att förbjuda alla blankofullmakter och all transportering af fullmakter från en fullmäktig till en annan, hvarför den bestämmelsen infördes, att hufvudmannen genom egenhändigt, försegladt bref skulle underrätta riddarhussekreteraren om hvem han utsett till ättens fullmäktige.[1] Däremot ville man ej gå så långt som Coyet, hvilken önskade inskränka hufvudmannens val af fullmäktig till adelsmän från hans egen trakt ("utur landsorten, der han sielf bor", med hvilket förmodligen afsågs länet i fråga). Vidare gjordes nu det tillägget till den af riddarhusordnings-deputationen föreslagna paragrafen, att, om ej caput infunnit sig till riksdagen, ägde den i släktskapsgrad närmaste vid riksdagen tillstädesvarande ättemannen utan fullmakt intaga familjens säte.

I en följande af deputationen projekterad och utan motstånd bifallen paragraf förbjöds hufvudmannen att annullera utfärdad fullmakt och att efter behag själf eller genom fullmäktig ömsevis representera ätten under samma pågående riksdag. Endast om den fullmäktige afled eller af någon annan orsak förhindrades att vidare bevista riksdagsförhandlingarne, ägde caput rätt att intaga sitt säte på riddarhuset. De platser, hans företrädare ägt i utskott och deputationer, skulle

[1] Fullmakternas lydelse föreskrefs i riksdagsordningen § 9. Om blankofullmakternas förekomst och fullmaktsvärfningen se Stavenow, Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, 2:a uppl. sid. 119 f.

naturligen ej utan särskildt val tillfalla honom.[1] Vidare förbjöds hufvudman att representera annan ätt än sin egen.[2] — Vid 1731 års riksdag bifölios åter dessa bestämmelser utan väsentligare ändringar.[3] Men detta innebar ingalunda, att man lyckats förebygga de öfverklagade missbruken. Då adeln diskuterade frågan om blifvande riksdagsort, föreslog Didron — ehuru förgäfves — att adeln icke vidare måtte utse fullmäktige utom familjen och att, därest riksdagen ej flyttades från Stockholm, "præcautioner" måtte tagas mot de fullmakter, som utdelades.[4]

I den våldsamma agitation, som föregick 1734 års riksdag, kom också fullmaktsvärfningen att utgöra en icke oväsentlig del.[5] Själfva agitationens omfång och häftighet betraktades med ovilja af många, och de använda medlen voro ej alltid de bästa. Om man beröfvade hufvudmannen rätten att befullmäktiga någon utom ätten, skulle partiernas jagande efter fullmakter tvifvelsutan inskränkas inom trånga gränser och förlora i betydelse, och föreskrefs vidare besutenhet som villkor för fullmäktigskap, skulle gifvetvis riddarhusets sammansättning undergå en förändring till det bättre, då därigenom en del oroliga och opålitliga element skulle utestängas. Men de många obesutna extra capita bland Stockholms officerare och ämbetsmän, bland hvilka de i landsorterna uppbringade fullmakterna företrädesvis utdelades, voro a priori motståndare till dylika åtgärder.

Då förslag till riddarhusordning behandlades i adelns plenum den 20 juli 1734, framkommo också därhän syftande

[1] Projektet till riddarhusordning, Art. 2 § 6. *Ad. prot.* 26 nov. 1726 (IV, sid. 203). Den 27 juli 1734 godkändes paragrafen med följande tillägg (se nedan not 3): "Utgår familien under varande riksdag, behålle fullmächtigen icke thes mindre thes säte och stämma på riddarhuset och uti deputationerne then riksdagen". *Ad. prot.* VII, sid. 211—212.

[2] 1726 års förslag till riddarhusordning, Art. 2 § 8, Art. 2 § 7 i följande förslag. Denna § bifölls utan motstånd vid 1731 och 1734 års riksdagar. *Ad. prot.* 26 nov. 1726 (IV, sid. 203), 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 27 juli 1734 (VII, sid. 212).

[3] *Ad. prot.* 11 mars 1731 (VI, sid. 93). Art. 2 § 6 i 1726 års förslag till riddarhusordning motsvarar Art 2 § 5 i 1731, 1734 och 1738—39 års förslag.

[4] *Ad. prot.* 18 maj 1731 (VI, sid. 332—333).

[5] *Sagubrott af 1734 års riksdag*, fol. 81, Kungl. biblioteket.

förslag.[1] De försiktiga antydningar och förtäckta allusioner, som äro så karakteristiska för frihetstidens parlamentariska terminologi, framlysa i von Böhmens ord, "at med fullmachters utgifvande är en myckit granlaga sak, hvarvid, om man sig eij väl föreser, hvarjehanda missbruk kunna förelöpa, som torde hafva farliga påfölgder". Hufvudmannen borde därför endast få befullmäktiga sin ätts medlemmar. Strax därpå föreslog Sten Coyet, att ingen skulle få blifva fullmäktig, som ej vore possessionat, "emedan det eij synes billigt, at den, som sielf eij hafver fast egendom, skall äga stämma, när frågan är om pålagor och contribution på sådan egendom", och han tillade, att det ej borde anses som en nödvändighet att sända fullmäktig till riksdagen. — Mot bägge dessa förslag androgs, att de stredo mot riksdagsordningen, som icke utan samtliga ståndens ja finge ändras,[2] och att de, hvilka nu sutto som fullmäktige på riddarhuset, icke hade befogenhet att bifalla något, som inskränkte deras principalers rätt. Finge ingen utom ätten representera denna, skulle väl riksdagarne kunna förkortas och den på riddarhuset församlade adeln blifva mindre talrik, hvilket vore fördelaktigt; men införandet af en sådan bestämmelse innebure en orättvisa mot de senare adlade släkterna, som ej ännu räknade så många medlemmar och för hvilka därför ett bifall till förslaget i många fall faktiskt skulle betyda förlust af representationsrätten. Motståndarne till Coyets förslag framhöllo, att man väl kunde besitta alla en god riksdagsmans egenskaper utan att vara possessionat, och att besutenhet ingalunda garanterade kompetens att döma i rikets angelägenheter. Riddarhusordnings-deputationen, till hvilken frågan slutligen remitterades, intog en medlande ställning, som redan Vilhelm Lindenstedt anvisat under

[1] *Ad. prot.* VII, sid. 186—188.

[2] Dessa argument möter man vid många tillfällen, då förslag till någon punkt i den blifvande riddarhusordningen stred eller ansågs strida mot bestämmelserna i 1723 års riksdagsordning. Grefve Dohna anså dock, "at man bör göra en åtskillnad emellan en fundamental och en oeconomisk lag och at altså R. o. A. eij kan betagas at uti riddarhusordningen införa, hvad de för sitt stånd nyttigt finna" samt att "riddarhusordningens inrättande är en sak, som R. o. A. enskylt tilhörer och angår våre privilegier, hvarutinnan de 3 öfrige ständen eij kunna hindra oss".

debatten den 20 juli: för adelsman, som representerade sin egen ätt, borde icke besutenhet föreskrifvas som villkor; icke heller borde man förbjuda hufvudman att utse fullmäktig utom ätten. Men för sistnämnda fall borde en inskränkande bestämmelse införas: fullmäktige, som ej representerade sin egen ätt, borde vara antingen "possessionati eller af någon annan kundbar välmågo, besynnerligen som hvar och en därigenom upmuntras at försichtigt och sparsamt skiöta och achta sin egendomb, emädan den eij altid kan vara välmående, som äger fast egendomb, utan kan vara mehr skyldig, än han äger".[1]

En af deputationens medlemmar, den bekante rättslärde Petter Abrahamsson, ansåg dock säkrast att "utan restriction till possessionatos och dem, som elliest förmögne äro, förblifva vid riksdagsordningen därmedelst at förekomma alt missförstånd ibland dem, som äro af ett stånd, hvilket lätteligen kan upkomma, där skillnad giöres emellan förmögne och oförmögne, hvilket aldeles är onödigt, aldenstund vid riksdagar consulteras om det allmänna bästas befordran, och förstånd därtill ej är ouplösligen förbundet med ägendomb, utan Gud gifver det efter sitt behag uti större och mindre mått, åt hvilken han vill".

Deputationens betänkande blef ej behandladt förrän vid följande riksdag.[2] Vid detta tillfälle väcktes en del andra förslag rörande medel till förekommande af missbruk vid fullmakters utdelande. Deputationen själf föreslog sätes och stämmas förlust under pågående riksdag för den, som utfärdade fullmakt in blanco — en trafik, som, alla förbud till trots, icke upphört, utan tvärtom just blifvit allmän år 1738.[3] Andra framhöllo som en brist i den föreslagna riddarhusordningen, att den icke förhindrade en mängd medlemmar af samma familj att infinna sig på riddarhuset som fullmäktige för olika ätter och dymedelst skaffa sig ett otillbörligt stort inflytande — ett påpekande, som måhända vänder sin udd mot Karl Gyllenborgs talrika bröder och

[1] Riddarhusordnings-deputationens och Abrahamssons memorial, det förra dateradt den 16 okt., bland *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

[2] *Ad. prot.* 5, 12 och 19 juli 1738 (IX, sid. 162, 185—191, 210—211).

[3] Stavenow, anf. arb. sid. 120.

släktingar.[1] Äfven i andra afseenden tarfvade riddarhusordningen kompletterande bestämmelser. Skulle t. ex. caput, som fyllt 21, men ej 24 år, äga rätt att befullmäktiga den, som nått denna ålder? Hur skulle förfaras, om caput infunne sig under riksdagen för att intaga familjens säte, sedan ättemannen, som innehaft det dessförinnan, blifvit invald i sekreta utskottet eller någon deputation? Borde man ej äfven lämpligen föreskrifva en viss inställelsetid för hufvudmännen, efter hvilken de ej skulle anses berättigade till familjens säte och stämma, därest någon ätteman dessförinnan infunnit sig? Men härigenom uppstode nya komplikationer, som kräfde nya föreskrifter.

Lilliestierna föreslog, att man helt enkelt skulle förbjuda alla fullmakter, men detta rönte motstånd från flera håll, och landtmarskalken vägrade att framställa proposition härpå, då han förmenade det strida mot riksdagsordningen. Liksom föregående riksdag uppstod också tvist om huruvida de fullmäktige borde tillerkännas samma rätt som capita att rösta i frågor, som rörde eller ansågos röra de senares rättigheter. Ändtligen hade man, den 10 juli 1738, kommit så långt, att man genom votering skulle bestämma, om caput, som inställt sig efter landtmarskalksvalet skulle hafva rätt att intaga familjens säte i st. f. ätteman, som invalts i sekreta utskottet eller någon deputation. Då var det, som adeln beslöt uppskjuta frågorna rörande den blifvande riddarhusordningen, hvilket kom att innebära ett uppskof till slutet af 1760—62 års riksdag.

Vid 1746—47 års riksdag ansåg sig dock riddarhusdeputationen böra vidtaga åtgärder mot den alltjämt florerande fullmaktshandeln och de andra missbruk, hvartill fullmaktsväsendet ledt.[2] Deputationens förslag öfverensstämde med de år 1726 beslutna, men aldrig efterlefda bestämmelserna: Om caput ej själf ville eller kunde infinna sig till riksdagen, borde han genom handbref underrätta veder-

[1] Dessa synas hafva förstått att hålla tillsammans och hjälpa fram hvarandra. Se Gustaf Bonde, Sverige under Ulrika Eleonora och Fredrik I, sid. 243—244. Jfr. dock Malmström I, sid. 378, not 2.

[2] *Ad. prot.* 16 dec. 1747 (XVII, sid. 407—413. Malmström III, sid. 405).

börande på riddarhuset, att han konstituerat fullmäktig, därest fullmakten skulle anses för giltig, och han frånkändes rätten att vid utseende af fullmäktig förbigå ätteman, som ville och kunde bevista riksdagen. Förslaget understöddes kraftigt. Det befrämjades tvifvelsutan därigenom, att det utländska inflytandet, som ej spelade en liten roll, då det gällde medels anskaffande till fullmaktsköpen, under denna riksdag tagit sig mer stötande former än någonsin förut. Åtskilliga förordade till och med, att under inga förhållanden andra än ättemän måtte tillåtas representera släkten. Som vanligt gjordes i försiktiga vändningar anspelningar på af alla kända missförhållanden: man talade om "the många oredor, som nu föröfvas, både med fullmagters säljande och köpande till pluralitetens ernående och vissa afsigters utförande" och förutsade, att om R. o. A. förenade sig om att förbjuda allt befullmäktigande utom ätten, skulle utländingars inflytande på riksdagsärendena ofelbart förminskas; "åtminstone skulle them ej så lätt komma i hågen hvarjehanda intriguer och afsikter, som nu sker". Som skäl mot förslagen androgos samma argument som vid föregående riksdagar, och ej heller saknades den från diskussionerna om en adlig representationsreform välkända synpunkten, att en mindre talrikt representerad adel icke vore något eftersträfvansvärdt, emedan "bland mindre antal thet kunde uträttas, som eljest ej så lätt står att genomdrifvas, om the äro flere". — Efter en hetsig debatt[1] beslöt man till sist att hufvudman aldrig skulle hafva rätt att befullmäktiga någon utom familjen, därest någon ätteman kunde och ville representera ätten, och att "infamie" skulle sättas på den, som köpte eller sålde fullmakter. Vidare antogs en del detaljerade bestämmelser i samma riktning som de af deputationen föreslagna till förekommande af fullmaktsförfalskningar och blankofullmakter.

Då besluten emellertid ej ledde till åsyftadt resultat, återupprepades de den följande riksdagen — men endast till en

[1] Det heter bl. a. i protokollet, att frågan förorsakade "mycken skilgaktighet i meningarne, hvilka å ömse sidor med någon häftighet understöddes".

del: För att fullmakt, som gifvits till någon utom ätten, skulle godkännas, föreskrefs det, att hufvudmannen genom ett egenhändigt undertecknadt och med släktens sigill försegladt bref skulle underrätta riddarhusdirektionen, resp. riddarhusdeputationen om hvem han befullmäktigat. Det var allt. En bestämmelse i 1747 års beslut, att hufvudmannen i god tid före riksdagens början skulle aflåta brefvet ifråga, hade visserligen äfven nu försvarare, men förkastades af dem, som ansågo hufvudmännens rätt att befullmäktiga under pågående riksdag som ett omistbart privilegium. Karakteristiskt nog återupprepades ej heller den bestämmelsen i 1747 års beslut, att fullmakten och namnet på dess innehafvare skulle vara skrifna med samma stil. Adeln eller åtminstone dess mäktigaste och penningstarkaste parti ville ej på allvar hejda fullmaktshandeln, i synnerhet som det bland sig räknade flertalet af hufvudstadens extra capita, och de framstående mössorna Ungern-Sternberg, Du Rietz och Axel Reuterholm ansträngde sig förgäfves att förmå adeln till effektivare åtgärder. — I öfverensstämmelse med adelns anhållan publicerades 1752 års beslut i form af en kunglig kungörelse utfärdad i sammanhang med riksdagskallelsen 1755.[1] Knappast uppriktigt menade som ett hinder mot fullmaktshandeln blefvo dessa bestämmelser ganska betydelselösa.

I själfva verket hade man resignerat hvad själfva fullmaktshandeln beträffade. Det gällde för framtiden endast att hålla den inom, sit venia verbo, tillbörliga gränser, samt att genom lämpliga lagstiftningsåtgärder förebygga de värsta af de oordningar, som fullmaktstrafiken framkallat. Vissa vid 1760—62 års riksdag fattade beslut synas verkligen hafva åstadkommit relativt effektiva bestämmelser i detta afseende.

Redan det, att en riddarhusordning då antogs, var ägnadt att gifva eftertryck åt förut beslutna, men sällan efterföljda

[1] Malmström IV, sid. 137. *Ad. prot.* 5 juni 1752 (inbundet i följande riksdagsprot., vol. 2). *Rådsprot.* 6 maj 1755. (Modée VI, sid. 3657 f.)

stadganden mot fullmaktsmissbruk. Den uppfattningen var nämligen mycket spridd inom adeln, att de paragrafer i den projekterade riddarhusordningen, som under föregående riksdagar blifvit bifallna, icke kunde anses äga laga kraft, emedan riddarhusordningen aldrig blifvit i sin helhet antagen och än mindre promulgerad som lag. Dess stadganden fingo därför lätt karaktären af skäligen betydelselösa principuttalanden, hvilka så mycket mindre kunde kännas som ett tvång, som hvarken riddarhusdeputationen eller någon annan myndighet beifrade de talrika brotten häremot.

Det väckte därför uppseende och motstånd, då riddarhusdeputationen den 6 nov. 1761 ingrep mot ett sådant brukligt, men lagstridigt förfaringssätt. Af olika anledningar — oftast af valpolitiska och andra partitaktiska skäl — brukade nämligen en del capita underlåta att intaga sin egen familjs säte för att i stället som fullmäktige intaga andras platser och förordna fullmäktige för sina egna ätter. På detta sätt kunde en hufvudman på samma dag byta fullmakter många gånger. Nu uppkallade emellertid riddarhusdeputationen de capita, som den visste sitta som fullmäktige för andra ätter, underrättade sig om de skäl, de till äfventyrs kunde hafva att andraga till försvar för sitt handlingssätt, underkände dessa såsom stridande mot riksdagsordningens 7:e paragraf och 2:a artikelns 7:e paragraf i det senast 1734 bifallna förslaget till riddarhusordning och lät utan vidare i öfverensstämmelse härmed ändra matrikeln och anteckna hvarje caput som sin egen familjs representant.[1] Deputationens beslut drogs därefter inför plenum och blef efter en lång debatt gillad under uttryckligt åberopande ej blott af riksdagsordningens

[1] *Riddarhusdeputationens protokoll*, 6 och 25 nov. 1761. En af de uppkallade hufvudmännen förklarade, att "riddarhusordningen vore allenast en oeconomisk lag, som kunde ändras och uphäfvas, när Högl. R. o. A. det nödigt funne, hvarföre han och för sin del funne, att den nu eij eller kunde efterlefvas". Liknande uttalanden om riddarhusordningens karaktär äro före 1762 icke sällsynta. Riddarhusdeputationen ansåg emellertid nu, att lag bör efterlefvas, tills den upphäfves.

föreskrifter, utan äfven af de bifallna bestämmelserna i nämnda projekt till riddarhusordning.[1]

Vid riksdagens slut framlade emellertid riddarhusdeputationen ett fullständigt förslag till riddarhusordning, till största delen byggdt på de föregående, men med några förändringar och tillägg. Endast i ett afseende ansåg sig dock deputationen hafva kommit med väsentliga nyheter, nämligen rörande åtgärder till förekommande af fullmaktsmissbruk. Det betänkande, som åtföljde förslaget, bar nogsamt vittne om den vikt, deputationen lade därpå, och äfven om ämnets ömtålighet. Undantager man några rader om den blifvande riddarhusordningens tryckning och kungörande, rör sig hela memorialet endast om nödvändigheten af just dessa åtgärders vidtagande och om ordningens och frihetens inbördes förhållande, betraktadt som en tillämpning på detta fall.[2]

De föreslagna bestämmelserna angående formen för fullmakters utfärdande voro i stort sedt de samma som de förut antagna, endast än mer detaljerade;[3] fullmaktsvärfningen och fullmaktsköpen *före* riksdagarne borde kunna hållas inom tämligen snäfva gränser, om blott de förut bifallna bestämmelserna verkligen blefve tillämpade. Garantierna mot fullmakter in blanco kunde då anses som relativt betryggande, ehuru svårigheterna att förebygga missbruk af denna art voro så stora, att de aldrig kunde utrotas medelst några som helst lagstiftningsåtgärder, allra helst som utfärdandet af sådana fullmakter icke var belagdt med någon straffpåföljd. Riddarhusordningen förklarade också meningen vara att "i möjligaste måtto" förekomma dem. Det var i stället

[1] *Ad. prot.* 9 nov. 1761. Riksdagsordningens 7:e § börjar: "Utaf R. o. A. infinner sig en af hvar ätt, som familiens säte och stämma hafva skal; kan ej någon af familien sig infinna, hafve frihet at välja af anan familie fullmächtig, som sielf ej stämma för sin familia förer". Detta tolkade riddarhusdeputationen som ett förbud för hufvudmannen att representera annan ätt än sin egen.

[2] *Riddarhusdeputationens handlingar* 1760—1762.

[3] 1762 års riddarhusordning 2:a artikeln, § 3. (Modée VII. sid. 5284 f.) Den af riddarhusdeputationen föreslagna lydelsen bifölls utan diskussion. *Ad. prot.* 25 juni 1762.

mot det ständiga ombytet af fullmakter *under* riksdagarne, som deputationens förslag riktade sig: Ville eller kunde ej hufvudmannen infinna sig på riksdagen, skulle det stå ättemännen fritt att allt efter släktskapsgrad utan fullmakt intaga familjens säte, om vederbörande blott inom en månad efter riksdagens utblåsande personligen anmälde sig hos riddarhusdeputationen. Kunde eller ville ingen af ätten infinna sig, skulle caput — men ingen annan — hafva rätt att befullmäktiga någon redlig och lämplig man utom släkten, hvilket dock måste ske innan nämnda månads utgång. Därest den fullmäktige icke aflede eller lämnade landet, finge hufvudmannen ej återtaga sin plats eller förordna annan fullmäktig. Fullmakt skulle gälla för hela riksdagen, t. o. m. om ätten under tiden utslocknade. I enlighet med förut under riksdagen fattadt beslut skulle vidare caput blott få representera sin egen ätt. Endast under den förutsättningen skulle fullmäktig kunna erhålla fullmakt för annan ätt än den, han vid riksdagens början representerat, att han entledigades från sitt första fullmäktigskap; detta kunde återigen icke ske genom ny fullmakts utfärdande, utan endast därigenom att någon ätteman personligen infunne sig vid riksdagen inom föreskrifven tid.[1]

Det nya och uppseendeväckande i riddarhusdeputationens projekt var naturligtvis förslaget att i nämnda fall inskränka utöfningen af hufvudmannens rätt att utse fullmäktig och ättemännens att representera sin släkt till första månaden efter riksdagens början. Det blef också i främsta rummet härom striden kom att stå. Det gamla förslaget att föreskrifva besutenhet som villkor för fullmäktigskap återuppväcktes visserligen under debatten härom, men saknade från början alla utsikter att vinna bifall och kom därför ej att under diskussionen spela någon större roll.[2]

De missförhållanden, hvartill fullmaktsköpen under riksdagarne gifvit anledning, skildrades nu med en förut okänd

[1] 1762 års riddarhusordning, Artikel 1, §§ 3—5. (Modée VII, sid. 5281 f.)

[2] *Ad. prot.* 23 juni 1762.

öppenhet af förespråkarne för deputationens förslag, framför allt Gyllensvaan och von Fersen, hvilken, då sammanträdet var ett s. k. ekonomiskt plenum, ägde rätt att ehuru ordförande ständigt ingripa i diskussionen. De under frihetstidens första decennier träffade öfverenskommelserna mot fullmaktsmissbruk synas endast undantagsvis blifvit efterföljda. Så långt hade man hunnit från den tid, då riksdagsmannaskapet innebar en bjudande plikt och en ej sällan tung börda, att riksdagsfullmakten numera var blifven föga annat än ett inträdeskort till R. o. A:s förhandlingar med rätt att deltaga i debatt och beslut. Allt eftersom en adelsman ville närvara på riddarhuset eller icke önskade det, köpte han sig en fullmakt eller sålde, den han hade. Därför växlade riddarhusets medlemmar ständigt "likasom i decorationer af en comedie" [1]; somliga kommo, andra reste; matrikeln måste ständigt ändras. En adelsman var närvarande vid början af en frågas behandling, en annan vid dess slut. En familjs fullmakt kunde under en och samma riksdag passera igenom tjugo personers händer, och det hade inträffat, att en och samma person på en dag bytt fullmakt sex gånger. "Skulle den gambla slenterijahn bibehållas", yttrade Gyllensvaan, "att jag kunde sitta här i 8 dar, så resa bort och sälja min fullmackt för femtio plåtar, så återkomma igen på 8 dar, taga mit rum, sedan resa och åter sälja min fullmackt och hålla på uti hela riksdagen igenom, så lemnar jag herrarna att täncka hur riket skötes och hur vi fullgiöra vår riksdagsmanna plickt." [2]

Gustaf Reuterholm och Klas Wilhelm Grönhagen ledde motståndet mot riddarhusdeputationens förslag [3]: kärleken

[1] Gyllensvaans yttrande.

[2] Riddarhusdeputationens förslag lade dock inga hinder i vägen för capita och fullmäktige att resa och återkomma, hvarför allt framgent antalet af den på riddarhuset församlade adeln kunde variera från öfver tusen till några få hundratal eller mindre. Jag har ej närmare velat inlåta mig på dessa förhållanden eller på fullmaktsväsendets inverkan på partiorganisationernas taktik före och under riksdagarna, då detta skildrats i Stavenows cit. arb. *Frihetstiden, dess epoker och kulturlif*, sid. 118 f.

[3] De hade äfven motarbetat riddarhusdeputationens förslag om att återupplifva förbudet för capita att sitta för andras ätter.

till det allmänna bästa skulle förminskas, om dess vård lämnades i ett fåtals händer och andra uteslängdes därifrån, som, fast de voro yngre bröder i en familj, borde hafva denna rätt; därför borde icke rätten att befullmäktiga bindas till en viss tid. De ständiga förändringarna i matrikeln vållade visserligen riddarhusfiskalen något besvär, men vore för öfrigt ganska oskyldiga. Riddarhusets flesta medlemmar kunde tvifvelsutan betraktas som "ständige" och de ankommande kunde snart sätta sig in i de förekommande riksdagsfrågorna. – Grönhagen förklarade sig visserligen icke hafva fullmakter att handla med, "men ville likvähl kunna någon erhålla, då han det åstundade". Han betviflade för öfrigt det föreliggande förslagets effektivitet. Såväl han som Reuterholm förmenade äfven, att det innebure ett kringskärande af hufvudmännens och de öfriga ättemännens lagliga rättigheter och därför ej kunde underkastas votering. De kunde dock icke förhindra omröstning, hvarpå riddarhusdeputationens förslag bifölls med 262 röster mot 123.[1]

I ett bref till Gjörwell, dat. 29 juni 1762 (*Gjörwells brefväxling*, Kungliga biblioteket) berättar Dan. Tilas därom: "Alt sedan jag blef riksdagsman, har jag hördt yrckas på en riddarehusordnings utfärdande, men aldrig trodt, at der skulle blifva något alfvare af. Nu har den emot all min förmodan gådt igenom och til med på det sättet, at en förböflad bohm är sluten för all trafique och commerce, så at en vahra eller til ex. et arck papper ej kan säljas mera än en gång och nederlags platzen är ej fri mera än en månad efter marknadens publikation. Alle hufvud- eller supercargueurer voro missnögde dermed: skred[s] til votering, och då man despererade om alt, vants qvestionen med en extraordinair pluralité, så at man häpnade vid utslaget".

Därmed hade adeln anslutit sig till den af riddarhusdeputationen förfäktade principen, att ståndets matrikel och uppropslista efter första månadens utgång, räknadt från

[1] Riddarhusdeputationens förslag bifölls i oförändrad form, endast med ett tillägg, hvarigenom ofrälse förmyndare förbjödos att utfärda riksdagsfullmakter i sina adliga pupillers namn. *Ad. prot.* 23 juni 1762.

riksdagens utblåsande, skulle förblifva oförändrad. Det var därför en brist i förslaget, att det öppnade möjligheter för capita, som ej utsett fullmäktige, att äfven efter första månadens slut infinna sig på riddarhuset och deplacera sina ättemän, som dessförinnan infunnit sig. Därmed åstadkoms en förändring i riddarhusets sammansättning under pågående riksdag, hvilket man velat förebygga. Om capita infunno sig efter den första månadens slut och fråntogo ättemännen deras säte, kunde också det missförhållandet inträffa, att antingen sekreta utskottet och deputationerna beröfvades dessa sina medlemmar eller att vissa släkter fingo två röster, en i plenum och en i sekreta utskottet eller i någon deputation; dessas medlemmar utsågos nämligen under riksdagens första månad.

Vid 1765—66 års riksdag föreslog därför riddarhusdeputationen, att caput, som ej utsett någon fullmäktig och ej infunnit sig inom nämnda tid, väl ej skulle beröfvas rätten att under resten af riksdagen representera ätten, om dess säte var ledigt, men att han ej skulle äga rätt att depossidera ätteman, som före första månadens utgång intagit familjens säte, därest denne ej afsade sig.[1]

Ett sådant försök att ånyo kringskära hufvudmännens rättigheter måste naturligtvis röna motstånd på riddarhuset.[2] Det förklarades, att efter naturlig ordning och urgammal vana hvarje hufvudman hade medfödd rätt att framför ättens öfriga medlemmar njuta säte och stämma på riddarhuset. Sjukdom eller annat förhinder, som brukade anses som laga förfall, kunde hindra caput att infinna sig före första månadens utgång; borde då detta betraktas som "en obotelig orsak till hans skiljande ifrån then mäst betydande af alla hans rättigheter?" Ingenstädes föreskrefs det för öfrigt, att uppropslistan ej finge ändras, och enligt praxis afstode den, som lämnade sitt säte på riddarhuset, äfven

[1] Riddarhusdeputationens betänkande, dateradt den 14 februari 1765, bland *Riddarhusdeputationens handlingar. Riddarhusdeputationens prot.* 8 och 13 febr. 1765.

[2] *Ad. prot.* 2 april 1765. Jernfeltz' memorial bland *Allegater till Ad. prot.* s. å., vol. I.

från sin plats i den deputation, i hvilken han invalts. Då caput enligt riddarhusordningen hade rätt att återtaga sitt säte, om den, han befullmäktigat, dött eller rest utrikes, vore det orimligt att hindra den, som icke utgifvit någon fullmakt, att när han så ville, reklamera en rättighet, från hvilken han aldrig afstått.

Häremot invändes, att riksdagsmannarätten tillhörde hela ätten och ej vore hufvudmannens personliga egendom, ehuru riddarhusordningen tillerkände honom en i detta afseende privilegierad ställning. Det vore därför orimligt att tillerkänna caput rättigheten att utesluta sina ättemän ur plenum och deputationer, om han själf icke bevakade ättens intressen. Eljest vore en adlig ätteman i en ofördelaktigare ställning än en bonde, hvilken ju hade rätt att välja fullmäktig. — Flere voro visserligen hågade att bifalla deputationens förslag, men med ett tillägg, som skulle gifvit den finska adeln en längre inställelsetermin än en månad, då ju adeln från Finland lätt kunde fördröjas före eller under öfverresan till Sverige. Men adelns stora flertal, som under hela frihetstiden tyckes ansett det som farligt och stridande mot sunda statsmaximer att låta någon motsats inom ståndet afspegla sig i lagstiftningen, ansåg nu vådligt "att göra någon skillnad" inom riddarhuset. Fersen talade äfven nu i ett stort anförande för deputationens förslag och inskärpte liksom under föregående riksdag nödvändigheten af ett kraftigt ingripande mot alla oredor. Förslaget bifölls också utan votering i sin ursprungliga form och utan tillägg.

Gyllensvaan uppmanade adeln att ej votera utan förena sig om deputationens förslag, "ty om man nu ville börja skilja capita och extra capita sins emellan, så kunde riksdag efter annan deraf blifva contraire factioner, som skadade R. o. A. i deras förenade reele interesse, upkomst och förkofran, som altid åtföljdes af ordning, äfven som fattigdom altid af tvister och oordning voro beledsagad". — Ett liknande uppfattningssätt möter man ofta, då någon på riddarhuset "gjorde skillnad" mellan besutne och obesutne, ung och gammal adel, hög- och lågadel, adel från olika provinser o. s. v.

Senare, den 10 okt. 1766, antogs på riddarhusdeputationens förslag en del kompletterande och förklarande tillägg till 1762 års riddarhusordning, hvilka nästan alla hade afseende på de adliga ätternas säte och stämma på riddarhuset. Liksom riddarhusordningen offentliggjordes detta dess bihang i form af en kunglig kungörelse, hvilken utfärdades den 30 juni 1767.[1]

Sedda i samband med de förut omtalade åtgärderna till fastställandet af de adliga ätternas genealogier, tyda dessa förordningar onekligen på en ärlig vilja att införa ordning och reda på riddarhuset. Den ängsliga hänsynen till att icke förminska egna medfödda rättigheter, hvilken under den tidigare frihetstiden tagit sig så många betecknande uttryck, fick nu alltmera gifva vika för dessa allt starkare kraf. Dessa tendenser skönjas visserligen ej blott hos den sista frihetstidens R. o. A., utan visa sig hos samtliga stånd i sträfvanden att hämma författningens missbruk. Dock omintetgjorde den inbördes misstron alla effektivare lagstiftningsåtgärder, så snart dessa fordrade alla eller tre ståndS bifall. Men med förklaringar och tillägg, som endast berodde på ett särskildt ståndS bifall, förhöll det sig gifvetvis annorlunda.

V.

I två särskilda fall påbjöd redan praxis och riddarhusordning, att adelsmannens medfödda rätt måste vika för hänsynen till statens säkerhet och riddarhusets värdighet: det gällde adelsmän i främmande tjänst och dem, som stodo sub reatu.

Bestämmelser angående de sistnämnda saknades visserligen i 1626 års riddarhusordning. Men det ansågs självklart, att den, som anklagats för groft eller vanhedrande brott, skulle afhålla sig från adelsståndets förhandlingar, till dess han "purgerat sigh", ty "efter ridderhuuset är en

[1] Modée VIII, sid. 7675 f. Jfr. ofvan sid. 144 not 2.

officina honestatis, kunde och bör ingen berychtad persoon der lijdas".[1]

Det låg emellertid i sakens natur, att tillämpningen af en dylik princip kunde fresta till missbruk — särskildt i tider af upprörda partilidelser. Redan under 1720 års riksdag bröto sig meningarne om dess tillämpning med stor häftighet mot hvarandra, då somliga höllo före, att Fromhold Rutenskiöld, som anklagats för ett förgripligt memorial, borde såsom stående sub reatu afhålla sig från adelns sammankomster. Striden fick dock denna gång intet principiellt afgörande, i det Rutenskiöld själfmant aflägsnade sig från riddarhuset.[2]

Äfven vid 1723 års riksdag rådde osäkerhet om huru långt man borde gå i tillämpningen af begreppet sub reatu. Före landtmarskalksvalet beslöts enhälligt, att de, som räknades under detta begrepp, skulle afhålla sig från omröstningen. Men då det begärdes, att man måtte utpeka de därmed åsyftade, svarades det blott — af Fabian Wrede — att han "kunde nämna en, som heter Mannercreutz, hvilken dock eij är på riddarhuset intagen". Följande dag begärdes återigen, att de åsyftade skulle nämnas. Men landtmarskalken "ville ej giärna svara derpå, utan sade det vara tid nog, när poletterne[3] uthdeltes, då den blefvo utan, som dertil voro skyldig". Några dagar därefter tillsattes emeller-

[1] *Ad. prot.* 9, 13 o. 16 juni 1654 (V : 1, sid. 241—242, 254 och 261). Konungen kunde förbjuda anklagade adelsmän att infinna sig på riddarhuset. *Ad. prot.* 11 sept. o. 26 okt. 1672 (XI, sid. 17 o. 160); 4 febr. 1678 (XII, sid. 245); 25 nov. 1693 (XVI, sid. 34). I *1622 års adelsprivilegier* § 4 (tryckta s. å.) sade konungen sig vilja hålla ståndet i möjligaste mått "reent och obefläckiat".

[2] *Ad. prot.* 30 april 1720 (I : 2, sid. 138), *Korta annotata utur en vid riksdagen år 1720 hållen trovärdig journal*, tryckt i *Almänna tidningar* 1772, spalt 62. Enligt sistnämnda källa uppstod "et sådant allarm och rörelse, at der icke gen. fält-tygmästaren Hamilton, öfv. Hjerta och några flere på godt maner hade öfvertalt Rutenschöld at af sig sjelf träda af, kan man ej veta, huru detta oväsendet kunnat lycktas".

[3] Riddarhuspolletter infördes genom 1720 års interims-riddarhusordning, § 3 (*Ad. prot.* I : 2, sid. 284), men förslag härom förekom redan 1719 i ett icke undertecknadt projekt till ordningens bibehållande på riddarhuset, (bland otryckta *Handlingar till Ad. prot.* s. å.) Meningen därmed var naturligtvis att hindra obehörigas inträde på riddarhuset. Polletten, på hvars

tid på landtmarskalkens förslag en särskild deputation för att rannsaka dem, som stodo sub reatu och för att afgifva utlåtande om huruvida dessa borde äga säte och stämma på riddarhuset. Samuel Åkerhielm, som vid det ofvan omtalade uppträdet under 1720 års riksdag uppmanat Rutenskiöld att icke låta sig öfvertalas att lämna riddarhuset, på det att adelns frihet ej måtte lida men, förklarade nu, då deputationen skulle väljas, att egenskapen att vara anklagad utan att vara dömd under inga förhållanden kunde anses tillräcklig att utestänga någon från riddarhuset; eljest skulle mången oskyldig komma att lida. — I sitt betänkande, som upplästes på riddarhuset den 13 febr., sade sig deputationen hafva velat taga vederbörlig hänsyn till adelns värdighet och de förordningar, som afsett att trygga denna: så bjöde § 4 i 1622 års adelsprivilegier, att adeln så vidt möjligt skulle hållas ren och obefläckad, hvaraf följde att "uti deras illustre publique sammankomster och rådslag ingen må admitteras, som vore behäftat med någon eftertänkelig reatu". Men å andra sidan skulle en för vid tolkning af detta begrepp vid många tillfällen lätt åstadkomma "en besynnerlig aigreur och videruillia". § 10 i Gustaf Adolfs konungaförsäkran, som afsåg att vara ett skydd vid falska angifvelser, talade också för en snäfvare tolkning; likaså domarreglernas 26:e och 27:e paragrafer. Deputationen ansåg sig hafva gått den rätta medelvägen mellan ytterligheterna och preciserade noggrant de olika fall, som borde anses som hinder för en anklagad att intaga sitt säte på riddarhuset. Deputationen hade ej denna riksdag frändömt någon hans säte och stämma på riddarhuset, ej heller hade den velat namngifva dem, som inför deputationen angifvits såsom misstänkta, då dessa icke kunnat anses såsom stående sub reatu enligt den tolkning, deputationen

---

ena sida riddarhussigillet skulle vara tryckt och på hvars andra sida vissa uppgifter i och för innehafvarens identifiering skulle stå skrifna, måste uppvisas vid inträdet till riddarhussalen. Den 30 jan. 1720 (*Ad. prot.* I : 2, sid. 27) utdelades riddarhuspolletterna första gången. Jfr. 1762 års riddarhusordning, art. 2, §§ 5 o. 7. (Modée VII, sid. 5285.) Dylika polletter användas ännu vid adelsmötena.

velat inlägga i detta begrepp. — Utan motstånd förklarade sig härefter R. o. A. enig med deputationen.[1]

I nära öfverensstämmelse med innehållet i detta betänkande stodo de bestämmelser om sub reatu stående adelsman, hvilka återfinnas i förslagen till riddarhusordning från 1726—27, 1731 och 1734 års riksdagar: "Häftar någon af R. o. A. för sådant brått, som å des heder och ähra går, och hafver der uti domarens utslag emot sig, bör honom för des person inträde til ridderhuset icke tillåtas, förr än han antingen på högre ort laga ändring och fullkommel. befrielse derifrån vunnit, el. ock genom märkel. tienst el. bevekande skiäl, ordsaker hos konungen ehrhållit restitution. Är bråttet inför domstohlen allenast angifvit och under ransakning stående, men dervid så svåra omständigheter emot honom befundne, at honom icke frihet utan emot borgen lemnad blifvit, får han ej hel. sig på riddarhuset inställa, förrän hans oskuld genom laga domb fulltygad är, hvilket äfvenledes om dem förstås bör, som på konungens lejdebref i riket kunna hembkomne vara".[2] — Denna paragraf blef hvarje gång, den föredrogs,[3] utan motsägelse bifallen och innehåller äfven den under frihetstiden gängse praxis. Med några smärre stilistiska ändringar återkommer den äfven i 1762 års riddarhusordning.

Större strid väckte bestämmelserna om de i främmande tjänst stående adelsmännens rätt till säte och stämma på

[1] *Ad. prot.* 21, 22, 26 jan., 13 febr. 1723 (II, sid. 3, 13, 23 o. 89). *Riksdagsjournal* 1723, Kungliga biblioteket. Deputationens betänkande bland *Allegater till 1723 års pleniprot.*, Riksarkivet. Den 5 sept. s. å. (*Ad. prot.* II, sid. 101) bestämdes, att ingen, som på lejd inkommit i riket, skulle få tillträde till riddarhuset. Det tillkom riddarhusfiskalen att öfvervaka dessa stadgandens efterlefnad. *Ad. prot.* 13 nov. 1742 (XIII, sid. 265—266).

[2] Art. 2 § 11 i den 1726 projekterade riddarhusordningen, Art. 2 § 10 i den af åren 1731 och 34. — Paragraferna äro identiska, möjligen med undantag af några oväsentliga stilistiska olikheter. Citatet är taget från 1734 års förslag.

[3] *Ad. prot.* 7 dec. 1726 (IV, sid. 233), 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 3 aug. 1734 (VII, sid. 238). 1734 remitterades paragrafen dock till riddarhusordnings-deputationen, för att denna måtte afgifva utlåtande om huruvida barnen borde anses som adelsmän, om fadern förbrutit adelskapet. Deputationen hemställde, att frågan skulle besvaras med ja, men denna punkt i betänkandet blef aldrig föredragen. Betänkandet, dat. 16 okt. 1734, finnes i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

riddarhuset. Framhållande det riksgagneliga i ett välförfaret ridderskap hade redan 1612 års adelsprivilegier[1] garanterat adelns rätt att träda i utländska makters tjänst, och i 1723 års adelsprivilegier, § 4, upprepades detta med ett tillägg, att "den sig utrikes skickelig och väl förtient gjordt, sådana förmåner vid dess hemkomst til godo niuta skal". Enligt Gustaf Adolfs riddarhusordning, § 12, förbröto de adelsmän sin rätt till säte och stämma på riddarhuset, hvilka bosatte sig utomlands, men återinflyttade de eller deras söner, fingo de den dock tillbaka. Men den adelsman, som af "haat eller föracht emoth sitt fäderneslandh" lämnade detta och uppfostrade sina barn i samma anda, skulle först varnas och uppmanas att återvända, och, därest han ej ville lyssna därtill, skulle han och hans barn i alla afseenden räknas som utländingar — en bestämmelse, som väl ej tillkommit utan erfarenheter från de politiska omhvälfningarna vid 1500-talets slut och de aristokratiska "emigranterna" af Sigismunds parti. Den återkommer ej heller i 1723 års adelsprivilegier, § 32, som, med vissa afvikelser, motsvarar nämnda paragraf och där äfven förlust af säte och stämma på riddarhuset fastställdes som en följd af bosättning utomlands.[2]

Under stormaktstiden voro dessa bestämmelser af särskild betydelse, då det hörde till vanligheten, att svenska adelsmän gingo i utländsk krigstjänst, och då det personliga trohetsförhållandet till den tjänade monarken mången gång ansågs väl så förpliktande och heligt som någonsin statsborgarskapet. Äfven under det följande tidehvarfvet voro dessa stadganden af vikt, och särskildt fick under den tidigare frihetstiden hvarje föreslagen skärpning af dem karaktären af en lex in casu med bestämd hänsyftning. Ty ej få af her-

[1] Stadgandet återgår på en bestämmelse i 1569 års adelsprivilegier. *Sv. Riksdagsakter* I, sid. 385.

[2] 1612 års adelsprivilegier äro tryckta s. å.; 1723 års adelsprivilegier äro tryckta som bil. i *Ad. prot.* III, sid. 512 f. Den 32:a paragrafen stadgar, att med de utomlands bosatta svenska adelsmän, som understödja rikets fiender, "förhålles efter lagen". Att återinflyttad svensk adelsman skulle återfå sitt säte o. stämma stadgades visserligen ej i 1723 års adelsprivilegier, men inrycktes i stället i förslagen till riddarhusordning och äfven i den år 1762 antagna, hvarom se nedan.

tigens af Holstein anhängare i Sverige stodo i hans tjänst eller uppburo holsteinska pensioner och understöd, hvarjämte andra medlemmar af samma parti ägde gods i de nyss förlorade östersjöprovinserna, hvarför de betraktades eller betraktade sig själfva som tsarens ingermanländska, lifländska eller estländska undersåtar.[1]

Under 1723 års riksdag väcktes visserligen frågan, huruvida i främmande tjänst varande adelsmän borde äga säte och stämma på riddarhuset, och remitterades till samma deputation, som hade att utreda bestämmelserna om sub reatu stående adelsmän. Men några skärpta bestämmelser voro icke att vänta under denna riksdag, under hvilken det holsteinska partiets inflytande var så mäktigt. Deputationen föreslog samma bestämmelser, som iakttagits på Gustaf Adolfs tid, hvilket äfven bifölls.[2] Dock ansåg riddarhusordnings-deputationen, att ingen som vore i främmande tjänst borde få deltaga i några hemliga rådslag, ibland hvilka den äfven räknade konungaval, "som fuller först secret utarbetas, innan det publice tages före". "Ty om et främmande herskap skickar en svänsk officerare hem med några tunnor gull", yttrade landshöfding von Hylteen, då förslag till riksdagsordning debatterades, "hvad skulle han icke kunna uträtta för buller vid sådant tillfälle!" Dessa konungavalet rörande bestämmelser, som ju angingo alla stånd, äfven om de saknade större betydelse för de ofrälse, kommo äfven att inryckas i riksdagsordningen.[3] Däremot träffades vid denna riksdag inga bestämmelser om deltagandet i sekreta rådslag.

Vid 1726 års riksdag blef frågan rörande i främmande makters tjänst varande adelsmän verkligt aktuell.[4] En hittills okändt häftig valagitation föregick riksdagen, och utgången af det blifvande landtmarskalksvalet syntes, som nämndt, själfva valdagen mycket oviss. Omedelbart före

[1] Jfr. Malmström I, sid. 335 och 360, not 1.

[2] *Ad. prot.* 29 jan., 13 febr. 1723 (II, sid. 32 och 89). Deputationens förut cit. bet.

[3] *Ad. prot.* 9 juli 1723 (II, sid. 386—387). *Riksdagsordningen* § 5.

[4] *Ad. prot.* 6, 13 o. 15 sept., 26 nov. o. 7 dec. 1726, 11 mars 1727 (IV, sid. 2, 15—16, 26—27, 203—210, 227—233, 428—429); *Berättelse om riksdagen åren 1726 och 1727* i *Handl. rör. Skand. hist.* XXXIV, sid. 288—298.

landtmarskalksvalet gjordes ett försök att främja Horns val, i det att en af hans anhängare på riddarhuset påstod, att ingen i främmande tjänst varande adelsman och ingen, som uppbure utländsk pension, borde få deltaga i landtmarskalksvalet. Yrkandet "svarades med stort rop, både neij och ja",[1] men då ingen proposition fick framställas, innan landtmarskalk valts, blef det utan omedelbar påföljd. Men valets utgång gaf ny fart åt dylika sträfvanden, och nya förslag i denna riktning kommo att ingå som led i den aktion, hvarmed Horn och hans parti sökte krossa sina holsteinska motståndare.

Gifvetvis skulle det äfven varit en orimlighet, om adelsmän, som stodo i utländskt beroende, fått deltaga i hemliga utskottsförhandlingar. Då adeln en vecka efter landtmarskalksvalet, den 13 sept., stod i begrepp att välja bänkmän och elektorer, begärde därför lagman Blomfelt, att det måtte afgöras, om de adelsmän, som voro i främmande tjänst, kunde få inväljas i sekreta utskottet eller sekreta deputationen. Landtmarskalken svarade, att R. o. A. väl icke ville bruka dem i sekreta utskottet eller i deputationer, men att vidare bestämmelser skulle träffas i sammanhang med den nya riddarhusordningens fastställande, hvilket blef bifallet. Den 15 sept. antog adeln edsformulär för sekreta utskottets medlemmar: de skulle under sitt medlemskap i utskottet ej vara i något främmande herrskaps tjänst, ej heller under denna tid söka någon som helst ändring härutinnan eller vidtaga åtgärder för någon anförvants gående i utländsk tjänst. Riddarhusordnings-deputationens förslag, som den 26 nov. 1726 föredrogs på riddarhuset, uppfattades som ett slag mot hertigens af Holstein anhängare. Det lydde: "Är någon svensk adelsman tagen i tiänst af något fremmande herrskap eller niuter pension för sig eller sine omyndige barn utrikes ifrån, hafve så länge hvarcken sielf eller igenom fullmäcktig säte ock stämma, utan intage then närmaste familiens säte ock stämma, som förr är sagt". Endast det förhållandet, att deputationen ville i riddarhusordningen in-

[1] Johan Banérs memorial, uppläst 3 sept., bland *Allegater till pleniprot.* 1726—27, Riksarkivet.

föra särskilda bestämmelser om dessa adelsmän, betraktades af mången som en betänklig nyhet. Den ifrige holsteinaren Johan Banér androg, att man haft 72 riksdagar, men att under dessa aldrig någon hade anmärkt på att svenska adelsmän voro i utländsk tjänst. Man ansåg det äfven nesligt att i en riddarhusordning införa dylika bestämmelser, och dessutom olagligt att medelst ett majoritetsbeslut inom ståndet kringskära minoritetens privilegier, då ej ens tre stånd ägde att inskränka det fjärdes mot dettas vilja. Vidare hade förslaget karaktär af repressalier mot dem, som använde hvarje adelsmans i privilegierna garanterade rätt att gå i främmande tjänst, hvilket vore så mycket mer obefogadt, som denna kategori icke enligt riksdagsordningen uteslötes från säte och stämma utom vid konungaval. Men förslagets anhängare förklarade, att de betraktade det som ej mindre berättigadt än förbuden för i främmande potentaters tjänst varande adelsmän att deltaga i riksdagens konungaval eller riksrådets förhandlingar och beslut; den, som gifvit både Sveriges konung och en utländsk regent sin ed, kunde komma i en svår ställning, då han på riddarhuset måste tillvarataga bägges intressen. — Diskussionen blef långvarig, hetsig och naturligtvis personligt färgad, då många kände sig träffade och ej utan skäl trodde förslaget syfta på just deras uteslutande från riddarhuset. De bägge holsteinarna Johan Banér och Hans von Fersen försvarade nitiskt de sinas sak, ehuru den senare, försiktigt nog, understödde den kompromiss, som hade utsikt att segra. Frågorna om dem, som voro i verklig tjänst hos utländska makter, om dem, som voro bosatta i Sverige, men uppburo hel eller half lön från främmande länder och slutligen om dem, som uppburo utländska pensioner, blandades om hvarandra. Gränserna mellan dessa kategorier voro också flytande, och diskussionerna på riddarhuset visade, att begreppet "främmande tjänst" af många fattades i synnerligen vidsträckt bemärkelse. Men bakom de olika principuttalandena skönjes lätt det dominerande partipolitiska syftet, och de utvecklade teorierna framstå i hög grad som motiveringar för åtgärder, som framdrifvits af andra hänsyn än dem, som togo

sig direkta uttryck under diskussionen på riddarhuset. Slutligen antogs ett så beskaffadt kompromissförslag, att adelsman i främmande tjänst eller med utländsk pension skulle bibehållas vid säte och stämma på riddarhuset, men ej brukas vid elektorsval eller som medlem i sekreta utskottet, sekreta deputationen eller i deputationerna öfver försvarsväsendet och statsverket, samt ej äga närvara, då frågor förekommo, som rörde den herre, han tjänade.

Utgången tillfredsställde ej de ifrigaste antiholsteinarna. Man tyckte sig hafva förmärkt en viss förstärkning af motpartiets numerär, som kom den franske ministern att tala om efterverkningar af den misstämning, som Spens' representationsförslag framkallat hos den unga adeln.[1] Då riddarhusordnings-deputationen den 7 dec. framlade ett förslag till bestämmelser i riddarhusordningen, hvilka stodo i öfverensstämmelse med de fattade besluten,[2] gjordes därför ett försök att tolka dem, som hade de blott afseende på hufvudmän, men ej på extra capita, och att dessa borde förmenas att sitta för annan ätt än sin egen. En dylik tolkning innebar naturligtvis i själfva verket en ytterligare inskränkning i de åsyftade adelsmännens rätt till säte och stämma på riddarhuset. Det androgs, att det skulle se misstänkt ut, om extra capita skulle från utlandet komma hem till riksdagen och förete fullmakt för annan familj än sin egen, och att den rätt, som riddarhusordningen tillerkände capita och extra capita, blott afsåg dessa i deras egenskap af representanter för den egna släkten. Trots motstånd segrade också denna mening. Däremot återremitterades till deputationen en föreslagen bestämmelse, att den, som gjorde någon annan öfverhet sin huldhetsed, skulle afhålla sig från riddarhusets förhandlingar, så länge han vore bunden af sin edsplikt. Man menade det vara bättre att anhålla om K. M:ts medverkan till att de hyllningseder, hvilka affordrades dem, som ägde gods i Lifland eller annorstädes i fordna svenska provinser, blefvo upphäfda

[1] Brancas' depesch 18 dec. 1726.

[2] Förbudet att deltaga i ofvannämnda utskott och deputationer inrycktes under den projekterade riddarhusordningens sjätte artikel, hvilken ej kom att behandlas i ståndets plenum förrän under 1734 års riksdag. Se *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27 och 1734, hvarom mera nedan.

eller så ändrade, att de icke stredo mot trohetseden till Sveriges krona, och deputationen fick i uppdrag att granska edsformulärerna. Denna fråga hann emellertid ej att slutgiltigt afgöras under denna riksdag.[1] Utan motstånd bifölios emellertid de af deputationen föreslagna och på gammal lag och praxis sig grundande bestämmelser, som utestängde i utlandet bosatta svenska adelsmän och deras barn från riddarhuset, men återgaf dem denna rätt vid återinflyttning. Det väcktes äfven förslag om effektivare lagstiftningsåtgärder mot vissa slag af utländska pensioner, karaktärer och gåfvor, hvilket rönte ständernas och regeringens bifall och föranledde en kunglig förordning.

Förordningen saknade större betydelse för de ofrälse, men rörde ju formellt alla stånd, hvarför förslaget äfven behandlades af dem. (Angående tillkomsten af denna förordning och rörande den gängse "lättfärdigheten att tjäna främmande makter", se Malmström II, sid. 49—50.) Stobée önskade i stället en förordning, som gaf alla lof att taga pensioner, "hvarigenom mycket penningar kunde komma in i landet"; utländska karaktärer skadade ingen, "varandes et blott väder, som fyllde ingen ting i pungen".

Då riksdagen år 1731 sammanträdde, voro motsatserna mildrade, det holsteinska partiets maktställning var bruten, och utsikter tycktes öppna sig till ett lyckobringande förverkligande af den försoningspolitik, som Horn tydligt eftersträfvade efter 1726—27 års riksdag. Han förordade nu själf upphäfvandet af förbudet för de i utländsk tjänst varande extra capita att representera annan ätt än sin egen, hvilket då naturligtvis genast bifölls. Bestämmelserna om dem, som aflagt huldhetsed till utländsk monark utan att hafva upphört att vara i Sverige bosatta svenska undersåtar, voro helt enkelt uteslutna ur den föreslagna riddarhusordningen.[2] — I öfriga afseenden öfverensstämde detta förslag med de föregående riksdag fattade besluten och bifölls utan väsent-

[1] G. F. v. Rosens memorial, bland *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27. Deputationen infordrade edsformulären, som äfven återfinnas bland dess handlingar.

[2] Artikel 2 § 10 i 1726—27 års förslag till riddarhusordning, jämförd med artikel 2 § 9 i 1731 och 1734 års förslag.

ligare ändringar vid 1731 och 1734 års riksdag.[1] Endast om en punkt kom en större meningsskiljaktighet att råda. Enligt deputationens förslag skulle nämligen alla de, som stodo uti främmande herrskaps tjänst eller i anseende till sin under annan öfverhet belägna egendom aflagt trohetsed till samma öfverhet, utestängas såväl från sekreta utskottet och alla deputationer som från valbarhet vid elektorsvalen.[2] Generalmajoren i holsteinsk tjänst Johan Henrik Hamilton inlämnade därför ett memorial, riktadt mot bibehållandet af dessa bestämmelser, och då 1731 års riksdag ej hann genomgå denna del af den föreslagna riddarhusordningen, ingaf han ett nytt under den följande riksdagen. Han fann det orättvist, att de svenska possessionater, som sökte meritera sig uti främmande makters tjänst, därför skulle mista sina adliga privilegier och se sådana, som ej ägde så mycket som en stake i fäderneslandet, döma öfver och betunga deras egendom. De borde därför få brukas i alla ekonomiska deputationer, där de ägde förutsättningar att med insikt döma i förekommande frågor.[3] Riddarhusordnings-deputationen fann emellertid samarbetet de olika deputationerna emellan alltför intimt för att kunna inrycka en sådan bestämmelse i sitt förslag.[4] — Då detta behandlades på riddarhuset,[5] förfäktade flera talare de adliga possessionaternas rätt att inväljas i alla icke sekreta deputationer. Ehrenpreus "förestälte, at som det är naturligit, at den, som tienar en främmande

---

[1] Artikel 2 §§ 8 och 9 i den projekterade riddarhusordningen. *Ad. prot.* 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 3 aug. 1734 (VII, sid. 237—238).

[2] Artikel 6 § 2 i den föreslagna riddarhusordningen.

[3] Memorialet af år 1731 bland otryckta *Handlingar till Ad. prot.* 1731, det af 1734 bland *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1734. 1731 års förslag hade Hamilton ställt i relation till den af honom önskade representationen per deputatos, "hvarvid lärer ansees jordägare, undersåtelige troheter samt ehrfarenheet och beskedeligheet". Redan innan elektorerna vid 1734 års riksdag valt deputationernas medlemmar, hade Hamilton påmint, att i främmande tjänst varande adelsmän borde anses valbara i alla utskott utom möjligen sekreta utskottet och sekreta deputationen. Detta hade då bifallits utan gensägelse. *Ad. prot.* 25 maj 1734 (VII, sid. 33). Med uttrycket "oeconomiske deputationer" menade Hamilton tydligen alla icke sekreta.

[4] Riddarhusordnings-deputationens betänkande angående Hamiltons memorial, dat. 9 aug. 1734, bland *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1734.

[5] *Ad. prot.* 28 aug. 1734 (VII, sid. 342—343).

herre, [så] älskar och ährar han then, som han har födan af och är honom besynnerligen tilgifven, särdeles när han ingen annan egendom eller utkomst hafver, och kan altså snart blifva öfvertalt at uptäckia, hvad som borde vara tyst samt således skada riket, så har man deremot altid orsak at tro, at den, som hafver egendom i landet, är riket mer affectionerat". Hans mening blef äfven bifallen och riddarhusordningen rättad därefter. En svensk adelsman, som stod i främmande tjänst, skulle således få inväljas i de icke sekreta deputationerna, om han ägde gods i Sverige.

Saken hade gifvetvis mer än endast principiell betydelse. Begreppet främmande tjänst innebar visserligen nu något annat än vid 1726—27 års riksdag, då det ägde en underförstådd partipolitisk mening, men ej få svenska adelsmän voro fortfarande i utländska makters tjänst, särskildt Frankrikes, hvilket snart skulle visa sig vara af en viss betydelse, och — en ej oväsentlig sak — det låg enligt tidens uppfattningssätt något kränkande i att beröfvas en sådan valbarhet, liksom det äfven betraktades hart när som en skam för en adelsman, som redan bevistat några riksdagar, att icke blifva placerad i någon deputation.

Då frågan var före vid 1726 års riksdag, yttrade dåvarande kanslirådet Olof Cederström: "En sådan sitter mera cum ignominia, när han eij får brukas i secrete utskåttet och secrete deputation." Vid ett tillfälle under 1755—56 års riksdag förklarade öfverstelöjtnant Ture Gustaf Rudbeck, den blifvande mösschefen, att han hos sig funne "någon rörelse" öfver att han ej föregående riksdagar blifvit placerad i någon deputation.[1]

Men frågan om adelsmän i främmande tjänst upphörde snart alldeles att vara ett stridsämne: under de följande riksdagarna ser man aldrig 1734 års beslut åberopadt och det återfinnes ej heller i 1762 års riddarhusordning.

I dennas 1:a artikels 6:e och 7:e §§ sammanfattades emellertid bestämmelserna om adelsmän i främmande tjänst.[2] I allt väsentligt öfverensstämde dessa stadganden med frihetstidens riksdagspraxis och nästan ordagrant med mot-

[1] *Ad. prot.* 26 nov. 1726 (IV, sid. 206) o. 22 okt. 1755.

[2] *Ad. prot.* 25 juni 1762. (Modée, VII, sid. 5283.)

svarande bestämmelser i 1731 och 1734 års förslag till riddarhusordning, hvilka, som nämnts, gå tillbaka på de år 1726 fattade besluten. En svensk adelsman, som i enlighet med adelsprivilegiernas § 4 gått i främmande tjänst, fick således rätt att intaga sin ätts säte och stämma, då han vistades i landet. Dock ägde han ej deltaga i förhandlingar rörande ärenden, som angingo hans herre. Detsamma gällde den, som i egenskap af godsägare med konungens i sittande råd gifna samtycke aflagt huldhetsed till den främmande potentat, till hvars rike hans egendom hörde. Därför måste kanslipresidenten underrätta riddarhusdirektionen om hvarje sådant fall — en bestämmelse, som infördes genom 1762 års riddarhusordning. I utlandet bosatt svensk adelsman och dennes där vistande bröstarfvingar hade i enlighet med adelsprivilegiernas § 32 ingen rätt till säte och stämma på riddarhuset, äfven om de ägde jord i Sverige. Återflyttade någon af dem och aflade ny tro- och huldhetsed, återfick han ättens säte, om han ej genom sitt uppförande utrikes gjort sig ovärdig denna förmån, ett villkor, som naturligtvis alltid förutsatts, men först år 1734 inryckts i riddarhusordningen genom ett tillägg till deputationens förslag.[1]

VI.

Enligt 1626 införda och alltsedan bibehållna bestämmelser intogo riksråden en undantagsställning bland R. o. A. De ägde blott säte på riddarhuset, då de å konungens vägnar hade något att förhandla med ståndet, och de ägde ej rätt att deltaga i votering.[2] I egenskap af adelsmän ansågos de dock hafva rätt att på riddarhuset öfverlägga med sina ståndsbröder om ärenden, som blott rörde ståndet som sådant. Det var därför ett enastående fall, föranledt af exceptionella statsrättsliga och politiska förhållanden, då rådet och adeln tillsammans på riddarhuset öfverlade och

[1] *Ad. prot.* 3 aug. 1734 (VII, sid. 238).

[2] 1626 års riddarhusordning § 16. Jfr. *Ad. prot.* 12 febr. 1649 (IV, sid. 188—189), 18 okt. 1660 (VIII, sid. 68), 8 aug. 1668 (X, sid. 311—312), 31 aug. 1675 (XII, sid. 29). Jfr. ofvan, sid. 2, not 1.

beslöto om successionen och regeringssättet efter Karl XII:s död. Landtmarskalken motiverade anhållan om riksrådens närvaro med att det alltid varit vanligt att uti angelägna ärenden konferera med dem. Men såväl innan som under riksrådens närvaro in pleno underströks det, att de sutto där ej som råd, utan som riddersmän, eller, som landtmarskalken Ribbing uttryckte det, "såsom förnäme ledamöter af detta ståndet". Det förefaller, som man velat lugna alla farhågor för att 1680 års förklaring rörande rådet såsom ett stånd med rikets R. o. A. skulle komma att räknas bland suveränitetens skadliga nyheter eller för att medeltidens och storhetstidens regerande riksråd skulle återuppstå. Horn skyndade sig äfven att å egna och de närvarande riksrådens vägnar förklara, att de kände sig som ett stånd med R. o. A.[1]

Enligt denna princip kunde man svårligen förvägra riksrådens fullmäktige säte och stämma på riddarhuset, då dessa ju icke endast voro ett riksråds personliga, utan äfven en adlig ätts representanter på riddarhuset. Men de kommo gifvetvis därigenom i en svår dubbelställning, att de på en gång voro ställföreträdare för ett riksråd, ansvarigt inför ständerna, och medlemmar af en reviderande, dechargegifvande och dömande riksdag. Djupare sedt sammanhängde detta med ett långt mer kompliceradt problem, som icke under hela frihetstiden fick någon tillfredsställande lösning. Ämbetsmännens åtgöranden skulle skärskådas i deputationerna, men just dessa ämbetsmän voro så godt som de enda sakkunniga i de mål, som skulle granskas. Huru då tillgodose sakkunskapens kraf utan att sätta någon att döma i egen sak?[2]

Nu voro visserligen riksrådens fullmäktige ej bättre skickade än öfriga adelsmän att bedöma ärendenas handläggning i rådet, men då de obestridligen stodo riksråden personligen

[1] *Ad. prot.* 23 jan. 1719 (I: 1, sid. 6—7).

[2] Frih. Düring yttrade 1755, att adeln alltid brukat invälja "några ledamöter af de värk, som hafva gemenskap med deputationens förnämste giöromål, dock så at pluraliteten består af andre personer". *Ad. prot.* 31 okt. 1755. Så tycktes också varit fallet. Ett närmare ingående härpå faller utanför ramen af denna framställning. Angående dessa förhållanden i sekreta utskottet se Naumann, anf. arb. sid. 22, 32 o. 54.

mycket närmare än andra, kom deras ställning i utskott och deputationer äfven att influeras af hur långt adeln ville gå i motarbetandet af olika ämbetsmannagruppers självrevision. Under frihetstidens första riksdagar befrämjades också hvarje åtgärd, som kunde motarbeta ett hotande rådsvälde, af den talrika riddarhusdemokratien.

Då därför frågan om de ansvariga ämbetsmännens ställning i sekreta utskottet diskuterades i samband med fastställandet af interims-riddarhusordningen vid 1720 års riksdag, drogs det också i tvifvelsmål, huruvida riksrådens fullmäktige borde anses kompetenta att inväljas i detta utskott. Samuel Åkerhielm, riddarhusdemokratiens kanske förnämste ledare under denna riksdag, förnekade detta och förklarade det vara lika orimligt som att invälja riksråden själfva. Men landtmarskalken, som var Arvid Horn, föreslog i stället, att förutom det, att de genom ed måste förbinda sig att ej yppa något för sina principaler eller någon annan, de dessutom borde afhålla sig från att närvara vid förhandlingar och beslut, som rörde dessa. Han genomdref också sin vilja, ehuru på ett sätt, som ej utan fog ådrog honom beskyllning för väld.[1]

I en under riksdagen 1720 förd journal, Upsala universitetsbibliotek, *N. 918*, heter det om Horns tillvägagångssätt vid interims-riddarhusordningens behandling: "Han formerade statum quæstionis och det med skiälen mot och med på begge sidor och meningar på sådant sätt, at både hans genomträngande förstånd och begrep skönjas kunde, så väl som och eij det ringaste teckn til någon ensidighet el. partialitet för den ena meningen mer än den andra. Dock måste man här undantaga ett mål ang:de riksrådens fullmechtige, som åtskillige påstodo aldeles böra utestängas ifrån secreta utskottet; ty vid detta målet, oansedt han i begynnelsen formerade statum quæstionis och anförde åtskillige skiäl emot sådane fullmechtiges admitterande i det secreta utskottet, så gaf han dock på slutet expedientes vid handen, huru de måtte kunna admitteras utan någon consequence ... Och som, när detta förehades, många redan voro bortgångne, de öfriga eij ville tala högt ut, hvad de sins emillan derom dömde, dy betiente landtmarskalken sig af denna omstendigheten och uttydde deras stilla-

[1] *Ad. prot.* 28 jan. 1720 (I: 2, sid. 20—21).

tigande såsom bejakande til expedientet, låtandes införa i protocollet, at saken var afgiord och bevilljat til riksrådens fullmechtiges admitterande till utskotten. Några klagade sedan, at de i detta målet blefvo surprenerade, men ingen ville säija något derom högt".

Redan följande dag sökte emellertid Åkerhielm rifva upp beslutet och uppräknade i ett memorial[1] flera skäl, som syntes honom tala för att utesluta riksrådens fullmäktige ur sekreta utskottet. Bestämmelsen att de ej fingo närvara, då frågor afhandlades, som rörde deras principaler, kunde göras illusorisk, om de dessförinnan genomdrefvo i utskottet, att man ej skulle företaga någon ingående granskning. Komme det oaktadt någon fråga rörande riksrådens ansvar att underkastas votering, skulle adelns inflytande i utskottet otillbörligt minskas, om flera af dess medlemmar måste aflägsna sig.[2] Uteslöte man riksråden från sekreta utskottet, men ej deras fullmäktige, gåfve man en fullmäktig större rättigheter än principalen, hvilket vore absurdt. Och återkallade principalen fullmakten, skulle antingen den fullmäktige uteslutas från utskottet eller, därest han behölle sin plats, äga rätt att sitta i utskott, trots att han ej ens skulle fått votera på riddarhuset, om han ej varit befullmäktigad. En fullmäktig skulle visserligen genom ed förpliktigas till tystnad, men det strede mot hans "natur och skyldighet" att ej kommunicera med principalen. — Men Horn satte sig emot beslutets upphäfvande och framhöll, att riksrådens fullmäktige sutto där som familjernas representanter, men att intet hindrade elektorerna att, om de så önskade, underlåta att invälja dem i sekreta utskottet. Han understöddes af Fersen, Creutz och Knorring, och saken förblef tills vidare orubbad.[3] Redan följande dag ingaf emellertid Karl Gustaf Tessin ett memorial,[4] riktadt mot Åkerhielms, i hvilket han

---

[1] 1720 års akter vol. 3, Riksarkivet. Jfr. Naumann, anf. arb., sid. 20—21. Skildringen af landtmarskalkens beteende öfverensstämmer väl med den cit. riksdagsjournalen och följande dags adelsprot.

[2] Adeln ansåg ännu, att votering i utskott borde ske per capita och ej ståndsvis.

[3] *Ad. prot.* 29 jan. 1720 (I: 2, sid. 22—23).

[4] *1720 års akter, vol. 3,* Riksarkivet.

framdrog de skäl, som syntes honom tala för att bibehålla riksrådens fullmäktige vid en adelsmans alla rättigheter: Det vore orimligt att inskränka dessa, emedan caput hugnats med rikets högsta ämbete och ständernas yppersta förtroende; skulle under sådana förhållanden någon vilja åtaga sig fullmäktigskapet för ett riksråds ätt och dymedelst beröfva sig själf väsentliga riksdagsmannarättigheter? Skulle således 24 adliga ätter frántagas hedern att inväljas i sekreta utskottet samt möjligheten att så utmärka sig och göra sig allt skickligare till att tjäna fäderneslandet? Det vore vidare obilligt att misstänka någon för att mot aflagd ed vilja yppa något för sin principal, och för öfrigt skulle ju ingen få närvara, då principalens gärningar granskades. Kollegiernas medlemmar voro ju lika väl som riksråden ansvariga inför ständerna; skulle dessas medlemmar eller deras fullmäktige uteslutas från utskottet, skulle man gå miste om många dugliga och erfarna män, samt oenighet och afund alstras. Däraf skulle också uppkomma "en sådan påfölgd, som nygirighet med sig förer". — Tessins memorial lades emellertid utan vidare ad acta, "som man låtit i går falla samma quæstion". Frågan ansågs alltså afgjord.[1]

Vid 1723 års riksdag, hvilken i mångt och mycket bär prägeln af en ständernas uppgörelse med upphofsmännen till och ledarne af de senaste årens politik, som ledt till freden i Nystad, gjorde sig krafvet på en ingående granskning af dessas handlingar gällande med särskild styrka. På olika sätt sökte man förhindra ämbetsmännens inflytande i de deputationer, som ägde att granska deras förvaltning.[2] Som ett led i dessa sträfvanden framstår också assessor Rothliebs memorial, i hvilket han drog i tvifvelsmål, huruvida riksrådens fullmäktige ägde rätt till säte och stämma på riddarhuset, och framhöll som en orimlighet, att de fingo sitta i utskott eller deputationer, som granskade deras principalers åtgöranden. Förslaget väckte stor förbittring. Det

[1] *Ad. prot.* 30 jan. 1720 (I: 2, sid. 26—27).

[2] Jfr. beslutet att i sekreta utskottet ej invälja någon af dem, som suttit där föregående riksdag (Malmström I, sid. 365), och instruktionen för elektorerna *Ad. prot.* 1 febr. 1723 (sid. 54—55). Se äfven Ehrenpreus' yttrande 6 febr. s. å. *Ad. prot.* (II, sid. 68).

invändes, att då ej heller landshöfdingar och andra redoskyldiga ämbetsmän borde intaga någon annan ställning på riddarhuset än riksrådens fullmäktige och att "en sådan fullmäktig eij sitter på riddarhuset för ett ricks-råd, för det han är ricks-råd, utan för des famille ock egendomb". Samuel Åkerhielm ryckte naturligtvis fram till Rothliebs hjälp. Slutligen enades man dock om att riks-rådens fullmäktige ej skulle äga säte och stämma i mål, som angingo deras principaler eller i deputationer, som skärskådade dessas ämbetshandlingar, men att de eljest skulle äga oinskränkt rätt till säte, stämma och valbarhet.[1]

Under följande riksdagar väcktes inga förslag om särskilda föreskrifter angående riksrådens fullmäktige.[2] Då rådets maktställning i det politiska lifvet blifvit reglerad och farhågorna för ett öfvermäktigt rådsvälde försvunnit, ansågos säkerligen de riksdagsordningens och interims-riddarhusordningens stadganden tillfyllestgörande, hvarigenom skyldemän t. o. m. syskonbarn förbjödos att votera i mål, som rörde deras släktingar.[3]

Huru dessa bestämmelser sedan skulle tolkas i enskilda fall, därom rådde ej alltid enighet. Vid 1755—56 års riksdag menade några, att riksrådens fränder ej kunde anses valbara till den deputation, som skulle utreda den mellan

---

[1] *Ad. prot.* 28, 29, 31 jan., 4 febr. 1723 (II, sid. 27—29, 33, 47—50, 62), och Diemars cit. journal samma dagar. Författaren till *"Samtal mellan en af unga och en af gamla adeln"* yrkar på att intet riksråd genom fullmäktig måtte äga votum på riddarhuset, därest han ej kunde representeras af sin äldste son.

[2] Leijonsten ville visserligen vid 1755—56 års riksdag utesluta rådets "släktemän" ur sekreta utskottet och sekreta deputationen, men hans yrkande hade blott karaktären af ett föreslaget direktiv för elektorerna vid denna riksdag och vann ej bifall. *Ad. prot.* 24 okt. 1755. — Den anonyme författaren af de cit. *Reflexions* (till 1760—62 års riksdag), går i sin fruktan för ämbetsmannatyranni och ett venetianskt rådsvälde så långt, att han vill beröfva rådets fullmäktige och släkt t. o. m. syskonbarn samt alla inför ständerna omedelbart ansvariga ämbetsmän både valrätt och valbarhet vid val af landtmarskalk, bänkmän och elektorer.

[3] Se 1723 års riksdagsordning § 14 och artikel 2 § 9 i 1762 års riddarhusordning, hvilken står i nära öfverensstämmelse med de 1726, 1731 och 1734 bifallna stadganden (Se Art. 2 § 12 i 1726 års förslag till riddarhusordning och Art. 2 § 11 i det år 1731 och 1734 bifallna samt *Ad. prot.* 7 dec. 1726 (IV, sid. 233), 11 mars 1731 (IV, sid. 93), 3 aug. 1734 (VII, sid. 238) o. 25 juni 1762. Ändringarna och tilläggen äro oväsentliga.

konungen och rådet uppkomna tvisten, och liknande frågor uppkommo, då rådets gärningar skulle nagelfaras vid 1760—62 års riksdag. I förra fallet ansågos rådets skyldemän valbara till stora sekreta deputationen — denna var ju icke dömande, utan endast utredande — ehuru de blott fingo närvara "så länge sakerne der i generala termer och en gros förehades",[1] men ej då någon deras släktings åtgöranden diskuterades; vid det senare tillfället åter uttalade sig ståndet mot att riksrådens fränder skulle inväljas i den särskilda deputationen, ehuru icke heller denna — såsom det också framhölls under debatten — borde anses för annat än en undersökningsdeputation. Men 1755 dikterades beslutet af rådets vänner, 1760 af dess motståndare.[2] — Vid voteringarna om riksrådens afsättning fingo naturligtvis ej deras släktingar deltaga: den politiska ansvarigheten hade ju karaktären af en juridisk, hvarför skyldemännen betraktades som jäfviga eller parter i målet, liksom icke heller de fingo deltaga i omröstningen, som genom anställd rättegång mot något riksråd eller på annat liknande sätt kunde anses brista i oväld.[3]

---

[1] *Dagbok vid riksdagen* 1755—56 (10 nov.), Riksarkivet.

[2] *Ad. prot.* 10 nov. 1755 och 1, 15, 16, 18, 20 dec. 1760. Öfverallt talas om riksrådens släkt, men om deras fullmäktige nämnes intet särskildt, ehuru dessa icke nödvändigtvis behöfde vara befryndade med sina principaler.

[3] Klagomål öfver liden prejudice räknades dock ej som jäf. Eljest kunde halfva riddarhuset jäfvas, yttrades det vid ett tillfälle. *Ad. prot.* 3 mars 1739 (XI, sid. 66 o. 104) o. 20 dec. 1760. Jfr. Malmström V, sid. 301, VI, sid. 115 not. 1.

Om landtmarskalksval.

I.

Den äldsta bevarade ordningsstadgan för adelns sammankomster, hvilken förmodlingen är den första, är daterad den 1 aug. 1597.[1] Hertig Karl hade då sammankallat ett ständermöte för att vidtaga åtgärder, som han och allmogen ansågo vara konsekvenser af Söderköpings och Arboga riksdags beslut, men flertalet af den närvarande adeln betraktade som upproriska och riksvådliga.[2] Att under sådana förhållanden föra adelns talan inför hertigen var gifvetvis förenadt med stor risk. Faran blef än större därigenom, att adeln ej hade och aldrig haft någon själfskrifven ordförande, hvarför en för tillfället utsedd talman lätt kom att framstå som oppositionens ledare och som den där rätteligen borde uppbära det egentliga ansvaret för de fattade besluten. Saken förbättrades ej därigenom, att adeln nu saknade sina vanliga ledare, riksråden. Det var därför helt naturligt, att adeln i känslan af det annalkande afgörandet förenade sig om en ordningsstadga, där föreskrifterna rörande tillsättandet af ståndets ordförande intogo ett framstående rum.

Alla andra ständer i riket, hette det i beslutet, hade sina förmän, som buro "åhuga och omsårg", om dem: klerkeriet hade sina biskopar, borgerskapet sina borgmästare, hofmän sina ryttmästare, knektar sina höfvitsmän, bönder sina länsmän; men hos adeln funnes ingen motsvarighet. När där-

[1] *Sv. Riksdagsakter* IV, sid. 160 f.

[2] Se den karakteristiska berättelsen om förhandlingarna den 11—13 aug. 1597. *Sv. Riksdagsakter* IV, sid. 128 f.

för adeln behöfde sända en taleman till öfverheten eller till någon annan för att vid förefallande ärenden uppträda å ståndets vägnar, då ursäktade sig alla, och ingen lydde den andra. På så vis hade man kommit därhän, att ridderskapet alltid blifvit sist och därför nu vore misstänkt af alla, liksom skulle det förehafvas hemliga stämplingar inom ståndet. Därför hade nu adeln enhälligt beslutat, att hädanefter alltid på hvarje herredag genom lottning utse två "förmän", som skulle tala och svara för samt sammankalla ståndet, och hvilka adeln lofvade att hörsamma. Hvad de i egenskap af förmän yttrade inför öfverheten eller andra skulle först granskas af ståndet, som genom sitt bifall påtog sig ansvaret härför. Förmännen ålades äfven vissa förpliktelser med afseende på förandet af summariska riksdagsprotokoll och uppsättandet af förteckning på närvarande riksdagsmän. Men utom dessa gemensamma förmän skulle hvarje landskaps adel utse två af sina närvarande medlemmar att leda landskapsvis förda öfverläggningar, som skulle skriftligen affattas, hvarpå hvarje landskaps två representanter i förening med förmännen skulle utarbeta ståndets samfällda beslut, som därefter skulle granskas vid en gemensam sammankomst.[1]

Så afspegla dessa första bestämmelser rörande ordförandeskapet vid adelns förhandlingar ej blott samtidens skarpa politiska motsättningar; de bära äfven tydliga spår af den svenska landskapspartikularismens tillbakavikande för riksenhetens idé.

I hvad mån dessa stadganden sedan iakttagits under följande riksdagar är icke bekant.[2] Men då vi nästa gång påträffa bestämmelser rörande ordförandeskapet i adelsståndet, ha dessa en grundväsentligt annan karaktär. De äro också tillkomna under inrikespolitiska förhållanden, vidt skilda från dem, som satt sin prägel på 1597 års stadganden. Spänningen mellan konungadömets rätte målsman och rikets

[1] Jfr. von Steyern, anf. arb., sid. 55.

[2] von Steyern, l. c. Enligt *Ad. prot.* 17 jan. 1627 (I, sid. 4), hvari omtalas den första landtmarskalkens korande enligt 1626 års riddarhusordning, förordnades han "efter gammalh lofligh sedhvane". Konungen synes således dessförinnan utsett adelns taleman.

första stånd har gifvit vika för Gustaf Adolfs försonande politik, där hänsynen till konungamaktens styrka förenades med omsorgen om adelsståndets förkofran. Enligt 1626 års riddarhusordning utsåg konungen ensam adelns ordförande eller *landtmarskalken*, som benämningen hädanefter blir, och den makt, konungen härigenom erhöll, inskränktes icke genom bestämmelser, som beröfvade landtmarskalken makt att äfven under förhandlingarna öfva påtryckning. Men det är kanske mer än en händelse, som ser ut som en tanke, att den förste landtmarskalken, som konungen så utvalde, var Johan Sparre, son till Erik Sparre, som en gång varit högadelns ledare och den kanske farligaste af de män, som Gustaf Adolfs fader låtit afrätta.

Som bekant tillämpades ej 1626 års riddarhusordning i alla delar vid utskotts- och provinsmöten. Vid de förra benämndes dock adelns ordförande alltid landtmarskalk, och denna titel har äfven användts vid provinsialmötena, ehuru praxis här var vacklande. Ständernas af Östergötland och Småland beslut af 2 maj 1657 är undertecknadt af en landtmarskalk, och adelns af Viborgs, Nyslotts och Kymmenegård beslut af 9 juli s. å. är underskrifvet "i landtmarskalks ställe". Vid Upplands och Södermanlands provinsialmöte den 23 april s. å. kallades adelns ordförande "förman". Gustaf Rosenhanes utnämning därtill väckte misshag hos ståndet. Man förklarade sig ej hafva förmodat, att de kungliga kommissarierna "skulle emot R. o. A.(:s) välhärbrachte rättigheet them någon förman vella påträngia, hälst emedan H:es M:t Drottning Christina uthi thet möthet, som höltz anno 1645, äntå thet var itt solent utskott af samptlig Rijkssens R. o. A. (ther här allenast R. o. A. af tvenne provincier vore sammankomne) hade lembnat uthi R. o. A.(:s) ägit sköön att vällia sig en förman, som ordet för them föra kunde, och när the ther till hade föreslagit grefve Gabriel, hade Hennes K. M:t ock låtit sigh thet heelt väll behaga. Sådant var ock fleere gånger skedt[1] och ridderskapssens privilegier eenligit". (*Ad. prot.* VI, sid. 27—31, 215 o. 256.) Adeln lät sig dock åtnöja med den utnämnde "förmannen". Däremot vägrade ståndet att mottaga hofmarskalksstafven, som kommissarierna velat gifva denne. "Om någon staf brukas skulle, då hade R. o. A. sin ägen och behöfde inthet ther till hofmarskalksstafven". Men som stafven "repræsenterade R. o. A.(:s) eenighets band", borde den ej användas vid ett provinsmöte, så vida man

[1] Adels- och rådsprotokollen hvarken jäfva eller bekräfta detta påstående.

ville undvika att gifva sig sken af att besluta å de orepresenterade länens vägnar.

Vid 1710 års utskottsmöte hade landtmarskalken icke staf "af orsak att han uti brefvet intet kallas aldeles landtmarskalck, utan att vara såsom landtmarskalck, att föra ordet ock dirigera värcket ibland adeln". *(Ad. prot.* 2 april 1710, XVII, sid. 5).

Enligt 1626 års riddarhusordning, § 17, skulle landtmarskalken utses bland "sielfve ridderskapet" — således ej bland riksråden. Om hans öfriga kvalifikationer nämndes endast, att konungen skulle finna honom lämplig till ämbetet och att han skulle vilja dennes, rikets och ridderskapets väl.[1] I enlighet med 1600-talets uppfattningssätt lades dock stor vikt vid bördens höghet.

Rådet hade 1633 utsett Lars Sparre till landtmarskalk. Då han emellertid undanbad sig, svarades honom "att emedan han är af ett medh dhe förnembste slächte i rijket, och otjänligit vore, dhet andra honom skulle föredragas, derföre hafver man inthet velat gå honom förbij". Därpå åtog han sig ämbetet. *Rådsprot.* 9 febr. 1633 (III, sid. 23). Drottning Kristina föreslog visserligen i rådet den 18 jan. 1647 (*Rådsprot.* XII, sid. 13) som lämpliga landtmarskalkskandidater för den stundande riksdagen Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, Jakob Skytte, Gustaf Bielke, Axel Turesson Natt och Dag, Kristiern Bonde "och ex 3:tia classe Joh. Berendz" (Landshöfdingen Johan Berndes). Vid senare tillfällen nämndes äfven förslagsvis andra lågadliga namn. Men först 1686, således efter det högadliga väldets fall, utsågs en landtmarskalk ur den tredje klassen, nämligen hofkanslern Erik Lindsköld. "Det var ett märkligt tidens tecken, att så kort efter sedan själfva grundvalen för de båda främsta klassernas makt genom grefve- och friherreskapens indragning blifvit upprifven, en man utan anor erhöll en sådan befattning, i hvilken man varit van att se ättlingar af landets mest lysande släkter". F. F. Carlson IV, sid. 281.

Landtmarskalkens uppgift och maktbefogenhet sammanfattades i följande bestämmelser (1626 års riddarhusordning §§ 18 o. 19): "Landzmarskalken skal hafva macht at kalla ridderskapet tilsamman, proponera och repetera, hvad som af Oss eller åå Våre vägner blifver anten ständerne i gemeen eller

[1] Den 8 jan. 1642 fastslogs i rådet *(Rådsprot.* IX, sid. 17), att en landtmarskalk skulle besitta följande egenskaper: Han skulle vara 1) "venerabel och af medelmåttigh ålder" 2) "kunna fatta skäl och persvadera andre" och 3) "kunna mäckla och moderera een saak, när det ene stondet hade medh det andre att göra".

ridderskapet allena förestält. Förordna them tijder och tijmar til discurs och deliberation. Moderere discurserne och talet, föreskrifvandes hvarjom och enom, huru länge och vijdt han at gåå är efterlåtet. Näpsa them som sigh immoderat förhålla. Befalla at uptaga stämmerne och vota, collationera them och låthe strax genom secretarium författa resolutionen och then offentligen afläsa. Tala för adelen och referera theres resolution och nödtorft. Hvadh som och medh vårt tilståndh påbudet och slutet varder af ridderskapet, thet skal landzmarskalken exequera, och ingen fördriste sigh at sättie sigh ther op emot, vedh thet straff tilgörande, som belefveth varder. Hvar uthi och Våre ståtholl are i provincierne landz-marskalken och ridderskapeth hielp och handen länha skole. — Landzmarskalken skal tilordne hvar sitt säthe uti ridderhuset och, ther någen thet öfverträder, på behörligeth sätt förvijsa honom till sin ort. Sij och til, at ingen sigh absenterar, eller vethe hans förfall, efter som ock ingen sigh skall fördrista at uthställe, nähr han af landz-marskalken kallader varder. Eliest hafve ingen macht at sammankalla ridderskapet utan Vårt special tilståndh och befalningh".[1]

Det framgår redan af dessa bestämmelser, att krafven på landtmarskalkens opartiskhet ingalunda voro de samma som under senare tider. Han tänktes tvärtom som aktivt ingripande och medlande öfverallt, där möjlighet förefanns att sammanjämka klassernas eller de olika ståndens meningar. Det innebär därför icke klander, men beröm, då protokollisten använder uttryck, sådana som att landtmarskalken "inthet sparde här uthinnan sin flijt", då det gällde att öfvertala dem, som hade en afvikande mening, eller att han "med största alfvar söckte att disponera R. o. A. till att bevillia några medell".[2] Ofta synes landtmarskalken äfven fattat sin uppgift, som ålåge det honom att genomdrifva regeringens vilja.[3]

[1] Som själfskrifven ordförande i sekreta utskottet ägde äfven landtmarskalken en stor makt.

[2] *Ad. prot.* 19 mars 1649 (IV, sid. 219) o. 10 dec. 1672 (XI, sid. 276). Se äfven föregående sida, not 1. Exemplen kunna mångfaldigas.

[3] Då landtmarskalken den 26 juni 1668 (*Ad. prot.* X, sid. 116) förgäfves försökt påverka de lägre klasserna, utbrast han: "Godhe herrar, jag vill vara uhrsächtat och hafva mig beropat på dhe påminnelser, jag tillförene härvedh och nu hafver giordt".

Med rätta betraktades också landtmarskalksämbetet som en väg till vidare befordran, framför allt till rådsvärdigheten,[1] hvilket naturligtvis kunde bidraga till landtmarskalkens benägenhet att gå regeringens ärenden.[2] I allmänhet synes han också sökt påverka riddarhuset i denna riktning — äfven under tiden före 1680 —, om också intrycket af hans ämbetsutöfning någon gång vid tider af regeringsmaktens tillfälliga svaghet snarast synes bekräfta motsatsen.

"Landtmarskalken sträfvar efter att bli rådsherre, sedan hans funktionstid gått till enda. För att nå detta mål gör han sig hos adeln till konungens talman, så vida han icke, om konjunkturerna äro sådana, tror sig bättre gagna sin sak genom att skaffa sig anseende som en larmande och orolig hjärna. I så fall intrigerar han öppet mot hofvet för att gifva konungen anledning att så mycket förr upphöja honom till en högre post, och det mera af fruktan, att han skulle fördärfva hans planer, än af tacksamhet för gjorda tjänster". (Magalotti, anf. arb. sid. 4 f.)

II.

Det var därför självklart, att frihetstidens grundlagsfäder skulle göra landtmarskalksvalet till en riddarhusets ensak och beröfva både konungen och rådet allt inflytande i detta afseende.[3] Både 1719 och 1720 års regeringsformer, riks-

[1] Detta hindrade naturligtvis icke, att den utsedde landtmarskalken nästan alltid anhöll att blifva förskonad från ämbetet. Konvenansen synes hafva fordrat, att han till synes motvilligt skulle åtaga sig det. Se t. ex. *Ad. prot.* 8 juni 1629 o. 7 maj 1630 (I, sid. 89 o. 128), 11 febr. 1633 (II, sid. 4), 16 jan. 1649 (IV, sid. 146), 23 april 1657 (VI, sid. 27), 23 aug. 1675 o. 3 febr. 1678 (XII, sid. 2 o. 243), 4 okt. 1680 (XIII, sid. 1) 5 okt. 1682 (XIV, sid. 1), 11 sept. 1686 (XV, sid. 1), 15 dec. 1713 (XVII, sid. 226). Jfr. ofvan sid. 186.

[2] Den 3 juni 1629 *(Rådsprot.* I, sid. 138) hade rådet utsett Per Brahe till landtmarskalk för den kommande riksdagen. Han ställde sig emellertid ovillig, men "rådet sade thet vara honorable och en occasion til at komma vijdare til befordringh".

[3] Visserligen hade det en gång före 1719 väckts förslag att göra landtmarskalksvalet till en riddarhusets sak. Den 12 juni 1654 *(Ad. prot.* V:1, sid. 246) framställde nämligen Erik Drake den frågan i adelns besvärsutskott, "om man icke kunde begära af H. K. M:t, det ridderskapet finge välja sigh een landtmarskalk, eller ock föreslå några, hvar af konungen sedan finge taga, hvem honom täcktes". Men detta förslag, som landt-

dagsordningen och frihetstidens konungaförsäkringar garanterade detta riddarhusets prerogativ.[1] Om sättet för landtmarskalkens utväljande nämndes dock ingenting hvarken här eller i interimsriddarhusordningen.

Vid begynnelsen af 1719 års riksdag framträdde Per Ribbing på riddarhuset och berättade, att "princessan" Ulrika Eleonora utsett honom till landtmarskalk, men att han "uti ricksens så beskaffade tillstånd" icke velat åtaga sig ämbetet, innan han erfarit R. o. A:s mening därom. Därpå valdes han till landtmarskalk utan omröstning.[2] Då han emellertid afled under riksdagens lopp, hemställde lagman Creutz till ståndets afgörande — i egenskap af Braheättens fullmäktige fungerade han som vice landtmarskalk —, huruvida man borde välja den nye landtmarskalken direkt eller genom elektorer. Öfverstelöjtnant Frans Crusebjörn föreslog då, att valet för denna gång skull öfverlåtas åt drottningen, men häremot "ropades af R. o. A. flere resor neij!", hvarpå man bestämde sig för direkt val. Vid början af 1720 års riksdag beslöt adeln godtaga detta som prejudikat, och dessa former för landtmarskalksval bibehöllos sedan under hela frihetstiden.[3]

Landtmarskalken valdes således genom direkt sluten omröstning utan föregående kandidatnominering på riddarhuset. Hans maktbefogenhet blef formellt ungefär densamma som under föregående tid och föranledde ej större meningsskiljaktigheter. På grund af konungamaktens och rådets relativa betydelselöshet var den dock faktiskt långt större, hvilket äfven delvis förklarar det stora intresse, hvarmed

---

marskalken tydligen upptog som en demonstration mot hans sätt att utöfva ämbetet, sattes aldrig i verket. — Det förtjänar äfven att anmärkas, att redan i den bekanta skriften från 1644 års riksdag, "Mestadels ständernes och gode patrioters betänkande om regeringsformen" (*Ad. prot.* III, 1:a uppl., sid. 413—414) framställes yrkande på att adeln måtte få uppsätta tre kandidater till landtmarskalksämbetet, hvaribland K. M:t skulle utse en — en åtgärd, hvilken kräfdes som garanti för riddarhusets frihet och myndighet och motiverades med att adeln förut öfverfallits med snubbor och bannor, då den ej velat votera regeringen till lags.

[1] Se Hildebrand, Sv. Regeringsformer, registret, rubriken landtmarskalk.

[2] *Ad. prot.* 22 jan. 1719 (I:1, sid. 1).

[3] *Ad. prot.* 15 april 1719 o. 16 jan. 1720 (I:1, sid. 69—70 o. I:2, sid. 5).

man från 1726 års riksdag intill hattpartiets seger omfattade frågorna rörande sättet för landtmarskalksvalet och valbarhetsbestämmelserna vid detsamma. Men den förnämsta orsaken till den stora vikt, man lade därpå, var tvifvelsutan den utomordentliga betydelse, landtmarskalksvalet fick såsom partiernas första kraftmätning på riddarhuset, hvilkens utgång ej sällan blef bestämmande för hela den följande riksdagen. Bakom de olika förslagen spåras åter två förhärskande synpunkter: fruktan för landtmarskalkens och enkannerligen Arvid Horns dominerande inflytande och insikt om nödvändigheten af att hejda partisplitets tillväxt eller rent af afvoghet mot allt partiväsen öfver hufvud.

Först småningom synes under frihetstiden en annan uppfattning af partilifvets väsen, existensberättigande och nödvändighet i ett fritt statsskick brutit igenom och vunnit den allmänna meningens sanktion. Gifvetvis voro begreppen parti och partianda vaga termer, med hvilka man i olika sammanhang och under skilda tider betecknade rätt olika företeelser. Utslag af hätskhet och partiskhet i det politiska lifvet gisslades under hela frihetstiden som "partianda",[1] och deklamationer om enighetens nytta voro synnerligen vanliga i press och riksdag.[2] Detta behöfde naturligtvis icke innebära ett förnekande af politiska partiers raison d'être och gjorde det icke heller under frihetstidens senare skede. Men det är tydligt, att man ganska allmänt under det tidigare skedet med stor ovilja betraktade ej blott dessa yttringar af partiväsendet, utan äfven partilifvet självt eller åtminstone alla privata sammanslutningar, tillfälliga eller mera permanenta, för vissa politiska syftens realiserande. Mot dessa sammanslutningar och sammankomster vid sidan om de offentliga politiska institutionerna spåras äfven en viss byråkratisk aversion i släkt med den,

[1] Se t. ex. *Then svänska Argus* 1734, N:o 12, där författaren söker göra gällande, att "inrikes partier (äro) skadeligare än uppenbart krig med grannarne".

[2] En dylik typisk riddarhusoration är Nils Lilliehööks tal om enighet och oegennytta, hållet den 17 juni 1741 *(Ad. prot.* XII, sid. 396 f.)

som tagit sig uttryck i konventikelplakatet. Röstvärfning före val och voteringar, fördelandet af roller före en stundande debatt och utdelandet af skrifna namnsedlar före landtmarskalkens väljande eller andra val betraktades också af många som försök att genom "insimulationer" eller "hemliga anläggningar" omintetgöra valfriheten.[1] Partiernas organisationer betraktades så långt ifrån som legitima sammanslutningar för tillvaratagande af åtminstone delvis berättigade intressen, att man i dem snarare såg abnormiteter, som tydde på politisk ohälsa. Men i öfverensstämmelse med tidens rationalistiska uppfattningssätt af det politiska lifvets natur hoppades mången på ett allmänt patriotiskt sinnelag, som skulle omöjliggöra alla skadliga "partier", "ligor" och "sammangaddningar", i hvilka man blott såg verk af maktlystnaden och egennyttan. Sitt eget medlemskap i en sådan politisk sammanslutning motiverade man vanligen med nödvändigheten af att motarbeta en annan redan förefintlig, som förmenades vara ett riksskadligt parti. Men äfven den, som räknades som en afgjord anhängare till den holsteinske hertigen eller till hofvet, kunde naturligtvis vara principiell motståndare till allt partiväsen.

Omedelbart före bänkmansvalen den 19 maj 1738 reste sig lagman Wattrang för att tala, "men för åtskillige andras emotsäijande kunde af det förutgående i samma tal eij höras utan allenast, at för sitt samvete skull han eij kunde förtiga, at på några bänckar finnas de, som sättia sig tillsammans at få pluraliteten för trenne, och at han med bedröfvelse sedt, at til den ändan zedlar på bänckar blifvit utdelte med deras namn, som man ville hafva til bänckmän". (Efter 1734 valde som bekant hvarje bänk genom sluten omröstning tre bänkmän.) *(Ad. prot.* IX, sid. 16). — Den 4 dec. s. å. väckte Didron ett förslag "til enighetens och förtroendets bibehållande framdeles": de rådsherrar som afveko från rådsmajoriteten i någon punkt, skulle äga rätt att anteckna sin mening i protokollet, men "förbindas at förblifva vid pluralitetens beslut och arbeta på fullgiörandet deraf"; den, som utspridde sin skiljaktiga mening "til at således upväcka oenighet vid nästa riksdagar och hinder uti sakernes skyndesamma afgiörande", skulle straffas. Memorialet remitterades till stora sekreta

[1] Flera exempel härpå skola lämnas i det följande.

deputationen, men ledde ej till något resultat. (*Ad. prot.* X, sid. 304—305.) Det återfinnes bland deputationens handlingar och är enligt påteckning uppläst i dess plenum den 25 (23?) febr. 1739. Deputationens prot. för senare hälften af febr. synas dock vara förkomna, *Stora sekreta deputationens prot.* och *handlingar.*

Ännu så sent som 1752 kunde Jonas Wulfvenstierna medelst följande motivering förorda ett förslag om bänkmäns utseende genom lottdragning: "Vi hafva länge varit delta i partier, så länge successionen i riket varit i ovisshet. Men nu, sedan Gud förlänt oss säkerhet i thet målet och stadfästat Svea konungathron, hafva vi villigt trodt slika söndringar skola upphöra och af sig sjelft förfalla. Icke thesto mindre röna vi beklagligen, att lusten till att vara rådande ännu fortplantar den skadliga partiandan. The, som tycka sig äga någon myndighet eller vara så til sägandes i brädet, besluta för ut, huru secrete utskottet och deputationerne skola besättjas, så att then, som eij efter conjunkturen kan räkna på en viss sida, then blir säkert förbigången. Gunstige herrar! Låtom oss betänka, att vi alla äro menniskjor, vi äro alla svenske män, och vi äga alla lika rätt! Hvarföre skulle icke lottning kunna få decidera en del af det, som härtills hemligit inrådande gjort". (*Ad. prot.* 6 juni 1752, om hvars förvaringsort se Stavenow, Om utskottsval under frihetstiden, sid. 20, not 1.) — Arvid Horn yttrade visserligen en gång (Malmström II, sid. 71), att äfven Sverige behöfde sina whigs och tories, men han tillade — och detta är karakteristiskt — "för att hålla konungen inom behöriga skrankor". (Whigs och tories betecknade som bekant ännu anhängare af den hannoverska resp. stuartska tronföljden). Han torde för öfrigt knappast hyst en annan uppfattning af partilifvet än den ofvan skisserade. Då han befordrade sina politiska motståndare till inflytelserika ämbeten, skedde det säkerligen ej blott för att dymedelst afvärja eller mildra angreppen från Gyllenborgarnas anhängare: det var äfven ett utslag af samma uppfattning af partiväsendets natur, som lätt lät hänsyn tagande till det politiska åskådningssättet framstå som partiskhet.

I den af hattarne inaugurerade parlamentarismen bryter en annan uppfattning fram, som äfven kan spåras före 1738. Men äfven detta åskådningssätt är ganska vidt skildt från det, som i partiernas kamp ser legitima intressens och idéers brottning. (Se t. ex. *En ärlig svensk*, sid. 804—808.) Denna uppfattning åter var knappast heller den sista frihetstidens, ehuruväl partistriden då tedde sig som något ofrånkomligt. I *Svea rikes styrelse efter grundlagarne*, författad af Isak Faggot och tryckt år 1768, finnes en tidstypisk framställning af oenighet och partier sid. (187 f.), där det heter: "Så oundvikeligit det är, at partier måste vara uti et land, så ostridligt är det ock, at den ena nödvändigt måste hafva rätten på sin sida. Men det fordras en noga kännedom af

partiernas ursprung och ändamål, innan man kan fullkomligen sluta, hvilketdera agerar mot eller med staten". Faggot betraktade partilifvet som ett ondt, om också ett nödvändigt. Men vid sidan af detta åskådningssätt spåras vid samma tid ett annat, enligt hvilket de politiska partierna framstodo som ett tecken på nationell hälsa och lifaktighet. (Se härom Lagerroth, Frihetstidens författning, sid. 594—596 och Jacob Wallenbergs här citerade vers, som slutar med orden: "Parti är fria staters lif".) För att blott nämna ett namn ur den öfverflödande rika ströskriftlitteraturen från frihetstidens sista år, sökte Anders Schönberg i flera broschyrer från 1771 och 1772[1] förmå allmänheten att inse skillnaden mellan parti och faktion; man måste, menade han, nödvändigtvis tillhöra ett parti för att kunna uträtta något "gagn för samhället", men därför behöfde ingen blifva "partisan".

Fasthållas bör emellertid, att denna mot partilifvet sympatiska eller toleranta riktning icke tillhör frihetstidens tidigare skede, m. a. o. icke bildar den bakgrund, mot hvilken man har att betrakta de framställda förslagen rörande formerna för landtmarskalksval och därmed sammanhängande frågor.

Vid frihetstidens början kan man ej tala om något mäktigt parti, men väl om maktägande familjer, som utan att förenas genom någon organisation utöfvade ett bestämmande inflytande på ärendenas afgörande i utskotten och på riddarhuset. "Riddarhusaristokrati" hafva vi förut benämnt dem. Gent emot dessa kunde riddarhusdemokratien i allmänhet icke tänka på att göra sitt inflytande gällande, så länge den saknade organisation. Då författaren till *Samtal mellan en af den unga och en af den gamla adeln* upprepade gånger talar om de gamla släkterna, som hålla samman "som ärtehalmen" och om den bristande enigheten och samverkan

[1] *Utdrag af et bref til prosten N. N. rörande et af trycket utgifvit så kalladt Utdrag af et bref til kyrkoherden N. N.* (tryckt 1771). *Bref til auctoren af en tryckt skrift under titul: Offenteligt svar på en kringspridd skrift, kallad: Utdrag af et bref til prosten N. N.* (tryckt 1771). *Tankar vid borgmästaren och riksdags-fullmäktigen Herr Johan Sundblads project til instruction för justiæ-cancelleren och hofrätts-advocat-fiscals-sysslornes förvandlande til pro-cancellerer* (tryckt 1772).

Under frihetstidens sista årtionde var partiväsendets art och orsaker ett vanligt ämne för den politiska spekulationen. Se t. ex. veckotidskriften *En fri svänsk* (1761) n:r 4, som behandlar "Partier och deras förening" och n:r 47: "Nitälskan för frihet helt annat än nitälskan för faction", samt en mängd politiska broschyrer särskildt från åren 1769—1772. Oelreich öfversatte år 1763 Thomas Gordons historiska och politiska betraktelser öfver Sallustius, hvilka som bekant röra samma ämne. (Sylwan, Den svenska pressens historia, sid. 413.)

inom den unga adeln, så är detta i stort sedt en riktig karakteristik, om också icke utan öfverord, af förhållandena vid 1720 års riksdag. Särskildt tydligt visade det sig vid landtmarskalksvalet: Horn erhöll 219 röster, under det att riddarhusdemokratien ej kunnat ena sig om en gemensam kandidat, utan splittrat sina röster, så att hofkanslern Karl Gyllenborg och justitiekanslern Gabriel Stierncrona, som kommo Horn närmast, erhöllo resp. 87 och 47 röster.[1] En samtida anmärkte också, att "de gamla familiers vanliga enighet" bidragit till denna utgång, under det att den unga adeln, som ej visste af någon "sammansättning och enighet", nödvändigtvis måste kasta bort sina röster på flera; detta skulle kanske förorsaka, att aldrig någon landtmarskalk toges ur deras led, *om metoden för landtmarskalksvalet förblefve oförändrad.* Som en annan bidragande orsak till valets utgång nämner han den agitation, Horns vänner bedrifvit för hans kandidatur.[2]

Som man kunde vänta, emanerade också de första försöken att förändra formerna för landtmarskalksvalen från oppositionen, ehuru de understöddes af många, som ville förkväfva det uppspirande partiväsendet och därför — i likhet med minoritetsgrupperna — gärna sågo en valmetod, som förmenades motverka alla intriger och göra nyttan af alla "sammangaddningar" mer eller mindre illusorisk. Att "efter yttersta möjeligheten villia plugga igen alla håhl för partijer och factioner, inhemske eller utlendske" och skaffa "et rent desinteresserad och förtroligit riddarhuus", betecknade Otto Strömfelt i ett memorial vid 1726—27 års riksdag såsom grundsatser, antagna af alla patrioter.[3]

Under 1720 års riksdag framställdes dock inga förslag angående sättet för landtmarskalkens väljande. Riksdagsarbetet måste forceras, och frågor, som kunde uppskjutas,

[1] Närmast därefter kommo generallöjtnant Burensköld med 7, Lagerberg med 5 och Konrad Ribbing med 4 röster. Sex personer erhöllo dessutom 1 röst hvardera. Otryckta *Handlingar till Ad. prot.* 1720.

[2] Riksdagsjournal 1720 (okänd förf.), Upsala Universitetsbibliotek, *N. 918.*

[3] Presidenten Strömfelts memorial dat. 19 nov. 1726. *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.*

fingo anstå. I interimsriddarhusordningen nämndes ingenting om formerna för landtmarskalksval. Vid 1723 års riksdag föregicks emellertid landtmarskalksvalet af flera hemliga eller mera offentliga valmöten, hvilket väckte ond blod hos många[1] och äfven gaf omedelbar anledning till lagförslag häremot.[2] Då man emellertid icke nu hann med den del af den föreslagna riddarhusordningen, som berörde detta ämne, och riksdagsordningen endast innehöll den bestämmelsen härom (§ 10), att ståndet icke fick företaga något ärende, innan det utsett landtmarskalk, blef frågan verkligt aktuell först vid 1726—27 års riksdag.

Den öfver riddarhusordningen förordnade deputationen förordade förbud för alla sammankomster för dryftande af landtmarskalkskandidaturer. Den, som kallade någon till ett sådant valmöte eller den, som hörsammade en sådan inbjudan, skulle beröfvas säte och stämma under pågående riksdag. De, som ville diskutera dessa frågor före valet, skulle däremot få göra det på riddarhussalen under den tid, som var anslagen för närvaroanteckning vid riksdagen.

Vidare föreslog deputationen, att hela ståndet före landtmarskalksvalet skulle aflägga ed att vid riksdagsarbetet endast och allenast hafva Guds ära, den rena evangeliska läran, konungens och rikets välfärd och ständernas fri- och rättigheter för ögonen och icke låta sig påverkas af "någon enskylt förmån eller afsicht" — ett förslag, som väl icke i främsta rummet afsåg att vara ett skydd mot korruption och partisinne utan "at giöra en ända på belackningar",

[1] "Über diese und dergleichen zahlreiche Assembleen, welche vor dem, ehe und bevor der Reichstag wirckl. ausgeblassen worden, nicht gebräuchlich gewesen, haben sich viele vom Adell und denen übrigen Ständen beschweret gefunden; ist auch ausser Zweifel, dass sie nechsthin solches aufs Tapis bringen und vors Zukünftige die Notdurft vorkehren werden". *Diemars journal* 15 jan. 1723. Diemar omnämner olika valmöten hos riksråden Horn, Dücker, Meijerfeldt, Lillienstedt och de la Gardie (12—18 jan.).

[2] Bland Josias Cederhielms papper finnes en promemoria från 1723 års riksdag angående ärenden, som borde komma i åtanke vid riksdagsordningens och riddarhusordningens uppsättande. Här förordas förbud för alla valmöten för landtmarskalkskandidaturers diskuterande och för röstvärfning före valet; "utan vore bättre genom deputerade uppsättia ett förslag på 2 à 3 personer och det in pleno upläsa, innan man skrider till vahlet". *Cederhielmska samlingen*, Riksarkivet.

då hvarje beskyllning för orena motiv skulle komma att framstå som en anklagelse för mened.

Med fog drog man på riddarhuset i tvifvelsmål, huruvida dylika bestämmelser kunde leda till åsyftadt mål. Eden förkastades alldeles. "Ju flere eder, ju meera meened", yttrade Lilliestierna. Ej heller möttes förbudet mot valmötena med någon större sympati. Då man gifvetvis ej alldeles kunde förbjuda adelsmännen att sins emellan dryfta det förestående landtmarskalksvalet, kunde ju de föreslagna stadgandena lätt kringgås. Paragrafen antogs visserligen, men endast delvis och i förändrad form: "Inge almenne sammankallelser til öfverläggande om landt-marskalksvahlet måge skie eller hållas annorstädes än på riddarhuset". Man väntade sig tydligen ej heller mycket af dessa bestämmelser. "Alt missbruk kan eij förekommas, men något kan likväl förekommas igenom denne paragraf", yttrade en talare gent emot dem, som förordat dess strykande.

Erfarenheten gaf honom knappast rätt ens därutinnan, och bestämmelserna torde väl blifvit ineffektiva, äfven om adeln icke ansett nesligt att stipulera vite för lagbrott. Ett förslag att gifva förbudet för valmöten en ännu vidare formulering, hvilket tydligen riktade sig mot de privata sammankomsterna före valet, framställdes vid 1734 års riksdag af riddarhusordningsdeputationen, men vann ej bifall. Visserligen förklarade landtmarskalken, att deputationen icke åsyftat att förbjuda 14 eller 15 goda vänner att komma tillsammans för att dryfta det blifvande landtmarskalksvalet, utan endast velat förhindra större sammankomster, och att man kunde fixera antalet närvarande, som ej finge öfverskridas. Men adeln ansåg att detta skulle möta svårigheter och att redan §:ens ord om "sammankallelser" supponerade ett större antal närvarande.[1]

Det var i stället till de föreslagna förändringarna i själfva valmetoden, som mången satte sitt hopp, hvilken önskade

[1] *Ad. prot.* 10 dec. 1726, 12 o. 14 april 1727 (IV, sid. 237—241, 502, 506—507), 11 mars 1731 (VI, sid. 93), 26 juni o. aug. 1734 (VII, sid. 107, 252—253). Art. 4 § 1 i 1726, 1731 och 1734 års förslag till riddarhusordning (i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27* och 1734.)

förekomma "private stämplingar" och intriger.[1] Lyckades man genom nya former för själfva valet göra partiernas förberedelser meningslösa, skulle naturligtvis alla privata eller offentliga valmöten upphöra af sig själfva.

III.

Att genom en blandning af val och lottkastning utestänga alla intriger eller åtminstone gardera minoritetens representationsrätt låg så mycket närmare till hands, som redan interimsriddarhusordningen föreskrifvit en liknande procedur för vissa utskottsval, ehuru dessa bestämmelser upphört att tillämpas efter 1723 års riksdag.[2] Idéen att äfven vid landtmarskalksval "mellera hasard och försiktighet" — för att använda tidens egen terminologi — tilltalade mången, och riddarhusordnings-deputationen framlade vid 1726—27 års riksdag förslag i denna riktning. Man kunde då väntat sig att själfva omröstningen skulle tillgå som förut, och att lottning därpå skulle äga rum mellan de kandidater, som i denna ernått de högsta röstetalen. I till riddarhusordningsdeputationen remitterade memorial — författade af Svedenstierna och Hans von Fersen — väcktes också förslag om införandet af denna metod.[3] "Ty", yttrade Fersen, "huru skulle icke där igenom både den väljandes och den vahldes längtan brytas eller passionerne dissiperas ifrån deras lyst-

[1] Då adeln den 10 dec. 1726 diskuterade förbudet för valmötens hållande och vites utsättande för öfverträdande häraf, yttrade Hans von Fersen: "Det är afseendet, at private stämplingar skola hämmas. Men härigenom skier det intet, utan när man kommer dit, hvarest handlas om sielfva landtmarskalksvahlet, så vill man sökia at förekomma intriguer".

[2] Jfr Stavenow, Om formerna för utskottsval under frihetstiden. sid. 5—7.

[3] *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.* Svedenstierna var förslagets egentlige upphofsman — åtminstone formellt —, hvilket framgår af Fersens memorial och *Ad. prot.* 19 dec. 1726 (IV, sid. 267). Grundelstierna föreslog i ett memorial, att adeln skulle utse trenne landtmarskalkskandidater, taga sig en dags betänketid och därpå genom votering utse en af de tre. Detta förslag kom ej att spela någon roll.

För den följande framställningen har användts *Ad. prot.* 14 april 1727 (IV, sid. 506—512) och J. Silfverskjölds dagbok, Upsala universitetsbibliotek, *N. 923.*

nar(!) till den eller den, hvarmedelst mången sin private afsicht elliest kunde befordra, varandes i det stället att förmoda, det enär hvar och en såge sig alla vägar tillslutne att värfva eller sielf värfvas låta, konstla och intrigera, man då obehindrad fölle med sina tanckar och votis på det solidaste och altså valde, den bäst vore.“ Men deputationen, som tydligen ville skatta mindre åt hasarden, ehuru ej alldeles utesluta den, föreslog i stället, att tre personer skulle utväljas genom tre olika voteringar, och att en af dessa sedan genom lottning skulle uttagas till landtmarskalk.

För Horns anhängare skulle gifvetvis ett bifall äfven till detta förslag inneburit minskade möjligheter till utnyttjande af deras faktiska öfvermakt. De uppträdde också däremot, under det att deras motståndare understödde detsamma.[1] Så talade von Fersen, Tessin, Stobée, Strömfelt och Lilliestierna för förslaget, men von Hökerstedt, Blomfelt, Ungern-Sternberg, Olof Cederström, Erik Wrangel och von Kocken yrkade afslag. Flera talare betecknade förslaget som lagstridigt: adeln skulle enligt regeringsform och riksdagsordning välja sin landtmarskalk och den anses som vald, hvilken erhållit de flesta rösterna, men ej den, som utsetts genom “en lotning eller slumplycka“. En ändring som den föreslagna kräfde därför alla ståndens hörande. Det kunde också vara menligt för adelns anseende, om de andra ståndden finge ett så tydligt vittnesbörd om den misstro, som härskade inom R. o. A. Med fog kunde också Erik Wrangel underkänna de föreslagna bestämmelsernas förmåga att förekomma stämplingar, då ju samma pluralitet kunde välja alla tre landtmarskalkskandidaterna. Men då gifvetvis denna pluralitet hade större förtroende till den genom en tidigare omröstning utsedde än till den, som utvalts genom resp. andra eller tredje voteringen, kunde pluraliteten således påtvingas en landtmarskalk, som den mindre gärna önskade, hvilket ansågs absurdt. Ja, somliga bestredo t. o. m., att en valmetod, där lottkastning ingick som ett led, stod i

[1] “Et project, hvarom blef mycken tvist och drefs som en partisak“, enligt den anonyme författare af riksdagsberättelsen i *Handl. rör. Skand. hist.* XXXIV, sid. 426.

öfverensstämmelse med statsskickets anda: "Regerings sättet skämmes, om intet alt dependerar af pluraliteten", yttrade kanslirådet Cederström. Dels därför, dels på grund af förslagets förmenta motsats till regeringsformens och riksdagsordningens bestämmelser rörande landtmarskalksval försökte man i det längsta bestrida ståndets rätt att skrida till votering därom. Men förslagets anhängare betraktade detsamma som ett adelns oeconomicum, som ej angick de andra stånden, och bestredo dess grundlagsvidriga karaktär: "Vij böra ingen scrupel hafva derom", yttrade president Strömfelt, "att vij ju skola hindra, at vår frihet hvarken directe el. indirecte på något sätt angripes; men det är petitio principii, at friheten består i pluraliteten. Det är aldeles en chimere, at fria regements sättet skulle skämmas igenom denna nya methoden". Man förnekade, att antagandet af denna kunde lända ståndets anseende till men, och framställde den som ett botemedel mot partiandan. Men i voteringen blef deputationens förslag förkastadt med 169 röster mot 131.

De sista citaten äro hämtade från Silfverskjölds dagbok, som ibland återgifver yttrandena i mindre sammanträngd form än adelsprotokollet. De ingenkännas lätt i sistnämnda källas framställning af replikväxlingen mellan Strömfelt och Cederström:

"Frih. Strömfelt: Deputation har måst taga sig et vist fundament, efter som uti et rike altid äro skilgacktige meningar. Til at lemna alt på et vahl har sin svårighet och äfven så at låta det komma blott på lyckan och låtten an. Derföre har man tyckt bäst vara mellera begge delarne. Hvarföre skall man förkasta denne föreslagne methoden straxt med neij? Lät en tala och den andra svara, så får R. o. A. bättre lius i saken!

Hr. Cederström: Skiälen äro på vår sida thesse: 1:o villja vij intet gå ifrån en ren pluralitet och 2:o villja vij intet dishonorera oss för de andre stånden, at vij ju icke skola kunna vällja vår landtmarskalck utan med låttning.

Frih. Strömfelt: Blifva de tre icke igenom pluraliteten uttagne, som komma under vahlet? Det skall aldrig kunna visas, at vår frihet skall lida härigenom. 2:o Skier oss ingen deshoneur i anseende til de andra stånden, utan visas fast mer derigenom, at vij hafva tre capables män, som äro skickelige til det embetet.

Hr. Cederström: Igenom låttkastningen bestrida vij sielfva pluraliteten. Vij hafva härtils haft brafva landtmarskalckar. Gud

vet, hvad vij skulle få på detta sättet! Aldrig böra vij sättia vårt värck på ballotteringar".

Formerna för denna diskussion erinra om 1600-talets: före beslutets fattande framställer den ene en sammanfattning af rationes pro och den andre en af rationes contra.

I sina memorial angående förändrade former för landtmarskalksval hade Svedenstierna och Fersen äfven föreslagit, att sekreta utskottet och de i riksdagsordningen nämnda deputationernas ledamöter skulle utses, *innan* lottningen mellan landtmarskalkskandidaterna verkställts. Önskade man, att dessa utskottsmedlemmar skulle väljas af "opartiske män och gemöter, som icke preoccuperade äro", vore detta oundgängligt, förklarade Fersen. Då kunde heller "ingen formera sig någon misstanka på landtmarchalcken, som skulle han villia eller en gång komma till rätta med att draga några, som af dess meningar intagne äro, till secrete utskättet, eller gifva electoribus anledning på dem, hvilke han till sine private afsichters utförande såsom dess trogne creatur till de andra deputationerne vill hafva utsedde, som och en sådan ämbetes både vicht och anseende fordrar, att utan alla misstanka satt vara". Insinuationen var tydlig. Så snart Arvid Horn valts till landtmarskalk, hade nämligen hans första göromål varit att nyttja den majoritet, som valt honom, "till att förskaffa sig sådant folk i secrete utskottet, som voro honom tillgifne, på det han genom en pluralitet måtte soutenera sig emot alla de kloka hufvuden, han hade emot sig".[1] — Då nu förslagen om nya valmetoder för landtmarskalksval förkastades, förföll äfven detta projekt.

Vid 1731 års riksdag väckte emellertid generalmajor Johan Henrik Hamilton ett förslag att utse landtmarskalk genom lottkastning mellan de tre, som i första voteringen erhållit de flesta rösterna, och då detta ej hann behandlas vid denna riksdag, förnyade han det vid den följande.[2] I riddarhusordnings-deputationen blefvo meningarne mycket delade. Dock synas de partipolitiska motsatserna ej varit bestäm-

[1] Nolckens cit. berättelse i *Historisk tidskrift 1889*, sid. 83—84.

[2] Jfr. ofvan, sid. 128.

mande; de bägge partierna voro ju vid denna riksdag tämligen jämnspelta och hade lika stor anledning att hoppas på seger vid nästa landtmarskalksval. Förslagets motståndare i deputationen åberopade sig på pluralitetsprincipen och riksdagsordningen, som de förmenade strida mot förslaget, dess anhängare däremot sågo däri ett medel mot "förut fattade meningar" och "divisioner", "förknippelser och de där af följande olägenheter och skadeliga söndringar". Deras mening blef också deputationens, men ej riddarhusets. Efter en kort debatt förkastades förslaget utan votering. "Inventa lex inventa fraus", yttrade Ehrenpreus. Tvifvelsutan hade erfarenheten gjort ståndet mera skeptiskt med afseende på möjligheten af att genom lagförslag förkväfva eller hejda det allt mer kring sig gripande partiväsendet.[1]

En intressant parallell till denna diskussion erbjuder debatten om en förändrad metod för val af bänkmän 6 juni 1752 *(Ad. prot.* s. d., om hvilket se Stavenow, Om utskottsval under frihetstiden, sid. 20, not. 1). Wulfvenstierna bestred härunder, "att all ting uti en fri regering bör ankomma på val och förtroende . . ., ty tå voro äfven then här tills brukade lottningen [vid val af bänkmän] otillbörlig. Vi veta, huru lottning och val conjunctim och med mycken nytta brukas uti andre regeringar. Vi veta theremot, huru det ibland oss tillgått, tå ofta valfrihet nästan blifvit till intet gjord genom hemliga anläggningar". — Att val- och voteringsformer, sådana de framträda i olika projekt på frihetstidens riddarhus, säkerligen ofta influerats af venetianska förebilder, har redan Stavenow påpekat (anf. arb., sid. 20—21). "Deras [venetianarnas] voterings sätt är i hela Europa erkjänt som ett mästerstycke", skrifver författaren till de förut cit. *Reflexions* [till riksdagen 1760–62]. — Om lottningsmetodens användning vid bänkmansval, se Stavenow, anf. arb. sid. 5 f.

Ur flera synpunkter intressanta bidrag till kännedom om frihets-

[1] Riddarhusordnings-deputationens prot. 6 aug. 1734 och betänkande, dat. 9 aug. bland *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734, Ad. prot.* 17, 21 aug. 1734 (VII, sid. 303—306, 322). Bland adelsmän utanför deputationen, hvilka understödde Hamiltons förslag, var Esbjörn Reuterholm, som i ett memorial (i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734)* förordade det, "på det rättvisan och ett ointeresserat samt okonstlat väsende på gamla svenska viset sin fria gång och hem- vist såväl uti högl. R. o. A:s deliberationer vid riksdagar som elljest finna måtte". Deputationen gjorde Hamiltons förslag till sitt, endast med den ändringen, att själfva lottdragningen enligt dess betänkande skulle förrättas af de tre valbara landtmarskalkskandidaterna själfva i st. f. af ett barn eller en man med förbundna ögon, hvilket Hamilton föreslagit.

tidens uppfattning af lottningsmetodens berättigande erbjuda prästerskapets diskussioner angående formerna för prästval. Se t. ex. "Välment betenkande om prestevahl genom det medlet at kasta lott" af G. A. Humble och Andreas Bergii "Oförgripeliga och välmente tanckar om lottande eller lottkastning, som rijksens högl. ständers större secrete deputation eracktat för thet tienligaste sättet att välja predikanter och lärare samt therhos skattat för thet säkraste medell att afböija hvarjehanda otillbörligheter och missbruk, som tyvärr ganska ofta förelöpa ved prästevahl och tiensters besättiande". *Stora sekreta deputationens handlingar 1738—39.* Om den religiösa motiveringen för lottningsmetoden, se äfven Tottie, Jesper Svedbergs lif och verksamhet II, sid. 184—185.[1]

IV.

I högre grad än diskussionerna om valmetoderna afspegla förslagen och debatterna om valbarhetsbestämmelserna vid landtmarskalksvalen de aktuella politiska motsatserna på riddarhuset; bakom de skiftande motiveringarna spåras lätt de handlande personernas kamp om makten, och de olika besluten rörande dessa valbarhetsbestämmelser äga i ovanligt hög grad karaktären af leges in casu.

Horns motståndare hade onekligen anledning att frukta för hans växande makt. Då han den 16 jan. 1720 som nyvald landtmarskalk åkte från riddarhuset till sitt hem, ymnigt kastande ut dukater och karoliner till gatans fattige,[2] förstod säkert mången, att denne man redan var eller snart skulle blifva landets verklige regent och den mäktigaste landtmarskalk, som någonsin fört stafven på det svenska riddarhuset. Liksom under 1600-talet betraktades också landtmarskalkens kall som ett verkligt ledarskap, som ej var inskränkt till blotta öfvervakandet af lagarnes och formernas helgd, utan äfven tillät sin utöfvare att personligen

[1] Om lottningsmetodens användning vid bänkmansval, se Stavenow, Om formerna för utskottsval under frihetstiden, sid. 5 f.

[2] Den cit. riksdagsjournalen 1720, Upsala universitetsbibliotek, *N. 918.* Författaren tillägger: "Är ovist om det skiedt alenast [af] glädie el. til at derigenom venda gemene mans ögon på sig och vinna deras gunst".

ingripa i debatten, då det gällde att gifva sakliga upplysningar eller "expedient" till diskussionens underlättande eller meningarnas sammanjämkande. Dessa landtmarskalkens inlägg kunde ofta vara nog så subjektivt färgade och betydelsefulla, i synnerhet då de kommo från en person med Horns auktoritet. Icke utan sanning om också ej utan öfverdrift kunde äfven en af Horns motståndare under 1726—27 års riksdag göra det påstående, att "dageliga förfarenheten lärer oss, hvad kraft uti sakerne ett directorium äger, och framfarne riksdagars exempel hafva oss derom nogsamt öfvertygat. Den makten at reglera ärenderne, när de skola företagas, at inrätta och giöra propositionerne samt at moderera discourserne, skattar jag för min del mer än femtio vota ibland en menighet af hundrade personer". [1]

Äfven af protokollen framgår ofta, hur Horn som landtmarskalk medvetet gaf diskussionen en viss riktning eller genomdref ett beslut, som öfverensstämde med hans önskningar utan att — utom i rena undantagsfall — öfverskrida sin befogenhet. Af samtida privata anteckningar framgår detta än tydligare; dock äro äfven här beskyllningar för partiskhet ganska sällsynta.

Betecknande är Horns tillvägagångssätt vid genomdrifvandet af 1720 års regeringsreform. Genom att häfda nödvändigheten af att ej kröningen uppskötes på grund af debatter om regeringsformen, lyckades han på tre dagar forcera igenom förslaget utan vidlyftigare ändringar, debatter och voteringar, "hvarföre ock en viss man, när gref Horn frågade honom: 'Har icke min herre någon påminnelse vid den puncten?' svarade: 'Jo, men; dock, som jag finner, at regerings-formen intet för det, at han skall med moget betänkande inrättas, utan för det, at kröningen må igenom densamma skyndas och befordras, bör antagas, så stoppar jag mina påminnelser hos mig och lämnar öronen åt regerings-formen, som den nu upläses'". *Korta annotata utur en vid riksdagen 1720 hållen, trovärdig journal,* tryckt i *Almänna Tidningar* 1772, spalt 63.

Hvad som emellertid icke omedelbart plägar framgå af protokollen är vittnesbörden om de tvifvelsutan talrika fall, då oppositionen icke vågade framträda af fruktan för att uttala för landtmarskalken misshagliga meningar. Öfverste Stobée, en af Horns hätskaste motståndare vid 1726—27 års riksdag, framlade under denna ett förslag till landtmarskalksinstruktion i afsikt att skapa garantier mot dennes makt. Bl. a. föreslås det, att då en fråga besvaras med

[1] Sandbergs mem. i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.*

blandade ja- och nejrop, landtmarskalken icke får säga: 'får det bli vid det eller det?', "hvarigenom han straxt låter förstå sin tanka och lijka som yttrar sitt votum, det han doch icke äger". Stobées mem. dat. 5 okt. 1726 i *Handlingar ang. riddarhusordningen.*

Under 1720 års riksdag utnämndes Horn till riksråd, men tillträdde ej ämbetet förrän efter riksdagens slut.[1] Vid den därpå följande riksdagens början ville många af Horns anhängare, att han skulle åtaga sig landtmarskalkskandidaturen, trots det att förut ingen förenat riksråds- och landtmarskalksämbetena. (Ett riksråd fick ju, enligt 1626 års riddarhusordning, endast i undantagsfall tillträde till riddarhuset.) Horn ansåg då emellertid klokast, att i stället lancera Lagerbergs kandidatur.[2] 1723 års riddarhusordningsdeputation hade sin uppmärksamhet fästad härpå, och då riksdagsordningen endast föreskref som valbarhetsvillkor, att landtmarskalken skulle vara infödd svensk man och uppfostrad i den rena evangeliska läran,[3] beslöt deputationen att i den projekterade riddarhusordningen föreslå ännu ett: att icke innehafva ämbete eller beställning, som utgjorde hinder för säte på riddarhuset.[4] Frågan hann dock ej behandlas vid denna riksdag, och vid den följandes början valde adeln för första gången ett riksråd till landtmarskalk.

Valet föregicks af ett osedvanligt våldsamt uppträde. Då nämligen Charles Emil Lewenhaupt sökte göra gällande, att ingen utom riddarhuset finge väljas till landtmarskalk, uppstod ett oerhördt larm: Horns anhängare ropade, att enligt riksdagsordningen intet finge dryftas före landtmarskalksvalet och att valet skulle vara "fritt" — m. a. o. ej inskränkt till adelsmän, som ej voro riksråd. Lewenhaupt, Lilliestierna och Fersen, alla Horns motståndare, stego upp på sina bänkar för att tala, men öfverröstades af oväsendet. Då Creutz, som i egenskap af Brahe-ättens fullmäktige var adelns självskrifne ordförande före valet, började harangera ståndet, afbröts äfven han, och "hela salen skall af roop

[1] Malmström, I, sid. 258.
[2] Malmström, I, sid. 363.
[3] *Ad. prot.* 9 juli 1723 (II, sid. 387). Riksdagsordningen § 10.
[4] *Ad. prot.* 10 dec. 1726 (IV, sid. 241).

om fritt vahl och frihet".[1] Slutligen återställdes lugnet, så att Creutz utan att öfverröstas kunde rikta den frågan till adeln, om den omedelbart ville skrida till val. Detta mottogs med skallande ja-rop, hvarpå Horn valdes med stor majoritet. Därmed var ledningen af riddarhuset och sekreta utskottet anförtrodd åt en man, som tillika var den främste i rådet och kansliets chef.

Under sådana förhållanden kan det icke förvåna, att förslag åter väcktes att genom en föreskrift i riddarhusordningen förklara riksråds- och landtmarskalksämbetena oförenliga. Det kunde ej heller undvikas, att ett dylikt förslag måste framstå som riktadt mot Horn personligen; alla blommor, som förslagets anhängare strödde för hans fötter, kunde ej förtaga detta intryck. Men det var ej blott hans motståndare, hvaraf många ägnade honom ett glödande hat och trodde hans ärelystnad i stånd till allt, som understödde förslaget. Äfven mången gjorde det, som eljest gillade hans politik.

En god föreställning om motpartiets uppfattning af Horn gifver A. J. von Höpkens karakteristik af denne. (*Höpkens skrifter*, utg. af C. Silfverstolpe, I, sid. 18—21.) Här berättas bl. a., att Horn en gång utpekat Oliwer Cromwell som sin förebild — en anekdot, lika osannolik som typisk för berättarens egen tid. Denne tillägger: "Och skulle jag tvifla, at grefven yttrat sig uti så ovarsamma uthlåtelser i anseende till det omdöme, Cromwell allmänt står under, så framt grefvens upförande icke svarat deremot: samma omåttliga ährelystnad, samma tilltagsenhet, samma medel genom hyckleri och gudsfrucktan, samma hat emot konungaväldet". — Höpken var dock måttfullare och mer kritisk än de fleste! Uppfattningen af Cromwells karaktär är däremot densamma, som var gängse ända till dess Carlyles berömda biografi åstadkom en radikal förändring.

Äfven Fersen (*Fersens* cit. *skrifter*, I, sid. 67) talar om Horns beundran för Cromwell och jämför honom med denne.

---

[1] Silfverskjölds cit. dagbok, Upsala universitetsbibliotek, *N. 923*. För framställningen af detta uppträde hafva vi äfven användt "Dagbok under riksdagen d. 1 sept. 1726—28 maj 1727", Upsala universitetsbibliotek, *N. 922*, och *Ad. prot.* 6 sept. 1726 (IV, sid. 1 f.). Bägge dagböckerna framställa Horns anhängare i dålig dager. Jfr. Poyntz' cit. uttalande, ofvan, sid. 78.

Man fruktade, att ur grundlagens bestämmelser, eller kanske vid sidan af dem, skulle uppväxa en svensk premierministerinstitution eller kanske något värre. Redan 1720 hade man talat om vissa högaristokratiska planer gående ut på att Horn skulle låta förklara sig för ständig landtmarskalk och i förening med ett ständernas utskott, som alltid skulle vara samladt i Stockholm, utöfva ett slags diktatur.[1] En af Horns afgjordaste motståndare, regeringsrådet Sandberg, hvilken synes vara den förste, som efter landtmarskalksvalet vid 1726—27 års riksdag föreslagit, att alla riksråd hädanefter skulle förklaras inkompetenta att väljas till landtmarskalkar,[2] uttryckte sig i sitt memorial, med en tydlighet, som knappast kunde missförstås: "Man behöfver allenast gå i våre svänske historier tillbaka at see, huru äfven detta, nämligen några af de ypperstes småningom tillväxande myndighet, har banat vägen till sådane ändringar i regementet, hvilke, oaktadt de, som låtit bruka sig der till, kunnat hafva i begynnelsen det bästa upsåt af världen, likväl på slutet genom tidernes, sakernas och sinnens omväxlingar satt både konungarne och ständerne uti en fullkomlig dependence, hvarigenom skadelige riksföreståndarskap, grufvelige inbördes krig och blods utgiutelser förorsakats, som slitet rijket i stycken och brakt det i yttersta elände." Klas Rålamb lade därtill att riksrådet-landtmarskalken "derjemte kan hafva dhe afsichter, som en ock annan tilförende uti Engeland har haft, både konungen och rijket til föga fromma".[3]

Det befarades också, att om man väl började välja riksråd till landtmarskalkar, detta sedan skulle komma att anses som något ofrånkomligt.[4] Förenade sig därtill de flesta

[1] Campredons depesch 18 april 1720 (i Handlingar rörande Sveriges historia under åren 1713—20, utg. af C. G. Malmström, sid. 75).

[2] Sandbergs cit. mem.

[3] Rålambs mem. bland *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.* De citerade orden gällde äfven en landtmarskalk, som efterträfvade riksrådsämbetet. Rålamb ville nämligen införa förbud mot att landtmarskalk under pågående riksdag uppsattes på riksrådsförslag. — Om Cromwell och Horn, se föregående sida.

[4] "Oförgripelige tanckar angående frågan om en rijksråd kan välljas till landtmarskalck och ridderståndets tahleman (Copia)", Upsala universitetsbibliotek, *F. 253.*

riksråden om en viss af sina kolleger, kunde det knappast blifva tal om ett fritt landtmarskalksval, då dessa riksråd genom vänner, släktingar och fullmäktige förmenades hafva pluraliteten på riddarhuset. Kanske hade man trots detta ingen anledning att frukta för något envälde: "men frågan är, om icke en eftertänkelig aristocratie genom rådet kan smygas så oförmärkt på oss eller våra efterkommande, enär en af deras ledamöter är landtmarskalk, hvilken regeringzart med enväldet är i mäkta nära skyldskap och för vårt frihetsväsende väl så skadeligit". [1]

Det väckte ond blod, att riksråd af Horns parti deltogo i valstriden före 1723 och 1726—27 års riksdagar. I ofvan citerade "Oförgripelige tanckar angående frågan om en rijksråd kan välljas till landtmarskalck etc.", som tydligen är en strax före 1726 års landtmarskalksval skrifven politisk stridsskrift, uppräknas nio skäl, som tala för att nekande besvara den uppställda frågan. Den sista punkten lyder: "Blifver frågan, om det eij bör förordsaka stor eftertäncksamheet hos rijksens högl. ständer, at man på ena sidan söker at på alt sätt och med det heftigaste till landtmarskalcksvahlet värfva vota för en rijksens råd, som på bem:te sida fört förnämsta direction, ja så, at en af rijksens råd, som likväll eij borde blanda sig i ofvanbem:te landtmarskalcks val, hållit till den ändan publice och talrijka sammankomster, där å andra sidan icke en af rijksens råd hvarken velat ell. trodt sig böra hålla slika sammankomster, mycket mindre sökt at blifva nämbder till landtmarskalck, utan hellre alla derifrån på det högsta afrådt och endast därtill styrckt, at R. o. A. utaf sine egne ledamöter måtte utvällia, det vare sig hvem det ville, som de sielfva trodde till en så angelägen beställning den skickeligaste". [2]

Att adelns taleman och sekreta utskottets ordförande tillika var ett inför ständerna redovisningsskyldigt och ansvarigt riksråd, kunde vara menligt för den åsyftade kontrollen. Ingen synpunkt framhölls heller med större styrka än denna. En relativt underordnad ämbetsman tarfvade onekligen en mycket stark tro på den egna sakens rättmä-

[1] Ehrenpreus' mem. vid 1731 års riksdag, tryckt i *Ad. prot.* 1731 (IV. sid. 602 f.).
"Oförgripelige tankar" etc., Sandbergs och Ehrenpreus' cit. mem.

[2] Som bekant lät ingen af Horns motståndare inom rådet uppställa sig som hans motkandidat vid landtmarskalksvalet. I stället enades de om president Strömfelts namn.

tighet och ej ringa mod och tilltagsenhet för att våga understödja eller själf på riddarhuset framträda med klagomål mot rådet, då ett riksråd satt som landtmarskalk. Rådets ansvarighet — för att ej tala om riksrådet-landtmarskalkens — kunde då lätt blifva mer skenbar än verklig, åtminstone inför R. o. A:s forum. Och frånsedt ansvarighetssynpunkten utöfvade onekligen ett riksråd ett stort inflytande endast genom sin blotta närvaro på riddarhuset eller som Falkengreen uttryckte det: "Den tilbörliga vördnad, man äger för deras Ex:er ricks-råden samt deras höga kall och autoritet, hindrar mången at säija sin mening, hälst när den är stridig emot den lagda planen".[1]

Det kunde också dragas i tvifvelsmål, om ett riksråd lagligen kunde väljas till landtmarskalk. Visserligen lämnade riksdagsordningen inga föreskrifter om detta; den nämnde ingenting om landtmarskalkens stånd. Men att välja ett riksråd till landtmarskalk stod otvifvelaktigt icke i öfverensstämmelse med den lag, som uteslöt riksråden från riddarhusets plena, vare sig nu lagstiftaren velat förbjuda deras närvaro för deras "myckna myndighet skull", som Sandberg menade, eller för att dymedelst stärka deras oberoende gent emot ständerna. Det stred ej blott mot gammal praxis, utan skulle förut ansetts som en orimlighet.[2] Men riksråden voro icke adelns, utan samtliga ständernas fullmäktige. Genom valet af ett riksråd till landtmarskalk hade adeln

[1] *Ad. prot.* 20 mars 1731 (VI, sid. 112).

[2] Då Johan Sparre, adelns förste landtmarskalk tog afsked af ståndet vid slutet af 1627—28 års riksdag, omtalade han, att han utnämnts till riksråd "och allttså moste förlåta deres sambqvembder... och allttså inthet kan frambdehles blifva dehres marschalk". *Ad. prot.* 8 jan. 1628 (I, sid. 70). Under pågående riksdag i Göteborg 1660 utnämndes landtmarskalken till riksråd och afgick då omedelbart. *Ad. prot.* 20 febr. 1660 (VII, sid. 80—81). Mot slutet af 1664 års riksdag utnämndes landtmarskalken Per Persson Sparre till riksråd. Några dagar sedan han aflagt rådseden, föreslogs, att "Hr landtmarskalken" skulle till regeringen öfverlämna en beslutad supplik. "Men", heter det i protokollet, "efter han inthet har mehra giöra med landtmarskalksstafven änn subscriptionen af rikzdagsbeslutet, efter han är bevärdigat med dignitate senatoria och icke något nytt proponera, fördenskuldh fans gott, at Hr Per Sparre Larsson ginge med uthskott till H. K. M:t . . ." Per Larsson Sparre var Braheättens fullmäktige. *Ad. prot.* 8 juli, 27 o. 30 aug. 1664 (IX, sid. 131, 265, 267 o. 457).

förklarat riksråden som medlemmar af riddarhuset och omöjliggjort för den valde att sköta det ämbete, hvartill han kallats genom de tre högre ståndens val. Detta hade ej heller gått dem obeaktadt förbi. Kanske skulle de snart fordra att få välja riksråd till talmän eller — utgående från att riksråden tillhörde adelsståndet och alltså ej kunde räknas som deras fullmäktige — kräfva att få insätta medlemmar af sina egna stånd i rådet. [1]

Gent emot dessa argument drog man i tvifvelsmål, huruvida man lagligen kunde inskränka riksdagsordningens valbarhetsbestämmelser genom stadganden i riddarhusordningen och om det verkligen vore tillrådligt att en gång för alla beröfva sig möjligheten att, om det vid något tillfälle kunde pröfvas nyttigt, välja ett riksråd till landtmarskalk.[2] Man förnekade det berättigade i farhågorna beträffande riksrådet-landtmarskalkens och de öfriga riksrådens juridiska ansvarighet för detta fall och likaså den förres förmåga att ernå en för friheten alltför stor makt, äfven om hans håg "skulle leka på något förståndarskap eller dylikt, som fruktas vill". Öfverstelöjtnant de Frietzsky såg sig också föranlåten att erinra om "att Thomas Cromvel, en bland Henrici 8:vi förnämste råd, måste lemna sitt hufvud på ståcken för des förbrytelser skull, hvaremot Olivier (!) Cromvel, en liten adelsman och den der allrig beklädt något riks- eller kongl. råds embete, utförde sitt onda och fördömlige upsåt emot sin konung sielf och giorde sig sedan mästare af rikets styrelse, hvilket upsåt kan skie allrig kommit uti hans tancka, om han hade varit förut antagen ibland råds personerne". [3]

En vecka efter det stormiga landtmarskalksvalet — således den 13 sept. 1726 — ingaf den ifrige holsteinaren öfverste Stobée ett memorial, där han ej endast klagade

[1] *Oförgripeliga tankar* etc. o. Sandbergs cit. mem.

[2] Jag har här blott afsett att redogöra för de väsentligaste argumenten för och emot förslaget. De sistnämnda äro sammanställda ur Johan de Frietzskys mem. vid 1726—27 års riksdag (bland *Handlingar ang. riddarhusordningen s. å.)*, Ungern-Sternbergs och Riddercrantz' mem. vid 1731 års riksdag, tryckta som bil. till 1731 års *Ad. prot.* (VI, sid. 594, 604 f.) samt von Nolckens och Didrons yttranden på riddarhuset den 11 och 26 mars 1731, *Ad. prot.* s. d. (VI, sid. 94 och 125—126).

[3] de Frietzskys cit. mem.

öfver de oordentligheter, som föregått valet, utan jämväl påyrkade, att kanslikollegiets ledamöter icke skulle få inväljas i sekreta utskottet, och drog i tvifvelsmål, huruvida riksdagsordningens stadgande om landtmarskalken som sekreta utskottets självskrifne ordförande kunde vara tillämpliga, då den ansvarige och redovisningsskyldige kanslipresidenten och riksrådet var landtmarskalk; i stället borde frågorna om förbund, krig och fred behandlas i en stor sekret deputation, som skulle bestå äfven af bondeståndets representanter, och där alla riksråden skulle äga att närvara för att "förklara" sina vota; där kunde Horn med rätta i egenskap af äldsta och främsta riksråd föra ordet. Men Stobées förslag rönte ingen framgång på riddarhuset. Flera talare tillbakavisade indigneradt hans klagomål öfver landtmarskalksvalet. Ej heller ville Horn och hans anhängare utesluta kanslikollegii medlemmar ur sekreta utskottet, ehuru man erkände deras skyldighet att i öfverensstämmelse med riksdagsordningen § 14 taga afträde, då saker diskuterades, hvaröfver de beslutat. Ej heller var pluraliteten sinnad att beröfva Horn ledningen af sekreta utskottet. "Vij ha intet valt gref Horn som riks-råd, utan som gref Arved Horn", förklarade lagman Blomfelt. Och landtmarskalken tillade: "Jag vill intet tala mycket härutinnan, efter det angår mig. Men det måste jag säija, at jag abandonerar præsidenten i cancelliet ock riksrådsembetet och lemnar præsidenten och riks-rådet Horn med dess sentimens til riksens ständers examen samt remarquer ock försvarar honom intet, utan Gud må hielpa honom, men här skall jag bära mig åt som en opartijsk landtmarskalck". Förklaringen mottogs med applåder.[1] Dock var den väl knappast ägnad att lugna eventuella farhågor.[2]

I sekreta utskottet återupprepade Horn den 19 sept.

---

[1] Stobées mem. i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27. Ad. prot.* 13 sept. 1726 (IV, sid. 16—18). Poyntz' depesch 14 sept. 1726.

[2] I den cit. riksdagsberättelsen i *Handl. rör. Skand. Hist. XXXIV*, sid. 133 yttrar förf. om Horns förklaring, att han abandonnerade presidenten etc. "Man lämnar derhän, huruvida en sådan försakelse må hafva varit möjelig, men visst är åtminstone det, at öfverste Stobé aldrig sedan fordrades til ansvar för det, han hade påstått".

samma förklaring och sade sig skola taga afträde då, med anledning af de upplästa rådsprotokollen remarker mot riksråden skulle projekteras eller beslutas. Detta bifölls. Däremot förkastades ett af Konrad Ribbing väckt förslag, att en af dem, som i rådet varit af afvikande mening ifråga om alliansverket — man lär närmast hafva tänkt på Cederhielm — skulle få närvara i utskottet, "så länge man om allianceverket gör sig informerad", för att på detta sätt "de af contrapartiet, som man så mycket talar om i staden", skulle öfvertygas om att landtmarskalken uppförde sig oväldigt och att man ej gjorde något "i deference" för denne.[1]

Den 10 dec. 1726 föredrogs emellertid på riddarhuset den föreslagna riddarhusordningen, som äfven rörde landtmarskalkens väljande. I öfverensstämmelse med ett redan år 1723 af riddarhusordnings-deputationen uppgjordt förslag, som då ej hunnit behandlas, skulle landtmarskalken väljas bland dem, som "i anseende till sina embeten och beställningar kunna sittia på riddarhuset", m. a. o. icke bland riksråden.[2] Några af Horns anhängare, bland andra Ungern-Sternberg, föreslogo då under debatten, att detsamma äfven borde gälla presidenterna, som också voro inför ständerna ansvariga ämbetsmän — ett yrkande, som tydligen hade karaktär af motdrag mot det föreliggande förslaget och genom den Strömfeltska landtmarskalkskandidaturen fick sin rätta relief.[3] Men det svarades dem, att riksråden voro omedelbart ansvariga inför ständerna, medan presidenterna och kollegierna vore redoskyldiga inför K. M:t och rådet, och att om man icke gjorde en sådan skillnad, jämväl alla generaler, landshöfdingar, lagmän m. fl. borde uteslutas, hvilket betänkligt skulle förminska de värdiga landtmarskalkskandidaternas antal; Tessin bestred äfven, att någon kunde beröfvas val-

[1] *Sekreta utskottets prot.* 19 sept. 1726; Poyntz' depesch 22 sept. o. Brancas' 25 sept. 1726.

[2] Se den projekterade riddarhusordningen Art. 4 § 2 (i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27). Ad. prot.* IV, sid. 241—245. Vid 1723 års riksdag hade öfverste Stobée i sina påminnelser ang. riksdagsordningen påyrkat riksrådens valbarhet till landtmarskalksämbetet, emedan riksråden äfven vore ledamöter af R. o. A. *Ad. prot.*, III, sid. 389.

[3] Jfr den cit. riksdagsberättelsen i *Handl. rör. Skand. Hist. XXXIV*, sid. 425.

barhet, som hade säte på riddarhuset. Något direkt afslagsyrkande på riddarhusordnings-deputationens förslag framställdes icke. Man diskuterade endast själfva formuleringen, huruvida det uttryckligen skulle sägas ifrån, att landtmarskalken ej finge väljas bland riksråden, eller om man af hänsyn till dessa skulle gifva förbudet en mildare lydelse. Då Fersen, som nitiskt förfäktade det förra, begärde omröstning därom, ansåg Horn, att man "til at slippa votering" kunde säga rent ut, att riksråden icke skulle anses valbara. Därefter bifölls Fersens förslag. Utan omröstning förklarades därefter presidenterna valbara till landtmarskalksämbetet. Ett förslag, att landtmarskalken ej finge omväljas, framställdes visserligen af Klas Rålamb, men blef ej behandladt.

Några månader förut hade den öfvervägande delen af adeln ansett sig oförhindrad att välja ett riksråd till landtmarskalk, och nu föll Horn och hans parti till föga, till synes utan nämnvärdt motstånd. Fruktade man kanske bland hans egna anhängare för kanslipresidentens växande makt, eller dref honom hänsynen till riksdagens ännu oafgjorda stora frågor till denna ytterliga moderation?

Då emellertid riddarhusordningen icke blef slutgiltigt behandlad denna riksdag, ansåg sig adeln vid den följande obunden af det beslutade förbudet och utsåg åter Horn till landtmarskalk — nu med en öfverväldigande majoritet.[1] Enligt Nolckens berättelse lära såväl hofvet som många af Horns motståndare arbetat för hans val i afsikt "att uti grefve Horns person utöfva frihetens välde till att inskränka myndigheten af riksråds- och landtmarskalksembeten", m. a. o. göra en dygd af nödvändigheten, så att, då man ej kunde samla majoritet för någon annan landtmarskalkskandidat, i stället skaffa Horn så många röster, att han sedan kunde utmålas som farlig för friheten. Riddarhusordnings-deputationen förordade emellertid upphäfvandet af 1726 års beslut, som ju ipso facto redan upphört att gälla efter det sista landtmarskalksvalet. Oppositionens ledare, Fredrik Gyllen-

[1] Nolckens cit. berättelse i *Hist. tidskrift 1889*, sid. 90. Fryxell XXXIV, sid. 7—8.

borg, talade däremot för förbudets bibehållande, men bemöttes af Didron och Ungern-Sternberg. I den följande voteringen segrade också deras mening med 121 röster mot 102. Men därmed var saken icke afgjord. Horns motståndare ansågo det fattade beslutet ogiltigt: Omröstningen hade företagits, då största delen af ståndet varit frånvarande och själfva voteringen hade icke i allo — påstodo de — försiggått i laga former o. s. v. Under två plena tvistade man härom med stor bitterhet å bägge sidor. Slutligen förenade man sig om ett förslag, framställdt af generalmajor Fuchs: alla beslut, som innevarande riksdag fattats angående riddarhusordningen, förklarades annullerade; dock skulle ståndet redan nu besluta och inrycka i protokollet att nästkommande riksdag icke välja något riksråd till landtmarskalk.[1] Med vanlig försiktighet hade Horn ej ansett sig böra taga risken af en ny votering.

Ett ödesdigert beslut var fattadt. Visserligen räknade man likafullt före den följande riksdagen med möjligheten af att Horn åter skulle uppställa sig som kandidat vid landtmarskalksvalet. Enligt mångas mening behöfde nämligen pluraliteten den ena riksdagen i en fråga som denna icke känna sig bunden af den föregåendes beslut. Men Horns utsikter vid ett följande landtmarskalksval voro gifvetvis afsevärdt förminskade genom den öfverenskomna valbarhetsinkompetensen, och han afböjde också kandidaturen.[2]

Vid 1734 års riksdag förklarades alla, som saknade säte och stämma på riddarhuset, således äfven riksråden, genom en bestämmelse i riddarhusordningen för uteslutna från valbarhet vid landtmarskalksval; ett af Ehrenpreus väckt för-

[1] *Ad. prot.* 11, 20 och 26 mars (VI, sid. 93—96, 111—116 o. 123—129). Memorialer ang. denna fråga, tryckta som bil. till *Ad. prot.* VI, sid. 594 f. Malmström II, sid. 128—131. Enligt sistnämnda källa lära Horns fiender skickligt utmyntat den omständigheten, att Horn låtit öfvertala sig att ej aflägsna sig från riddarhuset, då frågan första gången diskuterades, hvarigenom han genom sin närvaro förmenades hafva utöfvat en otillbörlig påtryckning. Vid debatterna angående beslutets upprifvande var han dock frånvarande.

[2] *Sagubrott af 1734 års riksdag*, fol. 86—87, Kungliga biblioteket. Före landtmarskalksvalet 1734 upplästes 1731 års beslut att nu ej välja något riksråd till landtmarskalk. Detta var föranstaltadt af Horns parti, som dymedelst ville förebygga röstsplittringen mellan Horn och Lewenhaupt.

slag att låta detsamma gälla äfven deras fullmäktige vann däremot ej bifall.[1] 1738—39 års riksdag hann icke med att behandla denna del af den projekterade riddarhusordningen, och liksom i fråga om öfriga delar af densamma kunde det för öfrigt dragas i tvifvelsmål, om de bifallna paragraferna hade gällande kraft, då förordningen i sin helhet ej antagits, än mindre promulgerats. Vid 1742—43 års riksdag väcktes frågan på nytt med anledning af att Tessin, oaktadt han utsetts till riksråd, erhållit 144 röster vid landtmarskalksvalet, hvilka ej heller blifvit kasserade. På yrkande af Karl Gustaf Boije beslöt då adeln att stå fast vid beslutet om riksrådens valbarhetsinkompetens och att detta beslut skulle uppläsas före hvarje landtmarskalksval.[2] Så skedde också vid 1746—47 års riksdag. Men hattarna, som då korat Tessin till sin kandidat, bestredo lagens giltighet. Karl Gustaf Hamilton åberopade riksdagsordningen, 10:e §, som ej visste af någon sådan inskränkning ifråga om valbarheten, och förklarade, "at utgången lärer visa, huru vida R. o. A. lära blifva vid den rättighet, de efter samma § hafva at få äga et fritt val". Hattarnas kandidat erhöll visserligen ej pluralitet, men i och med att de röster, som afgifvits på honom, icke förklarades ogiltiga, var ju faktiskt beslutet om riksrådens valbarhetsinkompetens annulleradt. Men som mössorna för den kommande riksdagen fruktade riksrådet Tessins landtmarskalkskandidatur och hattarna ej hyste mindre farhågor för att mössorna vid landtmarskalksvalet då skulle lancera sin chef, det afskedade riksrådet Åkerhielm, enade de sig mot slutet af riksdagen om att ingen som varit eller vore riksråd någonsin finge väljas till landtmarskalk. Adeln beslöt att anhålla om förbudets utfärdande i form af en kunglig kungörelse, hvilket också efterkoms den 23 febr. 1748.[3]

Under följande riksdagar gjordes intet försök till ändring härutinnan. Det kan dock knappast betviflas, att man skulle

[1] *Ad. prot.* 17 aug. 1734 (VII, sid. 305—308).

[2] *Ad. prot.* 3 sept. 1741 (XIII, sid. 50—52).

[3] *Ad. prot.* 22 sept. 1746 och 1 dec. 1747 (XV, sid. 2, XVII, sid. 67—68). Malmström III, sid. 405—406. Fersens skrifter I, sid. 181.

satt sig öfver beslutet, om det ansetts lämpligt att välja ett visst riksråd. I dessa frågor var faktiskt den tillfälliga majoriteten suverän. Men förordningen förminskade gifvetvis ett riksråds utsikter att bli vald. Man synes heller aldrig haft allvarliga planer på att öfverträda den, om man än räknat med möjligheten däraf.[1]

Af de olika besluten rörande denna fråga är det af år 1731 otvifvelaktigt det viktigaste. Efter denna riksdag valde ju också adeln alltid sina landtmarskalkar utom rådet. Hvad detta betydde för partiernas maktställning skulle snart visa sig. Äfven om Horns motståndare icke lyckades vinna segern vid den följande riksdagens landtmarskalksval, innebar utgången dock så till vida en afgörande framgång för dem, som Horn tvungits att afstå från ledningen af riddarhuset och sekreta utskottet. Och då de vid samma riksdag genomdrefvo, att bänkmännen skulle väljas genom sluten omröstning, var det riddarhusaristokratiska inflytandet i det närmast bortelimineradt och vägen jämnad för 1738 års stora partiaktion. Hade det då varit möjligt att fördröja eller förhindra denna? Svaret på denna fråga faller utanför den historiska vetenskapens domvärjo och beror ytterst på den svarandes egen ställning till problemen om det mänskliga handlandets frihet och dennas förhållande till det historiska händelseförloppets faktiska eller förmenta lagbundenhet. Lika litet kunna vi besvara frågan, i hvad mån öfverenskommelsen om riksrådens valbarhetsinkompetens befordrat 1738 års partihvälfning. Endast det synes uppenbart, att detta beslut verkligen härutinnan haft en stor betydelse. Huruvida man sedan ur denna synpunkt vill beklaga det eller icke, beror naturligtvis på värdesättandet både af de uppgifter, som de segrande hattarna ställde för sig och af deras sätt att lösa dessa.

Men i ett afseende kan detta beslut utan tvekan betecknas som olyckligt. Riksråden voro som bekant uteslutna såväl

[1] Jfr. Malmström V, sid. 3. Vid 1751 års landtmarskalksval fick Åkerhielm en röst. Denna kasserades icke. *Ad. prot.* 19 sept. s. å. (XVIII, sid. 3).

från riddarhuset som från sekreta utskottet, hvilket icke blott afgjorde under riksdagarna förekommande utrikespolitiska frågor, utan äfven genom svaren på de sekreta propositionerna och genom de sekreta bihangen till dessa svar bestämde den utrikespolitiska kursen mellan riksdagarna. Det absurda förhållandet, att kanslikollegiets underordnade tjänstemän och personer utan större sakkunskap gåfvo regeringen instruktioner rörande rikets utrikespolitik, hade dock mildrats genom kanslipresidentens närvaro och ledarskap i sekreta utskottet. Som Malmström påpekat (II, sid. 131), afbröts emellertid denna viktiga förbindelse mellan den verkställande och den beslutande myndigheten i och med det att landtmarskalken upphörde att vara riksråd.

I nära samband med frågan om riksrådens valbarhet vid landtmarskalksval stod en annan rörande landtmarskalkens valbarhet till riksråd. Genom att förklara landtmarskalken icke valbar till detta ämbete under samma riksdag åsyftade man naturligtvis att göra honom oemottaglig för alla sidoinflytelser eller otillbörliga påtryckningar från konungen eller riksråden och dymedelst stärka riddarhusets oberoende. Om denna frågas behandling och utgång, se Stavenow, Om riksrådsvalen under frihetstiden, sid. 40—41.

V.

Ett ärende af underordnad vikt, men ej utan betydelse var frågan om hvem som ägde att "öppna riddarhuset", d. v. s. harangera adeln vid dess första sammankomst och framställa proposition om landtmarskalksvalet. Under 1600-talet hade den af konungen utsedde landtmarskalken själf öppnat ståndets första plenum, vanligen med ett tal, hvari han plägade rekommendera sig hos ståndet och merendels förklara, att han med hänsyn till ämbetets kräfvande natur och sin egen förmågas otillräcklighet på allt sätt sökt afböja det honom tilldelade uppdraget, men att han nu i hopp om ståndets benägna hjälp och öfverseende dock skulle göra allt för att redligt fullfölja detsamma. Alltifrån riksdagen 1675 var det också sed att adeln riktade ett svars- och välkomsttal till landtmarskalken, hvilket i ståndets namn

plägade framföras af någon med hänsyn till börden särskildt framstående medlem af riddarhuset, dock icke alltid af den af de närvarande, som innehade det första sätet på riddarhuset. Denne adelns taleman hade gifvetvis privatim inom ståndet utsetts och anmodats innan det första plenum.

Under frihetstiden skulle emellertid landtmarskalksvalet försiggå under, ej före, ståndets första sammankomst. Hvem skulle då härunder fungera som ordförande?

Vid början af 1719 års riksdag företog adeln, som redan nämnts, intet egentligt landtmarskalksval; riddarhuset godkände endast med acklamation regeringens val. Såsom fullmäktig för Braheätten, riddarhusets första släkt, hälsade då lagman Ernst Johan Creutz den nye landtmarskalken välkommen i denna hans egenskap[1], och såsom sådan fungerade han som ordförande, då adeln valde ny landtmarskalk efter Per Ribbings död.[2] Vid 1720 och 1723 års riksdagar var Creutz fortfarande Braheättens fullmäktige. Men då han vid dessa tillfällen uppträdde som tjänsteförrättande landtmarskalk, var det i egenskap af andre riddarhusdirektör och under påpekande af att riddarhusdirektionens ordförande, riksrådet Karl Gyllenstierna på grund af opasslighet ej kunnat infinna sig för att öppna plenum.[3] Då Gyllenstierna aflidit under loppet af 1723 års riksdag, valde adeln Arvid Horn till riddarhusdirektionens ordförande. Hade man följt praxis från de två föregående riksdagarna, skulle Horn alltså öppnat riddarhuset år 1726 och ledt landtmarskalksvalet, ehuru han själf då uppställts som kandidat.[4]

Redan före denna riksdags början hade emellertid Samuel Åkerhielm ingifvit ett memorial[5] till riddarhusordnings-

[1] *Ad. prot.* 22 jan. 1719 (I: 1, sid. 2).

[2] *Ad. prot.* 15 april 1719 (I: 1, sid. 69).

[3] *Ad. prot.* 16 jan. 1720 och 21 jan. 1723 (I: 2, sid. 3 o. II, sid. 1). Då han under riksdagens lopp fungerade som landtmarskalk i Horns frånvaro, var det väl dock i egenskap af innehafvaren af det första sätet på riddarhuset. Se t. ex. *Ad. prot.* 26 jan. 1720 (I: 2, sid. 16).

[4] *Ad. prot.* 23 okt. 1723 (III, sid. 319—321). Riddarhusdirektionens mem. punkt 7, tryckt i 1723 års *Ad. prot.* 26 jan. 1720 (III, sid. 508).

[5] *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27.* Memorialet är dateradt d. 29 aug. 1726 och, enligt påtecknad uppgift, uppläst i deputationen sept. 1726. Landtmarskalksvalet ägde rum den 6 sept.

deputationen — denna bestod af de föregående riksdag utsedda medlemmarna[1] - hvari han uppställde och grundligt diskuterade frågan om hvem som rätteligen borde öppna riddarhuset. Bakom memorialets skenbart objektiva vägande af skälen för och emot spåras lätt oppositionens afvoghet mot rådet, hvilken under denna och följande riksdagar tog sig så många karakteristiska uttryck, och — än tydligare -- dess fruktan för Horns landtmarskalkskandidatur och närmast för den möjligheten, att han som riddarhusdirektionens ordförande skulle leda landtmarskalksvalet.

Åkerhielm ansåg den förnämsta riddarhusdirektören eller hufvudmannen för den äldsta närvarande grefliga ätten vara de enda, som med skäl borde kunna anses göra anspråk på rätten att öppna riddarhuset. Han anförde de skäl, som kunde tyckas tala för den förstnämndes eventuella anspråk, och de, som syntes tala emot den sistnämndes, och sökte vederlägga dem: Under R. o. A:s frånvaro ägde visserligen riddarhusdirektörerna den högsta vården af ståndets ekonomi, men de voro, som deras titel äfven visade, icke adelns, utan riddarhusets föreståndare och därtill redovisningsskyldiga för sina ståndsbröder, hvarför de snarare borde kallas R. o. A:s betjänte än föreståndare. Då riddarhusdirektörerna brukade anslå dagen och timman för adelns första sammanträde, kunde man visserligen påstå, att den, som inviterat adeln, äfven borde rikta det första talet till densamma. Men häremot kunde med fog invändas, att direktionens myndighet upphörde i och med det att adeln sammankommit.[2] Man behöfde vidare ej alls känna sig bunden af gammal praxis, och denna vore för öfrigt växlande och kunde därför icke med fördel åberopas; dock syntes den peka på ätten Brahe såsom den där borde öppna riddarhuset. Men vore det då ej en stor heder för adeln, om detta i stället skedde genom den första riddarhusföreståndaren, som ju alltid vore riksråd? Nej! Ty R. o. A:s "honneur" blefve ej större, därför att en undersåte talade till dem; man måste tvärtom anse honom hedrad, som fått

[1] *Ad. prot.* 23 okt. 1723 (III, sid. 322) och 24 sept. 1726 (IV, sid. 59).

[2] Riddarhusdirektionens förhållande till R. o. A. betraktades som i många afseenden analogt med rådets till ständerna. Jfr ofvan sid. 145, not 2.

denna rätt. — Som skäl mot att anförtro riddarhusets öppnande åt hufvudmannen i en viss ätt kunde det visserligen andragas, att denne kanske ej alltid besutte "den dristighet och parresie, som til ett sådant värk fordras". Men ett sådant tal behöfde blott innehålla en enkel lyckönskan till adeln och en proposition, att ståndet måtte skrida till landtmarskalksval. Ett stort, "utstuderadt" tal behöfde man icke fordra, ja, man borde så mycket mindre göra det "som en eller annan föreståndare i framtiden der igenom torde taga sig tilfälle at infringera R. o. A:s fria landtmarskalkz vahl, då han uti sitt tahl torde gifva dem anledning antingen at strax proclamera sig sielf til landtmarskalk eller ock förleda dem at välja en annan eller sådan landtmarskalk, som hans egen vue mera än riddarhusetz nytta fordrar". Visserligen kunde det hända, att hufvudmannen i den äldsta grefliga familjen icke nått myndig ålder. Men under sådana förhållanden kunde riddarhuset öppnas af den äldste medlemmen i den näst äldsta grenen; funnes ingen i familjen, som kunde eller ville åtaga sig uppdraget, tillfölle denna rättighet riddarhusets andra grefliga ätt o. s. v. Vore det dock ej betänkligt att för all framtid lämna denna rätt till en viss bestämd familj? Knappast. Men förelåge härvid någon fara, blefve den ej mindre, om i stället den förnämste riddarhusföreståndaren finge rätt att öppna riddarhuset, i synnerhet som det aldrig förekommit, att någon riddarhusdirektör aflägsnats från sin syssla och den förnämste i direktionen alltid vore riksråd; hans auktoritet och myndighet torde då komma att utveckla sig därhän, att han faktiskt blefve "perpetuel landtmarskalk, en charge, som voro alt för eftertänckeligit at anförtro en undersåtare". För öfrigt vore det bruk i alla rätter, kollegier, societeter och compagnier att i presidentens eller den äldstes frånvaro den äldste närvarande bisittaren förde ordet.

Hur afspeglas icke hela den vid tillfället aktuella politiska situationen i Åkerhielms memorial! Hans fruktan för Horns växande makt må synas öfverdrifven eller dess uttryck afsiktligt chargerade. Det är dock tydligt, att det parti, som Åkerhielm tillhörde, skulle haft afsevärdt mindre utsikter att

segra vid det stundande landtmarskalksvalet, om Horn öppnat riddarhuset. Troligen skulle han då genom sin auktoritet och blotta närvaro omöjliggjort eller påverkat den valet föregående diskussionen, hvari oppositionen ämnade bestrida riksrådens valbarhet till landtmarskalksämbetet. Men härtill kommer en annan beaktansvärd omständighet. Åkerhielm tyckes utan vidare ansett, att representanten för den äldsta närvarande grefliga familjen endast borde öppna riddarhuset, för såvidt han själf tillhörde denna ätt. Eljest skulle denna rätt tillfalla representanten för nästa grefliga ätt, som tillika var medlem af denna. Vid 1726—27 års riksdag representerades ätten Brahe, liksom under föregående tre riksdagar, af Ernst Johan Creutz. Enligt Åkerhielm borde då riddarhuset öppnats af Charles Emil Lewenhaupt, hvars släkt innehade platsen efter ätten Brahe. Men Lewenhaupt var just den förste, som vid detta stormiga landtmarskalksval uppträdde och bestred riksrådens valbarhet. Åkerhielms ifver att redan före riksdagens början få frågan om riddarhusets öppnande behandlad synes med hänsyn till dessa omständigheter ganska förklarlig, och det är icke heller uteslutet, att oppositionen lyckats omintetgöra Horns val till landtmarskalk, om den lyckats göra Lewenhaupt till ordförande före landtmarskalksvalet.[1]

Om frågans behandling i riddarhusordnings-deputationen och om några underhandlingar mellan Horn, Creutz och möjligen andra är intet kändt. Den 6 sept. öppnades emellertid riddarhuset af Creutz i dennes egenskap af grefve Brahes fullmäktige, och denna regel följdes under alla följande riksdagar.

Den projekterade riddarhusordningens bestämmelser kommo också att stå i öfverensstämmelse härmed. De blefvo äfven bifallna vid 1726—27, 1731 och 1734 års riksdagar och inflöto också i 1762 års riddarhusordning.

Vid 1734 års riksdag föreslog dock Johan Henrik Hamilton, att riddarhuset skulle öppnas af den förste närvarande grefven,

[1] Att ett partis landtmarskalkskandidat själf tjänstgjorde som adelns ordförande före valet ansågs icke otillbörligt; så skedde under flera följande riksdagar. Officiellt existerade ju för öfrigt inga kandidaturer.

men ej af någon frånvarandes fullmäktig. Esbjörn Reuterholm, ätten Oxenstiernas till Croneborg fullmäktige, förklarade sig aldrig kunna gå in härpå eller på något annat, som betoge en af hans principal utfärdad fullmakt "den vigeur, hon med rätta bör äga och i alla tider haft". Riddarhusordningsdeputationen åter ansåg rätten att öppna riddarhuset tillkomma den förste närvarande, men ej den förste frånvarande grefven och således icke dennes fullmäktige. Tre af deputationens medlemmar voro dock af afvikande mening, då de ansågo den fullmäktige representera sin principals person och ingen orsak föreligga att bryta med gammal praxis. Då frågan kom före på riddarhuset, väcktes också förslag om att adeln i den äldste grefvens frånvaro skulle få utse, hvem den behagade, att öppna riddarhuset — man tyckes således förutsatt en privat öfverenskommelse härom före riksdagens början. Landshöfding Olof Gyllenborg, riddarhusordnings-deputationens ordförande, understödde detta förslag och androg, att då riddarhusordningen tillerkände hvarje deputation rätten att i den äldste grefvens frånvaro utse, hvem helst dess medlemmar önskade, till ordförande, borde adeln äga samma frihet beträffande val af den, som skulle öppna riddarhuset. Ståndet afslog emellertid båda ändringsförslagen,[1] och bestämmelserna i 1762 års riddarhusordning kommo också att öfverensstämma med gammal praxis.[2]

Under riksdagen 1740—41 väcktes förslag om att unge grefve Brahe måtte såsom åhörare få bevista riddarhusets förhandlingar, emedan han vid nästkommande riksmöte skulle nått den ålder, att han komme att öppna riksdagen, "hvilket utan rörelse och fruktan ej kan aflöpa, ifall han icke förut får bivista en så illustre assemblée". Förslaget föranledde flere talare att yrka på inrättandet af en särskild loge, där adlig ungdom "med stillhet kunde afhöra, hvad som förehafves", hvilket åter af andra ansågs som stridande mot riksdagsordningen och föranledde uttalanden af vissa tvifvelsmål angående de eventuella åhörarnes "stillhet". Saken remitterades till riddarhusdeputationen, men hann icke att slutgiltigt behandlas vid denna riksdag. Som den följande redan sammankallades, innan

[1] *Ad. prot.* 17 aug. 1734 (VII, sid. 304); J. H. Hamiltons och Esbjörn Reuterholms mem., riddarhusordnings-deputationens prot. af den 6 aug. och betänkande af den 9 aug. 1734 i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734.*

[2] 1762 års riddarhusordning art. 3 § 1, (Modée VII, sid. 5286 f.).

grefve Brahe fyllt sina 24 år, väcktes åter förslag om att omedelbart bevilja honom säte utan stämma, hvilket då vann bifall. Att detsamma äfven måtte förunnas flera minderåriga adelsmän, påyrkades visserligen af en talare, "men häruppå föll intet svar". Vid 1769—70 års riksdag anhöll ätten Brahes fullmäktige om samma förmån för den då 23-årige hufvudmannen. Frågan bordlades, men blef aldrig sedan behandlad in pleno. Fr. W. Leijonancker föreföll det visserligen "ej obilligt, om R. o. A. gjorde något particuliairt för den ätt, som enligt rikslagarna öppnar riksdagen uti vårt stånd" och företrädde landtmarskalken i dennes frånvaro, men han ansåg lämpligare, att vid ansökan bevilja tillträde som åhörare åt hvarje adelsman, som fyllt 21, men ej 24 år.[1]

VI.

Då landtmarskalken tillfälligtvis var förhindrad att närvara, fungerade den äldsta närvarande grefliga ättens representant som vice landtmarskalk.[2] Träffades landtmarskalken af en sjukdom, som gjorde honom oförmögen att för längre tid sköta sin post, skulle en vice landtmarskalk utses på samma sätt som vid ordinarie val och fungera, till dess den ordinarie åter trädde i tjänst. Denna bestämmelse i den projekterade riddarhusordningen bifölls, ehuru icke utan motstånd, vid 1734 års riksdag — förr hann den icke behandlas af ståndet in pleno —, men det ansågs tydligen onödigt att införa densamma i 1762 års riddarhusordning.[3] Fallet blef aldrig aktuellt under frihetstiden.

[1] *Ad. prot.* 23 febr. 1741 (XII, sid. 166—167), 10 sept. 1743 (XIII, sid. 68—69), 13 juli 1769, Leijonanckers mem. i *Allegater till Ad. prot. 1769—70.*

[2] Ännu den 8 april 1727 ansågs detta icke alldeles självfallet. Hädanefter inryckte dock den äldsta grefveättens representant utan val som vikarierande landtmarskalk. *Ad. prot.* 8 april, 8 o. 18 juli 1727 (IV, sid. 487—488, V, sid. 325 o. 354) o. s. v. Den 26 juni 1738 (Ad. prot. IX, sid. 131 o. 132) var t. ex. de la Gardies fullmäktig landtmarskalksvikarie, emedan Lewenhaupt afgått med en deputation till bondeståndet. Ätten Brahe var då ej representerad. Lewenhaupt innehade, som ofvan nämnts, riddarhusets andra nummer och de la Gardie dess tredje.

[3] *Ad. prot.* 10 aug. 1734 (VII, sid. 272—273). — Enligt Castejas depesch 16 dec. 1730 (Malmströms excerptsamling) skall Horn önskat göra "baron Wrangel" — förmodligen d. v. landshöfding Erik Wrangel — till vice landtmarskalk under den stundande riksdagen, men därvid rönt allmänt motstånd och låtit planen falla.

VII.

Själfva landtmarskalksvalet hade i allt väsentligt karaktären af en vanlig votering och försiggick, frånsedt smärre tillfälliga afvikelser, på följande sätt[1]: Sedan riksdagen på utsatt dag blifvit utblåst och R. o. A. användt denna och de närmast följande dagarne att anmäla och anteckna sig på riddarhuset, lät riddarhusdirektionen riddarhussekreteraren genom anslag kalla ståndet att följande dag sammankomma på riddarhussalen till dess första plenum. Sedan den äldste närvarande grefven eller hans fullmäktige välkomnat och lyckönskat ståndet och detta bifallit hans proposition om att skrida till val af landtmarskalk, trädde en grefve, en friherre och fyra adelsmän fram till landtmarskalksbordet för att kontrollera valet. Adelns medlemmar uppropades efter uppropslistan, stego fram till landtmarskalksbordet och aflämnade sina sedlar, hvarvid de samtidigt erhöllo riddarhuspolletten. De vid första uppropet frånvarande antecknades och uppropades åter efter dettas slut, då de ägde att aflämna sina vota. De, som försummat uppropen, eller frånvarande, som voro anmälda som närvarande vid riksdagen, fingo äfven ingifva sina vota, blott det skedde före röstuppräkningens början. Dessas sedlar måste då vara egenhändigt undertecknade med deras namn eller inlagda i ett med deras sigill förseglad konvolut, hvilket då bröts af någon af de sex valkontrollanterna, hvarpå sedeln blandades med de andra. Därpå begynte röstsammanräkningen. Efter dennas slut lyckönskades den nyvalde landtmarskalken af adelns taleman, som till honom öfverräckte landtmarskalksstafven. Landtmarskalken försäkrade därpå R. o. A. om "sin nit och trohet för det allmänna bästa"[2] och aflade landtmarskalkseden i enlighet med riksdagsordningens formulär. Därpå utsågs en deputation att underrätta konungen om valets utgång.

[1] Mer eller mindre utförliga skildringar häraf förekomma i protokollen för hvarje riksdags första plenum. Särskildt utförligt är det af 17 maj 1738 (IX, sid. 3 f.). Jfr. äfven ang. votering *Ad. prot.* 20 okt. 1742 (XIII, sid. 198—199).

[2] 1762 års riddarhusordning, Art. 3 § 3. (Modée VII, sid. 5287 f.).

1762 års riddarhusordning fastställde i allt väsentligt gammal praxis och de under frihetstidens tidigare skede fattade besluten om riddarhusets öppnande, landtmarskalkens valbarhet, formerna för voteringen o. s. v.[1] Förbudet mot valmötens hållande före landtmarskalksvalet återfinnes naturligtvis dock ej här; dylika möten betraktades nu som något helt naturligt. Däremot äro bestämmelserna på vissa punkter kompletterade: så påbjudes det, att valkontrollanterna eller bordsherrarne, som enligt föregående förslag till riddarhusordning skulle "utnämnas at sättja sig vid bordet", men i stället brukade självmant framträda utan föregående val, nu skulle utnämnas af fiskalen.[2] De andra tilläggen eller ändringarna rörde själfva voteringsinstitutet och afsågo att omintetgöra alla försök till valtryck eller valsvek. Redan 1751 hade alla undertecknade sedlar förbjudits[3] och nu, 1761, beröfvade man de frånvarande rätt att aflämna voteringssedlar.[4] Ett förbud mot att utdela eller samla röster vid landtmarskalksval, hvilket föreslagits i alla föregående projekt till riddarhusordningar, men aldrig hunnit behandlas in pleno, var äfven bibehållet[5] liksom också straffet för brott häremot: sätes och stämmas förlust under hela riksdagen. Nu tillades äfven ett förbud och samma straff för den, som begärde att få se någon annans voteringssedel eller erbjöd

[1] *Ad. prot.* 25 juni 1762. Den projekterade riddarhusordningen, Art. 4 i *Handlingar ang. riddarhusordningen 1734* jämförd med 1762 års riddarhusordning, Art. 3 (Modée, VII, sid. 5286 f.)

[2] Då Horns motståndare vid 1731 års riksdag sökte upprifva det första beslutet om riksrådens valbarhet vid landtmarskalksval, anförde de bland andra förmenta formvidrigheter, som föregått voteringen, att de sex valkontrollanterna satt sig vid bordet, utan att de utvalts därtill. Ungern-Sternberg anförde häremot, att under föregående riksdagar alltid "dhe trädt fram till bordet, som närmast stådt eller velat vara thervid". Ungern-Sternbergs mem., tryckt i *Ad. prot.* 1731 (VI, sid. 597). Att så skedde ända till dess adeln den 26 febr. 1761 bestämde annorlunda, framgår af *Ad. prot.* s. d. och *riddarhusdeputationens prot.* 4 febr. 1761. Termen "bordsherrar" synes först blifvit allmän under frihetstidens sista skede.

[3] *Ad. prot.* 26 okt. 1751 (XVIII, sid. 141—144).

[4] Malmström V, sid. 200—201.

[5] Ordet "samla" är dock ändradt till "värfva".

sig att byta bort sin egen.[1] Vidare föreskrefs, att hvarje röstande skulle lägga sin sedel ihopvikt på ett pappersark, som framsträcktes af en bordsherre.

VIII.

De vid olika tidpunkter fattade besluten om formerna för landtmarskalksval afspegla i stort sedt ståndets egen parlamentariska utveckling under frihetstiden. Först ser adeln den stora faran i möjliga påtryckningar från hofvet och söker därför i regeringsform, riksdagsordning och konungaförsäkran skapa garantier mot konungen för valets frihet. Erfarenheter från tiden för reduktionens och enväldets genomförande talade här ett tydligt språk, och de skulle komma att upprepas, då konungen under det gustavianska tidehvarfvet utsåg landtmarskalk. Målet vinnes: då hofvet vid några tillfällen — före 1734 och 1738—39 års riksdagar[2] — söker påverka valet i viss riktning, åstadkommer det därmed endast motsatsen till hvad som åsyftats. — Då snart partiväsendet, spridande sig som en löpeld, blossar upp öfverallt i landet, känner sig mången häpen och beklämd. Den utomordentliga hätskhet och förbittring, hvarmed partierna bekämpa hvarandra vid tiden för Sveriges accession till den hannoverska alliansen, i förening med ett naivt öfverskattande af formernas betydelse, skapa så de första förslagen, riktade mot partiernas agitation före landtmarskalksvalen. Men samtidigt söker oppositionen genom olika förslag rörande riddarhusordningen och särskildt landtmarskalksvalet stäcka riksrådens och enkannerligen Arvid

[1] Därmed stadgades förbud mot de vanligaste sätten att kontrollera, att en riksdagsman verkligen röstade på utlofvadt sätt. Då man beröfvade de frånvarande rösträtt, omintetgjordes möjligheten för en partichef eller operatör att ålägga en partiet tillhörande riddarhusmedlem, om hvars afsikter man var i tvifvelsmål, att hålla sig hemma och öfverlåta sin voteringssedel till en "säker" riksdagsman. Jfr. *En ärlig svensk*, sid. 581.

[2] Malmström II, sid. 183 och 264. Güntherfelt, som 1738 till adeln framförde drottningens hälsning, att hon mindre gärna önskade Tessins val till landtmarskalk, förklarades af adeln för alltid förlustig säte och stämma på riddarhuset. Malmström II, sid. 290—291.

Horns inflytande. Besluten få i hög grad karaktären af leges in casu, och doktriner och principer, som förfäktas i memorialer och debatter, äro ofta föga annat än vapen i en pågående strid om makten; de äro det tvifvelsutan oftare än vi — utan nämnvärd tillgång till vederhäftiga skildringar af de privata underhandlingarna och intrigerna bakom kulisserna — trott oss kunna konstatera hufvudsakligast med ledning af de officiella protokollen samt de förefintliga memorialen med deras ofta bisarra blandning af artigheter och giftiga insinuationer mot en och samma person. Så ingå förslagen om bestämmelserna för landtmarskalksvalen som ett led i oppositionens arbete på att underminera Horns välde. 1738 lyckas dess länge förberedda anfall, och Horn störtas. Samtidigt nedlägges arbetet på den projekterade riddarhusordningen. Då det återupptages vid 1760—62 års riksdag, fastställas i allmänhet de före 1738 bifallna paragraferna. Tilläggen, som nu göras, äro ej väsentliga, men karakteristiska. De mot konungamakten och rådet afsedda garantierna anses tillfyllestgörande; de nya, som nu skapas, åsyfta att utesluta hvarje möjlighet till kränkning af valhemlighetens helgd. De beteckna den sista och definitiva segern för den riktning, som opponerat mot Horn och hans anhängares förkärlek för öppen omröstning, och som vid 1734 års riksdag vunnit sin största framgång. Ur denna synpunkt beteckna bestämmelserna i 1762 års riddarhusordning med deras stränga straff för hvarje försök att i något fall göra valhemligheten illusorisk det slutliga utplånandet af resterna från ett riddarhusaristokratiskt inflytande.[1]

[1] "Under voteringen räknade [riddarhus]deputation högst nödig den frihet, som med slutna sedlar påsyftas. Skulle någon vara så föga sorgfällig om sine plickter emot medborgare, så styrd af oanständiga afsigter, at han begärte se en annans voterings sedel eller byta sedell med någon, den begår härvid et brott, ovärdigt en riddersman och gjör sig skylldig till et svårare straff. At fyra voteringar på rad uteslutas från voterings rättigheten fant deputation vara det minsta, som här uppå kan utsättas". *Riddarhusdeputationens prot.* 3 febr. 1762. Straffet skärptes af adeln till förlust af säte och stämma för hela den pågående riksdagen. *Ad. prot.* 25 juni 1762.

Om introduktion och adelskap.

I

I konstitutionellt afseende företer Sveriges historia efter reduktionens och det karolinska enväldets genomförande en utveckling i skarpa kurvor genom frihetstidens republikanska författning, 1772 års konstitutionella monarki och 1789 års modifierade envälde till 1809 års ännu gällande konstitution. I socialt hänseende innebär däremot vår historia under motsvarande tid en i stort sedt fortgående, aldrig hejdad nivellering af ständen och särskildt ett oafbrutet förminskande eller undergräfvande af adelns privilegier.[1] Det är den förra synpunkten som varit den bestämmande, då man låtit Karl XII:s död och Gustaf III:s första statshvälfning utgöra frihetstidens gränsmärken. I socialpolitiskt afseende beteckna däremot ej årtalen 1718 och 1772, utan 1723 och 1789 de märkligaste tilldragelserna i det adertonde århundradets svenska historia, och frihetstiden är ur denna synpunkt ingen lämplig underafdelning af det s. k. partitidehvarfvet. Men dessa tvenne betraktelsesätt kunna aldrig hållas strängt åtskilda: tvärtom medverka under denna tid merendels socialpolitiska motsatser till konstitutionella förändringar och vice versa. 1772 års revolution, som ur författningshistorisk synpunkt betecknar gränslinjen mellan partitidehvarfvets hufvudskeden, är knappast tänkbar utan de ofrälse ståndens angrepp på de adliga privilegierna, hvilket hoptals dref adeln i konungens armar. Och Gustaf III:s andra statshvälfning, hvilken ur socialpolitisk synpunkt spelar samma gränsskillnadens roll som hans första revolution ur konstitutionell, genomdrefs i väsentlig mån tack vare sociala förändringar

[1] Fahlbeck, Sveriges Adel I, sid. 18. I hvad mån det lyckades den gustavianska regimen före 1789 att inblåsa en ny anda i adelsprivilegierna, torde dock förtjäna en närmare undersökning.

till de ofrälses favör, hvilka reformer otvifvelaktigt för dessa stånd tedde sig som något väl så betydelsefullt som stärkandet af konungamakten.

Hvad som gäller om sammanhanget mellan partitidehvarfvets författningshistoriska tilldragelser och dess socialpolitiska, kan utan inskränkning tillämpas på frihetstidens adel och dess tankar och beslut om adelskap och introduktion. Den ställning, adeln vid skilda tillfällen intog till dessa frågor, sammanhänger intimt med dess försök att höja ståndets sociala nivå eller åtminstone hindra den att sjunka. Dessa försök åter, huru olikartade och mångskiftande de än äro, hafva tvenne karakteristiska egenskaper gemensamma: de åsyfta att minska adelns tillströmning till regementen och kollegier, och — de misslyckas alla.

De tjänster, som adelsprivilegierna reserverade för adeln ensam, verkade visserligen som eggelsemedel för ämbetsmännen och officerarne i de lägre beställningarna, men de voro till antalet alltför få för att kunna influera på adelsståndets villkor, äfven om de endast förbehållits personer, som genom sin födsel tillhörde detta. De högre chargerna i hof- och jägeristaten, posterna inom den högre diplomatien och officersplatserna inom några rangregementen förbehöllos visserligen adelsmän, men voro fåtaliga och allt annat än lukrativa. Om de öfriga platserna inom hären, flottan och förvaltningen borde enligt allas åsikt råda fri täflan mellan adliga och icke adliga ämbetsmän. Flertalet af sönerna till det burgna och bildade ofrälset valde också dessa banor. Konkurrensen såväl med de ofrälse kollegerna som inom den väldiga skaran af fattiga adliga officerare och ämbetsmän, hvilka ofta hade en mycket ringa lön, förlänade därför åt dessa ett drag af pauvres honteux, som äfven satte sin prägel på riddarhuset.

År 1723 funnos i samtliga kollegier ej trettio personer, som genom födsel tillhörde adeln. (R. o. A:s svar till borgareståndet angående civila tjänster, *Ad. prot.* III, sid. 468—469).

Under ståndsstriderna 1772 lämnade en författare i *Almänna Tidningar, n:o 48,* ett utdrag ur årets historiska almanack för att dymedelst visa de ofrälses fördelaktiga ställning inom förvaltningen.

Det polemiska syftet föranledde honom visserligen att i statistiken medtaga äfven städernas tjänstemän, som ej aflönades af kronan, och befattningar, hvilka adeln ej ansåg ståndsmässiga, samt att utelämna för adeln allena reserverade poster[1], men hans uppgifter äro riktiga, äfven om slutresultatet är något missvisande:

	Adel	Ofrälse
Hofrätternas ledamöter, sekreterare och advokatfiskaler med kunglig fullmakt	36 (hvaraf 9 adlade)	34
Svea Hofrätts öfriga tjänstemän	4	20
Lagmän	14	6
Häradshöfdingar	21	70
Krigskollegium	5	5
Dess underlydande verks tjänstemän	1	70
Amiralitetskollegium (flaggmän)	8	2
Dess öfriga ledamöter och tjänstemän med kunglig fullmakt		10
Kanslikollegium och revisionen	12	2
Härunder lydande expedition och tjänstemän	42	61
Härunder lydande postverk i Stockholm		24
Kammarkollegium	5	4
Dess underordnade tjänstemän	7	86
Statskontoret	2	3
Dess underlydande verks tjänstemän	2	24
Bergkollegium	6 (hvaraf 1 adlad)	3
Dess enskilda tjänstemän	4	13
Bergmästare och tjänstemän vid Falu, Sala och Afvesta grufvor	5	40
Kommerskollegium	4	15
Dess underordnade tjänstemän	2	44
Kammarrevisionen	5	6
Dess underordnade tjänstemän	2	30
Tulldirektionen	4	3
Dess tjänstemän vid Stockholms stad	4	103
Landssekreterare	1	26
Bankofullmäktige	3	6
Bankens kommissarier	7	14
Bankens tjänstemän	9	96
	215	820

Då sköldebref ej utdelats sedan 1762, skulle en dylik statistik för tidigare år tvifvelsutan visa en för adeln något, ehuru obetyd-

[1] Se härom *Frälse och ofrälse ståndens fördelar i jämförelse*, tryckt 1772.

ligt, fördelaktigare ställning. I detta sammanhang ligger emellertid ej vikten på motsatsen mellan adel och ofrälse, utan på den mellan adel å ena sidan och adlade och ofrälse å den andra.

I en skrift af år 1770, *Oväldiga tankar öfver skriften, kallad En adelsmans tankar om frälse- och ofrälse- ståndens rättigheter i befordrings-mål* (senare stycket), skildrar Anders Schönberg sålunda adelns ställning i hären och flottan: "Största delen af adelen, merendels fattig, har ingen annan tilgång än at trängas om militairiska sysslorna. Den vågar alt i accorder, där man har någon tilgång därtil och utarmas däraf ännu mera. Deras stora antal gör deras hop större, som sökt dessa militairiska sysslor. De flestas föräldrar hafva varit officerare vid samma regementer, hvaraf en stor del sjelfve blifvit adlade. I allmänhet är mindre antal ofrälsemän, som söka sin befordran i militairen, och i somliga regementer äro [icke desto mindre] äfven så många och stundom flere officerare ofrälse- än frälsemän. Huru många äro icke de adelsmän, som aldrig blifva mera än under-officerare i alla regementer!"

I likhet med alla icke indelta ämbetsmän drabbades äfven den stora massan af den adliga byråkratien — särskildt de skikt, hvaraf hattpartiet företrädesvis rekryterades — af penningvärdets fall och sedelmyntets låga kurs.

I 1696 års riksstat, som äfven låg till grund för frihetstidens, voro lönerna beräknade efter då gällande pris per tunna säd. Som detta till följd af missväxten var högt och inom kort föll, blef det snart ansedt för en förmån att få sin lön utbetalt i penningar, hvilket också föranledde stark tillströmning till dessa banor. Under frihetstiden blefvo emellertid förhållandena i mycket annorlunda, särskildt under dess senare del. 1765 beräknade man, att en penninglöntagare, som enligt 1696 års stat ägde lika lön med en indelt ämbetsman, i själfva verket knappast hade en åttondel af dennes inkomst, emedan pappersmyntet endast motsvarade fjärdedelen af sitt nominella värde och priset på löningspersedlarna blifvit mer än fördubbladt. En ämbetsman, som t. ex. enligt 1696 års stat aflönades med 900 daler (kopparmynt) i penningar, hvilket då motsvarade 150 tunnor säd, skulle alltså, då en sådan tunna nu betingade ett pris af 48 daler i sedelmynt, ägt en lön motsvarande ungefär 7,200 daler, därest han varit indelt, eller motsvarande en summa af 3,600 daler, om han fått den utbetald i klingande mynt. — Som bekant växlade kursen betydligt; i stort sedt stod den dock mycket lågt under den senare delen af frihetstiden. *Lärda tidningar 1765*, nr. 4, 51 o. 77. *Ämbetsmanna öde i Sverige*, 1767, 1769, nr. 15, förf. af Karl Johan Strand, och *Riksdagsmanna frågor*, 1769, nr. 15,

utg. af Erik Kjellberg eller Erik Ekholm. Frågan kräfver gifvetvis en noggrannare undersökning, än förf. här varit i tillfälle att göra.

Icke desto mindre företer äfven den senare frihetstiden en stor öfverproduktion af officerare och ämbetsmän. I tal och skrift dundrade man däremot, men utan synbart resultat. Så länge dessa yrken ansågos som de förnämsta i samhället, kunde knappast förhållandena blifva annorlunda. Hvad båtade det då, om man i det oändliga varierade temat om att rangen i och för sig själf borde anses "involvera en lysande chimère",[1] eller i fysiokratisk anda prisade landtlifvet och jordbruket eller i likhet med Nordencrantz i våldsamma ordalag for ut mot statens "tärande lemmar". Väl saknades icke projektmakare, som i handel och industri sågo lämpliga områden för adlig verksamhetslust och som förordade ett rationellt utnyttjande af de möjligheter, adelsprivilegierna kunde erbjuda härutinnan. Men frånsedt den betydelse, adelns traditionella karaktär af krigare- och ämbetsmannastånd kan hafva haft vid val af yrke, skulle gifvetvis denna väg ledt till allvarliga konflikter med borgarståndet eller kanske till en sammanstötning mellan adeln och de ofrälse. Dessa förslag kommo ej heller att spela någon större roll.[2]

[1] Memorial af Karl Urban Hjärne (ej uppläst), bland *Allegater till Ad. prot.* 1762, vol. III.

[2] Som exempel på dylika förslag må nämnas Lars Salvius, Tankar öfver den svenska oeconomien 1738, nr. 13 och brukspatron Leonard Magnus Ugglas memorial 1762 (bland *Riddarhusdirektionens handlingar*) uppläst in pleno 23 juni 1762 (*Ad. prot.* s. d.), behandladt och afstyrkt af riddarhusdirektionen 6 april 1764 (*riddarhusdirektionens prot.* s. d.). I *Den Svänska Mercurius* 1756 sid. 530 f. refereras utförligt en s. å. utkommen fransk bok, *Noblesse commerceante*, författad af abbé Coyer, som råder den franska småadeln att slå sig på handel. En adelsman vid namn Nils Harald Silfversparre förordade samma riksdag, att fattiga adelsynglingar skulle ägna sig åt undervisningsväsendet och prästerliga kall, och föreslog, att adeln skulle träffa en inbördes öfverenskommelse att använda sin patronatsrätt till dessas befordran. Mem. finnes bland *Ad. prot. 1755—56*, vol. II. — I England fingo de yngre sönerna mycket ofta "livings" af släktingar, som ägde jus patronatus. Stephens and Hunt A history of the English Church VII, sid. 270 o. VIII, sid. 102.

I ett af Anders Schönberg vid samma års riksdag författadt, men aldrig inlämnadt memorial, kalladt "Tankar om grunden till adlens välmåga i Sverige samt de medel, utom hvilka den ej kan vinnas", förordas Coyers förslag som lämpligt att följa för den svenska adeln. Upsala universitetsbibliotek, *F. 278*. — I Schönbergs ofvan citerade *Oväldiga tankar* beklagar författaren, att lag eller sedvänjor utestänga adelns ledamöter från magistratsämbeten och handel.

I stället knöt sig hufvudintresset till möjligheten af att inrikta adelsmännens håg på jordbruket.[1] Men här yppade sig nya svårigheter, och dessa adelns åtgärder fingo en öfvervägande defensiv karaktär. Det visade sig nämligen snart, att adelsprivilegierna icke utgjorde ett tillräckligt skydd; deras stadganden kunde nämligen kringgås på olika sätt, och adelns fattigdom var ståndet en ständig frestelse att afyttra frälsejord till ofrälse spekulanter. De gods, som adeln ägde, gjordes också genom arfskiften allt otillräckligare för arfvingarne, som önskade föra ett ståndsenligt lefnadssätt. Därtill kom äfven, som Emil Hildebrand påpekat[2], att adelns ekonomiska undantagsställning utjämnades genom den senare frihetstidens friare näringslagstiftning.

Värst led adeln genom de ofrälse ståndens allmänna besvär. Under det att adeln oftast icke vågade framlägga några sådana, emedan dessa i allmänhet angingo privilegierna och man fruktade att dymedelst erkänna någon oklarhet i dessa och därigenom underkasta dem de andra ståndens tolkning,[3] eller möjligen framlade några få punkter mera i hopp, att de skulle "tjena till medar at åka fram saken uppå och till utbyte emot andra mål"[4] än för att erhålla de ofrälses bifall till förslagen, försökte de ofrälse representanterna i allmänna besvärsdeputationen på olika sätt att bortförklara adelns företrädesrättigheter eller göra äfven de öfriga stånden delaktiga däraf. För adeln tedde sig detta som öfvergrepp och lagkränkningar, för de ofrälse åter som konstitutionella och tillbörliga medel att jämka privilegier och författningar efter den nya tidens kraf.

---

[1] Förslag framställdes äfven — hur karakteristiskt! — att medelst titlars utdelande åt framstående agronomer på artificiell väg stärka jordbrukets attraktionsförmåga. *Ad. prot.* 28 april 1747 (XV, sid. 718—719).

[2] *Svenska statsförfattningens historiska utveckling*, sid. 575.

[3] *Ad. prot.* 13 maj 1727 (V, sid. 71 f.) Dylika farhågor uttalas sedan under olika riksdagar under hela frihetstiden. — I en uppsats, som kommer att inflyta i *Hist. Tidskrift* 1917, har förf. skildrat ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden, de ofrälse ståndens i detta syfte använda metoder och adelns försök att hejda denna utveckling. Uppsatsen föreligger i separattryck.

[4] *Ad. prot.* 29 juni 1771.

Den 22 febr. 1772 (*Ad. prot.* s. d.) skildrade Josias Cederhielm de ofrälse ståndens frammarsch och adelns "kräftegång" i följande ord: "Uti Allmänna besvärs deputation, där jag har den äran att vara ledamot, visar sig i hvad esprit de [ofrälse] samlas till riksdagen och deremot, huru R. o. A. ansedt riksdags manna skyldigheterne. Den ena riksdagen efter den andra komma de, försedde med hela hästelass riksdags postulater, som sysslosätta flere deputationer och omsider riksens ständers plena. R. o. A. deremot har i flere riksdagar ej haft ett enda postulat, förr än med mycken möda jag omsider bragt det därhän, att några få puncter af R. o. A. blifvit antagne, hvilka likväl mindre angå något R. o. A. enskildt rörande, än hvad som länder landet och landtmän i allmenhet till förmån och nytta. De påstå och vi bevilja. De attaquera och vi stå med ryggen emot väggen endast att försvara oss".

Adelsståndets egentliga nedgångstid sammanfaller visserligen med de yngre mössornas maktperiod. Men redan 1756 förklarades på riddarhuset, att om man undantoge adelns frihet från mantalspenningar, hvilken ej antastats, och ståndets företrädesrättigheter att besitta frälsejord, hvilka kringginges på mångfaldiga sätt, men dock ännu ej voro ett tomt sken, vore de öfriga adelsprivilegierna "ej något särdeles eller annat än upprepande af sådane friheeter, som hvar och en undersåte efter allmänna lagen äger", de kallades "skugrika och nog skrytande", och det klagades öfver, att de blifvit så "tomma och glesa", att man måste förvåna sig öfver att så många ansökte om adelskap, därigenom viljande "lämna sine efterkommande trängsel och utgifter i testamente" och beredande dem "den uslaste arth af all fattigdom".[1]

Den trängsel i ämbetsverk och regementen, som efter fredssluten 1720 och 1721 vållat vederbörande så mycket bekymmer, kunde således icke afhjälpas med åren. Det var då naturligt, att den unga riddarhusdemokratien i en krigisk expansionspolitik såg det bästa medlet häremot. Det var icke den enda orsaken till revanchetankens uppsving, men dock en af dess viktigare faktorer. Kriget skulle icke blott öppna lysande utsikter för oförvägna unga militärer, som i

[1] Memorial af Silfversparre (citeradt) och Ramsay (*Expeditionsdeputationens allegater*, utskottshandl. nr. 74, fol. 207). Påståendet, att alla adelsprivilegier utom de nämnda vore alla ståndens commune bonum, var väl ännu ett öfverord, men privilegiernas utveckling syntes onekligen snart vara hunnen därhän.

fredstid blott hade att vänta ekonomiska trångmål och en ytterligt långsam karriär i öfverensstämmelse med tidens befordringsprinciper. Eröfringen af nya provinser eller återtagandet af de förlorade skulle innebära nya möjligheter för hela den svenska byråkratien och officerskåren.

Men då alla dessa försök misslyckades i grund, då satte äfven adelns växande sociala trångmål och hotande existens sin prägel på dess handlingssätt i frågor rörande adelskapens utdelande och introduktionernas beviljande. Det var ett helt stånd i nöd, därtill genomträngdt af en stark korporationsanda med allt hvad detta innebär af styrka och svaghet, och som kände sig själft som ett stånd med höga uppgifter i svenskt statslif.

Detta är intet försvar för en lättsinnig utrikespolitik eller för skråmässiga exklusivitetssträfvanden. Men här gäller det ej heller att försvara eller döma, utan att förklara.

II.

Gustaf Adolfs riddarhusordning och adelsprivilegier kände ej till några inskränkningar i konungens rätt att adla välfrejdade män. Missbruk af detta prerogativ föll ännu utanför den politiska erfarenheten. Riddarhusets inrättande gaf emellertid en ökad vikt åt själfva nobiliserandet och skärpte den förut nog så vaga gränsen mellan frälsemännen och det välbärgade ofrälset i provinserna. Effekten häraf lät icke länge vänta på sig: redan under 1630 års riksdag yttrade landtmarskalken, att man nu "hopetals" ville in på riddarhuset.[1] Några år senare blef i 1634 års regeringsform (§ 60) allt adlande och naturaliserande förbjudet under konungens sjukdom, frånvaro från riket eller omyndighet. Det förefaller dock som om dessa bestämmelser mindre varit föranledda af befarade möjligheter för ståndets öfvertalighet än af den uppfattningen, att adlandet icke var en regeringshandling i vanlig mening, utan något som tillkom monarken personligen.[2] Och då adeln klagade öfver det

[1] *Ad. prot.* 20 maj 1630 (I, sid. 143).

[2] *Ad. prot.* 12 juli 1634 (II, sid. 95).

hejdlösa slöseri, hvarmed drottning Kristina utströdde adelskap, tyckes hänsynen till ståndets anseende och till flera af de nyadlades tvifvelaktiga föregående varit den dominerande synpunkten och den enda, som framhölls i diskussionen på riddarhuset och i adelns klagoskrift.[1] Därmed är naturligtvis ej sagdt, att dessa adelns åtgöranden icke äfven kunnat vara influerade af en förklarlig motvilja mot den starka invasionen af nyadlade element. Tendenser till en viss exklusivitet kunna spåras långt tillbaka i adelns historia (jfr ofvan, sid. 1) och äro väl till en viss grad oskiljaktiga från hvarje privilegierad korporation.[2]

Däremot kan det knappast betviflas, att bestämmelserna i 1660 års additament äro föranledda af hänsyn till adelns talrikhet och till godsens och tjänsternas begränsade antal. Förslag framställdes under detta års riksdag, att som villkor för nobilisering under konungens omyndighetstid måtte kräfvas ständernas vetskap och "märkelige tienster af literis et armis" eller att rätten att adla endast skulle tillkomma den myndige konungen — en åsikt, som omfattades af ståndets majoritet. Denna lät sig emellertid påverkas af regeringens upprepade försäkringar om omöjligheten af att regera "sine præmiis et poenis" och måhända äfven af erfarenheter från Kristinas minoritet, då förmyndarna nobiliseringsförbudet till trots kreerat 95 nya adliga ätter: enligt additamentet, § 12, tillerkändes förmyndarregeringen befogenhet att utdela adelskap och introduktion, men endast "caute och sparsampt" och med rådets hörande och samtycke.[3] Som bekant visade det sig dock omöjligt att följa

[1] *Ad. prot.* 23 maj 1654 (V: 1, sid. 189—191). Adelns supplik emot de obefogade ståndsupphöjelserna är tryckt i *Ad. prot.* V: 1, sid. 301 f. Drottningen upptog den synnerligen onådigt och som ett ingrepp i jura majestatica; hon "sade sigh inthet haa än skickat någen catalogum på ridderhuuset öfver dem, hon vill göra till adelsmän, frijherrar eller grefvar". *Ad. prot.* 26 maj 1654 (V: 1, sid. 198) — Redan på riksdagen 1642 hade dylika synpunkter gjort sig gällande. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare, sid. 360 not 1.

[2] Jfr. Fahlbeck, Sveriges adel I, sid. 464.

[3] *Ad. prot.* 5, 26, 29 och 30 okt. och 12 nov. 1660 (VIII, sid. 31, 106, 108, 114 och 134—135) samt Bil. I (sid. 229). I motsats till borgarståndet ville prästeståndet förblifva vid bestämmelsen i 1634 års regeringform, enligt hvilken allt adlande förbjöds under konungens omyndighet. *Ad. prot.*

dessa föreskrifter. "I sakernas ställning", säger en häfdatecknare, "låg en makt, hvars tryckning endast en mycket stark styrelse hade kunnat motstå". Adelns klagomål till trots tillfördes därför ståndet under Karl XI:s hela minderårighet en jämn och stark ström af ofrälse element — inalles 154 nummer[1] —, och i och med konungens myndighetsförklaring bortföll hvarje garanti mot slösaktighet med adelskaps utdelande.[2]

Vid frihetstidens inbrott bestod adeln af ej mindre än 1,773 nummer, af hvilka lägst räknadt 1,086 utgjordes af lefvande ätter.[3] I betraktande af detta stora antal och den svenska statens minskade resurser samt erfarenheter från de sista konungarnes synnerligen frikostiga adlande — Karl XI har kreerat 556 och Karl XII 249 adliga ätter,[4] oberäknadt de grefliga, friherrliga och de 174 resp. 55 ointroducerade släkterna — kunde man väntat sig, att hänsynen till ståndets öfvertalighet nu skulle göra sig kraftigare gällande än under sista förmyndarregeringen, liksom äfven att riksdagens allmänna sträfvan att gardera sig emot kungligt inflytande icke heller skulle förneka sig här. Då adeln den 7 och 10 febr. 1719 diskuterade den blifvande regeringsformens bestämmelser om regentens rätt att adla[5], väcktes också förslag, att adelskap ej skulle oftare utdelas än vid gamla ätters utslocknande, att adelskapet blott skulle ärfvas efter förstfödslorätt — ett förslag, hvilket nu väcktes för första gången, men som bekant först realiserades år 1809[6] —, att den, som önskade erhålla adelskap, skulle angifva sig hos ständerna, att de

18 okt. 1660 (VIII, sid. 66) — § 12 i 1660 års additament innehöll också särskilda garantier mot naturaliserade adelsmäns politiska inflytande och konkurrens på ämbetsmannabanan.

[1] F. F. Carlson II, sid. 193, 221, 243, 265 och 328. Antalet af de under förmyndarregeringarna kreerade ätterna framgår af Fahlbeck, anf. arb. sid. 459. Därtill komma 21 resp. 45 ointroducerade släkter. Fahlbeck, anf. arb. I, sid. 467.

[2] Den 3 dec. 1680 diskuterade adeln lämpligheten af en anhållan till konungen, att han måtte tills vidare moderera eller inhibera nobiliserandet. Förslaget ledde ej till någon åtgärd. *Ad. prot.* XIII, sid. 203—206.

[3] Om beräkningssättet af dessa, se ofvan, sid. 12 not 1.

[4] Fahlbeck, anf. arb. I, sid. 459 o. 467.

[5] *Ad. prot.* I: 1, sid. 31 och 42—43.

[6] Karl XI lär äfven haft planer härpå. Fryxell XVIII, sid. 6.

nyadlade genast skulle erhålla säte, men ej förrän efter vissa år få rösträtt på riddarhuset eller att den nyadlade fadern skulle få åtnjuta adelsprivilegierna, men först sonen få votum. Fruktan för att hofvet genom adlandet af sina anhängare skulle kunna bestämma riddarhusets pluralitet och återinföra suveräniteten synes af dessa debatter att döma betydt väl så mycket som hänsynen till adelns ekonomi och sociala ställning. Generalkvartermästare Palmqvist, den ende som försvarade regentens rätt att oinskränkt utdela adelskap, yttrade också, att man aldrig borde förhindra drottningen att göra godt, men hindra henne att göra ondt, och föreslog därför som enda garanti, att de nyadlade skulle afsvärja suveräniteten, innan de intogos på riddarhuset. Detta bifölls visserligen enhälligt af ståndet, men ansågs olämpligt att inrycka i regeringsformen[1] och ledde lika litet som de öfriga förslagen till något resultat. Tvärt emot hvad man kunnat förvänta, gjorde regeringsformens 35 § inga väsentliga inskränkningar i monarkens rättighet att upphöja dem i grefligt, friherrligt, eller adligt stånd, "som igenom dygd och tapperhet banat sig vägen till höga öfverhetens nåd och belöning". Denna "benådningsrätt" förklarades såsom något "den konungsliga högheten vidhängande",[2] och ständerna anhöllo blott, att endast sådana skulle upphöjas i högre stånd, "hvilka om fäderneslandet gjort sig väl förtjänte och att sådant mycket sparsamt måtte ske..., på lika sätt, som redan år 1660 vid riksdagen är skedt". Hänsyn till de ofrälse ståndens och kanske äfven till drottningen ha tvifvelsutan bidragit till adelns underlåtenhet att redan nu skapa effektiva garantier mot slöseri med ståndsupphöjelser. Dock må anmärkas, att konungen alltid förut ägt oinskränkt makt i dessa afseenden och att föregående förbud eller inskränkningar härutinnan endast gällt förmyndarregeringars handhafvande af ett regale.

Genom sitt sätt att utnyttja detta prerogativ banade

[1] Påminnelser vid den föreslagna regeringsformen, bland otryckta *Handlingar till Ad. prot. 1719.*

[2] Jfr. E. Hjärne, Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag, sid. 10, not 1.

emellertid drottningen vägen för nya inskränkningar i detsamma. Den drifvande kraften till hennes hejdlösa slöseri med värdigheters och adelskaps utdelande är bekant: det gällde för henne att realisera planen på att göra Fredrik till medregent.[1] Under den korta tid, hon regerade, hann hon att föröka adelns redan alltför höga antal med 190 nya ätter.[2]

I den nya regeringsformens § 44 — som motsvarade den förras § 35 — förklarades det visserligen, att rätten till att upphöja i adligt stånd skulle förblifva vid "den konungslige högheten". "Men", hette det, "som uti Sverige redan är större myckenhet af adel, än landet kan tåla, så lärer H. M:t vara så nådig inga flere med adelig sköld att benåda, än allenast några få vid dess kröning, hvilka medelst märkeliga tjänster för riket gjort sig dertill värdige, och blifva sedermera inga adelsmän gjorde, till dess riket sådant kan tillåta". Liksom stadgandena rörande utdelandet af högre adligt stånd åsyftade tydligen dessa bestämmelser en brytning med den förut härskande principen, att adlig värdighet faktiskt åtföljde högre ämbete. Borgarståndet, som ansåg en sådan bestämmelse alltför mycket skola förminska konungens rätt att belöna förtjänsten och de ofrälses möjligheter att vinna adelskap och dymedelst befordran på ämbetsmannabanan, hade föreslagit en mildare formulering, nämligen att konungen endast sparsamt måtte utdela adlig sköld och endast åt dem, "hvilka medelst märkliga tjänster för riket gjort sig därtill värdige". Trots det att borgarståndets förslag utan motsägelse blifvit bifallet såväl af de ofrälse stånden som af adeln vid regeringsformens sista öfverseende, blef dock den ursprungliga strängare lydelsen, de ofrälse ovetande, inryckt i den af konungen sanktionerade regeringsformen. Då detta blef bekant, protesterade också dessa stånd mot ett sådant lagvidrigt förfaringssätt och paragrafens giltighet. Horn förklarade emellertid, att man ingalunda finge anse denna som ett medel att utesluta välförtjänte män från adelsståndet, utan endast som en garanti

[1] Malmström I, sid. 217.

[2] Fahlbeck, anf. arb. I, sid. 459 och 467. Malmström I, sid. 217, not 3.

mot ett återupprepande af det sista årets slöseri med adelskapens utdelande; han ställde också i utsikt, att paragrafen skulle jämkas vid följande riksdag. Därmed läto också de ofrälse ståndеn sig nöja.[1] Det skulle också snart visa sig, att deras farhågor med afseende på paragrafens formulering voro ganska öfverflödiga, då det faktiskt kom att bero på ständernas pröfning, huruvida rikets tillstånd vid olika tillfällen kunde tillåta nya adelsmän eller icke. — Däremot genomdref borgarståndet ett förtydligande af begreppet "märkeliga tjänster för riket", i det att den projekterade §:ens med motsvarande bestämmelser i 1719 års regeringsform öfverensstämmande ord om "dygd och tapperhet" ändrades till "dygd, studier, tapperhet och erfarenhet" — en tolkning, hvarmed man gifvetvis afsåg att öka möjligheterna till adelskap för de fredliga värfvens män.[2]

Den ändring af regeringsformens bestämmelser angående adelskaps utdelande, hvilken Horn ställt i utsikt, kom visserligen icke till stånd. Men då konungen vid den följande riksdagen remitterade samtliga till honom inkomna ansökningar om erhållande af adlig värdighet och naturalisation till ständerna och begärde deras utlåtande därom, aflät riksdagen som svar härpå ett bref till K. M:t rörande den närmaste tillämpningen af paragrafen ifråga, hvilken skrifvelse i sak betydde ungefär detsamma som den utlofvade modifieringen af dessa regeringsformens bestämmelser.[3]

III.

I skrifvelsen framhäfdes visserligen adelns alltför stora talrikhet, men på grund af det ringa antalet, som adlats vid kröningen, förklarade sig riksdagen vilja medgifva konungen rätt att utvälja och adla 10 eller högst 12 personer, som han ansåg värdigast med hänsyn till "deras

[1] Bowallii, ofvan, sid. 10 not 2, cit. arb., sid. 295 f.

[2] Borgarståndets anmärkningar vid den projekterade regeringsformen, *1720 års akter*, vol. 1.

[3] *Sv. Riksdagsakter*, Ser. 2, I, sid. 536 f. Jfr. Deputationens öfver riksdagsordningen mem. af den 18 juli, efter hvilket riksdagsskrifvelsen formulerats (*Ad. prot.* III, sid. 482 f.).

särdeles skickelighet och lärdom samt tapperhet eller besynnerlige och nyttige tienster". Beslutet, som utgått från adeln, hade bifallits af präste- och bondeståndet; borgarna åter, som under föregående riksdag till synes varit så angelägna, att ingen välförtjänt man måtte uteslutas från adelskap, förklarade nu, att huru gärna de än önskade, att de värdige måtte tillerkännas adlig sköld och vapen, kunde de dock icke "i det ringaste" vika från regeringsformens i denna punkt tydliga och klara bestämmelser. Skrifvelsen tillkom således mot borgarståndets votum.[1] — Vid den följande riksdagen ville riddarhusordnings-deputationen gifva konungen tillåtelse att adla 2 à 3 personer till hvarje riksdag, men adeln ansåg antalet för litet och beslöt sig därför för samma antal som 1723. Mot riksdagens slut bragte emellertid landtmarskalken saken åter på tal och ingrep själf i debatten, framhållande, att "H. M:ts embarad lärer blifva alt för stor, om et så litet antal fastställes". Adeln beslöt då att fixera detta till 20 à 30, hälften af det militära och hälften af det civila ståndet, och detta bifölls därpå af borgarna och prästerna. I sistnämnda stånd rönte saken dock opposition af bland andra Erik Benzelius, hvilken ansåg beslutet stå i strid med regeringsformens stadganden. Samma skäl föranledde bondeståndet att afslå den föreslagna skrifvelsen. Denna kom ej heller till stånd — ovisst af hvilka grunder.[2] — Det kom därpå att dröja ända till 1742—43 års riksdag, innan man tillerkände konungen en liknande rättighet. I en skrifvelse, som icke kommunicerades med de ofrälse ständen, förklarade sig då adeln villig att erkänna 20 nya adelsmän, af hvilka dock ståndet namngaf

[1] *Ad. prot.* 15 o. 22 okt. (III, sid. 258 o. 311—312), *Präst-* o. *Borg. prot.* 16 okt., *Bond. prot.* 10 sept. 1723. Bestämmelserna angående grefliga och friherrliga värdigheters utdelande ha förut omtalats och förbigås därför här.

[2] *Ad. prot.* 10 dec. 1726, 20 juli 1727 (IV, sid. 235—236, V, sid. 370—372), *Präst. prot.* 29 juli, *Borg. prot.* 1 aug., *Bond. prot.* 4 aug. 1727. — Vid 1731 års riksdag påpekade introduktions-deputationen i sin berättelse till ståndet, att, enligt hvad den hade sig bekant, åtskilliga välmeriterade personer hos konungen anhållit om adlig värdighet och att adeln vid föregående riksdagar själf "behagat utnämna et vist antal af dem en sådan heder kunde delaktige blifva", hvarför deputationen anhöll om förhållningsorder — dock utan resultat. *Ad. prot.* 19 juni 1731 (VI, sid. 537 o. 642—643).

5, härigenom inskränkande konungens val till 15.[1] Det var sista gången under frihetstiden, som konungen på detta sätt bemyndigades utöka adelsståndet med ett fixeradt antal ätter.

Men detta vid de nämnda riksdagarna fixerade antal adelsmän jämte de vid kröningarna och enligt 1719 års regeringsform kreerade ätterna visa ingalunda adelns verkliga tillväxt under frihetstiden. Visserligen har Gustaf III blott adlat en ätt före statshvälfningen, men Fredrik I och Adolf Fredrik ha i stället utdelat sådana värdigheter med frikostig hand.

Fredrik I har kreerat inalles 152 och Adolf Fredrik ej mindre än 201 ätter, af hvilka likväl 15 resp. 26 släkter aldrig tagit introduktion. I denna beräkning ingå äfven 42 resp. 5 ätter, som blifvit naturaliserade eller fått gammalt adelskap konfirmeradt under Fredrik, och 36 resp. 4, som erhållit samma förmåner under Adolf Fredrik. Det må också anmärkas, att en mängd af dem, som under den sistnämndes regering erhållit resolution på adelskap, af vissa skäl — hvarom mera nedan — icke fingo sköldebref förrän efter frihetstidens slut.[2]

Orsakerna till denna slappa tillämpning af regeringsformens bestämmelser om sparsamhet vid adelskaps utdelande voro delvis de samma, som gjort sig gällande vid upphöjelser i högre adliga värdigheter: svårigheten att bryta med en en gång inaugurerad praxis och att förhindra den enas upphöjelse att draga med sig äfven den andres[3], obefintligheten af andra lämpliga belöningsformer — ordensväsendet blef intet surrogat härför, ehuru förhoppningar därom uttalades, då dess införande föreslogs på riksdagen 1738—39 och

[1] *Ad. prot.* 15 o. 16 sept. 1743 (XIV, sid. 741 f.), 23 okt. 1746 (XV, sid. 110 o. 136). Skrifvelsen finnes i koncept bland *Allegater till pleniprot. 1742—43*, Riksarkivet.

[2] Fahlbeck, anf. arb. I, tabellerna I C och II C, jämförda med uppgifter ang. adlande, naturalisering och konfirmation på gammalt adelskap i Klingspor, Sveriges Ridderskaps och Adels vapenbok.

[3] Då hofrättsassessor Walléns ansökan om adelskap på konungens befallning föredrogs i rådet, anfördes bl. a. som skäl för bifall, att hofrättsassessorer förut utan svårighet erhållit adelskap och att under Karl XI och Karl XII:s tid alltid häradshöfdingar och kamrerare i kammarkollegii kontor blifvit adlade, så snart de erhållit sin utnämning. *Rådsprot.* 14 sept. 1743.

bifölls på 1751—52 års riksdag[1] — och slutligen en obestridlig efterlåtenhet hos Fredrik I och Adolf Fredrik, hvilka bägge i rikt mått besutto den karaktärens välvilja, som ofta är en dygd i det enskilda, men sällan i det publika. Ansökningar om adelskap öfverflödade.[2] Höga ämbeten i förening med många tjänsteår voro de däri vanligast åberopade meriterna, hvilka ej sällan enligt tidens uppfattningssätt kommo det kungliga bifallet att framstå mindre som en nåd än som en akt af enkel rättvisa.[3] Så blef nu den stipulerade begränsningen i adelskapens utdelande ungefär lika ineffektiv, som de liknande bestämmelserna varit under 1600-talets förmyndareregeringar.

En jämförelse mellan deras sociala ställning, som adlats före och under frihetstiden,[4] visar dock en skärpning af fordringarna på ämbetets höghet, åtminstone hvad de militära beträffa. Samma civila ämbete, som förut plägat medföra adelskap, gjorde det ej heller lika undantagslöst under frihetstiden, och det kunde, som nämndt, dröja ganska länge mellan resolutionen på adelskapet och själfva sköldebrefvet. Under 1742—43 års riksdag kunde t. o. m. en talare på riddarhuset förorda adlande af ofrälse kollegiiämbetsmän med den motiveringen, att adelsmännen på grund af de ofrälses stora antal i hofrätter och annorstädes "altid" blefvo utvoterade vid förslags uppsättande till lediga tjänster. På sexton år hade då endast en civil ämbetsman upphöjts i adligt stånd.[5]

Själfva personvalet vid utdelandet af adelskap var, som

---

[1] *Ad. prot.* 23 aug. 1738 (IX, sid. 380—381), 22 nov. 1751 (XVIII, sid. 214—215 o. 359).

[2] Då det den 28 nov. 1723 diskuterades i rådet, hur konungen skulle utse de 10 eller 12 personer, som ständerna enligt sin skrifvelse af den 16 okt. s. å. önskade se försedda med sköldebref, presenterade statssekreteraren Barck en förteckning på ej mindre än 58 supplikanter, hvilkas samhälleliga verksamhet var af den natur, att deras ansökningshandlingar skulle behandlas som inrikes-civila ärenden. Deras antal, som hade för adelskap tillräckliga militära meriter, var dock än större. Detta några få år efter Ulrika Eleonoras massadlande! *Rådsprot.* 28 nov. 1723.

[3] Ett ofta åberopadt skäl var äfven innehafvandet af adliga jordeförmåner, som i förening med "adelige villkors fullkomlige njutande" skulle sätta ägarne i stånd att med vederbörlig trygghet vidtaga förbättring på sina säterier. Se Hastfers uttalande härom. *Ad. prot.* 6 nov. 1742 (XIII, sid. 250). En mängd ansökningar om adelskap finnas i *Riddarhusdeputationernas handlingar* och i riddarhusets *Samlingar af sköldebref.*

[4] Stiernmans och Rehbinders adelsmatriklar.

[5] *Ad. prot.* 15 sept. 1743 (XIV, sid. 744). Fahlbeck, anf. arb., tabellerna I C och II C.

det ofta framhölls på riddarhuset, ett "regale", d. ä. en konungens ensak, hvari råd och ständer saknade medbestämmanderätt.[1] Den 28 nov. 1723 hade äfven rådet uttalat detta som sin mening och tillagt, att konungen kunde utöfva detta prerogativ "antingen, då godt finnes, at det sker uti sittjande rådet eller och uti des cabinett, hvar ved 2:ne riks råd äro tillstädes, som efter regerings formen där ved kunna göra sina påminnelser coram protocollo".[2] Praxis blef emellertid en annan, hvilket framgår af en karakteristisk episod vid 1746—47 års riksdag. Det blef då bekant, att ej mindre än 17 af de 20 adelsmän, som konungen genom adelns bref af år 1743 bemyndigats att kreera, voro af det civila ståndet. Detta väckte allmän harm bland adeln och särskildt bland krigsbefälet, hvarföre riddarhusdeputationen lät föranstalta en undersökning härom. Därvid framgick det, att statssekreteraren vid kammarexpeditionen Boneausköld underlåtit ej blott att i rådskammaren uppläsa adelns bref till konungen, utan äfven att delgifva de andra statssekreterarna dess innehåll, förrän blott tvenne rum återstodo, innan det fixerade antalet adelsmän var uppnådt. Protokoll fördes ej vid de tillfällen, då konungen utdelade adelskap, ej heller brukade adelskaps utdelande anmälas för rådet, som fallet var vid grefliga och friherrliga upphöjelser. "Men när någon blifvit nobiliterad har herr stats secreteraren vid tillfälle talt derom". (Rådet hade således ej varit i tillfälle att göra påminnelser vid konungens kreerande af de nya ätterna.) Konungen hade låtit Boneausköld uppläsa adelns bref, förklarat det vara onödigt att delgifva rådet dess innehåll, då detta blott anginge honom personligen, "och lagdt thet på sitt bord, hvaräst thet alltid legat. Och enär H. K. M:t velat benåda någon med adellskap, har H. K. M:t sändt efter herr stats secreteraren och antingen tillstält honom en förteckning på dem, han ville hafva med adellskap benådat eller ock thes supliqve, som om adellskap anhållit, med konungens egenhändiga påskrift 'fiat'. Och

[1] I praktiken inkräktade ständerna faktiskt härpå genom sina rekommendationer, hvarom mera nedan.

[2] *Rådsprot.* 28 nov. 1723.

har herr stats secreteraren lagdt en lista på H. K. M:ts bord på dem, som tid efter annan blifvit nobiliserade, på det antahlet eij måtte blifva öfverskridit".[1]

Frånsedt den bristfälliga kommunikationen statssekreterarne emellan och några smärre afvikelser synes detta tillvägagångssätt varit det vanliga under frihetstiden. Dock hände det både under Fredrik I:s och Adolf Fredriks regering, att rådets yttrande infordrades öfver nobiliseringsärenden, ehuru detta aldrig blef regel, än mindre häfdvunnen praxis.[2] Konungens order till vederbörande statssekreterare att utfärda resolution på sköldebref tyckas dock i allmänhet ej hafva förmedlats af kammarexpeditionens chef, utan riktats direkt till den statssekreterare, hvars expedition den adlade genom sin samhälleliga verksamhet tillhörde.[3]

Karl XII hade varit betänkt på att låta kammarexpeditionen utfärda alla sköldebref och infordrade ombudsrådens utlåtanden däröfver. Rationes dubitandi, hvilka konungen själf uppsatt, voro, att man då lättare kunde igenfinna den adlades namn och att detta syntes stå i bättre öfverensstämmelse med kansliordningens föreskrifter än det hittills praktiserade sättet. De flesta ombudsråden afstyrkte emellertid den föreslagna förändringen. Bl. a. anfördes som skäl, att då introduktion var obligatorisk för hvarje adelsman, vore riddarhusmatrikeln en fullgod källa för kunskap om hvilka personer, som adlats. (Det vid öfverläggningen förda protokollet dat. 13 dec. 1716, finnes bland *Strödda handlingar rör. adeln*, Riksarkivet.)

[1] Riddarhusdeputationen hemställde visserligen om åtgärder, som tydligen åsyftade ej blott att utgöra en skrapa till Boneausköld, utan äfven att fastslå nobiliseringssakers karaktär af kabinettsärenden, vid hvilka rådets hörande var föreskrifvet, ehuru konungen sedan ägde rätt att handla mot rådets mening. Deputationens betänkande blef dock aldrig slutbehandladt. *Riddarhusdeputationens prot.* 4 och 21 okt. 1746. Dess betänkande bland *Allegater till 1746—47 års pleniprot.*, Riksarkivet. *Ad. prot.* 18 sept. 1725 o. 30 okt., 19 dec. 1746 (XV, sid. 18, 112, 115, 135, 156—158, 313), 5 aug. 1747 (XVI, sid. 325—326).

[2] Af de 20 kungliga resolutioner om adelskap, hvilka behandlades af 1746—47 års riddarhusdeputation, voro 5 gifna i rådkammaren och af 51 dylika, som Adolf Fredrik år 1770 remitterade till riddarhuset, var detta fallet med 8; *Riddarhusdeputationens prot.* 15 dec. 1747, *Rådsprot.* 19, 23, 24 o. 26 jan. 1770.

[3] Detta framgår bl. a. af konungens befallning, att expeditionerna skulle lämna uppgift på dem, som erhållit försäkringar på adelskap före riksdagarna 1760—62 och 1769—70, hvarom mera nedan.

I själfva verket var dock konungens personliga inflytande vid dessa ärendens afgörande afsevärdt mindre, än man kunde sluta af nämnda omständigheter allena. Detsamma gäller om statssekreterarne. Ty konungens fria val var faktiskt i många fall inskränkt af ständernas och enkannerligen adelns direktiv, hvilka t. o. m. ibland bestodo i rekommendationer för namngifna personer — rekommendationer, som voro så goda som befallningar. Men dessutom var konungen bunden ej blott af hänsyn till de sökandes högre eller lägre meriter, utan äfven genom det afseende, han måste fästa vid supplikantens yrkesgren. Ty äfven om det ej alltid utsattes i skrifvelserna, ansågs dock konungen böra fördela adelskapen ungefär likformigt inom den civila och militära byråkratien, och äfven inom dessa gränser kämpade olika intressen, hvilka ej utan risk kunde negligeras vid de adliga värdigheternas utdelande.[1]

Därför framstå ej heller de nyadlade som hofvets speciella anhängare. Ulrika Eleonora hade visserligen fria händer vid adelskapens utdelande, och de af henne adlade voro också till öfvervägande del hennes anhängare eller åtminstone ej holsteinskt sinnade. De åter, som adlats efter den nya regeringsformens antagande, voro ej mer konungska än riddarhuset i gemen, ja kanske snarare mindre.

På uppdrag af sin president skref bergsrådet Tilas år 1766 till öfverste Sinclaire, som ju stod hofvet nära, och bad denne söka utverka adelskap åt två ämbetsmän i bergskollegium. Han framhöll dessas förtjänster, och att deras adlande skulle vara "encourageante för den nu til undergång lutande bergs staten". Men han önskade en sådan rekommendation endast under den förutsättningen, att konungen, som det sagts, nu skulle umgås med planer på att utdela adelskap i sammanhang med kronprinsens bröllop. "Ty låt oss bara tänckа efter", yttrade han, "hvad gagn har kungen haft af dem, han giordt til adelsmän. Ej en ibland 20 har varit, som icke tagit partie med dem, som på alt sätt bedröfvat öfverheten. Och jag går så långt och påstår, at det nästan är omöjeligt annat, än de skola blifva otacksamme, så länge ställningen är sådan, som den nu är, och innan de fådt stöta hornen af sig på ett par riksdagar at begynna med. Man tror kanske, at efter

[1] Härom utförligare vid redogörelsen för nobiliserings- och introduktionsfrågors behandling på riddarhuset.

de ej så brott kunna få introduktion, så skola de väl hålla sig i skinnet Jo, det har man rönt på concepisten til det vackra lagbetänckandet,[1] och flere skal jag kunna visa. Nog skal jag temmeligen kunna guarantera för de två, jag recommenderat, men likvist önskar jag för H. M:ts egen skull, at, om det icke är fastställt, at dermed ännu måtte hafvas anstånd. Jag minnes icke, at någon nobilitation skedde vid förra bilägret; och altså om konungen skulle vilja äntå visa någon slags nåd, skulle jag tro, at om friherre titlar utdeltes til en eller annan, vore det nog af. Ty de kunna efter min tancka och efter min säkra principe icke så vara sujetterade til otacksamhet som de, som blifva adelsmän och som altid äro nyfikne at deltaga i regeringslystnaden". Upsala universitetsbibliotek, *F. 377* (som innehåller papper, hvilka tillhört Sinclaire).

IV.

Då ju konungen enligt regeringsformen efter kröningen icke ägde att utdela sköldebref förrän rikets tillstånd kunde tåla ett utökande af adelsståndet, och det uppenbarligen icke tillkom honom ensam att afgöra, då detta kunde anses vara fallet, plägade han helt enkelt remittera ansökningarna om adelskap till riddarhusets afgörande, ofta, men ej alltid, med ett egenhändigt undertecknadt löfte till supplikanten om bifall till hans anhållan. Behandlingen af dessa remisser och resolutioner blef sedan riddarhusets sak. I och med det att adeln förklarade sig villig att introducera den sökande, hade den också bifallit adelskap för honom, hvarefter denne hade att förskaffa sig konungens sköldebref, som före introduktionen skulle företes i introduktionsdeputationen.[2] Vid flera riksdagar underlät visserligen ståndet att behandla

[1] Torde syfta på lagman J. V. Lilliestråle, hvilken då nyss som sekreterare i stora sekreta deputationen författat dess berömda betänkande "om orsakerna till våra goda lagars elaka verkställighet". L. adlades 1756, men introducerades först 1773. Malmström V, sid. 412, noten. Rehbinder, Adelsmatrikel.

[2] Fr. o. m. 1738 blef benämningen *Riddarhusdeputationen*. *Ad. prot.* 21 maj o. 8 juni 1738 (IX, sid. 63, 88). Vid riksdagen 1742—43 påminte Henrik Wrede härom, "emedan om densamma [deputationen] får namn af Introductions-deputation, skulle alt för många anmäla sig och söka at blifva introducerade . . ." *Ad. prot.* 30 aug. 1742 (XIII, sid. 41).

remisser och resolutioner angående nya adelsmän och förhindrade eller fördröjde därigenom utfärdandet af mångas sköldebref; som nämndt accepterade det äfven vid några riksdagar på förhand ett begränsadt antal adelsmän, därmed tvingande konungen att göra ett urval bland dem, som han gifvit eller velat gifva resolution för adelskap. Men konungens löften kändes dock som i hög grad förpliktande äfven för adeln; därför gjorde den också skillnad på blotta remisser af adelskapsansökningar och verkliga resolutioner på sådana; det skulle gifvetvis väcka ond blod, om de ratades, som konungen ansett värdiga att upphöjas i adligt stånd. Den 8 juni 1752 beslöt också ståndet att introducera alla dem, som innehade forna konungars sköldebref eller tydliga resolutioner på adelskap, därmed sanktionerande den aflidne konungens alla ännu ej godkända adelsutnämningar. Vid samma riksdag adlade (resp. naturaliserade) Adolf Fredrik 37 ätter och förbehöll sig dessutom att framdeles under kröningsdagens datum få kreera ytterligare 4 eller 5. Men vid 1755—56 års riksdag förspordes tydliga symptom af den riktning, som vid den därpå följande skulle bringa dessa frågor i ett helt nytt läge: vid flera tillfällen bestredo olika talare, att konungen hittills utöfvat sina nobiliseringsprerogativ i öfverensstämmelse med regeringsformens föreskrifter.[1]

Denna beskyllning hvilade på en omstridd uppfattning af det juridiskt sedt konstituerande i själfva nådeakten, nämligen att konungen genom sina resolutioner faktiskt kunde "göra adel", som termen lydde, äfven mellan kröningarna och oafsedt ständernas eller adelns förut eller efteråt lämnade sanktion. Att denna var erforderlig för adelsmannens rätt att utan regeringens särskilda tillstånd få njuta de adliga privilegierna till godo, var visserligen erkändt, och konungen lät dessförinnan icke utfärda sköldе-

[1] G. Adlerbeths mem. vid 1734 års riksdag och diskussionen därom den 16 dec. (*Ad. prot.* VIII, sid. 531 f., 626). *Ad. prot.* 5 juli 1738 o. riddarhusdeputationens mem. ang. dem, som anmält sig till naturalisation etc. samma riksdag (*Ad. prot.* IX, sid. 163 o. XI, bil. sid. 69), *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 320 f.), 11 mars, 26 aug. o. 28 sept. 1756. *Rådsprot.* 25 nov. 1760.

brefvet,[1] men saken var dock så tillvida af praktisk betydelse, som de kungliga resolutionerna icke kunde — liksom remisserna — behandlas som en quantité négligeable. En af den tidigare frihetstidens främsta statsrättsliga auktoriteter, professor David Nehrman, förklarade — år 1735 —, att regeringsformens § 44 faktiskt icke innehölle någon inskränkning i konungens rätt att adla, utan endast en förhoppning, att han skulle använda den sparsamt, att ständerna icke kunde hindra dessa konungens åtgöranden och att adeln härutinnan aldrig "disputerar" emot konungen. Men han tillade, att ståndet genom underlåtenhet att bevilja introduktion[2] ägde ett "remedium" att förvägra de nya adelsmännen rätt till adelsprivilegiernas åtnjutande och votum på riddarhuset. *En ärlig svensk* åter, hvilken framstår som hattpartiets förnämsta organ i dess kamp mot konungamakten vid 1755—56 års riksdag, bestred på det lifligaste, att de personer, som monarken velat göra till adelsmän, kunde betraktas som sådana, innan de introducerats, "änskönt de icke genast kommo in på riddarhuset. Belägenheten torde nog så falla, at det någon gång beviljades, och påfölgderne torde för friheten blifva långt svårare, än hvad tilförene om oinskränkt makt vid tiensternes besättande sagt är. Efterdöme härå finna vi hos en och annan fri nation, som nu önskar, at de måtte i rättan tid, då det med mindre svårighet låtit sig giöra, hafva tagit i sina grundlagar försigtigare mått häremot". Meningen synes således vara

[1] *Ad. prot.* 15 sept. 1743 (XIV, sid. 745—746). — En person, som år 1756 blifvit "utnämnd till adelsman" d. v. s. erhållit konungens resolution på adelskap, måste enligt rådets beslut den 29 april 1761 *(Rådsprot.* s. d.) inlämna en särskild ansökan om rätt att få besitta ett säteri, emedan "til riksens ständer den generella frågan blifvit hänskuten, huruvida riket kan tåla en större tilökning af adelsmän eller ej [se nedan], *och han således icke något skjöldebref undfått*". Lagman Paléen, som hade resolution på adelskap, men ej sköldebref, ansågs därför af rådet formellt inkompetent att innehafva förslagsrum till det lediga vicepresidentskapet i Åbo hofrätt, hvars besättande som bekant blef signalen till återuppblossandet af ståndsstriden år 1770. Malmström VI, sid. 192—193. — Om konungen i några fall utdelat sköldebref, då han kanske ej haft rätt därtill, berodde detta på exceptionella förhållanden, som kom konungen att betrakta saken som faktiskt om också ej formellt redan bifallen. *Ad. prot.* 25 okt. 1746 (XV, 135). *Rådsprot.* 11 dec. 1769.

[2] Bifall till introduktion och till konungens resolution voro ännu identiska begrepp, för så vidt den sökande saknade sköldebref.

den, att om de erkändes som adelsmän, hvilkas adelskap R. o. A. aldrig sanktionerat, skulle dessa förr eller senare beredas introduktion på riddarhuset, hvarigenom konungen eller det parti, han understödde, skulle få ett liknande inflytande på adelns sammansättning, som den engelske konungen eller hans regering hade på öfverhuset.[1]

Frågan, huruvida en person gjordes till adelsman genom konungens resolution, adelns bifall till densamma eller genom sköldebrefvet, blef särskildt aktuell genom en händelse under 1755–56 års riksdag. Fredrik I hade nämligen den 16 dec. 1747 (ej 1749, som flera källor felaktigt uppgifva) gifvit kanslirådet Oelreich resolution på adelskap. Denne hade således bort blifva delaktig af det vid 1751—52 års riksdag fattade introduktionsbeslutet. Så hade emellertid ej kommit att ske, och Oelreich önskade därför att introduceras den därpå följande riksdagen. Men Adolf Fredrik, som af naturliga skäl ej var välvilligt stämd mot den, som ansågs vara *En ärlig svensks* egentlige författare, underlät att villfara hans begäran om adelsdiploms utfärdande, hvarför Oelreich anhöll hos adeln om att blifva introducerad, ehuru han saknade sköldebref, "hvilket han tviflade sig kunna ärhålla". Denna fråga gaf anledning till många uttalanden angående den rättsliga effektiviteten af en dylik adelskapsresolution. Rådet förklarade, att i och med det att konungen utan reservationer bifallit en ansökan om adelskap, vore supplikanten gjord till adelsman, hvilken R. o. A. sedan kunde meddela eller förvägra introduktion. Den föredragande statssekreteraren åter ansåg konungens rätt att adla mellan kröningarna vara tvifvelaktig och att det därför vore omtvistligt, huruvida Oelreich kunde anses som adelsman. Riddarhusdeputationen betraktade ej heller

[1] Nehrman, Jus publicum Regni Sviogothici etc. 2:a afdeln. kap. 7 §§ 33 o. 34, Upsala universitetsbibliotek, *N. 1315. En ärlig svensk*, sid. 874–875. Sistnämnda publikation var tydligen mycket angelägen att söka begränsa konungens makt att adla. Som ett uttryck härför kan man betrakta dess tolkning af regeringsformens 44:e §: "Dygd, studier, tapperhet och förfarenhet (sic!)... böra följas åt hos en heder värdig; i annor fall skulle hvar och en dygdig eller lärd eller tapper — och då kunde så snart soldaten som fältherren giöra sig dertil värdig — eller eljest förfaren man i adels-ståndet försättias". Tapperhet definieras som "en besynnerlig drift och hurtighet uti höga och viktige mål, hvilken man altid har tilfälle at visa, åtminstone uti de högre och angelägnare ämbetssysslor; ty så snart man uti något värf och lagligt förehafvande eller uti sin syssla signalerar sig, så kan man ock sägas föra sig tappert och hurtigt up". (Sid. 315—316.)

Sköldebrefven daterades alltid den dag, resolutionen utfärdats, och icke den, på hvilken densamma bifallits af adeln eller ständerna. *Rådsprot.* 10 dec. 1762.

Oelreich som adlad, emedan resolutionen ej utfärdats vid någon kröning, men ansåg nådeakten fullt effektiv i och med R. o. A:s bifall till resolutionen, hvilket deputationen tillstyrkte. I adelns plenum följde diskussionen de vanliga partilinjerna, och utgången var således gifven från början. H. H. Boije yttrade, att ett sköldebref blott vore "målat papper" och att Oelreich hade kungsord att åberopa. Då en talare af motpartiet drog i tvifvelsmål, huruvida konungen haft rätt att adla honom, svarade landtmarskalken, att det väl i regeringsformen stode *några få*, men att man förut bort göra anmärkning häremot, då introduktioner beviljats. Med 481 röster mot 161 beslöt ståndet att bifalla introduktionen. Som det segrande partiet emellertid åberopade ej blott riddarhusdeputationens betänkande, utan äfven 1752 års introduktionsbeslut, i hvilket Oelreich såsom innehafvare af en tydlig, dessförinnan utfärdad resolution förmenades vara inbegripen, kan beslutet likväl icke sägas utgöra ett klart uttalande rörande de kungliga resolutionernas effektivitet. [1]

Var då introduktion på riddarhuset en nödvändig förutsättning för att en med sköldebref begåfvad person utan särskildt tillstånd skulle kunna åtnjuta adelsprivilegier? I det ursprungliga förslaget till riddarhusordning, som bifölls vid riksdagarna 1723 och 1726—27, fastslogs ej blott en adelsmans skyldighet att låta sig immatrikuleras, utan äfven att han dessförinnan ej kunde komma i åtnjutande af de adliga privilegierna. Bifall till en ansökan om adelskap och bifall till introduktion betraktades, som nämndt, såsom oskiljaktiga begrepp, och det senare var helt enkelt formen för det förra. Med dessa bestämmelser åsyftade man tvifvelsutan blott att upprätthålla immatrikuleringens karaktär af obligatorisk, och man tänkte säkerligen härvid ej minst på de många, som erhållit sköldebref under forna regenter, men underlåtit att introducera sig. Som frågor om privilegiers åtnjutande emellertid icke kunde anses falla under endast ett ståndsdomvärjo, blefvo dessa stadganden strukna vid 1731 års riksdag och ersatta med andra straffbestämmelser. Vid 1734 års riksdag upplästes emellertid paragrafen i den åren 1723 och 1726 godkända formen. Flera talare förkla-

[1] *Rådsprot.* 19 nov. o. 12 dec. 1755. Oelreichs mem. jämte riddarhusdeputationens betänkande och handlingar rörande hans sak, *Riddarhusdeputationens handlingar 1755—56* och *prot.* 16 jan. 1756. *Ad. prot.* 11 mars 1756.

rade då, att adeln ej kunde beröfva en ointroducerad adelsman rätten att åtnjuta adliga privilegier, och Karl Vilhelm Cederhielm framhöll, att om privilegiers åtnjutande skulle anses som en följd af rätten till säte och stämma på riddarhuset, skulle detta föranleda många introduktionsansökningar och ett icke önskvärdt förökande af riddarhusätternas antal. Bestämmelserna angående adliga privilegiers beroende af immatrikulering blefvo också strukna, då paragrafen den följande riksdagen blef antagen.[1]

En ärlig svensk förfäktade visserligen (sid. 873 f.) den åsikten, att som grundlagarna blott kände ett slags adelsmän, nämligen sådana, som ägde alla adliga privilegier, inclusive säte och stämma på riddarhuset, kunde en ointroducerad ej anses som adelsman och kunde alltså ej heller äga någon del i adelns privilegier. Uttalandet skedde med anledning af en uppställd fråga, om konungen i förening med de ofrälse ständen ägde att mot adelns vilja besluta om nya sköldebref; det rörde alltså ett ännu rent teoretiskt spörsmål. Det skulle snart öfvergå till ett praktiskt-politiskt. Då skulle röster komma att höjas äfven på riddarhuset till försvar för denna *En ärlig svensks* mening. Men principen, att sköldebref utan introduktion icke medförde adliga privilegiers åtnjutande, blef aldrig godkänd, än mindre tillämpad af riksdag eller regering.[2]

[1] Den projekterade riddarhusordningen Art. 1, § 1. *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27. Ad. prot.* 18 okt. 1723 (III, sid. 292), 9 nov. 1726 (IV, sid. 160), 27 febr. o. 11 mars 1737 (VI, sid. 59 o. 90), 26 o. 28 juni 1734 (VII, sid. 107 o. 114—115), 5 juli 1738 (IX, sid. 162—163).

[2] Se *Svar uti bref til en vän på frågan: Om adelsmän, som ej vunnit introduction på riddarhuset, kunna upföras på förslag till lediga riksråds ämbeten?* (tryckt 1769). — Som exempel må anföras, att en af dem, som med uteslutande af de ofrälse sökandena år 1770 uppfördes på förslaget till vice president i Åbo hofrätt, var J. G. Wallencreutz, som år 1762 varit bland de introduktionsvägrade. *Rådsprot.* 1 maj 1770 jämfördt med förteckningen på dem, för hvilka de ofrälse år 1762 biföllo sköldebrefs gifvande. *Riksdagstidningar* 1760—62, sid. 496. Wallencreutz hette före adlandet Wallberg. Jfr. Liewens diktamen till *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 523).

V.

I nära förbindelse med bestämmelserna om adelskap och introduktion stodo frågorna angående utländska adelsmäns naturalisering och svenska adelsmäns adopterande af ofrälse släktingar. 1720 års regeringsform innehöll inga stadganden härom, ej heller frihetstidens öfriga fundamentallagar, med undantag af ett generellt förbud i 1720 års konungaförsäkran för naturalisering i allmänhet, ett förbud, som dock i Adolf Fredriks och Gustaf III:s konungaförsäkringar modifierades till en tillåtelse för konungen att meddela naturalisation med rådets eller ständernas ja.[1] Den egentliga utgångspunkten för lagstiftningen angående de bägge berörda frågorna är riksens ständers (förut citerade) bref af den 16 okt. 1723.

Af utländska adelsmän, som sökte *naturalisation*, kräfdes enligt detta: bevis på adlig börd, konungens bifall, ägandet af fastighet i Sverige eller dess underlydande provinser[2] och att de sökande vore eller varit i svenska kronans tjänst, "hvarefter de sedermera komma att introduceras och ibland R. o. A. at behörigen immatriculeras". Introduktionen kunde naturligtvis ståndet förvägra, om det så fann skäligt, och denna föregicks därför alltid af en undersökning af den naturaliserades ansökningshandlingar. Det var heller ej ovanligt, att konungens bifall först inhämtades, efter det adeln bifallit introduktionsansökan. Detta meddelades då undantagslöst. De ofrälse stånden hade naturligtvis kunnat pretendera medbestämmanderätt, men de hade föga intresse för dessa frågor och funno sig utan knot i dessa riddarhusets åtgöranden. Antagandet af bestämmelserna i den projekterade riddarhusordningen på riksdagarna 1726—27, 1731, 1734 och 1738—39 betecknade likväl en skärpning af stad-

[1] Jfr. Hildebrand, Svenska regeringsformer 1634—1809 samt konungaförsäkringar 1611—1800, registret, rubriken "naturalisation".

[2] Att egendom måste bestå af fastighet motiverades vid en senare riksdag därmed, att ägandet af löst kapital ej kunde hindra en adelsman, som suttit i sekreta utskottet och fått del af de hemligaste saker, att taga sin förmögenhet med sig och resa ur landet.

gandena i 1723 års riksdagsskrifvelse, så till vida som den naturalisationssökandes fastighet enligt dessa senare föreskrifter måste vara ansenlig och ograverad. I sak blef detta emellertid af föga betydelse, då introduktions- eller riddarhusdeputationen,[1] som hade att granska de sökandes handlingar och undersöka deras bevis på adelskap, i sitt utlåtande tog hänsyn äfven till personliga meriter, som kunde uppväga, hvad som till äfventyrs brast i formell kompetens. Vid 1738 -39 års riksdag uttalade sig adeln också för en sådan tolkning af riddarhusordningens bestämmelser om att den sökande måste kunna åberopa "nyttige tienster" och egendom, att "ifall deputationen finner, at endere af desse omständigheter hafver den öfvervigt, at på den andra eij så noga ses bör, deputationen uti sin berättelse altid kan gifva R. o. A. anledning til limitation härutinnan". En meriterad eller rik utländsk adelsman i svensk tjänst och bosatt i Sverige kunde därför utan svårighet erhålla naturalisation; många begagnade sig också häraf och särskildt sådana, som tillhört adeln i Sveriges förlorade provinser.[2]

År 1747 beslöt adeln att hädanefter ej bevilja introduktion åt de naturaliserade, utan först åt deras barn, för så vidt dessa födts och uppfödts i Sverige och föräldrarna gift sig här; endast de undantogos härifrån, som voro födda i någon förlorad svensk provins och sedan ständigt stått i svensk tjänst. Förslaget emanerade från riddarhusfiskalen, som fann det betänkligt, att konungen enligt 1723 års skrifvelse kunde naturalisera, hur många adelsmän han behagade, blott de ägde gods i Sverige. Beslutet blef

[1] Jfr. ofvan sid. 247, not 2.

[2] 1723 års riksdagsskrifvelse i *Sv. riksdagsakter*, Ser. 2, I, sid. 537. Förslag till riddarhusordning, Art. 1 § 7 i *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1726—27 o. 1734. *Ad. prot.* 9 nov. 1726 (IV, sid. 160), 27 febr. o. 11 mars 1731 (VI, sid. 62—64, 91—92), 26 juni o. 6 juli 1734 (VII, sid. 107, 136—137). Riddarhusordnings-deputationens prot. 24 sept. 1734 o. Abrahamssons mem. af s. d. (bland *Handlingar ang. riddarhusordningen* 1734). *Ad. prot.* 31 maj o. 5 juli 1738 (IX, sid. 61—66, 163—165), 7 april 1739 (XI, sid. 320 f.) o. riddarhusdeputationens s. d. uppl. mem. (XI, bil., sid. 65 f.), 22 aug. 1741 (XII, sid. 770), 15 nov. o. 19 dec. 1746 (XV, sid. 204, 314—315), 27 maj o. 2 juni 1746 (XVI, sid. 111—112, 132—133). *Riddarhusdeputationens prot.* 16 febr. 1747. Om förbudet mot grefvars och friherrars naturalisation i sina resp. stånd är förut taladt.

Utländska, i Sverige bosatta adelsmän, kommo i fråga om mantalspenningars utgörande i åtnjutande af adliga förmåner. Detta gällde dock ej svenska undersåtar, som förskaffat sig utländska potentaters adelsbref. *Rådsprot.* 24 nov. 1732 o. 3 nov. 1763. *Inr. Registratur* s. d.

emellertid ej iakttaget. *Ad. prot.* 16 dec. 1747 (XVII, sid. 409, 413), 26 okt., 23 nov. 1751 (XVIII, sid. 146—147, 219). Stiernman, Adelsmatrikel.

Adoptioner af ofrälse eller utländska släktingar hade varit ytterst vanliga på storhetstidens riddarhus: bröder fingo adelskap under sin adlade broders nummer, en måg under sin svärfaders o. s. v. Till denna nobiliseringskategori kan äfven räknas flera bröders adlande på en gång under gemensamt nummer och sköldebref, hvilket ej sällan förekom. Adoptionerna torde, som Fahlbeck uttryckt det, betraktats som "en genväg att uppnå adelskapet" och väl äfven som ett medel att erhålla en högre plats på riddarhuset och i adelns processioner. Det är betecknande, att introduktionsdeputationen vid 1720 års riksdag ansåg sig behöfva förfråga sig hos R. o. A., om någon finge upptaga sin aflidne svärfaders namn och åtnjuta hans säte på riddarhuset och nummer i matrikeln; svaret blef emellertid, att detta strede mot riddarhusordningen och ej kunde tillåtas. I ständernas bref af den 16 okt. 1723 föreskrefs det, att dylika suppliker i alla afseenden skulle behandlas som vanliga ansökningar om adelskap. Emellertid kunde man ej därigenom förhindra, att äfven andra hänsyn än de vid adlande vanliga kommo att spela en roll. En särskildt viktig omständighet var naturligtvis den persons inflytande i adelsståndet, på hvars nummer den sökande hoppades vinna introduktion, och då en adoption icke förökade de introducerade ätternas antal, gaf mången adelsman lättare sitt bifall till en sådan anhållan, än där det rörde sig om kreerandet af en ny ätt. Adoptionsansökningarna blefvo därför rätt talrika. Då de därjämte ofta ställdes direkt till riddarhuset, såg sig ståndet föranlåtet att i en skrifvelse till K. M:t den 9 april 1739 framhålla, att de adoptionssökande först måste vända sig till konungen, som därvid hade att förfara i öfverensstämmelse med ständernas bref af den 16 okt. 1723. Att man emellertid likväl öfver hufvud tolererade adoptionssystemet, torde ej minst berott på den omständigheten, hvilken också Wulfvenstierna vid 1740—41 års riksdag framhäfde som skäl för dess bibehållande, att om en adelsman ingick ett rikt ofrälse gifte, man icke borde beröfva honom möjligheten att adoptera sin styfson eller

någon annan nära anhörig, på det att egendomen måtte förblifva inom ståndet. År 1743 beslöt emellertid adeln att för framtiden förbjuda alla slags adoptioner: i intet adelsbref skulle få inbegripas mer än en person. Men beslutet utsattes för angrepp redan den följande riksdagen och upphörde den därpå följande att tillämpas. Först vid riksdagen 1760—62 skulle denna fråga i likhet med de öfriga adelskap och introduktion angående komma i ett helt nytt läge.[1]

VI.

I oskiljaktigt samband med dessa stadganden om adelskaps utdelande stodo bestämmelserna rörande villkoren och formerna för de adlades introduktion. Redan i 1626 års riddarhusordning §§ 7 och 8 hade inskrifning i R. o. A:s matrikel påbjudits som en hela Sveriges och Finlands adel åliggande skyldighet och som ett villkor för ernående af rösträtt på riddarhuset. I motsats till frihetstidens introduktionsstadganden tjänade dessa bestämmelser aldrig några adliga exklusivitetsintressen och kunde knappast göra det. Adeln klagade tvärtom flera gånger under 1600-talet öfver att mången, som erhållit adliga privilegier och sköldebref, underlät att infinna sig på riddarhuset för att immatrikuleras och dymedelst undandrog sig att komma till riksdagar och att deltaga i ståndets kontributioner. År 1696 utkom också en kunglig förordning, som stipulerade vite för underlåtenhet att fullgöra denna skyldighet.

I ett vid 1652 års riksdag uppsatt betänkande, afsedt att af riddarhusdirektörerna meddelas rådet, heter det: "Sedan efter många ähre adlade och icke en gång præsentera sigh här på riddarhuset eller begära immatriculeras, [frågas] om the då skole slippa uthan besvär och icke något contribuera till cronan och ridderhuset, hälst the, som gods hafva i landet. Och om skönt the inga gods hade, så ähre the likväl elliest benificerade ju så högt som andre. Och ty synes æqviteten lijkmätigt, at den, som

[1] *Ad. prot.* 6 juli 1720 (I:2, sid. 250), 22 okt. 1723 (III, sid. 311), 9 o. 10 april 1739 (XI, sid. 327—332, 339), 9 dec. 1740 (XII, 8—9), 15 sept. 1743 (XIV, sid. 747—749), 15, 25 o. 30 okt. (XV, sid. 110—111, 132 f., 156 f.), 5 aug. 1747 (XVII, sid. 317 f.). Fahlbeck, anf. arb. I, sid. 103, 465. Stiernmans o. Rehbinders adelsmatriklar. Skrifvelsen af den 9 april 1739 upplästes i rådet 8 maj s. å. (*Rådsprot.* s. d.). Den återfinnes ej bland *Riksens ständers bref*, ehuru den där upptages i registret; i afskrift finnes den emellertid bland *Framställningar till K. M:t rör. adeln*, Riksarkivet.

hafver benificium af cronan och sorterar under thetta rijket, han ock sustinerar onus hvar efter sin qvota.“ [1]

Däremot gjorde adeln under 1600-talet ej sällan svårigheter vid enskilda adelsmäns introduktion. Det gällde ej blott sådana, hvilkas rykte icke var klanderfritt [2] och mot hvilka ståndet således kunde åberopa konungens löfte att hålla riddarhuset rent och obefläckadt. Vanligtvis var orsaken en annan. Redan vid 1630 års riksdag hade adeln nämligen bestämt, att hvarje nyadlad skulle betala en afgift af 10 riksdaler till riddarhussekreteraren, och då ståndet 8 år senare åtog sig att kontribuera till riddarhusbyggnadens uppförande, beslöts att äfven hvarje nyadlad skulle efter råd och lägenhet bidraga därtill. Den, som vägrade detta eller ville gifva mindre än skäligt, skulle enligt Axel Oxenstiernas mening väl fortfarande få anses som adelsman, “men vare uthur ridderhuset“. Därmed var en praxis inaugurerad, att den, som skulle introduceras, måste teckna ett belopp till riddarhuskassan, innan han fick tillträde till riddarhuset. Summans storlek blef ej sällan föremål för meningsskiljaktigheter mellan den introduktionssökande och adeln och var ofta resultatet af långa underhandlingar och nog så starka påtryckningar på den förre. Alltifrån 1668 plägade adeln tillsätta ett särskildt utskott att granska sköldebrefven, — frihetstidens introduktionsdeputation —, och här försiggingo de egentliga underhandlingarna om beloppets storlek; dock var naturligtvis ståndets plenum sista instans, som äfven ägde att dispensera fattiga introduktionssökande från all afgift. Lagligen hade väl adeln knappast kunnat förvägra någon inträde på riddarhuset för vägran att gifva nog hög introduktionsafgift: denna hade ju karaktären af en “förähring“, och utskottet skulle ej “tvinga“ den introduktionssökande

[1] *Ad. prot.* 1650 (IV, sid. 522) o. 1652 (V : 1, sid. 145). 5 aug. 1668 (X, 298—299). Adelns besvär 1680, punkt 24 (*Ad. prot.* XIII, sid. 270 f.) och resol. därpå i Stiernman, II, sid. 1847. — Den kgl. förordningen af 21 febr. 1696 är tryckt s. å.

[2] Se t. ex. diskussionen om Keman-Lillienhielms introduktion 13 juni 1654 (V : 1, sid. 251—254). Axel Oxenstierna gaf då adeln en skrapa för dess försök att förvägra introduktionen och framförde konungens misshag: “Jagh är fuller af den meningh“, yttrade han bl. a., “att een ehrlig karl må komma inn på vårt ridderhuus, fast han inthet är född dijt inn: våre förfäder hafve ock på samme sätt måst begynna“.

eller "taxera" honom, utan "persvadera". Frågan sattes heller aldrig så på sin spets. Efter enväldets införande kunde det ej heller betviflas, att man ej kunde förvägra den introduktion, som konungen benådat med adelskap, och detta uttalades också af landtmarskalken vid 1693 års riksdag.[1]

Axel Oxenstiernas citerade uttalande hvilar tydligen på den förutsättningen, att den, som icke efter förmåga velat deltaga i omkostnaderna för riddarhusets uppbyggande, ej heller vore delaktig däri och därför kunde förvägras inträde. Detta gällde äfven redan introducerad adelsman, som ej fullgjort sina löften: deras vapen borde kastas ut genom fönstret, menade han, och de själfva visas på dörren. Man torde i dessa yrkanden icke kunna se blotta lynnesutbrott, då de återgå i hans yttranden både vid 1638, 1652 och 1654 års riksdagar. Vid sistnämnda tillfälle var det, han förklarade, att äfven en introduktionsvägrad kunde vara adelsman; 1638 hade han velat beröfva de tredskande deras sköldebref, tills de fogat sig. I formell öfverensstämmelse med riddarhusordningens föreskrifter stodo dessa yrkanden gifvetvis icke.

Bestämmelserna om formerna och villkoren för de nyadlades introduktion hade alltid ansetts som en riddarhusets inre angelägenhet, hvari de andra stånden saknade medbestämmanderätt. Därför ansåg man också under frihetstiden, att platsen för dessa stadganden ej var i regeringsformen, utan i riddarhusordningen. De olika förslagen till en sådan, hvilka mer eller mindre fullständigt behandlades vid riksdagarna 1723—1738, innehöllo också vissa bestämmelser härom, som visserligen aldrig inrycktes i 1762 års riddarhusordning, men som, frånsedt smärre tillfälliga afvikelser,

[1] *Ad. prot.* 14 o. 20 maj 1630 (I, sid. 136 o. 143), 27 febr. 1638 samt rådets o. adelns beslut angående riddarhusbyggningen s. å. (II, sid. 310, 311 o. 361), 21 jan. 1640 (III sid. 11), 13, 18, 20, 22 o. 26 mars 1647 o. 8 mars 1649 (IV, sid. 74, 76—78, 80, 87 o. 206), 17 dec. 1652, 13, 14 o. 20 juni 1654 (V: 1, sid. 83—84, 248—249, 256, 269—270), 19 juni 1655 (V : 2, sid. 182), 24 nov. 1660 (VIII, sid. 148), 9 juni, 27 o. 31 aug. o. 9, 14 o. 24 sept. 1668 (X, sid. 4, 362—365, 368, 394, 424, 454), 23 o. 25 sept. 1675 o. 28 febr. 1678 (XII, sid. 122—127, 139, 310), 29 okt. 1680 (XIII, sid. 65—66), 5 o. 6 okt. 1682 (XIV, sid. 2, 4), 14 sept., 4 och 8 nov. 1686 samt utskottets till riddarhussakernas öfverseende betänkande s. å. och 1689 (XV, sid. 7—9, 89, 99, 250, 253, 424), 18 nov. 1693 och 8 nov. 1697 (XVI, sid. 28 o. 199). Utskottets öfver sköldebrefvens prot. och specifikationerna öfver introduktionssummorna i *Ad. prot.* XV, sid. 119 f., 362 f., XVI, sid. 66 f., 267 f. Dessa belägg torde vara de mest bevisande och typiska. Af introduktionspengarna skulle riddarhussekreteraren alltjämt erhålla 10 riksdaler. *Ad. prot.* 30 juli 1664 (IX, sid. 180), 24 sept. 1675 (XII, sid. 133).

representerade och åberopades som under frihetstiden allmänt godtagen praxis.[1]

Immatrikulering var alltjämt, som redan nämnts, ett oeftergifligt villkor för säte och stämma på riddarhuset. Den, som blifvit adlad, men ej ännu introducerad, hade att vid närmast följande riksdag anmäla sig till introduktion, i och för granskning inlämna sina papper till introduktionsdeputationen och därpå erlägga den introduktionsafgift, som de deputerade eller, om så nödigt pröfvades, R. o. A. kunde "finna efter hans villkor och egenskap vara lämpad". Redan 1720 hade adeln gjort denna summas erläggande till ett oeftergifligt villkor för inträde i riddarhuset. Själfva introduktionen försiggick "på vanligit sätt": introducendi hämtades af några deputerade, som ledsagade dem in i salen, där de hälsades välkomna af landtmarskalken, hvarpå en af dem svarade å de nyintagnas vägnar.[2]

Vid 1726 års riksdag bestämdes introduktionsafgiften till en summa af minst 300 d. s. m. för adelsmän, 600 för friherrar och 1,000 för grefvar. Dessa summor hade således karaktären af ordinarie introduktionsafgifter, utöfver hvilka rika introducendi dock måste gifva gåfvor efter råd och lägenhet. Vid riksdagen 1746—47 beslöts "at om någon af de sökande ej skulle vilja affinna sig med frivillig gåfva til riddarhuset, utan söka utdraga tiden med capitulation derom, bör deputation förelägga densamma en viss termin at utlåta sig, om han eljest vil niuta någon introduction". För dem, som ej hade särskildt stora meriter eller mäktiga gynnare på riddarhuset, blef således själfva introduktionen rätt dyrbar. Därtill kom chartæ sigillatæ afgift för sköldebrefvet, eller, som den till följd af det syftemål, den tjänade, ursprungligen benämndes: afgiften till Vadstena krigsmanshus; enligt en kunglig

[1] Se t. ex. *Ad. Prot.* 9 dec. 1740 (XII, sid. 7) o. 23 nov. 1751 (XVIII, sid. 219).

[2] *Ad. prot.* 6 juli 1720 (I: 2, sid. 250) o. 15 sept. 1743 (XIV, sid. 740—741). Se föredragna förslagen till riddarhusordning (bland *Handlingar ang. riddarhusordningen 1726—27* o. *1734*), Art. 1 samt Art. 2 § 2. *Ad. prot.* 18 okt. 1723 (III, sid. 292), 9 nov. 1726 (IV, sid. 160, 162), 27 febr. o. 11 mars 1731 (VI, sid. 59—62, 90—93), 26 juni, 6 o. 20 juli 1734 (VII, sid. 107, 114—115, 185), 5 o. 12 juli 1738 (IX, sid. 162—166, 184). Vissa frågor rörande grefvarnes o. friherrarnes introduktion ha redan behandlats. En föreslagen bestämmelse om R. o. A:s rätt att dispensera meriterad och obemedlad adelsman från introduktionsafgift ströks visserligen 6 juli 1734, men fortfor de facto att gälla. Om bestämmelserna ang. introduktioners företagande vid slutet af hvarje riksdag, se nedan.

förordning af den 14 jan. 1748 erlades för sköldebref till adligt stånd 100 d. s. m., till friherrligt stånd 200 och till grefvestånd 400 d. s. m. utom den vanliga s. k. chartæ sigillatæ recognitionen.[1]

VII.

Då adeln diskuterade frågor rörande introduktion och de därmed sammanhängande angående kungliga resolutioner och remisser samt enskildas förslag om rekommendationer till adelskap, gjorde sig ungefär samma hänsyn gällande, som ledde konungen vid adelskaps utdelande. Med ängslig noggrannhet sökte de olika grupperna bevaka sina intressen mot hvarandra. I öfverensstämmelse med tidehvarfvets uppfattning af ämbete och privilegier uppträdde alltid en mängd personer med anspråk på att blifva ihågkomna, då adelskapen utskiftades, och det gällde därför att skaffa sig gynnare ej blott i konungens omgifning, utan äfven på riddarhuset. Här kände sig först och främst den militära och civila byråkratien företräda skilda intressen, hvilkas representanter väl i allmänhet betraktade hvarandras sträfvanden som fullt tillbörliga, men ansågo sig böra förhindra motparten att taga för sig allt för mycket.[2] Som förut nämnts

[1] *Ad. prot.* 9 aug. 1727 (V, sid. 535), 15 okt. 1746 (XV, sid. 113). Modée, IV, sid. 2509. Enligt Stuart och Rystedt, Handbok öfver statsverkets medelförvaltning, I, sid. 324—325, fastställdes genom en kunglig förordning 31 dec. 1689, att en afgift till Vadstena krigsmanshus af 300, 150 och 40 d. s. m. skulle erläggas vid ernående af resp. greflig, friherrlig och adlig värdighet. Detta hade emellertid stadgats redan genom en *kunglig förordning af 30 mars 1675*, som trycktes 13 dec. 1677 och tillerkändes retroaktiv verkan intill dagen för konungens tronbestigning (18 dec. 1672). Bevis på att denna afgift betalats skulle företes vid immatrikuleringen enligt K. M:ts bref till riddarhusdirektörerna vid början af 1693 års riksdag. (*Ad. prot.* 2 o. 6 nov. 1693 (XVI, sid. 5, 13, 59 o. 187.)

[2] Kapten Börje Skeckta föreslog visserligen vid 1746—47 års riksdag, att man skulle anhålla hos konungen, det hädanefter ingen skulle benådas med adligt stånd, "som icke efter gamla svenska viset, förtiänt den hedern med värjan i hand". Han vann dock intet understöd. Möjligen innebar hans förslag blott en demonstration mot det otillbörliga favoriserandet af civila element, som konungen nyss låtit komma sig till last vid utdelandet af adliga värdigheter. *Ad. prot.* 19 dec. 1746 (XV, sid. 315). Ett liknande yttrande fälldes 1756 af kapten Joh. L. Hammarhielm: Förr hade fordrats merit för adelskap; nu funnes många sätt. Man borde låta det förtjänas med blodig skjorta. *Ad. prot.* 28 sept. 1756.

uppträdde äfven inom dessa hufvudgrenar af förvaltningen olika grupper med sina speciella anspråk. Kunde t. ex. flottans officerare icke pretendera samma rättigheter som arméens? Hade väl konungen eller riddarhuset fog att favorisera justitiestatens medlemmar mer än ämbetsmännen i de öfriga centrala verken, eller hvarför skulle man vara mera nådig mot hofrätten i Stockholm än den i Jönköping eller Åbo?[1] Ja, det synes, som om de inflytelserika medlemmarna af dessa grupper rent af känt sig förpliktade att på riddarhuset befordra sina ofrälse kollegers intressen i slika frågor.

Så yttrade Fersen vid slutet af riksdagen 1734: "Min skyldighet som præsident är at tala för åtskillige meriterade män i Svea hof-rätt; fördenskull anhåller hos R. o. A. jag aldra hörsammast, at om nu eller vid en annan riksdag några adelsmän intagas, sådane välförtiente män eij måge förbigås eller förglömmas, hvilcka jag finner mig förplicktad til Högl. R. o. A:ns gunst och ynnest på det bästa at recommendera". Lilliestierna, som var assessor i Åbo hofrätt, begärde då genast ordet och tournerade: "Denna recommendation är högst skiählig och billig och bör en chef, som visar en sådan rättvis omsorg, af hela sin corps vördas och berömmas. Jag skulle för min del eij eller hafva betänckande at hos R. o. A. ödmiukast anhålla, det uppå en så skiählig begiäran måtte giöras behörig reflexion, men som jemväl i de öfriga hofrätter och collegier finnas män, som til en lika förmohn giordt sig förtiente, riksdagen nu är sluten och vij som et stånd allena eij härutinnan kunnat taga någon resolution, så tyckes mig, at vij för denna gången eij kunna röra vid denna saken".[2]

Typiska äro äfven yttranden som öfverste Didrons: "Här nämnes tvänne civil-betjente, som äga godt beröm af alle; om det skall bifallas, så vil ock jag nämna tvänne hurtige och brafve officerare", eller major Falkengrens: "Om R. o. A. behaga giöra en välförtient landt-officerare någon grace, så utbeder jag detsamma för en braf och uti siöväsendet mycket kundskap ägande siö-officerare, nemligen hr. equipagemästaren Rajalin. . . ."

[1] Då hofrättsassessor Walléen från Åbo år 1743 sökte adelskap, åberopade han ej blott sina meriter, utan äfven den omständigheten, att ganska få ifrån Finland och allenast 5 af hela justitiestaten alltsedan 1718 blifvit upphöjda i adligt stånd, hvarför hans adlande skulle glädja hans "landsmän". Ansökan finnes i *Allegater till pleniprot.* 1742—43, Riksarkivet.

[2] *Ad. prot.* 16 dec. 1734 (VIII, sid. 532—533), 9 april 1739 (XI, sid. 329) 22 aug. 1741 (XII, sid. 768) 15 sept. 1743 (XIV, sid. 744), 12 dec. 1747 (XVII, sid. 376—377) och ofvan sid. 246.

Visserligen föreskrefs det i den projekterade riddarhusordningen, Art. 1 § 5, hvilken bifallits hvarje gång förslaget föredragits på riddarhuset, att introduktion blott finge äga rum vid slutet af riksdagen, och visserligen uttalades gång på gång förkastelsedomar öfver att icke introduktionsfrågorna behandlades i ett sammanhang i stället för "styckevis"; dessa stadganden och protester förmådde dock föga mot de introduktionssökandes vänskaps- och släktförbindelser, som ständigt gåfvo anledning till rekommendationer och diskuterande af de sökandes meriter. Att bevilja introduktion åt några få af dem midt under pågående riksdag, innebar ju en viss gradering af meriterna, hvilket gaf anledning till långa och småaktiga meningsutbyten och — naturligtvis — till nya förslag. Typiskt för dessa debatter är ett yttrande som detta: "Hr. Giös utlät sig, at om det skulle komma an på at recommendera välförtient folck, så torde hvar och en af R. o. A. med skiäl kunna tala för någon dess vän. Det vore altså bäst, at riddarhus-deputation ingifver berättelse om alla på en gång, så visas ingen prædilection och all jalousie undvikes. Hr. Giös kunde annars, om det vore tillåtit at personalisera, med heder nämna hr öfversten Fock och hr öfverste-lieutenant Zöge såsom begge förut af adelige familler och i öfrigit ägande mycken förtienst". Om denna adelns lust att "personalisera" vid nobiliserings- och introduktionsfrågors afgörande gällde också detsamma, som Tessin en gång yttrat om "personelle debatter in plenis angående avancementer och meriter", nämligen att de "altid gifva starke och obehagelige rörelser", och landtmarskalken yttrade vid ett tillfälle, "at om R. o. A. skulle fullfölja med längre raisonemens om hvars och ens meriter, vore det ingen agrement hvarken för öfverheten eller dem, som begiära komma in". Missbruket, ständigt klandradt, kunde dock ej utrotas. De upprepade uppmaningar att åtminstone ej genom "personaliserandet" kränka konungens rätt att allena utdela adelskap klingade merendels ohörda. Att härvid, och i synnerhet vid frågan om huruvida introduktioner öfver hufvud skulle beviljas vid riksdagen ifråga, äfven hänsynen till vederbörandes politiska åskådning ofta spelat en

väsentlig roll är högst sannolikt. Så lära t. ex. debatterna om huruvida någon introduktion skulle beviljas vid 1734 års riksdag faktiskt hafva gällt hela partiställningen på riddarhuset, i det att konungen före riksdagen förmåtts att meddela försäkringar om adelskap åt en mängd af Gyllenborgs anhängare, som varit nog talrika att i förening med de redan introducerade kasta om pluraliteten i adelns plena.[1]

Att med ledning af adelsprotokollen konstatera när eller i hvad mån de partipolitiska synpunkterna spelat in vid dessa frågors behandling låter sig knappast göras i något fall: månget under debatterna fälldt yttrande kan tydas som en bekräftelse på att partipolitiken härvid haft betydelse, men behöfver ej nödvändigt göra det. Att den emellertid varit en faktor af rang kan näppeligen betviflas. Före riksdagens formella öppnande på rikssalen 1746 påpekade landtmarskalken, att åtskilliga adelsmän, till hvilkas upphöjande ståndet styrkt konungen vid föregående riksdag, nu anhölle om introduktion, och att riddarhusordningen visserligen förbjöde introduktion utom vid riksdagens slut, men att man både 1726 och 1731 beviljat de nya adelsmännen sådan, före det att riksdagen öppnats på rikssalen. Fabian Wrede förklarade då, att han visserligen ej ville motsätta sig "de herrars introduction, som igenom skickelighet och förtienst hafva giordt sig värdige at blifva medlemmar af Högl. R. o. A. Men som någon svårighet torde giöras för den orsaken skull, at man å ömse sidor torde tro, at hvar och en kunde nu, lika som i förra tider skiedt, vilja samla sin till sig, så kunde de tagas in med det förbehåld, at de intet sättias i activite förr än om 3 veckor, då alla deputationer

[1] *Sagubrott af 1734 års riksdag*, Kungliga biblioteket, fol. 115—116. *Ad. prot.* 23 maj 1720 (I:2, sid. 172), 30 jan. o. 8 mars 1723 (II, sid. 44, 125), 10 sept. o. 10 dec. 1726 (IV, sid. 13, 235—236), 5 aug. 1727 (V, sid. 510), 19 o. 22 juni 1731 (VI, sid. 536—539, 558), 21 maj o. 14 o. 16 dec. 1734 (VII, sid. 10—12, VIII, sid. 526 f.), 20 o. 31 maj o. 20 juni 1738 (IX, sid. 24, 61 f., 115—116), 2, 7 o. 9 april 1739 (XI, sid. 266, 320 f.), 9 dec. 1740, 2 april o. 22 aug. 1741 (XII, sid. 7—9, 235—236, 763 f.), 30 aug. 1742 (XIII, sid. 41—42), 13, 15 o. 16 sept. 1743 (XIV, sid. 730 f.), 25 okt. o. 3, 6 o. 19 dec. 1746 (XV, sid. 131 f., 156 f., 313 f.), 16 dec. 1747 (XVII, sid. 414), 26 okt. 1751 o. 8 juni 1752 (XVIII, 147—148, 320 f.), 23 o. 25 okt. 1756. — I en diktamen till *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 521), gjorde Adam Fredenstierna gällande, att alla de af konungen eller hans företrädare med sköldebref benådade utan undantag borde erbjudas introduktion, ty konungen vore "then sanskylldige belönaren af theras för öfverhet och fäderneslandet å daga lagde trogne och märkelige gierningar. Häraf följer, at jag icke bör efter mitt tycke afmäta en annan mans egenskaper och värdigheter, skiönt man än kunde af förre tiders handlingar visa, thet några lods skickeligheter blifvit en eller annan gång med en centners heder ihogkomne".

äro utnämde". Henning Gyllenborg ansåg, att Wredes reflexion hade "sin goda grund", men föreslog, att man i stället skulle uppskjuta all introduktion tills vidare. Så kom äfven att ske: introduktionen ägde rum först sex veckor senare. *Ad. prot.* 25 sept. o. 8 nov. 1746 (XV, sid. 17 o. 163—164).

Ett förslag, som, därest det ej förkastats, otvifvelaktigt i än högre grad skulle bidragit till att gifva de personliga och partipolitiska hänsynen fritt spelrum vid dessa frågors behandling, framställdes i samband med förslagen om en ny riddarhusordning vid 1731 års riksdag. Flera talare ville nämligen tillerkänna adeln rätt att examinera den adelskapssökandes meriter, innan konungen utfärdade sköldebrefvet, och en af dem, Karl Gustaf Tessin, ansåg, att en sådan först borde anmäla sig hos R. o. A., som skulle hafva att, om så befanns skäligt, lämna honom en underdånig föreskrift till K. M:t. *Ad. prot.* 27 febr. 1731 (VI, sid. 59—62).

Ett stort afseende fästes äfven vid den sökandes förmögenhet. Genom att introducera rika personer riktades ju riddarhuskassan genom de summor, dessa utfäste sig att betala, därest deras anhållan beviljades, och ägde de därtill frälsejord, blef också denna genom ägarnes adlande åter dragen inom ståndet. Vid 1742—43 års riksdag, då riddarhusdeputationen för första gången fick en instruktion, bestämdes, att endast de skulle anmälas till introduktion, "som igenom tilräcklige förtjenster giordt sig värdige til adeligit stånd och äga ansenlige fastigheter innom riket", och den tolkningen förfäktades vid instruktionens antagande, att af personer, tillhörande den senare kategorien, ej kräfdes "synnerlige meriter"; att det ursprungliga förslagets: meriter *eller* ansenlig egendom ändrats till meriter *och* egendom betydde således föga i sak.[1] Då adeln vidare vid samma riksdag befullmäktigade konungen att kreera 20 nya adelsmän, inskränktes hans val genom ståndets beslut till dem, som ägde fastighet inom riket,[2] och följande riksdag ålades riddarhusdeputationen att vid bestämmandet af introduktionsafgifternas storlek följa den regeln, att låta hvad som kunde brista i fråga om meriter "uppfyllas" af penningar, något som adeln redan föreskrifvit introduktionsdeputationen

[1] *Ad. prot.* 6 nov. 1742 (XIII, sid. 249—251).

[2] *Ad. prot.* 15 o. 16 sept. 1743 (XIV, sid. 746, 753).

vid 1720 års riksdag och som stod i öfverensstämmelse med hvad som alltid praktiserats vid adelskaps ernående.

"Står edert ridderhuus så yppet för hvar man?
Har du ducate pung, du vähl inkomma kan",

hette det redan i en adelsfientlig vers från tiden före den stora reduktionen.[1]

Deputationen skulle ej blott tillse, huruvida de nya adelsmännen "til fullo erlagt the vanlige afgifter och introductions penningar til riddarhuset, utan ock huruvida hvar och en af them fullgiordt theras vid förra riksdagar giorde löften af en frivillig gåfva til riddarhuset utom the ordinarie introductions penningar, hvilka förbindelser til alla delar böra efterkommas, innan någon introduction beviljas. Skulle thet ock befinnas, at någon blifvit med skiöldebref benådad, som icke utfäst någon sådan frivillig gåfva til riddarhuset, men likväl i anseende til them, som sådan utfäst, äfven synes böra i proportion bidraga til inkomsternas förökande vid riddarhuset, så har deputation at derom giöra vederbörande tienlige föreställningar samt i öfrigt at utnämna, hvad hvar och en i proportion af thes tilstånd och förmögenhet til riddarhuset således skulle komma at erlägga, så at hvad i en eller annans meriter kan brista, det då i stället får upfyllas med penningar och åter andra, som äro mera meriterade, slippa med ringare afgift, hvilket vid anmälandet til introduction hos R. o. A. då tillika uppgifves". Riddarhusdeputationens instruktion § 1 (bland *Riddarhusdeputationens handlingar 1746—47*).

Naturligtvis höjdes på riddarhuset vid olika tillfällen upprepade gensagor mot ett sådant hänsynstagande till förmögenhetsvillkoren. Börje Filip Skeckta förklarade t. ex., "det han ej utan grämelse kunde höra, det man med penningar skulle meritera rum på et ställe, hvarest [af] så många minningsmärken på alla sidor ses, hur förfäderne med mandom och trogna tienster giort sig af den hedern värdige", Joh. L. Hammarhielm yttrade med hänsyn till de praktiserade introduktionsprinciperna, att det vore bättre att

[1] "Samtahl emellan 2:e persohner", afskrift i Upsala universitets bibliotek, *N. 239*. Fryxell (XVI, sid. 134 f.) har under titeln "Samtal mellan en utländsk dansk man och en upprigtig svensk" citerat samma vers, ehuru ej ofvannämnda versrader. Jfr. Magalottis uttalande, ofvan sid. 58 och bestämmelserna ang. naturalisation och adoption, ofvan sid. 253—255. *Ad. prot.* 6 juli 1720 (I: 2, sid. 250—251). Riddarhusdeputationens instruktion § 1 (bland *Riddarhusdeputationens handlingar 1746 - 47)* och diskussionen om denna (*Ad. prot.* 18 okt. 1746, XV, sid. 114 f.).

vara med värdigt folk i en träkoja än med andra i palats, och Karl Gustaf Boije utropade harmset: "Mången lumpen hund kan per fas et nefas sammanskrapa ansenlige egodelar". De kunde dock ej förhindra, hvad som för mången blott tedde sig som ett tillbörligt medel till att befordra ståndets styrka. Men då adeln ej blott hade att afgöra introduktionsfrågor, utan äfven vid behandlingen af de kungliga resolutionerna och remisserna rörande sökta adelskap utöfvade ett stort inflytande vid de adliga värdigheternas utdelande, voro faktiskt, ehuru ej formellt, regeringsformens ord om "dygd, studier, tapperhet och erfarenhet" kompletterade med en föreskrift om ännu ett slags meriter, hvilka, i synnerhet i förening med andra, banade vägen till adligt stånd, nämligen rikedom.[1]

VIII.

Man kunde dock icke värja sig för det intrycket, att ståndets exklusivitetsvilja, hvilken tagit sig många betecknande uttryck vid introduktions- och nobiliseringsfrågors behandling, innebar en fara för ståndet självt och en orättvisa mot förtjänta ofrälse. Denna fara blef så mycket större, som ståndet till följd af de många privata och partipolitiska inflytelserna vid dylika frågors behandling ingalunda kunde sägas i allmänhet hafva ratat de värdiga för de värdigare och därigenom höjt riddarhusets sociala och intellektuella nivå och förskaffat det ökad prestige. Hade adeln, såsom Karl Gustaf Cronhjort föreslog vid ett tillfälle under 1742—43 års riksdag, antagit vissa normer för urval bland mängden af ansökningar, hade förhållandet sannolikt dock blifvit det samma och undantagen så många, att de ej bekräftat, utan upphäft regeln. "Det är bekant", yttrade Karl Otto

[1] *Ad. prot.* 14 o. 16 dec. 1734 (VIII, sid. 326, 530—531), 7 april 1739 (XI, sid. 320), 6 nov. 1742 (XIII, sid. 249—251), 13 o. 15 sept. 1743 (XIV, sid. 730, 734—735, 742), 18, 25, 30 okt. o. 15 nov. 1746 (XV, sid. 114—115, 134, 159, 204), 5 aug. 1747 (XVI, sid. 319), 26 okt. 1751 o. 8 juni 1752 (XVIII, sid. 147, 326), 28 sept. o. 26 okt. 1756. *Handl. rör. Skand. Hist.*: XXXIV, sid. 420.

Lagercrantz vid samma tillfälle, "at R. o. A. redan ådragit sig mycken jalousie. Skulle vi nu neka välförtiänte män at komma in på vårt riddarhus, torde densamma ännu mera ökas, och jag tör säija, at detta varit roten dertil. At utstaka rätta vägen, hvarigenom man bör vinna adelskap, vil mycken konst dertil, och skulle för oss blifva svårt at nu utsätta eller fastställa härom några flera reglor, än dem vi redan förut i regeringsformen hafva, ty hvar och en skulle härom döma, eftersom han vore inclinerad. Men hvarken vänskap eller egendom bör här gialla, utan igenom snille, vett och mandom bör en sådan hedersförmån förvärfvas, och vore alt för hårdt om den, som sådant förtiänt, skulle derifrån utestängas. Saken förtiänar eftertanke, och Högl. R. o. A. tillåter mig at erindra, det vår regering består af 4 stånd, som hafva med hvarandra stridande interesse. En sund politique fordrar derföre, at vi taga in män af förstånd, vett och förtienst, til at derigenom förstärka vårt stånd och behålla det anseende, som R. o. A. billigt bör äga. Här finnes nu en hoper kiäkt och bra folk i riket, som intet på något sätt få äga del med i regeringen; här sittia åtskillige kloke och välförtiänte män i collegierne, som med svett och träldom brakt sig up til högsta hedersställen, äga derjemte ansenlig egendom och fastigheter i riket, men måste se sig utestängde ifrån alla rådslagen, sittia som ziffror och intet få vara domare med hvarken om krig eller fred. Sådant kan ju intet annat än på det högsta förtryta dem och vara skadeligt både för oss och riket".[1]

Men därtill kom ännu en hänsyn, som icke kunde negligeras vid riddarhusets afgörande af dessa ärenden. Konungens vid olika riksdag tillerkända rätt att adla ett fixeradt antal ofrälse hade ju närmast karaktären af en tolkning af regeringsformens föreskrifter, hvilken alltså tillkom riksens ständer, men ej adeln ensam att bekräfta. Vid riksdagarna 1723

[1] I *Sven Hofs spådomar om Sveriges tillkommande öden*, Kungliga biblioteket, uppräknas många fall af ovärdigas adlande under frihetstiden. Felet var ej minst konungens. *Sagubrott af 1734 års riksdag*, fol. 116. Kungliga biblioteket. *Ad. prot.* 16 dec. 1734 (VIII, sid. 531—532, 626), 30 aug. o. 6 nov. 1742 (XIII, sid. 41—42, 249—250), 13 sept. 1743 (XIV, sid. 730—731).

och 1726—27 hade också de ofrälse ståndens mening blifvit inhämtad. Synbarligen utan större betänkligheter och frånsedt de få fall, då de togo initiativet till någon ståndernas rekommendation till adelskap, läto emellertid de ofrälse alla frågor rörande adelskap behandlas som ett konungens och adelns mellanhafvande. Då adeln vid riksdagen 1742—43 ej blott, liksom förut, behandlade resolutioner och remisser rörande adelskap, som anginge de ej de öfriga ståndén,[1] utan äfven utan dessas hörande bemyndigat konungen att upphöja 20 ätter i adligt stånd "tyckte väl [de ofrälse] något illa derom, at de ej fingo del häraf", emedan de trodde sig "äfven vara berättigade at blifva hörde vid sådane tilfällen", men deras missnöje tog sig ej officiella uttryck.[2]

En dylik underlåtenhet att begagna undfångna rättigheter kunde naturligtvis ledt till inaugurerandet af en konstitutionell eller, kanske rättare, inkonstitutionell praxis, som småningom fått lags kraft. Men möjligheten af att konungen och de ofrälse ståndén utan adelns bifall skulle resolvera om nya adelskap var dock något, som adeln måste räkna med; på denna fara pekade också Ungern-Sternberg, då han vid riksdagen 1742—43 varnade adeln för att genom rekommendationer till adelskap faktiskt tillvälla sig en grundlagsvidrig rätt att adla, och Adlerbeth, då han vid samma riksdag uppträdde mot ståndets tendenser till exklusivitet. Att det berodde på alla de fyra ståndens beslut, om flera adelsmän finge kreeras, hade uttryckligen förklarats af Arvid Horn vid slutet af 1731 års riksdag.[3]

Då riddarhusfiskalen Cedercrona vid 1746—47 års riksdag skulle hållas skadeslös för den vapenbok, han utgifvit, uttalade han en önskan, att R. o. A. i stället "transporterade thess till

[1] Undantagslös var icke denna regel. Konungens resolution på Rajalins adelskap, hvilken i form af extrakt ur rådsprot. remitterats till riksdagen, bekräftades t. ex. äfven af de ofrälse ståndén. *Ad. prot.* 2 april (XII, sid. 234—235), *Präst. prot.* 8 april, *Borg. prot.* 17 april, *Bond. prot.* 22 april 1741.

[2] *Ad. prot.* 19 dec. 1746 (XV, sid. 316).

[3] *Ad. prot.* 22 juni 1731 (VI, sid. 558), 13 o. 15 sept. 1743 (XIV, sid. 733, 743—744).

Cedercronas belöning förklarade grace in på . . . thess medinteressent Schyllberg", hvilkens ekonomiska understöd möjliggjort företaget, och beviljade denne att adopteras på sin halfbroders nummer — ett förslag, som riddarhusdeputationen af vissa angifna skäl understödde. Karl Hårleman framhöll då, att adelskap ej borde säljas, och yttrade bl. a., att "det kunde hända, att om R. o. A. gingo för vida, de andre ståndeu togo i saken med, aldenstund samtelige riksens ständer uti den åberopade §:n af regeringsformen förbehållit sig, att ej för många adelsmän skulle giöras, utan allenast de, som igenom några värkelige tienster för riket giordt sig till denna ährebelöningen värdige". *Ad. prot.* 5 aug. 1747 (XVI, sid. 316—319).

I frågor rörande introduktion hade dock adeln obestridt rätt att efter behag bevilja eller vägra sitt bifall, äfven om ståndet af naturliga skäl ansåg sig icke böra neka verkliga, med sköldebref försedda adelsmän "den ädlaste delen af deras adelskap, som är at niuta säte och stämma på riddarhuset", i synnerhet om de tillhörde det antal, som ståndet själft styrkt konungen att adla.[1] Men då frågorna rörande adelskap och introduktion voro så intimt förenade och under diskussionerna på riddarhuset ständigt blandas samman i en härfva, låg det i sakens natur, att mången adelsman med stöd i hittills följd praxis kom att betrakta nobiliseringsfrågor som de där endast anginge konungen och adeln, och de ofrälse ståndens deltagande häri såsom något obehöfligt eller en formalitet.

Obenägenheten mot adelskaps och introduktioners beviljande växte också starkare än andra hänsyn. Adelns antal ökades alltjämt, likaså dess fattigdom; frälsejorden och rikets tjänster blefvo allt otillräckligare. De många olika förslag, som vid riksdagarna framställdes till nödens afhjälpande och hvilka så godt som alla föranledde till intet, talade ett tydligt språk. Man frågade sig, om den svenska adeln skulle komma att dela samma öde som den polska

[1] *Ad. prot.* 2 april o. 22 aug. 1741 (XII, sid. 235, 765 f.), 30 aug. o. 6 nov. 1742 (XIII, sid. 41—42, 250), 13 sept. 1743 (XIV, sid. 735), 25 sept. o. 30 okt. 1746 (XV, sid. 18, 155—156), 8 juni 1752 (XVIII, sid. 320, 520—523). Nordencrantz, som vid 1742—43 års riksdag blott haft konungens resolution på adelskap, hade då utfäst en introduktionssumma af 12 000 d. k. m. Vid följande riksdag var han en af dem, som erhållit sköldebref; då förklarade han sig ej vilja betala mer än 2,100 d. k. m. utom den ordinarie introduktionsafgiften. *Ad. prot.* 25 okt. 1746 (XV, sid. 134—137).

eller spanska?[1] Det var knappast någon agitatorisk öfverdrift, äfven om uttryckssättet var känslobetonadt och personligt färgadt, då häradshöfding Stålhandske som typiskt för tillståndet inom vissa skikt af adeln, och som ett skäl för introduktionsvägran androg, hur en del fattiga adelsmän ej ens hade råd att kläda sina barn och gifva dem en "anständig" uppfostran, utan nödgades sätta dem i tjänst hos "bondesöner och munsterskrifvare, hvilka sedan i samqväm på thet aldranedrigaste sätt tala om adeln och förhäfva sig theröfver, at the hafva adell i theras tiänst".[2] Därtill kom äfven den trängsel, som rådde på riddarhuset, då ståndet var talrikt församladt, och nådde sin höjdpunkt vid början af riksdagen 1755—56, då ej mindre än 1,006 röster afgåfvos vid landtmarskalksvalet.[3] Att hejda ståndets tillväxt eller — än hellre — minska dess antal framstod då för mången som en bjudande nödvändighet.

Vid kröningsriksdagen 1751—52 påvisade Joachim Beck-Friis i ett memorial, hur adelsståndet alltifrån 1625 varit i oerhördt stark numerisk tillväxt, och beräknade hela antalet i adelns hand varande frälsehemman till omkring 15,600, hvilket enligt hans beräkningar betydde, att på hvarje manlig medlem af ståndet endast komme $1^1/_2$ frälsehemman och på hvarje kvinnlig $^3/_4$. Han föreslog därför, att endast den skulle vinna introduktion, som inom sin släkt inrättade ett fideikommiss, hvars årliga afkastning skulle belöpa sig till minst 1,000 d. s. m. för adlig, 1,500 för friherrlig och 2,000 för greflig ätt. Magnus Skeckta föreslog vid samma riksdag, att ingen borde introduceras, som icke donerade en ansenlig summa till riddarhuset och att adeln i en skrifvelse

[1] *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 323).

[2] *Ad. prot.* 25 okt. 1756.

[3] *Ad. prot.* 17 okt. 1755. Vid riksdagen 1742—43 androgs för första gången trängseln i riddarhussalen som ett skäl mot introduktioners beviljande. Vid 1751—52 års riksdag vände sig Karl Gustaf Liewen mot detta argument: "Man kan invända, att en sådan tillökning icke får rum på riddarhuset, men jag frågar ödmiukligen, om en lagkrönt konungs värk bör rättas efter rymligheten af en byggnad, som altid efter omständigheterna kan indelas och ändras". *Ad. prot.* 30 aug. o. 6 nov. 1642 (XIII, sid. 41—42, 249—250), Liewens diktamen till *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 523).

till konungen skulle anhålla, "at adelige ätternes förmering måtte inskränkas". Intet af förslagen vann bifall.[1] Men efter massintroduceringen vid denna riksdag blef reaktionen mot adelsståndets tillökande än starkare. Vid den följande förklarade en talare, Nils Harald Silfversparre, att trängseln på riddarhuset väl vore obekvämlig för kropp och kläder, men att "en annan trängsel" vore förtjänt af större uppmärksamhet, den nämligen, som uppstode därigenom, att adelskap frikostigt utdelades, hvarigenom allt fler finge adelsprivilegier, oberoende af introduktion. Då han ansåg alla adelskapsansökningar tarfva rådets utlåtande, borde det först och främst tillkomma rådet "at dämma denna floden"; vidare kunde riddarhusdeputationens instruktion skärpas därhän, att deputationen finge afslå dylika ansökningar, och slutligen borde denna instruktion "passera de vägar, at han kunde blifva en obrotzlig lag utan at ändras efter hvars och ens afsickter för fränder, vänner och clienter vid hvarie ricks dag". En annan adelsman, Anders Gyllenswärd, förordade visserligen bifall till introduktionsansökningarna under innevarande riksdag, men föreslog, att därefter ingen introduktion skulle medgifvas, förrän fem familjer utslocknat, hvilka då skulle få ersättas med fem andra o. s. v.; trängseln på riddarhuset skulle då ej ökas, och den enskilde adelsmannen sluppe att hvarje riksdag blifva ansatt af introduktionssökande. L. Joh. Göös föreslog en öfverenskommelse att ej bevilja någon introduktion, annat än då någon ätt utslocknat, så att icke de gamla familjerna trängdes ut, som byggt riddarehuset. Pechlin ville, att alla, som ägde konungens "föreskrift", skulle intagas, men att konungen genom en skrifvelse skulle anmodas att ej göra mer adel. Svårigheten att afslå introduktion för en och bevilja den för en annan i samma omständigheter förnekade sig ej heller nu, och 25 ätter vunno inträde på riddarhuset. Men introduktionsdebatterna varslade tydligt om den nya fas, i hvilken frågan skulle inträda under den följande riksdagen.[2]

[1] *Ad. prot.* 8 juni 1752 (XVIII, sid. 322—325). *Riddarhusdeputationens prot.* 28 maj s. å.

[2] *Ad. prot.* 26 o. 28 juli, 23, 25 o. 26 okt. 1756 jämte hithörande *Allegater.* Rehbinder, Adelsmatrikel, (sid. 198—236). Att konungen borde

Adolf Fredriks frikostiga utdelande af adelskapsresolutioner gjorde också rådet betänksamt, och på dess initiativ beslöt K. M:t att i form af ett utdrag ur rådsprotokollet hemställa till de år 1760 samlade ständerna, huruvida riket kunde anses tåla mer adel och samtidigt tillställa dem en förteckning på de senaste adelsutnämningarna.[1]

IX.

I öfverensstämmelse med den förut på riddarhuset tillämpade principen, att introduktioner anginge adeln ensam, men adelskapens utdelande konungen och samtliga ständer, remitterade adeln i likhet med de öfriga ståndén frågan till sekreta deputationen. Men röster höjdes nu på riddarhuset, att adeln borde förbehålla sig ensamrätten att afgöra dylika frågor och att remissen därför borde gå till riddarhusdeputationen "att dymedelst undvika de öfrige ståndens decision härvid".[2]

I sekreta deputationen kommo olika åsikter till uttryck; dock satte icke motsatsen mellan adel och ofrälse sin prägel på dess öfverläggningar och beslut. Adelns representanter i deputationen företrädde också de mest olika ståndpunkter, från löjtnant Örnsköld, som ansåg, att man icke borde neka någon adelskap, som vore förtjänt däraf, och att alla de, som konungen nu gifvit resolution därpå, voro värdiga, till major Frölich och hofmarskalk De Geer, som ansågo riket ej kunna tåla mer adel. Esbjörn Reuterholm förklarade — med instämmande af borgmästar Ignatius — att adelskap eller åtminstone dess ärftlighet borde afskaffas, men att då detta nu stötte på praktiska svårigheter, det vore ståndernas plikt att erinra konungen om hans löfte att endast adla några få — att enligt hans mening löftesbrott förelåg, dolde han ej. Han föreslog därför, att ständerna hos

anmodas att adla med råds råde, hade redan riddarhusdeputationen föreslagit, då det vid riksdagen 1742—43 var frågan om att bemyndiga konungen upphöja ett visst antal ätter i adligt stånd. *Ad. prot.* 15 sept. 1743 (XIV, sid. 742).

[1] *Rådsprot.* 6 och 12 okt., 9 och 29 nov., 2 dec. 1756, 5 april 1757, samt 25 nov. 1760.

[2] *Ad. prot.* 8 dec. 1760.

konungen skulle anhålla, "det H. M:t ville icke oftare öfverskrida det rike sino gifne löfte, at vid dess kröning endast några få med adelig sköld benåda än allena då, när igenom helt märkelige förtjänster någon undersåte giordt sig värdig till framsteg uti några af de yppersta tromäns embeten". Hvad beträffade de nu till adelskap anmälda, funnes ej skäl att afslå deras anhållan, och man borde ej företaga en odiös utgallring bland dem. Man kunde införa en skillnad mellan immatrikulering och introducering. Det förstnämnda borde då tillkomma hvarje svensk adelsman, under det att beviljandet af tillträde till riddarhusets förhandlingar skulle liksom förut anses som ett adelns oeconomicum. Adeln skulle då en gång för alla fixera antalet introducerade ätter och de ointroducerade sedan vinna inträde, då vakanser uppstode. Borgmästar Brunsell åter föreslog — med instämmande af prosten Lindblom, bonderepresentanten Jon Nilsson och sannolikt äfven kapten Gyllenhammar —, att emedan hvarken tjänster vid regementer eller kollegier nu försloge för adeln och riket således hade ett alltför talrikt adelstånd, ständerna skulle uttala sitt missnöje öfver att regeringsformens § 44 ej vederbörligen efterlefvats, och fastslå, att riksens ständer förbehöllo sig att ensamma bestämma, när riket kunde anses tåla mer adel. Revisionssekreterare Rosir framlade emellertid ett votum, som biträddes af pluraliteten af alla stånd inom deputationen, och således blef dennas beslut. I öfverensstämmelse härmed ansåg deputationen, att då rikets välstånd och folkmängd vuxit och därmed de militära och civila ämbetenas antal blifvit större, då märkeliga tjänster ej borde förblifva obelönade från den ena kröningen till den andra — således kanske mer än en half mansålder —, då flera ätter utslocknat och då slutligen en lex in casu ej borde "blifva strängare utöfvad och lämpad än tillförene", konungen äfven nu måtte bemyndigas att utfärda ett visst antal sköldebref till dem han funne värdigast, "hvilcket antal, om det ej må stiga till 20, som vid 1743 års riksdag, dock åtminstone torde få utsättas till 10 eller 12, som vid 1723 och 1731 [bör vara 1727] årens riksdagar skedde". Frågan om dessa adelsmäns introduktion tillkomme det

emellertid R. o. A. att ensam afgöra.[1] Deputationen hemställde vidare till ständerna, huruvida man icke borde bedja konungen att tills vidare hålla inne med adelskaps utdelande och, om riket senare kunde tåla mer adel, icke belöna någon med adelskap utan att förut hafva inhämtat ständernas yttrande.

Deputationens betänkande bifölls af de ofrälse ståndеn, dock med en väsentlig ändring: lika litet nu som förut ville man veta af någon utgallring af dem, som erhållit resolutioner på adelskap, hvarför konungen bemyndigades att låta utfärda sköldebref för dem alla eller för 34 ätter.

Adeln kände sig illa berörd, men ej blott af detta fortsatta massadlande i och för sig. Här förelåg tydligen ett fall, som grundlagsstiftarne icke förutsett. Om konungen hade rätt att med de tre ofrälse ståndens bifall utdela ett obegränsadt antal adelskap trots adelns veto, blefvo ju de adliga privilegierna så godt som värdelösa. Hvad gagnade väl konungaförsäkrans föreskrifter om att intet stånd kunde öfverröstas i frågor rörande dess privilegier,[2] om massor af

[1] *Sekreta deputationens prot.* 11 mars, 22 o. 29 april, 5 o. 6 maj 1761. Dess betänkande (af den 6 maj 1761) jämte de bifogade reservationerna saknas ibland dess expeditioner. Det ofvan cit. exemplaret finnes bland *Prästerståndets samling af sekreta deputationens betänkanden* 1760—62. Några senare till deputationen remitterade adelskapsresolutioner behandlades i likhet med de förra och afgjordes af ståndеn på samma gång som dessa. *Sekreta deputationens prot.* 10 och 15 mars samt 10 maj 1762. Reuterholms och Brunsells diktamen, resp. votum äro bifogade i form af reservationer, som dock sakna namnunderskrifter. Att de dock böra tillskrifvas ofvannämnda deputationsledamöter framgår af deputationens prot. Möjligen kan man draga i tvifvelsmål, om Gyllenhammar instämt med Brunsell — protokollen meddela nämligen intet om hans ståndpunkt. Men då han tillika med Brunsell och Lindblom, hvilken instämt med den sistnämnde, den 6 maj förklarade sig vilja bifoga sin skriftliga reservation till deputationens betänkande, synes detta högst sannolikt. Om innehållet af Reuterholms diktamen nämnes visserligen intet i protokollet. Men den reservation, hvartill vi ansett honom vara författaren, måste vara skrifven före den 6 maj, emedan här påyrkas infordrandet af en förteckning på dem, som erhållit resolution på adelskap — ett förslag, som bifölls den 5 maj. Samma dag hade Reuterholm en diktamen till protokollet, i hvilken Ignatius instämde. Tvifvelsutan är det denna diktamen som reservationsvis bifogats deputationens betänkande. För öfrigt väckte brodern Gustaf Reuterholm senare på riddarhuset samma förslag om att skilja mellan immatrikulering och introduktion. Se *Ad. prot.* 22 juni 1762.

[2] § 11.

främmande kunde komma i åtnjutande af dem genom att mot ståndets vilja tränga in i detsamma? Rådets förfrågan, om riket kunde anses tåla mer adel, riktades visserligen till ständerna, ej till adeln ensam, och adeln hade bifallit remissen till sekreta deputationen, men däraf följde ingalunda, att de tre ofrälse stånden nu ägde att öfvervotera adeln. Då man på riddarhuset varit tveksam om huruvida man borde remittera frågan till riddarhusdeputationen eller sekreta deputationen, hade också Josias Karl Cederhielm uttalat sig för det senare alternativet, men uttryckligen framhållit, att ehuru de andra stånden borde få uttala sig i frågan och äga "en negativ röst", hade de dock ingen rätt att påtvinga adeln några ledamöter. Samma ståndpunkt blef också adelns. Därför ansågs ärendet "såsom förknippadt med adelsprivilegierne" böra behandlas i samband med adelns öfriga oeconomica efter riksdagens formella afslutning, och det beslut, som då enhälligt fattades, stod i öfverensstämmelse härmed: ståndet förklarade sig på grund af innehållet i regeringsformens § 44 vara förhindradt att ingå på någon behandling af deputationens betänkande och förklarade expeditionsdeputationen inkompetent att i riksdagens namn utfärda skrifvelse rörande detta ärende, som rörde adelns privilegier.

Men de ofrälse ståndens ledamöter i expeditionsdeputationen delade ingalunda denna åsikt. Frågan huruvida riket vid ett visst tillfälle kunde tåla mer adel och konungen alltså enligt regeringsformen befullmäktigas att adla efter sin kröning, betraktade de som en vanlig grundlagstolkning, där alltså tre ståndsbeslut gällde mot det fjärdes. Emedan de ej erkände adelns rätt att behandla ärendet som ett oeconomicum, ansågo de för öfrigt dess beslut såsom obefintligt, då det fattats efter riksdagens slut. Ej heller erkände de något intrång i adelns privilegier. Alla privilegier, menade komminister Stenbeck, vore antingen exklusiva, d. ä. sådana, som bestå i utöfvandet af en rättighet med andras uteslutande därifrån, eller icke exklusiva, "som väl innebära en rättighet, dock så, att den, cujus res est conferendi privilegia, kan meddela den åt flere". Adelskaps

åtnjutande tillhörde det senare slaget, och ingen kunde hindra konungen och riksdagen att begagna sig häraf. — Skrifvelsen till konungen expedierades också utan adelns underskrift.[1]

Förgäfves anhöll adeln genom en skrifvelse från riddarhusdirektionen om K. M:ts skydd mot den föregifna kränkningen af ståndets privilegier: ett stånds liksom en enskilds privilegier, yttrades det, förlorade ju deras syftemål och verkan i samma mån som de sattes i fleras händer och konungen hade (i ingressen till adelsprivilegierna) förklarat sig vilja åstadkomma, understödja och befästa ståndets heder, vältrefnad, uppkomst och förkofran. Af vissa skäl afläts skrifvelsen först nära två månader efter expeditionsdeputationens beslut, och då den föredrogs i rådet, hade detta för länge sedan fattat beslut i öfverensstämmelse med ständernas skrifvelse.[2] Riddarhusdirektionens tilltag att blanda sig i detta ärende sågs tydligen icke här med blida ögon, och den uppfattning af privilegiernas natur, som kom till uttryck i rådet, var densamma, som förfäktats af expeditionsdeputationens ofrälse medlemmar.[3]

Emellertid fortfor Adolf Fredrik att med samma frikostighet gifva sitt bifall till nya ansökningar om adelskap. Vid riksdagen 1769—70 lät han tillställa ständerna en förteckning på dylika resolutioner för att liksom 1762 erhålla deras

[1] *Ad. prot.* 8 dec. 1760 och 22 juni 1762, *Präst. prot.* 9 juni 1762, *Borg. prot.* 19 juni 1762, *Bond. prot.* 26 april 1762. *Expeditionsdeputationens prot.* 30 juli och 11 aug. 1762. *Riksens ständers bref till K. M:t* 1760—62. *Riksdagstidningar* 1760—62, sid. 494 f.

[2] I riddarhusdirektionens skrifvelse liksom under diskussionerna i expeditionsdeputationen förklarade adeln, att ståndet ej afsiktligt fördröjt frågans behandling till plena efter riksdagens formella afslutning. Åberopande konungaförsäkrans § 11, och frågans intima samband med adelsprivilegierna, anhöll direktionen, att K. M:t behagade "låta densamma hvila till samtelige riksens ständers enhälligе afgiörande och samtycke". *Riddarhusdirektionens prot.* 5 okt. 1762. *Riddarhusdirektionens skrifvelser till K. M:t*, Riksarkivet. *Rådsprot.* 17 aug. och 26 okt. 1762.

[3] Riksrådet Rudenschöld yttrade: "Res privilegii kallar jag, då antingen någon vill betagas en rättighet, som efter dess privilegium honom tillkommer, eller en obehörig person sättes i åtnjutande af en rättighet, hvarpå en annan är exclusive privilegierad. Men att qualificera någon att lagligen kunna besitta en sådan rättighet, det kan i mitt sinne aldrig heta res privilegii. Och om något privilegium härunder verserade, så vore det K. M:ts".

sanktion på dessa utnämningar. Deras antal belöpte sig till ej mindre än 51 nummer, af hvilka 46 tillkommit efter 1762 års riksdagsutlåtande om nya adelskap. Bortsedt från Ulrika Eleonoras massadlande, hvilket dock tjänade ett visst politiskt syftemål, hade väl aldrig under frihetstiden adelskapen utdelats så kritiklöst åt värdiga och ovärdiga. Så hade t. ex. konungen lånat sig åt hattpartiets sträfvanden att rehabilitera Kiermans minne och för dennes förtjänsters skull adlat hans döttrar och styfson med namnet Kiermanssköld, hvilket skett fyra år efter det fadern för svikligt förfarande dömts till lifstids fästning! Ett dylikt förfaringssätt måste naturligtvis väcka adelns förbittring, hvilket också kom till uttryck, då frågan om de nya adelskapen föredrogs på riddarhuset. Äfven Fredrik Ulrik von Essen, en man, hvars vidsynta socialpolitiska uppfattningssätt kontrasterar mot många af hans samtida ståndsbröders[1], kunde nu knappt styra sin harm. Han föreslog, att landtmarskalken skulle å adelns vägnar återlämna handlingarna till konungen och bedja denne förskona ståndet från sådana medlemmar, som vanhedrade konungen, riket och adeln. Landtmarskalken lyckades förekomma vidare debatt genom att genast godtaga förslaget, om ock i mildrad form: som riksdagen vore nära sitt slut och man därför icke vidare hunne kommunicera några ärenden med de öfriga stånden, skulle han "i convenable termer" återställa akten och motivera ståndets uraktlåtenhet att behandla ärendet samt tillika i underdånighet anhålla, det konungen ville "considerera adelns redan starka antal i riket". Förslaget bifölls och sattes i verket.[2] Att adeln denna gång lyckades förhindra ett återupprepande af 1762 års händelser, torde dock i väsentlig mån få tillskrifvas den omständigheten, att K. M:t väckt frågan i riksdagens elfte timma, hvarigenom de ofrälse stånden ej fingo tillfälle att ingripa — förutsatt naturligtvis, att så varit deras afsikt.[3]

[1] Se t. ex. hans uttalande angående inrättandet af en noblessenation vid Upsala universitet. Upsala universitetsbibliotek, *F. 279.*

[2] Detta framgår af Pechlins yttrande den 12 febr. 1772. *Ad. prot.* s. d.

[3] Malmström VI, sid. 184, *Tilas dagbok i Handl. rör. Skand. Hist.* XVI, sid. 411 f. *Rådsprot.* 19, 23, 24 och 26 jan. 1770. Adeln behandlade frågan den 27 jan., för hvilken dag adelsprot. äro förkomna.

Den kungliga remissen var ställd till riksens ständer, men öfverlämnades endast till R. o. A., hvars skyldighet det alltså varit att kommunicera ärendet med de öfriga ståndeu. Saken väckte också alarm i borgarståndet. Borgmästar Corin ingaf ett memorial, i hvilket han sökte göra gällande, att konungens rätt att utnämna adelsmän äfven efter sin kröning "igenom et långvarit och oklandrat utöfvande vunnit den stadga, at det torde vara nog eftertänkeligt och med bibehållande af konungsliga högheten föga öfverensstämmande at mera nu än förut göra lag in casu och hindra verkställigheten af en konungens nåd, til hvars fulla åtniutande ei annat återstår än en formalitet". Som man emellertid ännu saknade säker kunskap om förhållandena och riksdagen led mot sitt slut, ledde det hela ej till något resultat. *Borg. prot.* 29 jan. 1770 o. *allegater*, vol. 2.

Om således adeln stod vanmäktig gent emot konungens och de ofrälses vilja att utöka adelsståndet, ägde den dock en hittills obestridd rätt att hindra riddarhusets invaderande af nyadlade ätter. Redan vid 1762 års remissdebatt angående frågan om riket tålde mera adel, uttalade sig Duvall mot all introducering, så länge ståndet var så talrikt, och yttrade, att "detta borde vara hos R. o. A. ett fast beslut såsom ländande till ståndets anseende och värdighet". Josias Karl Cederhielm, som synes hafva spelat en betydande roll vid denna frågas behandling, instämde häri och tillade, att då vid innevarande riksdag ättehufvudmännens rätt blifvit fastställd, "måste sysslorne lämnas ogiorde", om ej ståndet genom att sätta punkt för introduktioner förhindrade, det alla adelsmän blefvo riksdagsmän. I sammanhang med beslutet rörande sekreta deputationens betänkande om de nya adelskapen beslöt också adeln enhälligt — på förslag af von Böhnen — att ej bevilja introduktioner, förrän de introducerade ätternas antal sjunkit till 800, och att detta tal aldrig skulle öfverskridas; beslutet förklarades gälla såväl nyadlade som adopterade och naturaliserade adelsmän.[1] Duvall föreslog förlust af säte och stämma för den, som väckte förslag om beslutets upprifvande, och Fersen föreslog samma vite för landtmarskalk, som ställde

[1] Förbudet kom dock att tolkas såsom icke gällande de redan introducerade adelsmän, hvilka sökte introduktion som grefvar eller friherrar, såvida ej ett bifall till deras anhållan ökade ätternas antal. Se ofvan, sid. 41.

proposition därpå. Bägges yrkanden biföllos. Gustaf och Axel Reuterholm förordade samma förslag, som deras broder Esbjörn framlagt i sekreta deputationen, nämligen att alla adelsmän, och således äfven de, som förvägrats introduktion, skulle blifva immatrikulerade, men förslaget förkastades såsom innebärande "en tacite invitation till adelskaps sökande".[1] — I form af en kunglig kungörelse offentliggjordes därpå adelns fattade beslut om introduktionsvägran den 21 dec. 1762.[2]

Vid denna tid torde de introducerade ätternas antal kunna beräknas till drygt 1,250. Medeltalet årligen under frihetstidens sista decennium utslocknade adliga ätter kan åter. högt räknadt, sättas till 9. Det skulle således med all sannolikhet dröjt minst ett halft sekel, innan någon af de år 1762 som adliga erkända ätterna kunnat vinna introduktion på riddarhuset.

Enligt Stiernmans och Rehbinders adelsmatrikel funnos år 1762 86 grefliga, 242 friherrliga och 1,979 adliga introducerade ätter. Enligt Stiernman voro dock af dessa 33 grefliga, 71 friherrliga och 894 adliga ätter utdöda år 1756, och enligt Fahlbeck anf. arb. I, tabell II, A, B o. C utdogo 10 friherrliga och 44 adliga ätter mellan åren 1756—62. De introducerade ätternas antal vid slutet af 1762 skulle enligt dessa beräkningar varit lika med 1,255. — Enligt Fahlbeck utdogo under åren 1763—72 inalles 5 grefliga, 18 friherrliga och 65 adliga ätter, hvilket gifver ett årligt medeltal af 8.8. Trots det pommerska kriget är medeltalet för årligen utslocknade ätter under föregående decennium betydligt lägre.

Några af dem, hvilkas adelskap erkänts vid 1762 års riksdag, sökte drifva den satsen, att förordningen icke kunde hafva afseende på någon före densamma nobiliserad, och sökte därför erhålla ståndets tillåtelse att åtminstone blifva immatrikulerade för att sedan efter sköldebrefvens datum erhålla introduktion, då sådan kunde beviljas. Men deras hemställan släpptes ej ens fram till riddarhusets plenum. En förnyad hemställan därom inlämnades till adeln vid 1771—72 års riksdag, och petitionärerna anhöllo då tillika

[1] Följande riksdag väckte landshöfding Tilas i riddarhusdeputationen ett liknande förslag, hvilket äfven afslogs. *Riddarhusdeputationens prot.* 26 mars 1765.

[2] Modée VII, sid. 5447 f.

om rätten att, ehuru ointroducerade, få som fullmäktige representera introducerade ätter. Riddarhusdeputationen ansåg sig dock ej kunna göra mer än omnämna skrifvelsen i riksdagsrelationen, då begäran stred mot 1762 års beslut. Innan riddarhuset fått del däraf, hade emellertid statshvälfningen bragt frågan i ett annat läge.[1]

Märkligare var emellertid den petition, som 19 af de introduktionsvägrade i början af år 1770 inlämnade till K. M:t. Här framhäfdes ej blott det orimliga i att tillerkänna en författning retroaktiv verkan: adeln fråntändes äfven grundlagsenlig rätt att utan vidare förvägra verkliga svenska adelsmän introduktion på riddarhuset. Bestämmelserna från 1600-talet åberopades, enligt hvilka immatrikuleringen framstod ej blott som en rättighet, utan som en skyldighet för hvarje adelsman, och frihetstidens adelsprivilegier, regeringsform och riksdagsordning sades hafva ändrat ingenting i detta hänseende. Tvärtom ålade §§ 6 och 7 i 1723 års riksdagsordning hvarje adlig ätt att låta sig representeras på riddarhuset, hvaraf framginge, att riksdagsmannarätt vore oskiljaktigt förbunden med adelskap. De anhöllo därför om ärendets remitterande från rådet till adeln. Rådet ansåg emellertid deras skrifvelse såsom stridande mot 1762 års kungörelse icke kunna föranleda till någon åtgärd.[2]

Det gällde detsamma om adelns rätt att förvägra introduktion som om dess rätt till rikets högsta ämbeten: praxis var sedan länge fastställd och oantastad, men ej uttryckligen fastslagen genom grundlagsbestämmelser. Då striden mellan adel och ofrälse utbröt med förnyad styrka vid frihetstidens slut, begagnade sig också de senare af detta förhållande. Väl sökte intet stånd göra adeln rätten stridig att efter behag bevilja eller afslå introduktionsansökningar — de ofrälse medlemmarne i 1762 års expeditionsdeputation

[1] Riddarhusdirektionens mem. härom af den 18 sept. 1766. *Allegater till riddarhusdeputationens prot. 1765—66* och *riddarhusdeputationens prot.* 11 okt., 22 nov. 1771 och mem. därstädes, fol. 316.

[2] *Rådsprot.* 23 jan. 1770. Petitionen trycktes och återfinnes bland 1770 års politiska ströskrifter.

hade uttryckligen tillerkänt adeln detta prerogativ —, men i den mot ståndet iscensatta publicistiska kampanjen förfäktades samma och liknande synpunkter, som kommit till uttryck i de introduktionsvägrades petition till K. M:t. Man frågade, om adeln lagligen kunde beröfva vissa ståndsbröder en af adelskapets förnämsta förmåner, nämligen riksdagsmannarätten, och om ej detta vore ett grundlagsvidrigt intrång ej blott i enskilde adelsmäns, utan äfven i konungens rättigheter. "Att blifva nobiliterad det är sättas i samma stånd, värde och magt med en fri svensk adelsman, och ligger den värdigheten således ingalunda uti blotta namnet". Kunde ej borgarståndet med lika goda skäl förneka de fullmäktige säte och stämma, som representerade nytillkomna städer? Och hvad hindrade väl adeln att genom fortsatt introduktionsvägran nedpressa de röstberättigade ätternas antal till långt under 800 och dymedelst tillskansa de kvarlefvande introducerade ätterna ett öfverväldigande politiskt inflytande.[1]

Den uppfattningen, att beslutet om introduktionsvägran hade en väsentlig del i de ofrälse ståndens bitterhet mot adeln, kunde således låta försvara sig och fick därför tjäna som förevändning för ett försök att i hattpartiets intresse förändra riddarhusets majoritet vid frihetstidens sista riksdag.[2] I början af febr. 1772 frambar nämligen Blechert Sparre, enligt en af Sprengtporten uppgjord plan och i samförstånd med sitt parti, ett förslag att åtminstone tillerkänna de introduktionsvägrade familjernas medlemmar rättighet

[1] Se t. ex. *Den svenska patriotiska under-stolen* 1769, *Oförgripelige tankar och ärindringar vid K. M:ts nådiga kungörelse af den 21 dec. 1762 angående högloflige R. o. A:s under då förflutne riksdag tagne beslut, at inga adeliga familler fingo på riddarhuset intagas, förrän de redan introducerade ätter blifvit förminskade til 800. Öfverlämnade til riksens högloft. ständers egen rättvisa pröfning*, 1770. *Dagligt Allehanda* den 4 och 6 mars 1772, och en otryckt *Pro memoria* i Upsala universitetsbibliotek, *N. 222*, tydligen författad 1769, då frågan om de adliga biskoparnas representationsrätt var aktuell. — Beslutet om introduktionsvägran försvaras i *Bref til en vän angående den för tu år sedan utkomne skriften under namn af Oväldiga tankar öfver skriften, kallad "En adelsmans tankar om frälse- och ofrälse- ståndens rättigheter i befordrings-mål", tryckt* 1772.

[2] Se för den följande skildringen Malmström VI, sid. 271 f., Odhner, Sveriges politiska historia under Gustaf III:s regering, sid. 69—70, *Gustavianska papperen* I, sid. 167, *Ad. prot.* 5, 8 och 12 febr. 1772.

att som fullmäktige representera introducerade ätter.[1] Ett bifall till detta förslag skulle nämligen ej blott inneburit ett stärkande af adelns ställning med hänsyn till privilegiernas försvar, utan äfven ett stort tillskott i hattpartiets röststyrka, ja kanske en hattmajoritet på riddarhuset. Dessutom hoppades Sprengtporten att härigenom vinna de introduktionsvägrade adliga prästerna och medelst försäkran om nya adelskaps utdelande till andra ledamöter i prästeståndet äfven här bryta mössornas öfvervälde. Så blef frågan om afslag eller bifall till Sparres förslag en stridsfråga mellan hattar och mössor, där de vidlyftigt utvecklade skälen för och emot synas betydt föga gent emot de partitaktiska beräkningar, som, ehuru ej omnämnda under debatten, voro uppenbara för vänner och motståndare.[2]

För att ej drabbas af det vite, som utsatts för försök att upprifva 1762 års beslut, sökte hattarna gifva sitt förslag karaktären af en *tolkning* af beslutet ifråga, men de gjorde allt för att påvisa dettas nackdelar och dess skuld i de ofrälse ståndens hätskhet mot adeln. Sprengtporten och Karl Hierta höllo vältaliga anföranden. De betonade det ohållbara i att på en gång påyrka adelns uteslutande rätt till höga ämbeten och samtidigt förvägra nyadlade all rätt till säte och stämma på riddarhuset och dymedelst beröfva dessa ej blott inflytande på riksdagsbesluten, utan äfven möjlighet att på riddarhuset bevaka sina och ättens intressen. Därför rådde stark förbittring ej blott bland de nyadlade, men äfven allmänt bland de ofrälse. 1762 års författning, tolkad på ett mot Sparres memorial stridande sätt, karakteriserades af Karl Magnus Sparrsköld som den "första gnistan i den eld, som altsedan i tio år legat uti askan dold, men nu vill utbrista".

Karl Hierta framhäfde särskildt den dåliga inverkan adelns handlingssätt haft på de ofrälses stämning mot ståndet: "Ofrälse frågade, hvar R. o. A. fådt den rättighet att utestänga ifrån riddarehuset medborgare och män, som genom förtienster vunnit konungens nåd

[1] Jfr. ofvan sid. 279—280.

[2] En talare af mösspartiet yttrade också, att "där låge mera under detta friherre Sparres dictamen, än man kunde tro".

och adelskap, hvar konungens höga rättighet blefve, när en af de hufvudsakeligaste förmåner, som åtföljde svenska adelskapet, borttogos, huru $^1/_4$ af den högsta magten kunde usurpera på de $^3/_4$ uti rättigheters inskränckande, som angingo de tre ståndens ledamöter och efterkommande, huru det kunde försvaras, att på en tid af flere år, altsedan 1762, R. o. A. genom sin författning lagdt hinder i vägen, att ingen ära och dygd fådt sin rätta belöning, som i alla tider varit adelskap och de dermed förbundne förmåner. Herr Hiertta hade väl budit till att försvara författningen och ofta stådt kapprak med dem, som densamma velat klandra, men han hade ock ögonskenligen märckt, huru bitterheten tilltagit. Den författning, som giordes 1769, då vice praesidenter flyttades uti classen af högre ämbetsmän, ökade ännu mera denne bitterhet, ty ofrälset funno då, att de ej kunde komma högre än till råder i kongl. collegierne eller tromän. Kanske äfven det giorde missnöje, att våre utlåtelser på riddarehuset ej varit nog varsamme, när vid 1769 års riksdag den förteckning blef R. o. A. föredragen, som kom ifrån rådkammaren, på dem, som konungen utnämt till adelsmän. Det utdunstade, hvad som då här blef talat; man förebrådde mig det på Torget. Sådant alt sammanlagdt är grunden till det hat, R. o. A. beklageligen råkat uti hos sine medstånd, och aldrig hade vi denne riksdag kommit uti vår nuvarande ställning, om vi ej gifvit dertill den nu sagde anledning". — Sprengtporten sökte särskildt göra gällande, att ett bifall till Sparres förslag skulle stärka adelns position i kampen för de adliga privilegierna. "Jag giör alt för privilegiernes bestånd", utropade han; "dem cederar jag, ta mig d... aldrig, och påstår derföre, att friherre Sparres dictamen måtte remitteras till riddarehusdeputationen cum toto effectu".

Talarna af mösspartiet förklarade ej endast Sparres förslag lagstridigt, emedan det åsyftade upprifvandet af 1762 års författning och en rubbning i riksdags- och riddarhusordningarnas bestämmelser om introduktion som villkor för fullmäktigskap på riddarhuset; de förnekade äfven, att de ofrälse ståndén känt sig illa berörda af adelns beslut om introduktionsvägran, ja några talare försäkrade, att de genom sina samtal med medlemmar af de tre ofrälse ståndén hade bibringats den uppfattningen, att ett bifall till Sparres förslag långt ifrån att lugna sinnena snarare skulle göra motsatt verkan. Andra medlemmar af samma parti — bland dem Gyllensvaan — framhöllo det omöjliga i att några introduktionsfrågor kunde sammanhänga med adelns och de ofrälses tvist om rätten till höga ämbeten, då vid dessas

utdelande ingen skillnad gjordes på introducerad och ointroducerad adel, och man redan sett ointroducerade landshöfdingar, öfverstar och generaler. Några af mösspartiets talare förordade visserligen en mildare tolkning af 1762 års beslut än hittills förekommit — så uttalade sig Leijonancker[1] och de Frietzcky mot lagens retroaktivitet, och Ridderstolpe jämte Pechlin förordade bröderna Reuterholms gamla förslag om att låta de introduktionsvägrade immatrikuleras för att sedan i nummerföljd tilldelas introduktion, då lagen tillåte sådan. Måhända var dock detta en partimanöver, afsedd att vinna de vacklande. Visst är, att alla partiets talare förordade afslag å hattarnas yrkande på remiss af Sparres förslag. Efter en lång och stormig debatt segrade också mössornas mening med 350 röster mot 293, ett resultat, som, enligt Sprengtportens uppgift, åsamkat det öfvermäktiga partiet mycken möda och kostnad att ernå.

Det var sista gången, frihetstidens adel diskuterade frågor om introduktion och adelskap. Gustaf III förklarade nämligen i en diktamen till rådsprotokollet den 27 maj 1772, att han icke skulle utnämna några nya adelsmän vid sin kröning, men att han i stället längre fram ämnade begagna sig af denna rättighet, ett förfaringssätt, som kanslipresidenten vid ett senare tillfälle icke utan fog betecknade som stridande mot regeringsformen.[2]

Den 13 sept. 1772 upphöjde Gustaf III för första gången ofrälse män till adligt stånd. Deras antal var 40, och det första namn, som nämndes, var Hellichius.[3] Statshvälfningen den 19 aug. hade i ett slag slitit alla tvister om introduktion och adelskap. Den nya regeringsformen gaf konungen rätt att adla dem, som genom trohet, dygd, tapperhet och studier gjort sig däraf förtjänta; men med

[1] Leijonancker ansåg riksdagsmannarätt oskiljaktig från adelskap, men drog däraf den slutsatsen, att den aldrig lagligen kunde benådas med sköldebref, som adeln förvägrat introduktion, och att således adeln ägde veto mot de ofrälses beslut om nya adelskaps utdelande, en ståndpunkt hvilken, som nämndt, förut förfäktas i *En ärlig Svensk*.

[2] *Rådsprot.* 27 maj och 4 aug. 1772. Konungen motiverade sitt beslut med att han så nyss uppstigit på tronen, att han ej haft nog tid att skaffa sig nödig kunskap om undersåtarnes förtjänster.

[3] *Rådsprot.* (i krigsär.) 13 sept. 1772.

hänsyn till adelns stora myckenhet inskränkte konungen sin rätt till 150 nya ätter, hvilka dock adeln ej kunde förvägra introduktion. Likaledes fråntogs ståndet rätt att vägra introduktion åt de adelsmän, som konungen på grund af deras "stora och besynnerliga förtjänster" tilldelat greflig eller friherrlig värdighet.[1] Som man kunde vänta förklarade sig också Gustaf III vilja gifva alla dem sköldebref, som Adolf Fredrik tilldelat resolution på adelskap, och vid 1778 års riksdag blefvo också dessa introducerade. Därmed var författningen af den 21 dec. 1762 definitivt upphäfd.[2]

X.

Adelns uppfattning af sin politiska ställning röjer samma sträfvan till exklusivitet, som under hela frihetstiden, men särskildt den senare, karakteriserar äfven medstånden. Riddarhusets beslut om introduktion och adelskap äro äfven ett led i dessa sträfvanden. Samtidigt med att ståndet år 1762 sökte förmå regeringen att ingripa mot de ofrälse ståndens beslut om de nya adelskapen, anhöll det t. ex. om en officiell tolkning af adelsprivilegiernas 27:e § i hopp om att härigenom åstadkomma en förändring af den gällande praxis, tack vare hvilken de ofrälse ståndens i strid med lagens bokstaf alltmer inkräktat på adelns jordbesittningsrättigheter — en synnerligen karakteristisk och ofta förekommande kombinering af regeringsformens stadganden om adelskap och adelsprivilegiernas om jordbesittningsrätt.[3]

[1] 1772 års regeringsform, § 11.

[2] Riddarhusdirektionen fick i uppdrag att mottaga alla introduktionsansökningar, granska dessa och vid hvarje års slut låta introducera de ätter, som under året anmält sig till introduktion och fyllt för introduktion föreskrifna villkor. Introduktionsafgiften fastställdes till 1,000 d. s. m. för adlig eller greflig ätt och 800 för friherrlig. *Ad. prot.* 11 o. 12 sept. 1772. Då regeringsformen ej uttryckligen upphäfde introduktionsförbudet för de under frihetstiden adlade, måste de ointroducerade, som innehade Adolf Fredriks sköldebref, särskildt anhålla om bifall till introduktion vid 1778 års riksdag. Detta kunde naturligtvis ej rimligtvis förvägras dem. *Riddarhusdirektionens skrifvelser till K. M:t* 17 febr. 1773, *Kabinettsprot.* 13 juli 1773, *Riddarhusdirektionens prot.* 2 sept. 1774. *Riksdagstidningar* 1778, sid. 15—16.

[3] I den ofvan sid. 233, not. 3, citerade uppsatsen har förf. tecknat § 527:s utvecklingshistoria under frihetstiden.

Därmed sammanhänga äfven sträfvanden att genom införande af primogenitur minska adelns talrikhet och bevara dess karaktär af jordadel.

I en som vanligt anonymt utgifven broschyr af år 1769, författad af Isak Faggot och kallad *Skrif- och tryckfrihetens härliga nytta för svenska folket*, omtalas, hur den engelska adeln lät reglera sig uti vissa "hufvud-familler, uti hvilka den äldste sonen skulle vara herre af godset, men de öfrige slå sig til någon handtering. Hvarefter man genast sporde et annat jordbruk i landet, nyttige arrenden upkommo, näringarne fördeltes, hvar och en hade lägenhet at sköta sitt, fastigheterne föllo uti skäligt pris, landtafvelen ökade sig ansenligen, och stads-näringarne med fiskerier, handel och sjöfart fingo nytt lif och rörelse. Man har altså at tacka den antagne primogenituren uti adeliga hus för en verkelig grundläggning till Engelands upkomst, så at i stället adelen tilförene var en plåga för landet, blef den sedan både dess prydnad och styrka".

Men 1762 års beslut om introduktionsvägran var icke tillkommet endast i exklusivitetens intresse. Redan vid tiden för riksdagen 1755—56, då öfver 1,000 capita voro närvarande och en olidlig trängsel rådde i riddarhussalen, funnos omkring 300 ätter, som innehade forna konungars sköldebref, men ej ännu introducerats.[1] Hur skulle man väl då kunna bereda plats för ett afsevärdt antal nya ätter? Eller — därest detta lyckades — huru skulle ej det parlamentariska arbetet och ordningen komma att lida genom församlingens oformliga storlek![2] Ur denna synpunkt ter sig 1762 års författning som en konsekvens af riddarhusets nej till förslagen om representationsförändring, hvilket åter berodde på den enskildes obenägenhet att offra något af sin egen maktställning eller möjligen på den statsrättsliga doktrin, som kräfde enhällighet för antagandet af ett dylikt beslut.

Frihetstidens adel var ställd inför en utomordentligt svår uppgift: det gällde för ståndet att lösa ståndscirkulationens problem och samtidigt bevara sin politiska och sociala maktställning. Den misslyckades i grund, och historiens dom har

[1] Detta enligt Wulfvenstiernas yttrande på riddarhuset den 26 okt. 1756. *Ad. prot.* s. d.

[2] Denna synpunkt framhålles kraftigt i förordningens motivering.

blifvit hård. I 1762 års beslut om introduktionsvägran och i riddarhusets underlåtenhet att vid 1770 års riksdag behandla konungens hemställan om nya adelskap har man t. o. m. velat se den egentliga orsaken till den återuppblossade kampen mellan adel och ofrälse, hvilken till slut sprängde konstitutionen. Malmström har yttrat, att adeln genom dessa beslut bragt regeringsformens och adelsprivilegiernas föreskrifter i skarp och oförenlig motsats, och att den för första gången blifvit, "hvad den aldrig förut hade varit, en sluten kast, stängd för alla uppåtsträfvande ofrälse förmågor, men tillika stängande vägen för dem och följaktligen görande dem alla till sina fiender".[1]

Det är påfallande, hur denna uppfattning öfverensstämmer med den, som hattpartiet sökte göra gällande vid den skildrade debatten om Blechert Sparres förslag att mildra 1762 års beslut.[2] Den är dock än mer skärpt. Det synes ej osannolikt, att detta beror på förbiseende af två väsentliga moment: att de ofrälse stånden ägde grundlagsenlig rätt att mot adeln vilja bemyndiga konungen att utfärda ett obegränsadt antal sköldebref, om de ansågo landet kunna tåla mer adel, och att i befordringsmål rådet och ständerna ej gjorde skillnad mellan introducerad och ointroducerad adelsman.[3] De ofrälse mössorna, som kände de senast adlades partipolitiska ståndpunkt liksom Gustaf III:s sympatier för hattpartiet, önskade säkerligen ej någon ändring i 1762 års författning.[4] Men de tre lägre ståndens behandling af frågor rörande nya adelskap vittnade också om en obenägenhet mot ett alltför talrikt adelstånd, hvilken icke sammanhängde med partitaktiska hänsyn, men väl med en öfverdrifven

[1] Malmström VI, sid. 192. Jfr. Hildebrand, Svenska statsförfattningens hist. utveckling sid. 505—506, Stavenow i E. Hildebrand, Sveriges historia intill 20:e seklet, sid. 300, i Om riksrådsvalen under frihetstiden, sid. 34—35 samt i Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, sid. 219.

[2] Malmström har tydligen förbisett den i *Gustavianska papperen* meddelade uppgiften att Sparres förslag hade ett partitaktiskt syfte, hvarför han i förslagets fall blott sett utslag af en bornerad ståndsanda.

[3] Se ofvan, sid. 252.

[4] Många hattar gjorde det otvifvelaktigt. Se en hatt-broschyr från år 1769 med titeln: *Under på den så kallade Svenska patriotiska understolen.*

fruktan för ett disproportionerligt förhållande mellan statens "tärande och närande lemmar" och med en afgjord aversion mot rang och titlar, hvilken tillväxte i samma mån som Nordencrantz' och mösspartiets höga värdesättande af de specifikt demokratiska dygderna satte sin prägel på det allmänna åskådningssättet: "nobilitationer och caracterer" tedde sig "såsom medel at uppehålla de årligen tilväxande caracteriserade högfärds ståndens yppighet och slösande".[1] Det synes också, som om de ofrälses motvilja mot nya adelskaps utdelande blifvit skärpt tack vare de gängse teorierna om det mänskliga handlandets ofrånkomliga beroende af den enskildes privata och ståndets intresse. Dessa åsikter voro visserligen ej från i går — i omsorgen om ståndens "renhet" hade de framträdt samtidigt med att ståndsmotsatserna blifvit fullt medvetna[2] —, men nu under frihetstidens sista skede fingo de ökad spridning och betydelse genom ståndsstridernas återuppblossande och möjligen äfven genom direkta och i synnerhet indirekta inflytelser från den franska materialistiska filosofien. I öfverensstämmelse härmed måste de ofrälse förfäkta den meningen, att deras representanter i statsförvaltningen och häreu borde tillerkännas rätt till rikets högsta värdigheter *utan förut erhållet adelskap*. Ty adelskaps utdelande till ofrälse beröfvade dem ej blott deras mest framstående medlemmar, utan gjorde äfven de nyadlade till bärare af det adliga "intresset", som var ett annat än odalståndens och ofta stridande mot detta. Vid striden om Gustaf III:s konungaförsäkran erinrade också en ofrälse talare därom, att Roms frihet och ära var störst, då både patricier och plebejer besutto statens högsta ämbeten, och uttalade sig vid samma tillfälle mot ofrälse ämbetsmäns adlande och utökandet af adelsätternas antal.[3]

[1] Nordencrantz, Undersökning om de rätta orsakerna til den blandning, som skedt af lagstiftande och lagskipande, redofordrande och redoskyldige magternes gjöromål ... etc. 1770, sid. 19—20 o. 83. Jfr. äfven redogörelsen för Nordencrantz' politiska idéer i Lagerroth, Frihetstidens författning, sid. 535.

[2] Se t. ex. Lövgren, Ståndsstridens uppkomst, sid. 68 o. 85.

[3] Prosten Melin hade "fäst sin upmärksamhet dervid, att någon gifvit ofrälse männen hopp om adelskap för att dermedelst öka deras rätt till befordran af de högre ämbeten (Denne "någon" var lagman Hasenkampff).

Borgmästar Leopold förordade i ett memorial vid 1771—72 års riksdag gemensamma privilegier för odalstånden: "Hvar class af undersåtare har sin egen esprit, formerad af den klassens politiska förmoner, ämbetsmanna classen har sin egen med vissa förmoner öfver folkets, adeliga classen likaså. När denne och ämbets manna classen förenas i et uti rikets högsta ämbeten, så få sådane ämbetsmän en styrcka, som öfverväger hela folckets förenade motstånd, och en esprit som förenar hela lagskipningen uti en aristocratisk sammanstämning". Däraf drog han den slutsatsen, att det låg ej blott i landets och de ofrälses intresse, utan äfven i "de mindre högt upbragte adeliga slägternas", att högre och lägre ämbeten endast utdelades efter förtjänst och skicklighet. *(Allegater till Borg. prot.* 1771—72, vol. 8.) — Typisk för stämningen bland de ofrälse ytterlighetsmännen äro handelsman Lindbergs ord vid borgarståndets debatt om konungaförsäkran: "Innom dessa väggar förmodar jag, att ingen finnes, som ärnar söka adelskap. Uti våra ådror rinner således (!) endast ofrälsemanna blod!" *(Borg. prot.* 12 okt. 1771.)

Som prof på samma åskådningsuttryck i den politiska broschyrlitteraturen må anföras ett citat ur *Tvisten emellan adel- och odalständen om rättigheten til rikets höge tjenster, betraktad på den politiska sidan* (tryckt 1770). "Du ser, min läsare, at då jag talar om odal folkets förnekade rättighet til de höge ämbeten, så begrips icke här under, at de kunna blifva adelsmän och såsom adelsmän få höge tjenster. Ty då få de dem icke såsom odalmän, och då är hela lagskipningen likafullt i adelens händer allena, hvilken disponerar honom efter sin egen, det är, med fullkomlig adelig esprit, fast den höga ämbetsmannen förut varit odal-man. Utan här är frågan: Hvad värkan den nesliga satsen må hafva på riks-constitutionen, at ingen odal-man får såsom odal-man bekläda de höge — icke de högre — ämbeten, ehvad skicklighet han må äga". Det må tilläggas att författaren talar om "riddarhusets rättsinniga lag at låta familernas antal sammansmälta, innan flere intagas".

Exempel på dylika uttalanden äro talrika i den tryckta och otryckta litteratur, hvari de ofrälses synpunkter förfäktas, och äro ingalunda inskränkta till tiden för tvisten om tillsättandet af vicepresidentsämbetet i Åbo hofrätt och de därefter följande striderna mellan

---

Han önskade ej någon vidare multiplication af adelen här i riket och det för adelens egen skuld. Myckenheten försvagade deras styrcka, och anseendet kunde derigenom blifva lika med spanska adelens. Ett skölde märcke och ett påckande namn förädlade ingens hjerta. Det vore dygd, ära och förtienst, som endast kunde öka människjors sanna värde". *Sekreta utskottets beredningsprot. rörande Svea konunga försäkran* 1 okt. 1771.

adel och ofrälse eller endast karakteristiska för mösspartiet. I hattorganet *Den förnuftige fritänkaren* 1767, nr 44, heter det t. ex.: . . . "och hur ofta hör man icke folket tala derom, at de fläste högre beställningar, i synnerhet vid militaire-staten, blifva bortgifne til inga andra än frälsemän, hvarigenom hela rikets styrelse-verk kan med tiden komma uti ett ståndS händer allena!" [1]

Därmed är naturligtvis ej förnekadt, att adelns beslut om introduktioner och adelskap varit af en viss betydelse för den sista frihetstidens ståndsstrider. Då de nyadlade icke erhöllo riksdagsmannarätt, miste adelskapet mycket af sin lockelse,[2] och de ofrälse stånden fingo möjligen därigenom behålla en eller annan parlamentarisk kapacitet, som eljest skulle beröfvats dem. Måhända har därigenom också gifvits näring åt de ofrälses motvilja mot adelskaps utdelande och därmed förbundna åsikter om odalståndets rätt till statens högsta ämbeten, liksom också 1762 års författning i agitationssyfte utnyttjades af ofrälse skribenter i deras polemik mot adelsståndet.[3]

Man får en oriktig föreställning om konfliktläget mellan adeln och de ofrälse, om man i rådets bekanta förfaringssätt vid tillsättandet af vicepresidentsämbetet i Åbo hofrätt, då samtliga ofrälse förklarades inkompetenta, ser ett adekvat uttryck för den förras ståndpunkt. Adeln ville visserligen tills vidare inhibera allt adlande, men ingalunda därigenom stänga rikets högsta ämbeten för meriterade ofrälse. Ståndets uppfattning var fastmer den, som riksrådet Gustaf Bonde redan år 1744 uttalat i sitt politiska testamente till tronföljaren Adolf Fredrik: konungen borde låta de adliga ätternas antal förminskas och ej kreera nya, förrän ståndets storlek blifvit normal och för riket tjänlig, men under tiden borde tjänsterna utdelas med hänsyn endast till den sökandes "perso-

[1] Den ofvan sid. 281, not 1, citerade broschyren, *Den svenska patriotiska under-stolen*, som kritiserade adelns beslut om introduktionsvägran, vände sig både mot adelskaps utdelande mellan kröningar och mot att adeln "får på de högre beställningar, ofrälse exclusive, de jure så totalt influera". — Att striden mellan frälse och ofrälse ej härrörde från striden om vicepresidentsämbetets i Åbo hofrätt besättande, påpekades i *Dagligt Allehanda* 1771, nr 225.

[2] Största delen af de adlade saknade dock förut i egenskap af ofrälse ämbetsmän all riksdagsmannarätt.

[3] Vid debatten om Blechert Sparres förslag yttrade Ridderstolpe om 1762 års författning: "Nu äro omständigheter[na] genom den färg, man sökt sätta på denne författning, förändrade; den nyttias att giöra ståndet förhateligt för medstånd och medborgare". *Ad. prot.* 12 febr. 1772.

nella merite och skicklighet".[1] Det underströks också kraftigt af flera talare under debatterna om konungaförsäkran på riddarhuset och i sekreta utskottet, att ståndet alltid låtit det passera oanmärkt, då meriterade ofrälse befordrats till de högsta ämbeten — hvilket ej sällan händt. "Det är ej eller nu frågan om någon utöfning af lagen i sin vigeur", yttrade Fredrik Horn. "Hvilken adelsman har väl satt sig emot, om någon utom adelsståndet, som stått knä om knä med honom och klädt blodig skiorta för fäderneslandet, blifvit befordrad? Om någon uti civile tjenster och sysslor skickelig och välförtjent ofrällse man fått et heders embete, hvem har icke gierna applauderat till K. M:ts nådige val? Men det har alt skedt ex concessu; aldrig at derföre skulle blifva en lag, som häfde, hvad regerings formens 12 och 40 §§ samt 9 § uti 1751 års konunga försäkran samt 2 och 3 §§ uti adelige privilegierne sammanlagde förmå och stadga". Striden mellan frälse och ofrälse rörde sig alltså ej om huruvida adelskap i praktiken skulle vara ett oeftergifligt kompetensvillkor för ernående af högre tjänst utan om adelskapet i och för sig självt skulle anses som en merit vid dessa ämbetens besättande. Adelskapet hade uppenbarligen en liknande betydelse för riddarhuset som en gång anorna haft det för den gamla adeln.[2]

Men ståndsstridernas orsaker lågo djupare och voro af långt mer komplicerad natur. Ehuru endast några få år förflutit efter det karolinska tidehvarfvets och Ulrika Eleonoras massadlande med ty följande massintroduktioner, hade 1723 års strid om rätten till statens ämbeten hotat att blifva lika bitter och ödesdiger, som fallet blef med samma kamp vid frihetstidens slut. Under den mellanliggande tidrymden hade

[1] Anteckningar om Bondesläkten utg. af C. Trolle-Bonde: *Riksrådet Gustaf Bonde* III, sid. 138 o. 193. Bonde förordar det sistnämnda "til före kommande af det agget ell. klagomåhlet, som hos de andra ståndens förspörjes öfver det, at de genom adelen blifva utestängda från riksens tiänster och utvägar i sitt fädernesland efter skickelighet sig at framdraga". Detta mål kunde knappast nås, om de högre ämbetena uteslutande förbehöllos personer af adlig börd. Däremot torde väl Bonde icke velat proklamera den satsen, att alls ingen hänsyn borde tagas till den sökandes börd.

[2] *Ad. prot.* 17 okt. 16 o. 20 nov. 1771. *Sekreta utskottets beredningsprot.* 1 okt. 1771. Jfr ofvan, sid. 89. Då det kommit till min kännedom, att ett arbete rörande börds principens tillämpning i frihetstidens befordringsväsen snart kommer att publiceras, har jag ansett mig kunna underlåta en närmare undersökning af de fall, i hvilka ofrälse erhållit tjänster, som adelsprivilegierna synts hafva förbehållit adeln; en sådan undersökning skulle äfven hafva endast ett indirekt samband med denna framställning. Se dock ofvan, sid. 230, v. Henels o. Rüdlings bekanta kalendrar och *Historisk Almanach*, en publikation, som under frihetstiden årligen utkom fr. o. m. år 1739.

de ofrälse stånden gått ofantligt framåt i fråga om bildning, ekonomiskt välstånd, politiskt inflytande och självmedvetande, ja, relativt sedt, långt mer än adeln. Är det då sannolikt, att ståndsstridernas utbrott eller utgång i någon väsentligare grad rönt påverkan af adelns beslut om introduktionsvägran år 1762 eller dess behandlingssätt af konungens hemställan om nya adelskap vid 1769—70 års riksdag, eller är det ens troligt, att förhållandet blifvit ett annat och bättre, om adeln på ett tidigare stadium ställt sig mindre afvisande till ett frikostigare utdelande af adelskap och introduktioner? Visst är, att ej endast frälset, utan alla stånd ville förhindra, att den svenska adeln komme att likna den spanska eller polska i fråga om talrikhet och — fattigdom. Ett sådant adelsstånd skulle också utgjort ett hån mot riddarhusinstitutionens idé.

Så var adeln innesluten i en circulus vitiosus utan möjlighet att på längden kunna häfda sin ställning. Den var bragt in i en alltigenom ohållbar situation, som ej saknade sin tragik och alltså ej heller sin tragiska skuld. Ståndets nedärfda ideal och grundlagarnas bestämmelser kedjade det fast vid det sönderfallande ståndssamhället[1], under det att adelsprivilegierna redan före frihetstidens slut hotade att blifva föga annat än sociala anakronismer om också ännu ej betydelselösa. Hvarken på riddarhuset eller i de ofrälse stånden tyckes man dock i allmänhet hafva anat, att frihetstidens långsamma förvandling af de olika ståndens karaktär liksom de bullrande privilegiestriderna före statsskickets undergång tydde på danandet af ett nytt samhällsskick, där stånden faktiskt ersatts af klasser, långt innan man hunnit att draga de konstitutionella konsekvenserna häraf.

[1] Om ståndssamhällets utveckling mot klassamhälle, se Stavenow, Frihetstiden, dess epoker och kulturlif, sid. 221—222.